

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF STUDIES IN TURKOLOGY

Yılda iki defa yayımlanan, uluslararası hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ / INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL
ISSN 1300-5766

SAYI / ISSUE: 38 – GÜZ / AUTUMN

KONYA 2015

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF STUDIES IN TURKOLOGY

©

Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği veri tabanları/Journal of Studies in Turkology is listed in the index of:

ASOS INDEX

EBSCO

MLA

TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT

•

ISSN 1300-5766

GÜZ/AUTUMN 2015 – SAYI/ISSUE: 38

•

SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Adına Sahibi Enstitü Müdürü / Owner on behalf of the Institute of Turkish Studies

Prof. Dr. Hasan BAHAR (Institute Director)-*Selçuk Üniversitesi*

•

Yazı İşleri Müdürü-Editör/ Editor-in-Chief

Yrd. Doç. Dr. Hakan KUYUMCU-*Selçuk Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR-*Selçuk Üniversitesi*

•

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Dr. Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ-*Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI-*Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Murat TURGUT-*Selçuk Üniversitesi*

•

YAYIM KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Claus SCHÖNIG -*Freie Üniversitesi /Almanya*

Prof. Dr. Hasan BAHAR-*Selçuk Üniversitesi*

Prof. Dr. Tasin GEMİL -*Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya*

Prof. Dr. Thomas Drew BEAR-*Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü*

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ-*Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Elnur NESİROV-*Azerbaycan Öğretmen Enstitüsü / Azerbaycan*

Doç. Dr. Galina MISKINIENE-*Vilnius Üniversitesi/ Litvanya*

Doç. Dr. Marzena GODZINSKA-*Varşova Üniversitesi / Polonya*

Doç. Dr. Orhan YAVUZ-*Selçuk Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR-*Selçuk Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Hakan KUYUMCU-*Selçuk Üniversitesi*

Dr. Margareta ASLAN-*Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya*

•

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Alaaddin Keykubat Kampüsü 42031 Konya

Telefon: +90 0332 241 05 62

Belgeç / Fax: 241 04 47 web: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>

e-mail: turkiyat@selcuk.edu.tr; selcukturkiyat@gmail.com

•

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik-Tasarım / Graphic-Design: Öğr. Gör. Sedat ŞENOĞLU- Dizgi / Composition: Arş. Gör.

Fatih Numan KÜÇÜKBALLI

Baskı / Printery: Selçuk Üniversitesi Basımevi / 0332 241 18 44 Kasım 2015

•*Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. / The author responsible for their article content academically.*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. AbdurreŐit Celil KARLUK	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Haluk DURSUN	Kültür Bakanlığı MüsteŐarı
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SEVGİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŐAĐIL	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAKICI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ālim GŪR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan SELÇUK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ŐREKLİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo Üniversitesi /Norveç
Prof. Dr. Birol AKGŪN	Stratejik Düşünce Enstitüsü Başkanı
Prof. Dr. Cālin FELEZEU	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG	Freie Üniversitesi /Almanya
Prof. Dr. Derya ŐRS	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Ēva Āgnes Csató JOHANSON	Uppsala Üniversitesi / İsveç
Prof. Dr. Fatih KİRİŐÇİŐLU	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi KARASİŐLU	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GŪLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ioan-Aurel POP	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Leyla KARAHAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ŐEN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sabri KŪÇŪKAŐCI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Naciye YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ERAVŐAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Rainer CZICHON	Freie Üniversitesi /Almanya
Prof. Dr. Saadettin Yağmur CŐMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tasin GEMİL	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Thomas Drew BEAR	Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Prof. Dr. Yaşar SEMİZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz KOÇ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman ÖZKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ali MEYDAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Elnur NESİROV	Azerbaycan Öğretmen Enstitüsü / Azerbaycan
Doç. Dr. Enderhan KARAKOÇ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Galina MISKINIENE	Vilnius Üniversitesi/ Litvanya
Doç. Dr. Marzena GODZINSKA	VarŐava Üniversitesi / Polonya
Doç. Dr. Orhan YAVUZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurullah TABAKCI	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Fariz HALİLLİ	Miras Başkanı/ Azerbaycan
Okt. Dariusz CICHOCKI	VarŐava Üniversitesi /Polonya

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet Kazım ÜRÜN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SEVGİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN	Balikesir Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Emre BAĞCE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARIBAŞ	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin TUŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah ŞENGÜL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Beşir MUSTAFAYEV	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin AYHAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Cemalettin ŞAHİN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan YÖRÜK	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih SAKALLI	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin MUŞMAL	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TORUK	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir CANÖZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Meral SERARSLAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa YILDIZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan Güzel	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan GÖNEN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk Deniz AŞÇI	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖĞERCİN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çetin AYKURT	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erol ÇÖM	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz DIĞIROĞLU	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ÖLKER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Güler YARCI	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Huriğül Eken	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yayın İlkeleri

1. Yayınlanacak yazılar Türklük Bilimi ile ilgili ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış, araştırmaya dayalı özgün makaleler olmalıdır.
2. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz. Dergi yönetimi gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Durumun etik sorumluluğu makale sahibine aittir.
3. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce, Rusça ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki yazılara da yer verilebilir.
4. Türkçe çalışmalara Türkçe ve İngilizce / Rusça; İngilizce çalışmalara ise 200 kelimeyi geçmeyen Türkçe ve İngilizce özet yapılmalı, özetle birlikte anahtar kelimeler bulunmalıdır.
5. Türkiyat Araştırmaları Dergisine gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmelerini yaparlar. Yayım kabul edilmeyen yazılar iade edilmez; ancak yazarın istemesi hâlinde bir nüshası kendisine verilir. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşılarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür.
6. Makaleler SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğüne posta veya el-mek ile (<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>) gönderilebileceği gibi, elden de teslim edilebilir. Gönderilen yazıların ekinde, yazar(lar)ın el-mek adres(ler)i (elden veya postayla teslimlerde), her zaman ulaşılacak bir telefon numarası (Cep telefonu tercih edilmelidir.) ve kargoyla ödemeli gönderimler için daimî adresler bulunmalıdır.
7. Dergi basıldıktan sonra ilgili sayıda yazısı bulunan yazarlara birer adet dergi teslim edilir. Yazar Konya dışında ise adresine ödemeli olarak gönderilir.
8. Dergimiz bahar (nisan) ve güz (ekim) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Makale Yazım Kuralları

1. Başlık

Her yazının yazıldığı dilde, Türkçe ve İngilizce başlığı bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi dipnotta belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet en az elli, en fazla iki yüz kelime uzunlukta olmalı, özeti bir satır altına en az üç, en fazla

sekiz kelimededen oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özetin, başlığın ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe, İngilizce ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak yirmi beş sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 14 nk satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 14 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası sayfanın alt ortasına verilmelidir. Makalede Palatino veya Palatino Linotype yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında bir "TAB" tuşu kullanılmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK *Yazım Kılavuzu* esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. "Giriş", "Sonuç" gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, "WORD" programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise "EXCEL" tabloları kullanılabilir. Gerekteğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Kaynak Gösterme (Atıflar): Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir. **Örnek:** (Okay 1990: 28)

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihten itibaren yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. **Örnek:** (Gökyay 1982: 120; Okay 1990: 28)

İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İkiden fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra "vd." kısaltması kullanılmalıdır. **Örnekler:** (Şafak-Öz 2003: 15), (Barutçu-Aydemir vd. 2005: 157)

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. **Örnek:** (1990: 28)

Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklemek suretiyle ayırt edilir. **Örnekler:** (İlhan 2003a: 25), (İlhan 2003b: 58)

Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. **Örnekler:** (Demir, A. 2003: 46), (Demir, H. 2003: 27)

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: **Örnek:** (Köprülü 1911: 75'ten aktaran; Çelik 1998: 25)

El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. **Örnek:** (Ahmedî, [yz.] 1410: 7b)

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. **Örnek:** (BCA, Mühimme 15: 25)

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve "DİPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. **Örnek:** (Kaya 2000: 15)

Alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

Kaynakça: Makalede kullanılan bütün kaynaklar "Kaynakça"ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir. Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre (Soyadı kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınır.) alfabetik olarak verilmelidir. Eser adları italik yazılmalıdır.

a) Kitap ve kitap niteliğindeki eserler

Yazarın soyadı (büyük harfle), adı (basım yılı), *kitabın adı*, basıldığı şehir: yayınevi.

Örnek: ÖKE, Mim Kemal (1983), *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamit ve Dönemi*, İstanbul: Doğu Matb.

Eserin hazırlayıcısı, editörü, çevireni varsa, kitap adından sonra parantez içinde aşağıdaki gibi verilir: Yazarın soyadı, adı, (basım yılı), *eserin adı*, [hazırlayanın (hızl.), editörün (ed.) veya çevirenin (çev.) adı soyadı], basıldığı şehir, yayınevi.

Örnek: MEVLÂNA (2005), *Mesneviden Seçme Öyküler*, (hızl. Selim Gündüz Alp), İstanbul: Zafer Yay.

Eserin cildi eser adından sonra, kaçınıcı baskı olduğu ise yayınevinden sonra belirtilir.

Örnek: KABAKLI, Ahmet (1992), *Türk Edebiyatı*, C.III, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 9. bs.

İki yazarlı eserlerde her iki yazar da verilir. **Örnek:** ÖZÖN, M. Nihat - DÜRDER, Baha (1967), *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İkiden fazla yazarlı eserlerde yalnızca ilk yazar belirtilir, diğerleri için "vd." kısaltması kullanılır. **Örnek:** AKPOLAT, Kemal – vd. (1960), *Sezginin Gücü*, İstanbul: Güneş Yay.

Aynı yazara ait birden çok eser kronolojik olarak sıralanır.

Bir yazarın aynı yıl yayınlanan eserlerini ayırt etmek için harfler kullanılır.

Örnek: SÜREYYA, Cemal (1991a), *Şapkam Dolu Çiçekle*, İstanbul: Yön Yay.; SÜREYYA, Cemal (1991b). *Üstü Kalsın*, İstanbul: Broy Yay.

Kurum yayınlarında, yazar yerine kurumun adı yazılır. Yazarı belli olmayan eserlerde, yazar yeri boş bırakılır ve eser, ilk harfine göre alfabetik sıralamaya girer. Yalnızca editörü veya hazırlayıcısı belli olan eserlerde aynı uygulama geçerlidir. Ancak eser adından sonra parantez içerisinde editör veya hazırlayıcısının adı ve soyadı belirtilir.

Örnek: T.C. Konya Valiliği – İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2006), *Mevlâna Bibliyografyası*, (hzl. Adnan Karaismailoğlu – vd.), Konya: Damla Ofset.

Bölmelerini farklı yazarların oluşturduğu kitaplarda ve ansiklopedi maddelerinde şu örnek esas alınmalıdır.

Örnek: AKTAŞ, Şerif (1998), "Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.III, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 3. bs.

b) Süreli yayınlardaki yazılar

Dergiler: Yazarın soyadı, adı (yıl, ay), "makalenin başlığı", *derginin adı*, cilt no, sayısı: sayfa aralığı.

Örnek: KORAY, Enver (1983, Nisan), "Yeni Osmanlılar", *Belleten*, C XLVII (186): 563–582.

Gazeteler: Yazarın soyadı, adı (yıl. ay. gün), "yazının başlığı", *gazetenin adı*, (varsa) sayfa numarası.

Örnek: TALU, Ercüment Ekrem (1945.01.13), "Vah Velid", *Son Posta*: 1,7.

Mülakat ve röportajlarda yazar adı olarak bunları yapan kişiler verilir.

Örnek: UYSAL, Sermed Sami (1954.09.27), "Bayan Münire Dıranas Ahmed Muhib'i Anlatıyor", *Cumhuriyet*: 1, 7.

c) Tezler

Yazarın soyadı, adı, (tarihi), tezin başlığı, şehir: üniversite ve enstitü adı: (yayınlanmamış lisans/yüksek lisans/doktora tezi).

Örnek: KURALAY, Emel, (1953), *Yeni Osmanlılar Muharriri Ebüzziya*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi).

d) Bildiriler

Yazarın soyadı, adı, (yıl), "bildirinin başlığı", sempozyum, panel veya kongrenin adı ve tarihi, düzenleyen kurum, şehir: yayın evi, sayfa no.

Örnek: TEVFİKOĞLU, Muhtar, (1989), "Ahmet Muhip Dıranas Üzerine", *I. Ahmet Muhip Dıranas Sempozyumu*, 21 Haziran 1989, Sinop Valiliği, Sinop: Sinop Valiliği Yay.: 28-31.

e) İnternette alınan bilgiler

Yazarın soyadı, adı, (son güncelleme tarihi), "internet belgesinin başlığı", (erişim tarihi), internet adresi.

Örnek: BOZAN, Mahmut, (2014.01.01). "Bölge Yönetimi ve Eğitim Bölgeleri Kavramı", Erişim tarihi: 2004.01.29, <http://yayim.meb.gov.tr>

NOT: Yazım kuralları hususunda, yukarıda belirtilenler dışında, karşılaşılabilecek özel durumlar için şu kaynaktan yararlanılabilir:

SEYİDOĞLU, Halil (2003). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. baskı, İstanbul: Güzem Yayınevi.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES		(s. 1-351 / p. 1-351)
Nurettin HATUNOĞLU	Buhara'daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar <i>Jadidism Movement in Bukhara and Yash Bukharians</i>	1-33
Ramazan USLU	Sovyet Rusya Belgelerinde Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri (1920-1922) <i>Turkey-Azerbaijan Political Relations (1920-1922) on the Basis of Soviet Russian Documents</i>	35-48
Serdar ÖSEN	Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği <i>Fight Against Tobacco Smuggling in the Ottoman State: Niğde Case</i>	49-68
Ali Rıza GÖNÜLLÜ	Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962) <i>The Animals Tax During The National Struggle and the Republic Period (1920-1962)</i>	69-102
İbrahim YILMAZ	Osmanlı Polis Okulları: Eğitim <i>Ottoman Police Schools: Education</i>	103-130
Recep DİKİCİ	Mehmet Âkif Ersoy'dan Arap Latifeleri <i>Arabic Wagery from Mehmet Âkif Ersoy</i>	131-138
Emine Bilgehan TÜRK	Halimat Bayramuk'un "İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç" Romanına Sosyolojik Açıdan Bir Yaklaşım <i>A Sociologic Approach to Halimat Bayramuk's Novel 'İki Kasım Bin Dokuz Yuz Kirk Uc'</i>	139-152
Sinan UYGUR	Çağatay Türkçesi Sözlüklerinde Aynı Yanlıştan Doğmuş Yedi Gölge Kelime: Hav, Havla, Hobla, Hubla, Havubla, Havabla, Haubla <i>Seven Ghost Words That Are Born from the Same Mistake in Chagatai Turkic Language Dictionaries: Hav, Havla, Hobla, Hubla, Havubla, Havabla, Haubla</i>	153-162
Şahap BULAK	Cümle Öğelerinin Tasnifi <i>Classification of Elements of the Sentence</i>	163-175

Selman KARADAĞ	Milli Kütüphane’de Kayıtlı 06 Mil Yz. A 2860 Numaralı Şiir Mecmuası <i>The Poetry Journal Numbered 06 Mil Yz. A 2860 in the National Library</i>	177-212
Nilgün AYDIN	Bir Folklor Gönüllüsü Ahmet Şükrü Esen ve Defterlerindeki Mâniler <i>A Folklore Volunteer: Ahmet Sukru Esen and Manis from His Notebook</i>	213-226
İsmail ABALI	Kemal Sunal Filmlerinin Folklorik İşlevleri <i>Folkloric Functions of Kemal Sunal Movies</i>	227-237
Ali MEYDAN Şenay GÜNGÖR	Sebil’de (Mersin) Bağ Evi Kültürü <i>The Culture of Vineyard House in Sebil (Mersin)</i>	239-261
Metin IŞIK Ayhan ERDEM	Bektaşî Kültürünün Mizahsal Kodları: Bektaşî Değerlerinin Fıkralara Yansıma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma <i>Humorous Codes of Bektashi Culture: A Research About the Forms of Bektashi Values on the Reflection to Jokes</i>	263-280
Fatma NİSAN	2009 ve 2014 Yerel Seçimlerinin Ulusal Basındaki Sunumunun Söylemsel Karşılaştırması <i>A Discursive Comparison of 2009 and 2014 Local Elections Coverage in the National Press</i>	281-324
Adem DOĞAN	Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri <i>Congregation and Politics: Political Behaviours of Social Relations Community Members</i>	325-351
KİTAP TANITIM / BOOK REVIEW		(s. 353-359 / p. 353-359)
Yıldıray ÇAVDAR	Muhibbî (Kânûnî Sultan Süleyman) Divanı’nın İki Yeni Yayını <i>Two New Publications of Muhibbî’s (Suleiman the Magnificent) Divan</i>	353-359

BUHARA'DAKİ CEDİTÇİLİK HAREKETİ VE YAŞ BUHARALILAR

JADIDISM MOVEMENT IN BUKHARA AND YASH BUKHARIANS

Nurettin HATUNOĞLU*

Öz

20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrim'i gibi önemli siyasi gelişmelerin ortaya çıkardığı değişimlerden, Türkistan coğrafyası da üzerine düşen nasibi almıştır. Uluslararası siyaset arenasında köklü değişimlerin yaşandığı bu süreçte, Türkistan coğrafyasında eğitim ve kültür temelli ortaya çıkmış olan Ceditçilik (yenileşme) hareketinin Buhara Emîrliği'ndeki kolu, Bolşevik Devrimi'nin etkisi ile mevcut emîrlik idaresini ortadan kaldırmayı amaçlayan devrimci siyasi bir harekete dönüşmüştür. Bolşevikler ile yapılan iş birliği neticesinde Buhara Emîrliği'nin son emîri Âlim Han devrilerek yerine Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Ceditçi aydınlar bu yeni cumhuriyetin yönetim kadrolarında yer alsalar da, ülkenin kontrolü kızıl ordunun sahibi olan Sovyet Rusya'nın elinde olmuştur. Milliyetçi aydınlar zamanla tasfiye edilerek cumhuriyetin siyasi varlığına Sovyet yönetimi tarafından 1924 yılında son verilmiştir.

Rusya'ya bağlı olan Buhara Emîrliği'nde yenileşme hareketlerinin ortaya çıkışı, bu hareketin Yaş Buharalılar adını alması, Yaş Buharalılar oluşumunun yürüttüğü faaliyetler, hareketin siyasi partiye dönüşmesi, emîrliğin bağımsızlığına kavuşması ve Yaş Buharalılara karşı tutumu, Bolşevikler ile iş birliği yaparak Emîrlik idaresini devirmeleri, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması gibi konular bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

•

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: hatunoglu.nurettin@gmail.com

Gönderim Tarihi: 31.07.2015

Kabul Tarihi: 17.09.2015

Anahtar Kelimeler

Yaş Buharalılar, Buhara, Âlim Han, Ceditçilik, Türkistan, Rusya, Bolşevik Devrimi

•

Abstract

The changes that experienced at the first quarter of 20. century caused by the political developments after the First World War and Bolshevik Revolution has affected Turkestan geography as well. In that period, when radical changes had occurred in international political area, the extension of Jadidism (innovation) movement in Bukhara Amirate, which was emerged in Turkestan geography based on education and culture, has converted into a revolutionary political movement that aimed to remove existed amirate government because the influence of Bolshevik Revolution. As the result of collaboration with Bolsheviks, last Amir of Bukhara Amirate's Âlim Khan has fallen and Bukhara People Soviet Republic has established. Although innovator (Jadids) intellectuals took part in that republic's cadre, the state has been controlled by Soviet Russia which has Red Army. National intellectuals has been eliminated over time and Republic was abolished by Soviet administration in 1924.

The emergence of innovation movement in Bukhara Amirate which was depend on Russia, how this movement become to be mentioned as "Yaş Bukharians", the activities hold by Yaş Bukharas formation, conversion of this movement into political party, Emirate's independence and its attitude towards Yaş Bukharians, collaboration with Bolsheviks and take down Amirate administration, the establishment of Bukhara People Soviet Republic are the subjects of this study.

•

Keywords

Yash Bukharians, Bukhara, Âlim Khan, Jadidism, Turkhestan, Russia, Bolshevik Revolution

•

GİRİŞ

Türkistan coğrafyasında ortaya çıkıp Ceditçilik olarak kavramsallaştırılan fikrî hareket, yakın dönem Türkistan tarihi araştırmalarının önemli konulardan biridir. Türk ve Müslüman halkın geri kalmışlık sebeplerine entelektüel bir tepki hareketi olarak meydana gelen Ceditçilik hareketi, mevcut düzeni değiştirme ya da düzeltme isteği şeklinde ortaya çıkmıştır. Zamanla siyasi talepleri de içeren bir harekete dönüşmüştür. Ceditçilik fikri; eğitim açısından, ekonomi, idari ve kültürel birikimi olan kişiler arasında taraftar bulmuştur.

Abdurrauf Fıtrat'ın, Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası adlı eserlerini yayına hazırlayan Seyfettin Erşahin çalışmasında Ceditçilerin amaçları ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ceditçilerin amacı, ülkelerini çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık vb sosyal ve kültürel alanları tecdid-ıslah etmek, Türkistan'a tekrar İslam medeniyetini ve yerlilerin siyasi hakimiyetini kazandırmaktı. Bunun da yolu değişimden geçiyordu. Onlara göre değişim siyasi, kültürel ekonomik ve sosyal bakımdan tecdid yoluyla terakki etmek anlamına geliyordu. Amaçlarına ulaşmak için eğitim başta olmak üzere tarih, edebiyat, basın-yayın ve sanata (tiyatro) ağırlık verdiler.” (Fıtrat 2000: 3)

Türkistan'ın geniş bir coğrafyaya sahip olması ve Timur sonrası siyasî yapının çeşitliliği, Ceditçilik hareketinin tek bir noktadan ortaya çıkarak tek elden örgütlenmesine engel teşkil etmiştir. Ortak mefkûre, Rus işgali ve uygulamalarından eğitim-kültür alanındaki terakki ile kurtularak toplumda yaşanan mevcut geriliğe son vermek olsa da, bu düşüncenin hayata geçirilmesi için ortak bir örgütlenme geliştirilememiştir. Bu hareket, nihai amacına ulaşamadığı için Sovyetlerin işgal döneminde temsilcilerinin idam edilmesi, hapse atılarak yıldırılması, basın ve yayın yoluyla karşı propagandaya maruz bırakılması, casusluk ve işbirlikçi suçlamaları ile itibarsızlaştırılması, Pantürkçü ve Panislamcı suçlamaları ile karşı devrimci olarak suçlanması gibi yöntemler kullanılarak ortadan kaldırılmıştır.

Yukarıda izah edilmeye çalışılan hususlar; Ceditçilik kavramının tanımı, içeriği ve sınırları açısından bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Ceditçilik: Türkistan coğrafyasında batılı çağdaş değerler ile farklı düzeylerde temas edip yaşadıkları toplumda hüküm süren mevcut düzeni değiştirme ve geliştirme

taleplerini dile getirenlerin savunduğu fikrî akıma denir gibi ortalama bir tanım dahi tam anlamı ile Ceditçilik hareketini izah etmekten uzak kalır. Çünkü, Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan bu fikrî hareketi yekpare bir hareket olarak düşünüp genellemeler yapmak, yanlış değerlendirmelere sebebiyet verebilir.

Bu durumun sebebi, Ceditçilik kavramın soyut olması yanında ortaya çıktığı Türkistan coğrafyasının yaşadığı tarihsel sürecin karmaşıklığı ve bu hareketin siyasal başarıya kavuşmamasıdır. En basitinden, Hive ve Buhara gibi Rus mandası altında hüküm süren yönetimler altında gelişen Ceditçilik ile doğrudan Rusya'ya bağlı olan Kazan ve Taşkent gibi merkezlerde gelişen Ceditçiliğin siyasallaşması sürecinde ne tür farklar vardır sorusuna cevap arandığında, bu kavramın birden çok tarifi, bölgesel farklılıkları ve oldukça geniş sınırlarının olduğu ortaya çıkacaktır. Şu hususu da unutmamak gerekir ki, Ceditçilik kavramı soyut olan fikrî hareketleri ifade etmesinden dolayı, olaylar üzerinden açıklanmaya çalışılan siyasi tarih konularından tanım ve sınırlarının netliği açısından da farklılık arz etmektedir.

Bu çalışmada, bütünü bir parçası olmasına rağmen bazı sebeplerden dolayı Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Ceditçilik hareketinden bazı yönleriyle farklılık arz eden Buhara Emîrliği'ndeki Yaş (Genç) Buharalılar hareketi üzerinde durulacaktır. Yaş Buharalılar hareketinin tarihsel süreci ile ilgili konulara girmeden önce bu kavramın tanımı ile ilgili bilgi vermek anlatılmak istenen konunun kolay anlaşılmasını sağlayacaktır.

“Yaş” Özbek Türkçesi'nde “genç” demektir. “Yaş Buharalılar” “Genç Buharalılar” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilir. Fakat bu kavramın tarihi ve kültürel bağlamda yüklendiği anlam, yaş ve gençlik ile ilgili değildir. Abdullah Bediri (1919 a :3) tarafından kaleme alınan ve Yaş Buharalılar hareketinin propaganda yayınlarından olan bir eserde bu kavramın kelime anlamı ve içeriği arasındaki ilişki şu şekilde ifade etmektedir:

“Eğer kulak verirsiniz size Yaş Buharalılar hakkında bir iki laf edeceğim. Sizler her yerde birçok kişiden Yaş Buharalılar sözünü duymuşsunuzdur. Bunların Buhara'nın gençleri olduğunu sanıyorsunuz. Fakat böyle değildir. Yaş Buharalılar, aydınların partisi olup onların fikir ve niyetleri biz zavallı fakirleri emîrlere, bekler ve zenginlerin zulmünden kurtarmaktır. Onlar bizim rahatımız ve dirliğimiz için hareket ederler.”

Özbekistan'da yayımlanan bir eserde ise bu kavram şu şekilde ifade edilmiştir: “1908 yılında Tebiye-i Etfal gizli teşkilatı olarak kurulup, 1910-1920 yılları arasında Yaş Buharalılar olarak adlandırılan ve A. Burhanov, S. Ayni, M. Burhanov, Osman Hoca, A. Fitrat, F. Hocayev, M. Mansurov gibi isimlerin

faaliyet gösterip 14 Eylül 1920 tarihinde Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ni kuran Buhara Emîrliği'ndeki Ceditçiler partisidir" (Hasanov - Ahmedov vd 2009: 126).

Bu çalışmada genel manadaki Ceditçilik hareketi ve siyasi olaylar üzerinde derinlemesine durulmayacaktır. Siyasi olaylardan ziyade bu olayların Yaş Buharalılar hareketine etkisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Buhara'daki Ceditçilik hareketinin ortaya çıkışı, hareketin Yaş Buharalılar adını alması, içeriği, siyasallaşması, gibi konular üzerinde durulacaktır. Bu hususlar dikkate alınarak çalışmamızda Yaş Buharalılar hareketi Seyfettin Erşahin'in (Fıtrat, 2000: 7-9) tasnifi de dikkate alınarak dört döneme ayrılmıştır. Bu dönemler:

1- Başlangıç Dönemi: Hareketin ortaya çıkmaya başladığı 19. asrın sonlarından, Yaş Buharalılar adını aldığı 1910 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır.

2- Gelişme Dönemi: Siyasallaşmaya başladıkları 1910 yılından muhalefet ettikleri emîrliği devirdikleri 1920 yılına kadar geçen süreci kapsamaktadır.

3- İktidar Dönemi: Bu dönem 1920 -24 yılları arasını kapsamaktadır. Yaş Buharalıları 1924'ten sonra kurumsal kimlikleri ile görmek mümkün değildir. Bu tarihten önce partileşen Yaş Buharalılar hareketi, Rusya Komünist Parti'sine katılmış olmasına rağmen onun idarecileri Buhara Halk Cumhuriyetinin değişik birimlerinde yer almışlardır. Fakat Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti 1924 yılının sonlarında lağvedilip Özbekistan Cumhuriyeti'ne katılınca Yaş Buharalılar iktidar dönemleri sona ermiştir. Yaş Buharalılar yeni cumhuriyetin değişik birimlerinde görev alsalar da bu kimlikleri arka planda kalmıştır.

4- Kıyım Dönemi: 1925-1953 (Stalin'in ölümü) yılları arasını kapsamaktadır. 1924 yılından sonra Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulunca Hive ve Taşkent'teki Ceditçiler ile birlikte Yaş Buharalılar da kurumsal kimliklerini kaybetmişlerdir. Türkistan'daki diğer Ceditçiler gibi Yaş Buharalılar hareketi içinde yer alan Feyzullah Hovcayev, Abdurrauf Fıtrat gibi aydınlar Sovyet karşıtı, Milliyetçi ve İslamcı suçlamalarıyla Stalin tarafından kıyım a uğramışlardır.

Çalışmamızda bu dönemlerden ilk üçüne temas edilecektir. Çünkü kıyım dönemi olan 1925-1953 tarihleri arasında Yaş Buharalılar adı altında bağımsız bir hareket söz konusu değildir. Bu dönemde, bir zamanlar Yaş Buharalılar hareketine mensup olup siyasi hayatlarını Komünist Parti'de ya da partisiz olarak devam ettiren bir zümrenin varlığı söz konusudur. Kıyım dönemi olarak değerlendirdiğimiz bu süreçte, Stalin ve Sovyetlerin kendi halkına ve Türkistan'daki Ceditçiler'e reva gördüğü zulüm başlı başına bir çalışmayı

gerektirmektedir. Bu çalışmada Yaş Buharalılar hareketinin baş aktörlerinden olan Feyzullah Hocayev, Abdurrauf Fıtrat, Sadrettin Ayni gibi Ceditçilerin, yaşadıkları dönemde kaleme aldıkları eserlerinden, bu dönem gazetelerinin konu ile ilgili yazılarından ve telif eserlerden istifade edilerek Yaş Buharalılar hareketi ortaya konmaya çalışılmıştır.

A- Yaş Buharalılar Hareketinin Başlangıç Dönemi (19. yy Sonları ile 20.yy Başları-1910)

19. asrın sonlarından 1910 tarihe kadar geçen dönem, Yaş Buharalılar hareketinin başlangıç dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu dönem, hareketin Yaş Buharalılar adını almasından önceki dönemde Buhara'da Ceditçilik ile ilgili meydana gelen olayları kapsayan süreci ifade etmektedir. Buhara Emîrliği'ndeki Ceditçilik hareketi, yarı bağımsız ve geleneksel yönetim tarzının hüküm sürdüğü siyasi yapının şekillendirmesi ile oluşan bir cemiyet hayatında, yenilik ve değişim taleplerinin dile getirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ceditçilik hareketinin Buhara'da başlama tarihi ile ilgili kesin bir başlangıç tarihi vermek zor olsa da, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları Buhara'da Ceditçiliğin başlaması ile ilgili genel kabul gören bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir.

Bölgede ve dünyada meydana gelen siyasi ve içtimai gelişmeler, mezkûr dönemde değişik vasıtalar ile Buhara'yı da etkilemeye başlamıştır. Buhara'da hüküm süren monarşik düzene muhalefet şeklinde gelişen bu hareket, Buhara Emîrliği'nin son dönem siyasi ve kültürel hayatına damgasını vurmuştur. Ceditçilik hareketi Buhara'da Feyzullah Hocayev, Osman Hocayev, Abdurrauf Fıtrat, Sadrettin Ayni, Sadr Ziya, Abdulkadir Muhittinov, Abdurrahim Yusufzade gibi yakın dönem Türkistan tarihinde önem arz eden değerleri ortaya çıkarmıştır. (Kasimov, F. 2001:115).

Türkistan ve Buhara'da Ceditçilik hareketinin başlaması denilince akla ilk gelen vasitalardan biri Gaspıralı İsmail Bey ile özdeşleşen cedit okulları olmuştur. Çünkü bu okullar, Türkistan'daki Ceditçilik fikrinin lokomotifi olmuşlardır. 19. asrın sonlarında Türkistan'da milli aydın tabakasının oluşumu, Rusya'dan gelen Tatar aydınları ve öğretmenlerin faaliyetleri ile doğrudan ilişkilidir. Türkistan'da Usul-i Cedit okullarının ortaya çıkması, Rus okullarının açıldığı döneme denk gelmiştir. Türkistan'ın önemli merkezlerinde bu okullar Tatarlar tarafından açılmaya başlanmıştır. 1910 yılına gelindiğinde Taşkent'te 8 tane Rus okuluna karşılık 16 tane Usul-i Cedit okulu faaliyet göstermiştir. Hokand'da ise 1911 yılında 2 Rus okuluna karşılık 8 tane Usul-i Cedit okulu vardır (Abdirashidov 2008:26).

Buhara'nın da içinde olduğu Türkistan coğrafyasında Ceditçilik hareketinin

başlaması, gelişmesi ve yayılmasında başka etmenler de söz konusudur. Buhara'daki Ceditçilik hareketinin başlamasında, Batı kültürünün Ruslar ve Tatarlar vasıtasıyla Türkistan'a teması, işgaller ile şekillenen siyasi gelişmeler, başta Rusya olmak üzere komşu ülkeler ile ticaret, ulaşım araçları, iletişim araçları, yazılı ve çizili yayınlar, vatandaşların Buhara'dan eğitim görmek ve hac farızası için gittikleri diğer İslam ülkelerindeki gelişmeler ile tanışması etkili olmuştur. Rusya'da meydana gelen 1905 devrimi ve İran ile Türkiye gibi ülkelerde meydana gelen demokratikleşme hareketleri, Rus sermayesinin açmış olduğu fabrikalarda çalışan işçilerin faaliyetleri de, Buhara halkının dış dünyadan etkilenerek fikrî olarak değişimine katkı sağlamıştır.

Rusya ile gelişen ticaret ve Buhara'nın yapılan bir dizi anlaşma ile sömürgeleştirilmesi neticesinde ham madde kaynağına dönüşmesinin sonuçlarını da hesaba katmak gerekir. Fikrî gelişmeler öncesinde Buhara'ya giren Rus sermayesi ve Rusya ile yapılan ticari ilişkilerden istifade ederek zenginleşen bir yerli burjuva sınıfının meydana gelmeye başladığını da unutmamak gerekir. Yaş Buharalılar hareketinin en önemli liderlerinden biri olan Feyzullah Hocayev'in babasının ve kendisinin oldukça varlıklı bir tüccar aileden geldiği bilinmektedir. Zenginleşme bağlamda Ubeydullah Hoca (F. Hocayev'in babası), Mirza Muhiddin Mansurov, Mustafa Hoca, Bediyev, Kayupov, Gafurhoca Mircanov gibi varlıklı isimler zikredilebilir (Amanova 2011:24). Bu isimlerin bazılarının cedit okullarını maddi olarak desteklediği bilinmektedir.

Buhara'da Ceditçiliğin başlama dönemine baktığımızda bu fikrin ortaya çıkış sebebi olarak siyasi gelişmeler ön plana çıkmaktadır. Son dönem Buhara tarihi için en önemli siyasi gelişme de, kuşkusuz yaşanan Rus işgal hareketidir. Rusya 1868 yılında Buhara'yı askeri açıdan mağlup ettikten sonra iki ülke arasında 1873 tarihinde "dostluk anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile dış ilişkiler ve ekonomik açıdan tam anlamı ile Rusya'ya bağlanan emîrlik idaresi, iç işlerinde serbest kalmıştır. Fakat bu anlaşmaya binaen 1886 yılında Çar III Aleksandır'ın emri ile Buhara'da Rusya Siyasi Komiserliği kurulmuştur. Bu komiserlik Rusya'nın Buhara'nın iç işlerine karışmasını sağlayan bir yönetim merkezine dönüşmüştür (Raşidov-Raşidov 2013:26). Ayrıca bu komiserlik; idarecileri, memurları ve çalışanları sayesinde Rus kültürünü ve dolayısıyla batı kültürünün Buhara'ya girmesine sebep olmuştur.

Yabancı kültürlerin Buhara'yı etkileme yollarından biri de ticari ilişkiler olmuştur. İşgallerden önce Türkistan hanlıkları ile Rusya arasında yapılan ticaret, Türklerin lehine işlerken zamanla Ruslar bu ticaretin kontrolünü ele geçirmeye başlamışlardır. 1852 tarihinde Türkistan pazarlarında varlık gösteremeyen Rus tüccarlar bu sorunu aşmak için bu tarihten itibaren Müslüman Tatarları

kullanarak ticaret yapmaya çalışmışlardır. 1850-60 yılları arasında Rusların bu başarısızlıklarının ana sebebi Hristiyanlara uygulanan gümrük vergileri olmuştur (Razakov 1994:43-47). Fakat bu durum işgallerden sonra değişmiştir. Buhara Emîrliği'nde Ceditçiliğin başladığı Abdulahat Han döneminde (1885-1910) Rusya ile olan ticarete de köklü değişimler meydana gelmiştir. Rusya Maliye Bakanlığı'nın Buhara Emîrliğini ortak gümrük tarifesine tabi kılan kararını Çar III. Aleksandır'ın 1892 yılında onaylamasından sonra emîrliğin dış ticareti tamamen Rusların eline geçmiştir. Böylece siyasi, kültürel ve ticari ilişkiler Rus kontrolüne girmiştir. Rus komiserliğinin açılması, siyasi etkisi yanında, ülkeye Rus sermayesinin girmesini sağlamıştır (Razakov 1994: 19; Amanova 2011: 44). Bu şekilde gelişen ticaret Buhara Emîrliği'nde Ceditçiliği tetikleyecek olan Rus tesirini arttırmıştır.

Buhara'nın dış dünya'ya açılmasını sağlayan kapılardan biri de demiryolu ve telgraf hatlarının Buhara'ya ulaşmasıdır. Rusya 1885 yılında Türkistan Demiryolu hattını inşa etme kararı verince Buhara Emîrliği dış dünyaya kapalı bir ülke olarak kalmaktan kurtulmuştur. Türkistan coğrafyasını Rusya'ya bağlayacak olan proje içerisine Buhara da dahil edilmiştir. 25 Haziran 1885 yılında Buhara ile Çarlık Rusya'sı arasında demiryolu inşası konusunda protokol imzalanmıştır. Muzaffer Han, demiryolu hattının hanlığın merkezinden en az sekiz mil uzaktan geçmesi konusunda ısrarcı davranmıştır (Becker 2004: 128). Demiryolu hattı Hazar Denizi kıyısındaki Krasnovodsk limanından Merv şehrine, oradan da Yeni Buhara denilen Kagan'a 1888 yılında bağlanmıştır. Böylece, Thierry Zarcone'nin (2001:140) "Gar'ın da içinde yer aldığı Yeni Buhara, demiryolunun ve uygarlığın, soylu şehrin surlarını aştığını görmek istemeyen Han'ın talebi üzerine, eski şehrin 15 km. uzağında kuruldu" ifadesinde dikkat çektiği batı kültürü, 1907 yılında Kagan - Eski Buhara hattının tamamlanması (Amanova 2011: 30) ile Buhara'nın kalbi olan eski şehre ulaşmıştır. Telgraf konusuna gelince; Muzaffer Han, Rusya'nın isteği ile kurulan telgraf hattına itiraz etse de, bu teklifi kabul etmekten başka seçenek bulamamıştır. Telgraf hattı her ne kadar Rus nüfuzunun Buhara'ya yerleşmesine imkan verse de, Buhara Emîrliği 28 Ağustos 1884'te hizmete giren telgraf sayesinde modern dünyadan izole olmaktan nispeten de olsa kurtulma imkanını yakalamıştır (Becker 2004: 112).

Cedit okullarının bu hareketin üzerindeki etkisine geçmeden önce, hac ve eğitim sebebiyle İslam coğrafyasına yapılan seyahatler sayesinde yaşanan kültürel etkileşim ve bu etkileşimin Türkistan'daki ve dolayısıyla Buhara'daki fikrî harekete etkisi hakkında bir iki örnek vermek gerekirse, Mahmut Hoca Behbudî'nin hac yolculuğu örnek olarak verilebilir. Kasimov (2002: 218) bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır:

“1899-1900 tarihlerinde Behbudi, Buharalı dostu Hacı Baha ile hac seferine çıktı. Kafkas yolu ile İstanbul'a oradan da Kahire'ye gitmek suretiyle Beytullah'ı ziyaret etmiştir. Hac yolculuğu yaklaşık sekiz ay sürmüştür. Dünya görüşü bu seferden etkilenmiş, gördüğü yerler sayesinde zihnindeki yeni okul düşüncesi güçlenmiştir. Zira onun teşebbüsü ve gayreti ile 1903 yılında Semerkant'taki Halvayi ve Recepemin köylerinde yeni okullar açılmıştır. Ayrıca Behbudi bu okullarda okutulmak üzere ders kitapları hazırlamaya başlamıştır.”

Eğitim sebebiyle yurt dışına çıkma ve burada karşılaşılan farklı fikirleri Buhara'ya aktarma konusunda en çarpıcı örnek ise Osmanlı Devleti'nde eğitim gören Osman Hoca ve Abdurrauf Fitrat'tır. Özbekistan'da Osman Hoca ve Abdurrauf Fitrat ile ilgili çalışmalarda bu hususa dikkat çekilmektedir. Osman Hoca'nın Türkiye'de yaşayan oğlu Timur Kocaoğlu (1996:421) çalışmasında Osman Hoca'nın 1909-1910 yıllarında İstanbul'a gelerek o dönemdeki Türk aydınları ile tanıştığını dile getirmektedir. Osman Hoca'nın Türkiye'de bulunduğu yıllar ve o dönem Osmanlı Devleti'nde eğitim görenlerin Buhara'ya döndüklerinde Ceditçilik fikrine sağladıkları katkılar hakkında, Özbekistan'daki bir eserde dile getirilen aşağıdaki şu değerlendirmeler dikkat çekicidir:

“Türkiye, o dönemde uyanmakta olan doğu dünyası için ümit köprüsü olmuştu. Bu sebeple Buhara'da temel eğitim ve medrese eğitimini alan Osman Hoca, arkadaşları ile birlikte bu ülkeye yöneldi. Osman Hoca, arkadaşı Hamit Hoca ile birlikte 1908 yılında Türkiye'ye gitti. Bu yolculuktan maksadı Genç Türklerin faaliyetlerini yakından tanımak, Türkiye'deki değişimleri gözlemlemek ve orada dünyevi ilimleri öğrenmek için eğitim almak idi. Türkiye'de dört yıl boyunca (1908-1912) eğitim alan Osman Hoca bin bir ümitle Buhara'ya döndü. Osman Hoca, Buhara'ya döndüğünde 1908 yılında kurulmuş olan gizli Terbiye-i Etfal derneğinin faal üyelerinden biri olmuş ve cedit okulu açarak bu türdeki diğer okullara maddi yardımda bulunmuştur. Onun bu dönemdeki faaliyetleri ile ilgili bilgilere arşiv belgelerinde de rastlamak mümkündür. Rus Çarlığı'nın Siyasi Komiserliği'nin Yeni Buhara olarak bilinen Kagan'daki merkezinde çalışan Belman adlı memurun 24 Şubat 1912 tarihinde gönderdiği belgeye göre Osman Hoca İstanbul'dan birçok siyasi yayın getirmiştir. O, Türkçülük ve İslamcılık gayelerini yaymaya çalışmıştır. Gizli siyasi faaliyetlerde

faal görevler üstlenmiştir.” (Recebov - Hayitov 2011: 7-8)

Buhara’daki fikri hareketi etkileyen en önemli gelişmelerden biri de o dönemde özellikle batı kültürü dairesinde olan Rusya ve bazı doğu ülkelerinde batılı değerlerin etkisi ile meydana gelen demokratikleşme hareketleridir. İran’da 1906 (Dilek 2007:66) yılında Türkiye’de ise 1908 yılında meşrutî idarelerin ilanı ve özellikle Buhara’nın resmen bağlı olduğu Rusya’da 1905 devriminin gerçekleşmesi, Buhara’daki demokratikleşme ve dolayısıyla Ceditçilik hareketini olumlu yönde etkilemiştir. Emîrlikte Yeni Buhara (Kagan), Çarcuy, Tirmiz, Karşi gibi Rusların yoğun yaşadığı şehirlerdeki Rus ahalinin ve bu şehirlerde bulunan fabrikalarda çalışmakta olan Rus işçilerin varlığı, 1905 devriminin Buhara aydın tabakasını demokratik talepler konusunda daha fazla etkilemesini tetiklemiştir (Raşidov-Raşidov 2013:28).

Cedit okullarına gelince; Buhara Emîrliği’nde Ceditçilik fikrinin gelişmesinde en önemli vasıtalarından biri yeni usulde açılan okullardır. Zira bu okulların kendileri bizzat Ceditçiliğin bir yansımasıydı. Buhara’daki ilk Usul-i Cedit Okulunu, Rusya’daki modern okulları görüp gelen Molla Corebay isimli kişi 1900 yılının başlarında açmıştır. Fakat 4-5 ay eğitim veren bu okul fazla ilgi görmediğinden dolayı kendiliğinden kapanmıştır (Rahman 2004: 10). Aynı (1926: 32-33) Buhara’da açılan modern tarzdaki bu okul ve diğerleri hakkında eserinin dipnot kısmında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Buhara’nın Pirmestlik köyünden Rusya’daki yeni okulları görmüş Molla Corebay, 1900 yılında Buhara’nın Postindoğan semtinde özel bir okul açıp 4-5 ayda okuma yazma öğreteceğini iddia etmiştir. Onun iddialarına ve okuluna kimse inanmadı. “Ticaretten zarar edip iflas etmiş biridir” diyerek ona güldüler. Boribay Efendi, Molla Mirhan ve Kari Burhan gibi Tercüman Gazetesi okuyucuları, halkı bu okullara teşvik için uğraşsalar da bir faydası olmadı. Bu sebeple Corebay’ın okulu kendi kendine kapandı. 1907 yılında Tatar Molla Nizam Sabit’in teşebbüsü ile kendisinin evinde bir okul açıldı. 1908 yılında Gaspıralı İsmail Buhara’ya geldi. Yeni okul meselesini müzakere ederek bir toplantı gerçekleştirdi. Yapılan toplantı sonucunda Molla Nizam’ın okulunun resmileştirilmesi ve Buharalı çocukları da kabul etmesi kararlaştırıldı. Okulun adının İsmailiye olması teklifini reddederek okulun adının emîrin babasına nispetle Muzafferiyeye olmasını teklif etti. Giderken emîr ve görevlilere isteğini bildirmesine rağmen girişimlerinden bir sonuç alamadı.”

Ayni'nin (1926: 34) anlattığına göre Farsça eğitim veren ilk yeni okul 1908 yılının Ekim ayında Mirza Abdulvahit'in evinde açılmış ve ilk iki ayda öğrenci sayısı 12'ye yükselmiştir. Bu okulun ayakta kalması ve ihtiyaçlarının karşılanması için Ayni ve yakın arkadaşları tarafından "Şirket-i Buhara-i Şerif" adlı bir şirket tesis edilmiş, bu şirket özellikle, okutulacak kitapların basım ve temini için çalışmıştır. Orenburg ve Bahçesaray'dan yeni usule göre hazırlanmış kitaplar temin etmeyi görev edinen bu şirket, Mirza Muhittin Mansuroğlu, Fazleddin Mazum gibi zenginler tarafından finanse edilmiştir (Allworth 1994: 100).

Açıldıktan bir yıl sonra (1909), Mirza Abdulvahit kendi evinde açtığı okulu şehrin ileri gelenlerinden yaklaşık 100 kişinin bulunduğu bir mecliste imtihana tabi tutmuş, bu imtihan cedit okulları için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü imtihana katılanlar arasında çok büyük tartışmalar yaşanmış, katılımcılar yeni okulları destekleyenler ve karşı olanlar diye iki gruba ayrılmıştır. Molla İkrâm, okullara taraftar olanların başını çekerken muhalif olanların başını ise Abdurrezzak adında bir Kadimci çekmiştir. Muhalifler okulların dine ve hükümete karşı olduklarını, ceditler ise tam tersini savunmuşlardır. Sonuçta Ceditçiler ve Kadimciler diye birbirine düşman iki grup ortaya çıkmıştır (Hocayev 1997: 76).

Bu sınavda öğrencilerin büyük bir başarı sergileyip, halk arasında bu okulların itibarını yükseltmesi, eski usulde eğitim veren kadroların dikkatlerini bu okullara yöneltmesine ve daha önceden de sergiledikleri olumsuz tutumlarının şiddetini arttırmalarına neden olmuştur. Oysaki Kuşbegi, Astanakul Müftü Damla İkrâm gibi üst rütbeli devlet adamlarının yanı sıra halktan da seçkin kişilerin seyirci olarak katıldığı imtihanda Usul-i Cedit Okulları'nın öğrencileri katılımcılar üzerinde olumlu bir etki bırakmış, bu okullara desteğin artacağı beklentisi doğmuştur. Fakat bu okullara daha önceden de karşı olan bazı medrese hocalarının ve ulemanın daha da sert bir tutum takınmaları okulların kaderini tayin etmiştir (Becker 2004: 205).

Okulların kapatılması ile ilgili tartışmalar alevlenince Kuşbegi ve Kazikelan baskılara daha fazla dayanamayarak, okulların kapatılmasına dair hazırlanan fetvayı 10 Eylül 1909 tarihinde imzalamak zorunda kalmıştır. Bu fetva alındıktan sonra hükümet yetkilileri okula gidip okulun kapatıldığını Mirza Abdulvahit'e bildirmişler, okulun kapatılmasına rağmen yaklaşık elli öğrenci okula kaydolmak istemiş, fakat okul görevlilerinin okulun hükümet tarafından kapatıldığını söylemesi üzerine Buhara'daki diğer Usul-i Cedit okulu olan ve Tatarlar tarafından işletilen okula yönelmişlerdir. Bunun üzerine okullara muhalif olanlar bu okulun da kapatılması için hükümete müracaat etmişlerdir. Hükümet yetkililerinin bu okulun Ruslara tabi olduğunu bildirmesi üzerine Molla Kamer,

Ruslar ile görüşerek Buhara hükümetine, Rusların da okulları kapatma yanlısı olduğunu bildirmiştir. Tatar okulunu kapatma emri gelince okul yöneticileri kendilerinin Rus vatandaşı olduklarını söyleyerek itiraz etmişler ve Rus elçiliğine başvurarak Buharalı öğrencileri almamak şartı ile okulun açık kalmasına müsaade almışlardır. Böylece sadece Tatarlara eğitim veren bir okul olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Buharalı öğrenciler ise bu okullardan mahrum kalmışlardır (Ayni 1926: 51-52). Okulların Eylül 1909 yılında resmen kapatılması, Ceditleri farklı arayışlara mecbur bırakmış, bu durum Ceditlerin gizli faaliyetlere başvurmalarına sebep olmuştur (Ayni 1926: 84).

Yukarıda izah edilmeye çalışılan olaylar Buhara Emîrliği'ndeki Ceditçilik hareketinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece farklı bileşenlerin ortak ürünü olan ve Yaş Buharalılar olarak adlandırılan hareket ortaya çıkmıştır. Buhara'daki Ceditçilik, başlangıç dönemi dediğimiz bu safhasında, Türkistan'daki Ceditçilik hareketi ile daha çok benzerlikler taşımıştır. Çünkü bu dönemde cedit okulları, Ruslar, yurt dışında medya gelen olaylar ve yurt dışı gezileri her iki bölgenin Ceditçilik hareketini benzer şekilde etkilemiştir. Fakat Buhara'daki Ceditçilik hareketi, Yaş Buharalılar adını aldığı gelişme döneminde kendine has bir kimliğe kavuşacaktır.

B- Yaş Buharalılar Hareketinin Gelişme Dönemi (1910-1920)

Buhara'daki Ceditçilik hareketi, 1910 yılından sonra Yaş Buharalılar adı ile anılmaya başlanmıştır. Bu hareketin önemli simalarından biri olan Feyzullah Hocayev (1997:65) Yaş Buharalıların teşkilatlanması ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Ceditçilik hareketi 1910 yılında teşkilatlı hareket kimliğine kavuştu. Zira bu zamanda Türkiye ve İran devrimleri etkisi altındaki bütün doğu İslam dünyası, inkılapçı millî uyanış hareketleri ile çalkalanmakta idi." 1910 yılı Yaş Buharalılar hareketi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Türkistan Ceditçiliği'nin bir parçası olan Buhara'daki hareket, bu tarihten sonra kavramsal olarak ayrı bir kimliğe kavuşmuştur. Hive Hanlığı'nda da benzeri bir durum yaşanmıştır. Yaş Buharalılar hareketi ile ilgili, Kahraman Recebov (2005: 26) şu ifadeleri kullanmaktadır: "Türkistan'da Ceditçilik hareketinin güçlenmesi neticesinde Buhara'da Yaş Buharalılar (1910) ve Hive'de (1914) Yaş Hiveliler partileri ortaya çıktı. Bunların dışında Taşkent'te bazı yenilikçiler Yaş Sartlar topluluğunu kurdular. Bu teşkilatların üyeleri genç oldukları için değil fikir ve düşünceleri yeni olduğu için kendilerini böyle ifade ediyorlardı. Yaşlar hareketi aydınlar, tüccarlar, zenginler ve sanatçıları çatısı altında birleştirip Ceditçilik gayeleri ile donatmıştı."

Recebov'un bu oluşum için parti ifadesini kullanmasına karşın, Togan (1981:

415) Buhara'daki hareketin partileşme süreci ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Feyzullah bir yerde, Buhara Ceditlerinin istekleri daha 1918 yılı başında program şeklinde tekerrür ettiğini yazmakta ise de, diğer bir yerde bunlar hakkında "Ceditler siyasi bir fırka değil, yalnız siyasi meseleler ile alakadar olan garpçı, küçük burjuva zümrelerinden ibaretti" demiştir. Bu son mütalaa daha doğrudur." Siyasi parti haline gelmeleri 1920 yılının başlarına denk geldiği için Togan'ın değerlendirmesi bizce daha isabetlidir. Zira gizli şekilde faaliyet gösteren Yaş Buharalılar, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra açıktan açığa Buhara hükümeti ile mücadele etmeye başlayacaklar ve 1920 yılı ocak ayının sonlarına doğru komünist olmayan Buharalı gençler, Yaş Buharalılar partisini kurabileceklerdir (Hayit 1995: 262-263). Bu sebeple parti kuruluncaya kadarki geçen zaman zarfında bu oluşum için "Yaş Buharalılar Hareketi" tabirini kullanmak daha doğru olur.

Yaş Buharalılar hareketinin bu ad altında 1910 yılında teşkilatlanması ve siyasi yönünün ağır basması bu hareketin 1910-1920 tarih aralığındaki gelişme dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde basın yayın faaliyetleri artmış, ıslahat talepleri dile gelmiş ve dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı ile Bolşevik Devrimi'nin yansımaları Yaş Buharalılar hareketini de derinden etkilemiştir. Yaş Buharalılar hareketi yaşanan bu süreçte Bolşeviklerin etkisi altında kalarak devrimci bir harekete dönüşmüştür. En keskin dönüşümler, ayrışmalar, ıslahat talepleri, fikrî ve silahlı mücadeleler, partileşme gibi önemli gelişmeler bu dönemde yaşanmıştır. Gelişme dönemi olarak değerlendirdiğimiz bu süreç, Buhara Emîrliğinin son Hükümdarı Âlim Han (1910-1920) dönemine denk gelmektedir. Yaş Buharalılar bu süreçte Âlim Han iktidarının kaderini Bolşevik Ruslardan sonra etkileyen en önemli ikinci aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ceditçilerin 1910 yılında kurulan bu teşkilat için bir program veya tüzük oluşturmadığını ifade eden Sadrettin Ayni (1926: 66-67) bunların hedef ve isteklerinin herkes tarafından bilindiğini söyleyerek bu hedefleri 6 madde şeklinde özetlemiştir. Bu maddeler şunlardır:

1- Halk arasındaki bilgisizliği ve cahilliği ortadan kaldırmak. Bu iş için de başlangıç mektepleri işine hız vermek. Cedit edebiyatı ve günlük edebiyatı halk arasında yaymak.

2- Fâsık ulemalar ile mücadele etmek. Bunun için ulema ve medreselerin illetlerini halkın gözleri önüne sermek. Medrese öğrencileri ve ulemaların çocuklarının zihinlerini açarak medrese ıslahatını gerçekleştirmek.

3- Hükümet görevlilerinin zulüm ve fesatlıklarını halkın gözleri önüne sermek. Bunun için yönetici ve kadıların özellikle köylü, çiftçi ve fakirlere karşı

olan muamelelerini halka göstermek. Hükümetin zulmüne maruz kalmış çiftçilerin hakkını mümkün mertebe savunmak.

4- Emîr ve yüksek rütbeli memurların yaptıkları israfları halkın gözleri önüne sermek. Hazine akçelerinin emîr ya da kuşbegiye ait olmayıp tüm halka ait olduğunu ve emîr ile adamlarının beytülmalı keyfi olarak kullanmaya haklarının olmadığını halka anlatmak.

5- Halk arasındaki israf ve bidati ortadan kaldırmak. Düğün ve benzeri merasimlerde meşru bir orta yol bulmak.

6- Halk arasındaki cehalet taassubu, mezhep ayrılıkları ile çekememezlikleri ortadan kaldırmak ve yukarıdaki düşünceleri gerçekleştirmek için bir kamuoyu oluşturmak.

Yukarıdaki maddelerden anlaşıldığı gibi Yaş Buharalılar hareketi bu adı aldığı 1910 yılında dahi siyasi taleplerin dile getirildiği bir muhalefet hareketine dönüşmüştür. Bu durum Buhara'daki hareketin Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Ceditçilik hareketlerine nazaran daha keskin bir siyasi harekete dönüşeceğinin ilk işaretleri gibidir. İç ve dış faktörlere bağlı olarak bu hareket, gelişme dönemini 1920 yılına kadar tamamlayacaktır. Hareketin, gelişme dönemi olarak adlandırdığımız bu süreçte hareketin ön plana çıkan yönü, başlangıç döneminden farklı olarak siyasi kimliğinin ağırlık kazanarak teşkilatlı bir muhalefet hareketine dönüşmesidir. Yaş Buharalılar'ın önemli simalarından biri olan Feyzullah Hocayev, bu hareketin siyasileşmesi ve teşkilatlanması ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Buhara ceditleri hakkında şu hususu ifade etmek gerekir. Onlar ortaçağ zulümlerine sahip emîrlerden ve Buhara'daki kara siyasi şartlardan hoşnutsuz olan inkılapçılardan ibaret olup, önceleri partili ve teşkilatlı bir mücadele düşüncesine sahip değillerdi. Siyasi bir parti de olmayıp hükümete karşı aydınlardan oluşan bir gruptu. Zamanla güçlü, milli, çağdaş bir harekete dönüştü (Hocayev 1997:64-65).

Yaş Buharalılar hareketinin Türkistan'ın diğer bölgelerinden farklı olarak Buhara'da daha keskin siyasî talepleri gündeme getiren bir muhalefet hareketine dönüşmesinde, Buhara Emîrliği'nin o dönemdeki siyasî ve sosyal yapısı en önemli etkidir. Ruslar tarafından işgal edilen ve yönetilen (Buhara ve Hive dışındaki) Müslüman topraklarda geri kalmışlığın sebebi olarak Hıristiyan ve işgalci Rus hükümetini suçlayıp siyasî taleplerde bulunmak mantık dışı bir durumdu. Zira mevcut durum için Ruslar, sebep değil sonuç idi. Bu nedenle doğrudan Rusya'ya bağlı olan topraklardaki hareket, ilk olarak sosyal ve kültürel bir mecrada yol almıştır. Buhara'daki durum farklılık arz etmiştir. Çünkü Buhara'da geriliğin sebebi olarak muhatap alınabilecek geleneksel siyasî bir yapı

vardır. Üstelik bu siyasî yapı geriliğe sebep olduğu düşünölen eğitim anlayışını ve düşünce yapısını temsil ediyordu. Bunun dışında Buhara, mevcut medreseleri ile Türk İslam dünyasında dini kimliği ağır basan bir merkez idi. Bu sebeple yeniliğe karşı direnç gösterme potansiyeli diğer şehirlere göre daha fazla olmuştur. Bu sebepler, Buhara'daki Ceditçilik hareketinin siyasî mecraya çekilmesi sürecini daha da hızlandırmıştır. Yaş Buharalılar hareketinin daha sert bir muhalefet ile karşılaşmasının ortaya çıkardığı atmosfer, Yaş Buharalılar hareketinin siyasî kimliğini daha da güçlendirmiştir. Bu şartlar, Hive'de olduğu gibi Buhara'daki hareketi de başlangıç dönemindeki sığ eğitim taleplerinden farklı olarak, daha derin sosyal ve felsefi bir noktaya taşımıştır. Gelişme döneminin sonlarına doğru Buhara Emîrliği yerine demokratik bir cumhuriyetin kurulması dahi dile getirilmiştir. Bu sonuç, Yaş Buharalılar hareketinin gelişme seyri hakkında bize ip uçları vermektedir.

Buhara'da Ceditçilik fikrinin ortaya çıkmasında ve Yaş Buharalılar adı altında gelişmesinde etkili vasıtalarından biri basım yayın işleri olmuştur. Başlangıç dönemi içinde özetlemeye çalıştığımız gelişmeler Buhara sınırları içerisinde yenilik taraftarı yayın organlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemin canlı tanıklarından olan Sadrettin Ayni (1966:146) Yaş Buharalılarının yayın organı olan bu gazeteler ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Yaş Buharalılar Âlim Han'ın tahta geçtikten sonra yayınladığı ıslahat fermanının boşa çıktığını gördükten sonra 1330 hicri (Mart 1912) tarihinde Rus siyasî vekilinin aracılığı ile bir gazete yayınlama iznini emîrden almayı başardılar. Aynı yılın Rebiülevvel ayında Buhara-i Şerif gazetesi Farsça dilinde yayın hayatına başladı. Aynı yılın Şevval ayında Türk dilinde Turan gazeteleri yayınlandı. Bu gazeteler 1913 yılının Ocak ayında kapatılıncaya kadar halkın fikri gelişimi için çok büyük hizmetleri ifa ettiler. Emîr, idaresinin başında bir müfettiş gibi gördüğü bu yayınlardan rahatsız olduğu için bu gazeteleri kapattı.”

Kısa süren yayın hayatlarına rağmen siyasî alanlar ve eğitim alanlarındaki reformları irdelemeleri ile aydınlar arasında derin etkiler bırakan bu gazeteler, aynı zamanda bu yönleri ile hükümetin dikkatlerini üzerlerine çektiler ve akabinde hükümet tarafından 2 Ocak 1913 tarihinde kapatıldılar (Becker 2004: 207).

Buhara sınırları içinde fikrî gelişime olumlu katkı sağlayan basım yayın merkezli gelişmeler sadece bu iki yayın organından ibaret değildi. Yaş Buharalılar Marifet adlı bir şirket açarak İbn-i Sina adlı bir kitap dükkânı ve kütüphane açmışlardır. (Bazı kaynaklarda kitap dükkânının adı Bereket, kütüphanenin adı

ise Marifet olarak zikredilmektedir (Kasimov, F 2001:116; Recebov 2005:27). Bu gizli şirketin görevi yenilik taraftarlarının kitaplarını dağıtmak ve ülke dışında yenilik taraftarı fikirler doğrultusunda çıkan basın yayın ürünlerini temin ederek dağıtmak idi. Bu bağlamda Yaş Buharalılar Türk dünyasında çıkmakta olan Terakki, Hurşid, Şöhret, Tüccar, Tercüman, Molla Nasreddin, İslah, Ayna gibi yayınlar ile Hindistan'da çıkan Hablem Metni, Mısırdaki çıkan Çehrename ve Perveriş gibi yayınları Buhara'daki meraklılarına ulaştırmayı başarmışlardır. Molla Nasreddin, İslah ve Ayna gibi yayın organlarında emîrin yönetim usulü ve tutucu ulemaya yönelik eleştirel yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca İstanbul'daki Buharalı öğrencilerin 1910 yılında kurduğu Buhara Talebe Cemiyeti, hem dönemin etkin siyasi oluşumu İttihat ve Terakki Partisi ile temas kurma yoluyla siyasi fikirlerin hem de İstanbul'da basılmakta olan Himmet, Sıratü'l-Müstakim, Tearif-i Müslimin gibi yayınları Buhara'ya ulaşmasını sağlamakla entelektüel fikirlerin aydınları etkilemesini sağlıyordu (Raşidov-Raşidov 2013: 39; Güngör 2011: 161).

Yaş Buharalılar hareketinin gelişmesinde yurt dışına öğrenci gönderilmesi de büyük katkı sağlamıştır. Bu yolla yurt dışında meydana gelen siyasi olaylar Buharalı aydınları etkilemeye başlamıştır. Yaş Buharalılar tarafından kurulan okulların ve gazetelerin emîr hükümeti tarafından kapatılması ve üzerlerindeki baskının artması emîr yönetimine karşı tepkisel hareketi daha da arttırmıştır. Aynı'ye (1966:146) göre; "Bu gelişmeler Yaş Buharalılar teşkilatını daha da güçlendirmiştir. Buhara'da okullar kapatıldığından Yaş Buharalılar dışarıya öğrenci göndermeye başladılar. Bu işleri yürütmek için Buhara'da gizli bir teşkilat kurdular. Bu teşkilat hicri 28 Zilkade 1328 yani miladi 1910 yılında kuruldu."

Bu bağlamda Ceditçi önderlerinden Abdurrauf Fitrat, Osman Hoca, Gulcalı Abdulaziz, Hamid Hoca Mihri, Sadık Aşuroğlu, Ataullah Hocayev, Molla Corabay, gibi gençler İstanbul'a gelme imkanı bularak Türkiye'deki eğitimi ve fikrî hareketleri tanıma imkanı bulmuşlardır. Buhara'daki Terbiye-i Etfal Cemiyeti'nin bir şubesi de İstanbul'da açılmıştır. Bu gençler İstanbul'da Genç Türkler ile temasa geçerek onların fikirlerinden etkilenmişlerdir. Örneğin Osman Hoca, İttihat ve Terakki Partisi önde gelenlerinden Enver Paşa ile ve diğerleri ile görüşmüştür. Buhara'ya dönen bu öğrenciler eğitim işleri yanında Türkçülük, Turancılık ve İslamcılık gibi fikirleri Buhara'ya taşıyarak bu fikirlerin savunucusu ve yayıcısı olmuşlardır (Recebov 2005: 27; Koçar ty: 193).

Yukarıda zikredilen Ceditçiler arasında Abdurrauf Fitrat'ın, Yaş Buharalılar hareketinin gelişme dönemindeki siyasi kimliğinin oluşmasında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Abdurrauf Fitrat'ın fikirlerinin şekillendiği İstanbul'da kaldığı

dönem (1911 – 1914) İttihat ve Terakki Partisi'nin ve meşrutî yönetim taraftarlığının oldukça güçlü olduğu bir dönemdir. Abdurrauf Fıtrat, Münevver Kari, Behbudi, Ahmet Daniş, Şahabettin Mercani gibi birçok Ceditçi simanın aksine sadece eğitim ve kültür sahaları gibi entelektüel alanlarda değil, siyasî alanlarda da ıslahat yapılması gereğine inanıyordu. Abdurrauf Fıtrat'ın fikrî hayatındaki asıl kırılma ve emîr yönetimine karşıtlığı, yükseköğrenimini tamamladığı İstanbul Üniversitesi yıllarında olmuştur. Burada diğer Buharalı öğrenciler gibi yeni politik ve kültürel düşüncelere sahip olan Jön Türkler hareketi ile tanışmıştır (Kara 2002; 123-142; Zenkovsky 1967: 90). II. Meşrutîyet'in fikri ikliminden etkilenerek edindiği politik edebi ve ilmi fikirleri sayesinde döndüğü Buhara'daki Ceditçiler içinde, bir adım önde olarak, önemli bir mevkie sahip olmuştur.

Abdurrauf Fıtrat, İstanbul'daki öğrencilik yıllarında Türk Yurdu ve Sıratü'l Müstakim gibi yayın organlarında yazılar yazmakla kalmamış meşhur eserlerinden biri olan Münazara'yı da bu dönemde neşretmiştir. Münazara adlı eserinde, "Bu zamanda her milletperver alim kendi halkı ve cemiyetinin menfaati ve saadeti için faaliyet gösterir. Hatta bu yolda canını ve malını esirgemeyenler azımsanmayacak kadar çoktur. Öyle ki, düşününüz Enver ve Niyazi Beyler Meşrutîyetin ilanı için ne kadar fedakarlık gösterdiler. Bunların amacı halkının saadeti ve asayişini istemekten başka ne idi"(Baltabayev 2000:8) ifadelerini kullanmakta ve meşrutîyetin ilânını halkın saadeti için yapılan bir iş olarak yorumlamaktadır. Türkçülük fikri Abdurrauf Fıtrat ve diğer aydınlar arasında yayılmaya başlamış ve Abdurrauf Fıtrat'ın Oğuz Han, Timur Sağanesi gibi eserlerinde Türkistan'ın düşmandan kurtulması konuları işlenmiştir (Recebov 2005: 28). Bu etkileşim Abdurrauf Fıtrat ve diğer aydınların Osmanlı'da olduğu gibi, ülkelerindeki saltanata tavır almalarına sebep olmuştur.

Elbette ki bu süreç sadece Abdurrauf Fıtrat ile sınırlı değildir. İstanbul ve Orenburg gibi dış merkezlerde okuyup bu yıllarda Buhara'ya dönen öğrenciler eski hocalarından farklı düşüncelere sahip idiler. Siyasî taleplerde bulunarak vergilerin yüksekliği, yöneticilerin adaletsizliğini dile getirmek için Ceditlerin çalışmaları gerektiğini dile getirmeye başlamışlardı. Bu tavırları halk arasında taraftar toplasa da Ceditçiler arasında farklı fraksiyonların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Eski Ceditler ve Sol Ceditler olarak ikiye bölünen hareketin sol kanadının başını Abdurrauf Fıtrat, Eski Ceditlerin başını ise Abdulvahit Burhanov çekmiştir. Fakat gerek Rus baskısı gerekse emîrin baskısı bu hareketin hem gizli çalışmasına hem de birlik içinde hareket etmesine sebep olmuştur (Hocayev 1997: 79-80).

Osmanlı Devleti'nde okuyan ve Yaş Buharalılar hareketinde fikrî manada çok

önemli yere sahip olan Abdurrauf Fitrat'ın 1911 yılında basılan Seyhe kitabı hakkında Feyzullah Hocayev şu ifadeleri kullanmıştır: “Vatanperverlik şiirler antolojisi olan Seyhe’yi okuyan kişileri sadece Buhara yönetimi değil, Rus hükümeti de takip altına almaya başlamıştı. Çünkü bu şiirlerde Buhara’nın bağımsızlık talepleri ilk defa bu kadar net şekilde ortaya konulmakta idi (Baltabayev 2000: 12).

Bu ifade, Yaş Buharalılar hareketinin gelişiminde Abdurrauf Fitrat'ın yanında şiir gibi bir edebi ürünün etkisini de ortaya koymaktadır. Cedit edebiyatı içerisinde Cedit şiiri olarak adlandırılan bu şiirlerde işlenen konular da halkın aydınlanmasına katkı sağlamıştır. Misal olarak 1917 Şubat Devrimi gerçekleşince bu gelişme Türkistan halkı tarafından bağımsızlık zamanının geldiği şeklinde algılanmıştır. Bu atmosferde Abdurrauf Fitrat, Yurt Kaygusu adlı şiir kitabındaki şiirleri yazmıştır. Bu şiirler mücadele azmini arttıran siyasi içerikli şiirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kerimov 2001: 64).

Cedit okulları Yaş Buharalılar hareketinin gelişme döneminde de etkili vasıtalarından biri olmuştur. 1909 yılında Abdulahat döneminde kapatılan okullar Âlim Han döneminde tekrar açılmaya başlanmıştır. Yurt dışına öğrenci gönderilmesi cedit okullarının yeniden açılmasını tetiklemiştir. Ceditçilik hareketinin Osmanlı ile bağlantı kurmasını sağlayan Terbiye-i Etfal Cemiyeti'nin İstanbul'a öğrenci göndermesi Rusların dikkatinden kaçmamış, gönderilen aydınların İstanbul'a gidip oradan özgürlükçü fikirlere kapılıp dönmelerinden rahatsız oldukları için Buhara'da tekrar açılmaya başlanan okullara el altından izin vermek suretiyle bu süreci durdurmaya çalışmışlardır. Bu durum okulların emîr, kuşbegi ve diğer idareciler tarafından görmezlikten gelinmesine ve sayıca artmalarına neden olmuştur. Mesela 1913 yılının baharında İstanbul'dan dönen Osman Hoca'nın ve Hamid Hoca'nın okul açma seferberliği kısa zaman zarfında netice vermiş ve birçok okulun açılmasını sağlamıştır. Buhara içinde ve dışında birçok yeni okul açılmış, ayrıca bu okullarda geceleri okuryazarlık kursları verilmeye başlanmıştır. 1914 yılında da okulların açılması devam etmiş ve Buhara dışındaki merkezlerde dahi yeni okulların açılması ile gün geçtikçe daha fazla öğrenci bu okullarda eğitim görmeye başlamış böylece Yaş Buharalılar grubuna halktan katılımlar artmıştır (Ayni 1926: 102-104).

Bu okullarda eğitim görenler mevcut hükümete muhalif bir şekilde mezun olmuşlardır. Bu sebepten dolayı da 1914 yılının Temmuz ayında tekraren baskılara maruz kalmışlardır. Kazikelan Burhaniddin'in ısrarları ile öğretmenlerden, Buhara sınırları içinde öğretmenlik yapmayacaklarına dair imzalı yazı alınmıştır. Ölüm ile tehdit edilen öğretmenlerin bu yazıları vermesi ile Buhara'daki okullar ikinci kez kapatılmıştır (Ayni 1926:117). O dönemdeki

okullarda hükümet aleyhtarı faaliyetler hakkında Feyzullah Hocayev (1997:78) şu ifadeleri kullanmaktadır: “Çok iyi hatırlıyorum. Osman Hoca, Mirza Abdulvahit, Burhanoğlu ve diğerlerinin okullarında öğrenciler toplanıp, emîre ve onun hükümetine karşı, propagandaya tabi tutulurlardı. Bu propagandalarda emîrin nasıl Rus Çarlığı'na köle olduğu, kültürsüzlüğü; din adamlarının cahilliği, emîr sarayındaki sefahat, yöneticilerin kötülüğü, vergilerin ağırlığı ve başka şeyler dile getirilirdi. Cedit okullarının ateşli savunucularından biri olan Damla İkrâm (Muhammed İkrâm İbni Abdusselâm) cedit okullarının resmen açılmasını teklif etse de şeyhülislam, müftü, kazikelan ve reis gibi üst rütbeli devlet görevlileri tarafından teklifi reddedilmiştir (Recebov 2005: 29). Okullar kapatıldıktan sonra Abdurrauf Fıtrat ve diğer Ceditler zaman kaybetmeden Buhara'yı terk etmişler ve diğer şehirlerde benzer okullar açmayı başarmışlardır. Merkezden gelen fermanlara rağmen mahalli yöneticiler okulları kapatmamışlar ve faaliyet göstermelerine göz yummuşlardır. Halkın da büyük desteğini alan bu okullar, Feyzullah Hocayev'in ifadesi ile “İnkılabın gelecekteki işçilerini hazırlayan fabrikalardır”(Hocayev 1997:78).

Bütün dünyayı ve dolaylı olarak Buhara'daki olayları da etkileyecek olan I. Dünya savaşının başladığı zamanlarda Yaş Buharalılar cephesinde nispi bir sakinlik söz konusu olmuştur. Eğitim faaliyetleri engellemiş olan Yaş Buharalılar siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ayni'nin aktardığına göre, kendisinin siyasi faaliyetlerinden şüphelenen Kuşbegi, Rusya'nın Almanlara ve Osmanlı'ya yenilmesi hususundaki siyasi sohbetlere katılıp katılmadığını sorgulamış, sorgu esnasında da Abdurrauf Fıtrat ile görüşüp görüşmediğini sormuştur (Ayni 1926:126). Kuşbegi'nin bu ifadesinden Abdurrauf Fıtrat'ın Yaş Buharalılar arasında aktif olarak çalıştığı ve hükümetin de bu siyasi faaliyetlerden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Savaş yılları boyunca Ruslar da Yaş Buharalıları yakından takip etmiş, hatta Rus yetkililerinden Şolke, Kazikelan Burhaneddin'e mektup yazarak hükümeti Yaş Buharalılara karşı hareket etmeye teşvik etmiştir. Bir mektubunda “Siz korkmadan bu fırkayı yok etmeye çalışın, bu hususta bizden her türlü yardımı göreceksiniz” demiştir (Ayni 1926:129). Çünkü Ruslar Buhara'da meydana gelecek entelektüel bir gelişmeyi istemiyorlardı. Zira Buhara hükümetinin her yönü ile kontrolleri altında olup bu şekilde devam etmesi Rusların menfaatine uygun düşüyordu. Buna karşın Yaş Buharalılar da siyasi olarak hem işgalci konumundaki çarlık hem de onun mandası olan emîrlik yönetimine muhalefet ediyorlardı.

Yaş Buharalılar hareketini etkileyen en önemli olaylardan biri Rusya'da 1917 yılında meydana gelen Şubat ve Ekim devrimleridir. Bu tarihe kadar Yaş Buharalılar hareketi ideolojik olarak Osmanlı ve doğu ülkelerinden de

etkilenirken, bu gelişmeden sonra Rusya'daki gelişmelerden daha fazla etkilenmeye başlamışlardır. Örneğin ikinci meşrutiyet döneminde Osmanlı devletindeki fikrî atmosferden etkilenen aydınlar Osmanlı coğrafyasındaki Türkçülük ve İslamcılık gibi siyasi fikirleri Buhara'ya taşımıştı. Fakat Rus devrimlerinden özellikle de Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet etkisi ve sosyalizm ideolojisi Yaş Buharalılar arasında daha yoğun hissedilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, Buhara'daki ceditçilik hareketinin ıslahatçılıktan devrimci sosyalizme dönüşen süreçte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böylece, Rus sömürgesinden kurtulma gayesiyle geleneksel sosyal ve ekonomik yapıyı ıslah etme fikri ile ortaya çıkan bu hareket sosyalizm fikrine meyletmelerinden dolayı, Rusların Türkistan'ı işgalinde figüran rolü üstleneceklerdir (Fıtrat 2000:7-8). Bu tarihten sonra meydana gelen olaylarda Sovyet Rusya'nın Yaş Buharalılar hareketini askeri ve siyasi açıdan giderek daha fazla yönlendirmeye başladığı gözlemlenecektir.

1917 devrimleri bütün dengeleri alt üst etmiştir. Buhara Emîrliği açısından bakıldığında bu gelişme olumsuz bir gelişmedir. Çünkü emîrliğin bağlı olduğu Çarlık Rusya'sı yıkılmış yerine yeni bir düzen kurulmuştur. O tarihte Buhara'da iktidarda bulunan Âlim Han (1991:11) hatıratında bu durumu şu ifadeler ile dile getirmektedir: "Aralarındaki mücadeleden Bolşevikler galip çıktı. Bu olay üzerine Rus idarecileri değişik ülkelere dağıldılar. Bolşevikler denilen bu topluluğun kanunları anlaşılır gibi değildi. Karışıklıklar meydana geldi. Bolşevikler, hükümeti ortadan kaldırıp memleketi harabeye çevirdiler. İbadethaneleri yok ettiler. Zenginlerin mallarına el koyup onları öldürdüler. Sözlerine güvenilmez oldu."

Yaş Buharalılar açısından bakıldığında Çarlık Rusya'sının devrimler neticesinde yıkılması olumlu bir gelişmedir. Bu etkilerin en önemlilerinden biri de teşkilat içinde ayrışmaların ortaya çıkmasıdır. Eski Ceditçiler gizli işlerin gereksiz olduğunu, emîri korkuttuğu ve harekete zarar verdiğini düşünürken, başını Abdurrauf Fıtrat'ın çektiği grup açıktan açığa çalışmayı uygun görmüyorlardı. Emîrin, teşkilatı tamamıyla dağıtacağından endişe ediyorlardı. Abdurrauf Fıtrat ve Abdulvahit Burhanov grupları arasında çıkan sorunlar dolayısıyla 12 kişiden ibaret merkezi komite kurulmuştur. Fakat bu komite ilan edilmesi beklenen İslahat Fermanı ve yapılacak gösteri konusunda uyuşmamıştır. Böylece Yaş Buharalılar hareketindeki ayrışmalar derinleşmiştir. Hocayev bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: "Şunu ifade edeyim ki, daha sonra kurulacak olan Yaş Buharalılar İnkılabî Fırkası aslında bu olaydan sonra kurulmuştur. Bu olay ceditçiliğin önemli zaferlerinden biridir. 1910-1917 yılları arasında Buhara'da milli inkılap gerçekleştirmeye muktedir bir parti ortaya

çıkmıştır” (Hocayev 1997:80-81).

Şubat İhtilali'nin ortaya çıkardığı önemli gelişmelerden biri de İslahat Fermanı'nın ilanı olmuştur. Şubat Devrimi'ni fırsat bilen Yaş Buharalılar, Abdurrauf Fitrat ve Saidcanov imzalı bir telgrafı geçici hükümete göndermişlerdir. Bu telgrafta ıslahatlar yapmak için emîre baskı yapılması istenmiştir. Bunun üzerine geçici hükümetin Buhara'daki temsilcisi Miller, Âlim Han'a ıslahatlar içeren bir ferman yayınlaması için baskı yapmıştır (Halbayev-Razikulov 2012:187). Ayni'nin (1926: 154) 27 Cemaziyülahir 1335 (6 Nisan 1917) olarak belirttiği tarihte devlet ileri gelenleri ve Ceditçilerin hazır olduğu bir törenle İslahat Fermanı ilan edilmiştir. Farsça kaleme alınıp Kazi Şerifcan tarafından okunmuş olan fermana ekonomi, hukuk, siyaset, yönetim, bütçe, basın konularında ıslahatlar yapılacağı ve bir meclisin açılacağı ilan edilmiştir (Ayni 1926:158-159).

İslahat Fermanı'nın geneline bakıldığı zaman, monarşi ile yönetilen bir devlet için meclis açılması ya da yönetimin yetkilerinin sınırlandırılması gibi maddeler radikal kararlar gibi gözüke de, ilgili maddeler bu meclisin nasıl çalışacağı, yetkilerinin neler olacağı, yönetimin yetkisinin sınırlandırılmasının nasıl yapılacağı gibi sorulara cevap veremediğinden somut olarak bir anlam ifade etmemiştir. Fakat 1910 yılında Yaş Buharalılar adını alıp gizlice çalışan bir hareketin 7 yıllık bir zaman zarfında, muhalif oldukları iktidara ıslahat fermanı yayınlamaları büyük bir zaferdir. Fakat bu sevinç uzun sürmemiştir. Çünkü bu kırılgan dönemde Yaş Buharalıların açıktan açığa faaliyetlerini ortaya koyan bir gösteri önemli ve beklenmedik yeni gelişmelere sebep olmuştur.

Aleni bir gösterinin yapıp yapılmaması konusunda önceden beri süregelen tartışmalar Abdurrauf Fitrat ve Osman Hoca'nın ısrarlı tutumları sayesinde bitirilmiş, yukarıda bahsi geçen gösterinin 8 Nisan da yapılmasına karar verilerek hazırlıklara başlanmıştır. Göstericilerin sayısı gösterinin başlangıcında yaklaşık 1000 kişi iken bu sayı zamanla yaklaşık 7000 kişiye çıkmıştır (Ayni 1926: 164; Hayit 1995:260; Hocayev 1997: 90). Çıkan olaylar üzerine emîr, Yaş Buharalılar dağıtılması emrini vermiştir. Askerlerin geldiğini gören bir kısım Yaş Buharalılar hemen kaçmaya başlamışlardır. Geri kalanlar da ya asker ve Kadimciler ile çatışmış ya da kaçmışlardır. Nitekim çatışanlar da kaçma yolunu seçerek bir kısmı şehrin muhtelif yerlerine dağılarak saklanmışlardır. Bir kısmı da Rus kontrolünde olan Kagan'a doğru kaçmışlardır. Bu olaydan sonra meydan Kadimcilere kalmış ve onlar da beş kişilik bir heyeti saraya görüşme için göndererek dağılmışlardır. Bu heyet sarayda bayrak açıp emîre karşı gelenlerin asi ve bunların katlinin helal, mallarının da mübah olduğunu ifade eden bir fetva hazırlamışlar ve bu fetvayı da müftülere imzalatmışlardır. Ayrıca Yaş

Buharalılardan tutuklanacak olanların isimlerinin yazıldığı bir de liste hazırlanmış, Yaş Buharalıların malları müsadere edilmiştir (Ayni 1926: 171; Belcuvani 2001:50).

Yaş Buharalılar, Buhara merkezinde barınamayarak Kagan ve değişik yerlere dağılmışlardır. Bu gösteri esnasında ve sonrasında emîrlik yönetiminin Yaş Buharalılara karşı tutunduğu tutum iki taraf arasında bir anlaşma zemininin ortaya çıkma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır. 1917 yılının Ekim ve Kasım aylarında Rusya'da ve Taşkent'te yaşanan siyasi gelişmeler de bu sürece etki etmiştir. Bu durum Yaş Buharalılar olarak adlandırılan hareketin içinde ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin ulemeden olup ıslahat taraftarı olan Damla İkrâm ve taraftarları bu hareketten ayrılmışlardır. Zengin tüccarların da bir kısmı bu hareketten çekilince Yaş Buharalılar olarak bilinen hareketin ağırlıklı kısmını şehirlerde yaşayan orta ve alt sınıflara mensup kişiler oluşturmaya başlamıştır. Siyasi hedefler açısından değişimin yaşandığı bu dönemde farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum, hareketin ortak bir programa ihtiyaç duymasına da sebep olmuştur. Merkezi komite bu iş için Abdurrauf Fıtrat'ı görevlendirmiştir. Abdurrauf Fıtrat'ın 1918 yılının Ocak ayında tamamladığı Yaş Buharalılar Hareketi Programı, merkezi komite tarafından onaylanarak İslahat Layihası adıyla ilan edilmiştir. Anayasal meşruti bir idarenin talep edildiği programda askeri, mali, siyasi konularda ve eğitim konularında talepler dile getirilmiştir (Koziyev 2014 :51). Bu dönemde Yaş Buharalılar Kagan'da Merkezi komiteyi de yeniden organize etmişlerdir. Yeni başkan Muhiddin Mansur olmuştur. Yaş Buharalılar hareketine mensup kadrolar 1917'nin sonuna kadar yeni program hazırlamak dışında başka bir faaliyette bulunamamışlardır (Hayit 1995: 261).

Ekim Devrimi ve sonrasında Taşkent'teki kontrolün Bolşeviklerin eline geçmesi Yaş Buharalılar hareketini etkileyen en önemli olaylardan biri olmuştur. Çünkü düzenledikleri gösteri sonrası Buhara'da barınma şansını kaybeden Yaş Buharalılar, Taşkent'deki siyasi gelişmeden sonra emîrlik yönetimini devirmek için silahlı mücadeleyi tercih etmişlerdir. Bu iş için de Bolşeviklerin Taşkent'teki yönetiminin başında bulunan Kolesov'dan yardım talebinde bulunmuşlardır. Kagan'a sığınmak zorunda kalan Yaş Buharalılar, Kagan'lı komünistlerin lideri Preobrajensky, sayesinde Taşkent Sovyetleri ile temas kurmuşlardır. Yaş Buharalılar Merkez Komitesi, Aralık 1917'de Feyzullah Hoca vasıtasıyla Halk Komiserleri Şurası Başkanı Kolesov ile görüşerek emîrin devrilmesi için destek sözü almışlardır (Hayit 1995:261). Bu süreçte başkanlığını Feyzullah Hocayev'in yaptığı 7 kişilik devrim komitesi kurulmuştur (Koziyev 2014:52). Kolesov'dan yardım alarak Âlim Han'ı devirme projesi için görevlendirilen Hocayev bu

hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: “2 hafta geçtikten sonra merkezi komite üyeleri silahlı ihtilali onayladılar. Bu hususta iki önemli karar alınmıştı. Alınan kararlardan biri silahlı ihtilale hazırlık uzun sürmesin idi. İkincisi ise ihtilal mümkün mertebe erken başlatılsın idi.” (Hocayev 1997 . 116-117).

Kurulan bu temas sonrasında Taşkent merkezli Sovyet idaresi, kendileri ile beraber hareket eden Yaş Buharalılardan oluşan 18 kişilik komiteyi Âlim Han'ın yerine iktidara geçirmeye çalışmışlardır (Raşidov – Raşidov 2011:58). Rus birliklerinin komutanı F. Kolesov ve Ceditler ortak hareket ederek Buhara'ya saldırmışlar fakat bu saldırı başarısızlığa uğrayınca Rus Komutan Kolesov ile Âlim Han arasında 25 Mart 1918 tarihinde Kızıltepe Anlaşması imzalanmıştır. Böylece Buhara Emîrliği bağımsızlığına kavuşmuştur (Hayitov-Abuyev 2010:43; Becker 2004: 267-268; Hayit 1995: 262).

Bu savaş için bahaneler aranmış olmasına rağmen asıl sebep Bolşevik Devrim'i ile ortaya çıkan yeni dengeler olmuştur. Abdurrauf Fitrat'ın (1992:41) deyişine göre bu savaşın sebebi şudur:

“Rusya'da Ekim Devrimi gerçekleştikten sonra Türkistan'da bulunan birçok karşı devrimci, ploroter hükümetin baskısından dolayı Buhara'ya sığındı. Bunlar emîri ve sarayındakileri Sovyet idaresine karşı kıskırttılar. Aslında emîr ve idaresinin Buhara'daki devrimciler ile bir hesabı vardı. Oysaki, bu devrimciler Sovyet idaresinin himayesinde idiler. Bu sebeple emîr, Sovyet hükümeti ile dostluğu istemiyordu. Sonuç olarak emîr, Türkistanlı karşı devrimcileri iyi karşılayarak onlara maddi yardımda bulundu ve Buhara'yı karşı devrimcilerin merkezine dönüştürdü. Emîr ve etrafındakilerin Sovyet idaresine karşı tutunduğu düşmanca tutum Kolesov ve emîr arasındaki savaşın başlamasına sebep olmuştur.”

Bu gelişmeden sonra Âlim Han, Buhara'nın işgal edildiği 2 Eylül 1920 tarihine kadar bağımsız hareket etmiştir. Yaş Buharalıların Kolesov ile ortak hareket ettiği bu olaydan sonra bağımsızlığına da kavuşmuş olan Âlim Han, Yaş Buharalılara karşı tavrını çok sertleştirmiştir. 1500'e yakın kişi cedit suçlaması ile öldürülmüş malları müsadere edilmiştir. Bu baskılar sonucunda Ceditçilerin hicret yılları başlamış harekette parçalanma meydana gelmiştir. En önemlisi kurtulmak için Bolşeviklerin hakim olduğu bölgelere sığınan Yaş Buharalılar arasında yardım alma amacıyla Rusya Komünist partisine yönelik meydana gelmiştir. Böylece Yaş Buharalılar arasında devrimcilik fikri daha da ağırlık kazanmaya başlamış 25 Eylül 1918 yılında Taşkent'te, Buhara Komünist Partisi Geçici Merkezi Komitesi kurulmuştur. Yaş Buharalıların sol kanadı Komünist Parti çatısı altında birleşmişler ve önem kazanmaya başlamışlardır. Böylece

Rusya ve Taşkent Komünist partilerinin yardımı ile Buhara Komünist Partisi kurulmuştur. Feyzullah Hocayev ise Ekim 1918 yılında Moskova'da Taşkent merkezli Türkistan Cumhuriyeti Merkezi İcraiye Komitesinin Moskova'daki Temsilciliği bünyesinde Yaş Buharalılar Partisi temsilciliğini açarak burada propaganda faaliyetlerini yürütmüştür. Moskova'daki Yaş Buharalılardan Feyzullah Hocayev ve Abulkadir Muhittinov gibi üyeler Bolşevik yönetimden maddi yardım almışlardır (Halbayev – Razıkulov 2012:195).

16 Ekim 1918 tarihinde Moskova'da Feyzullah Hocayev tarafından Yaş Buharalılar hareketinin programı hazırlanarak ilan edilmiştir. Bu programda en önemli husus, Yaş Buharalılar hareketi'nin amacının Buhara'da Demokratik bir cumhuriyet kurmak olduğunun zikredilmesidir. Bolşeviklerin desteğini alan Yaş Buharalılar 1919 ortalarına gelindiğinde Taşkent, Semerkand, Merv, Kerki, Kette Kurgan ve Kagan gibi merkezlerde temsilcilikler açmışlardır. Bu yılın sonuna kadar üç defa kurultay tertip etmişlerdir. 1920 yılının Ocak ayında Feyzullah Hocayev tarafından Taşkent'de İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi Türkistan Merkezi Bürosu kurulmuştur. Böylece hareket partileşme sürecini tamamlamıştır. 15 Nisan 1920 tarihinde de Yaş Buharalılar Partisinin yayın organı olan Uçkun gazetesi yayın hayatına dahil olarak propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Yaş Buharalılar Partisi Türkistan Merkezi Bürosu'nun 13-14 Haziran 1920 yılında gerçekleştirdiği toplantıda daha öncesinden ilan edilmiş olan parti programı onaylanmıştır. "Zulme karşı birleşiniz." sloganı ile başlayan bu programda, emîrlik yönetiminin silah zoru ile devrilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Koziyev 2014: 53-54).

Yaş Buharalılar partisinin emîri devirecek silahlı gücünün olmadığı açık şekilde ortada iken parti programında bu hususun zikredilmesi yukarıda özetlemeye çalışılan sürecin sonucu ile ilgilidir. Şubat ve Ekim devrimleri ile siyasallaşan hareket emîrlik yönetiminin tutumları sayesinde Bolşevikler ile iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır. Bolşevikler de yardım bahanesi ile Buhara Emîrliğini işgal etmişlerdir. Bu yardım Sovyet döneminde Buhara halkının kendi isteği ile Sovyetlere katıldığı propagandasına da zemin hazırlamıştır. Bu durum Sovyet dönemi eserlerinin birinde şu şekilde ifade edilmiştir: "Mahalli halk, kurtarıcısı olan Rus halkına ve Kızıl Ordu'ya samimi minnettarlığını bildirdi" (Grişin 1973:25).

Yaş Buharalılar Sovyetler ile iş birliği halinde emîri devirdikleri 1920 yılının Eylül ayına kadar emîrlik karşıtı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Örneğin Abdullah Bediri tarafından kaleme alınan ve 1919 yılında Moskova'da Yaş Buharalılar Moskova Komitesi tarafından yayınlanan "Yaş Buharalılar Bıçare Halk Dihkanleri İçün Yahşı mı? Yaman mı?" ve "Yaş Buharalılar" adlı

kitapçıklarda yer alan ifadelerden, Yaş Buharalılar hareketine Bolşeviklerin etkisini ve yardımını sezme mümkündür. Bu dönemde propaganda işlerine ağırlık verilmiştir. Moskova gibi uzak bir yerde basılan bu kitabın muhatabı kuşkusuz Buharalılar olmuştur. Bu eserde Yaş Buharalılar Bıçare Halk İçün Yahşı mı? Yaman mı? sorusuna şu cevap verilmiştir:

“Eğer biz, zavallı halk ve çiftçilerin emek ve alın teri ile yaşamakta olan zengin, emîr ve hükümdarlara sorarsak onlar Yaş Buharalılar kötüdür diye cevap verirler. Bunun sebebi herkesçe malumdur. Yaş Buharalılara kötü derken kendilerince haklıdır. Çünkü Yaş Buharalıların amaçları onların, yani zalim hükümdarların, zenginlerin, hocaların ve diğerlerinin amaçlarının tam tersidir. Bu sebepten dolayı onlar elbette Yaş Buharalıları övecek de değildir” (Bediri 1919 b:3).

Yaş Buharalılar ile Bolşevikler arasındaki sıcak ilişkilerin gelişerek propaganda faaliyetlerinin bu dönemde hız kazanması tesadüf değildir. 1919 Aralık ayından itibaren Buhara Emîrliğine karşı yürütülen propaganda faaliyetlerini örgütleyen merkez, Bütün Rusya İcraiye Komitesi ve Halk Komiserleri Sovyeti'nin Türkistan Komisyonu dahilinde kurulan Doğudaki Enternasyonal Propaganda Birimi olmuştur. Bu birimin asıl görevi Türkistan'a komşu olan memleketlerde ve özellikle Buhara ve Hive'deki devrimci birliklere öncülük etmektir (Grişin 1973:8).

C- Yaş Buharalılar Hareketinin İktidar Dönemi

Sovyetler cephesi ve Yaş Buharalılar cephesinde olgunlaşan şartlar neticesinde 2 Eylül 1920 tarihinde Yaş Buharalılar desteklediği Kızıl Ordu birlikleri Buhara'yı işgal ederek Âlim Han'ı ülkenin doğusuna çekilmeye mecbur bırakmıştır. Bolşeviklerin yardımı ile iktidarı ele geçiren Yaş Buharalılar hareketi emîrlik yerine kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ni 1924 yılına kadar idare etmişlerdir. Bu dönem bazı pürüzlere rağmen Yaş Buharalılar iktidar dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönem Yaş Buharalılar yönetiminde muktedir olmaları açısından kendi içinde farklılık göstermiştir. Çünkü ilk dönemlerde milliyetçi Yaş Buharalılar ısrarlı talepleri ve diğer siyasî sebepler dolayısıyla Sovyet Rusya Buhara'nın Sovyetleştirilmesi işini ileriki tarihlere ertelemiştir. Sovyetleştirilme sürecinde ilk basamak olarak Buhara Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına Sovyetler tarafından izin verilmiştir (Yarkın 1973:242). İlk

dönemlerde çok fazla hissedilmeyen Rus baskısı giderek şiddetini arttırmış ve şartların olgunlaşması ile Bolşevik Ruslar kontrolü ele almıştır.

Buhara Emîrliği, Kızıl Ordu ve Yaş Buharalılarının ortak operasyonu ile ele geçirildikten sonra, Yaş Buharalılar içinde ismi zikredilen Abdulvahid Burhanov, Mukammil Burhanov, Sadreddin Ayni, Abdurrauf Fitrat, Feyzullah Hocayev, Osman Hocayev, Ataullah Hocayev, Abdulkadir Muhittinov, Musacan Saidcanov (Recebov 2005:26) gibi isimlerin bir çoğunun emîrlik sonrası kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yönetim kadrolarında yer almasının sebebi Sovyetlerin tercihi ile ilgilidir. Sovyetler asıl amaçlarını bir süreliğine gizleme gereği duyarak Yaş Buharalılar ile birlikte çalışmışlardır. Zira işgaldeki asli unsur Yaş Buharalılar birlikleri değil Rus Kızıl Ordusu olmuştur.

Yaş Buharalılar, sonraları anlayacakları bu gerçeğe rağmen büyük bir umut ve samimiyetle cumhuriyet idaresine inanmışlardır. Daha hükümet kurulmadan önce, yayın organları olan Buhara Ahbarı gazetesinde yayınladıkları yazıdan, gerçekleşen devrimi kendilerinin yaptığına samimiyetle inandıkları anlaşılmaktadır.

“28 Ağustos'ta Buhara'nın bütün şehirlerinde başlatılan inkılap hareketleri nihayet başarıya ulaştı. Bu sebeple asırlardan beri zulüm ve zillet içinde kalan Buhara ülkesi de diğer bağımsız ülkeler safına katılmıştır. Buhara her türlü özgürlük nurları ile aydınlanmaya başladı. İşte bizim amacımız bu gazete ile Buharalı vatandaşlara inkılabımızı ve onun sebeplerini bildirmek tanıtım ve onun faydalarını gerçekçi bir şekilde onlara anlatmaktan ibarettir” (Buhara Ahbarı 9 Eylül 1920:1).

Buhara işgal edildikten sonra hakimiyet, Geçici Bütün Buhara İnkılabı Komitesi'nin eline geçmiştir. Geçici komite Sovyetlerin Türkistan'ı işgalini organize eden Türkkomisye tarafından hazırlanan manifestoyu ilan etmiştir. Bu manifestoda Buhara Devleti “Bağımsız Buhara Sovyet Cumhuriyeti” olarak adlandırılmıştır. 11 Eylül 1920 tarihinde İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi dağıtılıp onun üyelerinden birçoğu Feyzullah Hocayev başkanlığında Buhara Komünist Partisine (BKP) geçmişlerdir. 14 Eylül'de de M.V Firunze başkanlığında BKP Merkez Komitesi, Geçici Bütün Buhara İnkılabî Komitesi ve Rus temsilcilerinin katıldığı ortak toplantıda Abdulkadir Muhittinov başkanlığında yasama organı olan Bütün Buhara İnkılabî Komitesi ve Feyzullah Hocayev başkanlığında Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin yaş ortalaması 29 olup Feyzullah Hocayev bu tarihte 24 yaşındadır. Genç hükümetin karşısında çok önemli görevler bulunmakta idi. Bu görevlerden en önemlisi kuşkusuz Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ve Buhara Halk Sovyet

Cumhuriyeti'nin arasındaki ilişkiler olmuştur. Bu toplantıda alınan kararlar Sovyet yardımının işgale dönüştüğünün açık göstergesi olmuştur. Çünkü Buhara'da olan Kızıl Ordu'nun bir süre kalması ve ihtiyaçlarının karşılanması, savaş ile ilgili organların ve Buhara'daki harbî unsurların Sovyet idaresine bağlanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca emîr ve onun dönemindeki idarecilerin, tüccarların, zenginlerin, din adamlarının malları ile vakıf mallarına el konulmuştur (Alimova- Raşidov 2009: 58-59; Coraev vd 2000: 130, Recebov 2011:15).

Yaş Buharalılar hareketinin kurumsal kimliğinin ortadan kalkmasını sağlayan Buhara Komünist Partisine katılma olayı cumhuriyetin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı gazetesinde "Mühim İlan" başlığı ile verilmiştir.

"14 Eylül 1920 tarihinde Buhara'da İştirakiyun ve İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi'nin ortaklaşa düzenlediği toplantı gerçekleşmiştir. Bu toplantıda her iki partinin geleceği tartışılmış aşağıdaki karar alınmıştır. Buhara İştirakiyun Partisi ve İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi'nin amacında ve hedeflerinde hiçbir fark yoktur. Her iki partinin Buhara'nın kaderi ile ilgili siyasî, toplumsal ve ekonomik istekleri birebir aynıdır. Bu sebeple işbu tarihten itibaren İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi ve Buhara İştirakiyun Partisi birleşmiştir. Buhara İştirakiyun Partisi idare heyeti azalığına İnkılabî Yaş Buharalılardan Feyzullah Hoca, Abdullah Hocaoğlu, Kari Yoldaş Polatoğlu yoldaşlar da dahil oldu."

Bu olay Yaş Buharalılar hareketinde Bolşevik Devrim'i ile başlayan Sovyet etkisinin somut örneğidir. Yaş Buharalılar, Buhara Komünist Partisi içinde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu partinin, genç cumhuriyetin siyasî hayatında oynadığı başat rol düşünüldüğünde bu işin Yaş Buharalılarının elini zayıflattığı ortada olan bir gerçektir.

Fakat Sovyetlerin ve onlara bağlı Buharalı komünistlerin bütün baskı ve sızmalarına rağmen inkılaptan sonraki ilk devrede milleti temsil eden kuruluşlarda ve hükümet idarelerinde yurduna ve milletine bağlı aydın, milliyetçi kişiler çoğunluğu oluşturmuştur. Türkistan'ın değişik yerlerinden de milliyetçi aydınlar Buhara'ya gelerek değişik birimlerde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hükümetin milli hususiyetini ortaya koyan en önemli gelişmelerden biri de Buhara'da uzun yıllar resmi dil olarak kullanılan Farsça'nın yerine Türkçe'nin resmi dil olarak ilan edilmesi olmuştur (Yarkın 1973: 244). Buhara Halk Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı gazetesinde ilk sayılarda birkaç Farsça yazı çıksa da diğer sayılarda kullanılan dil Türkçe olmuştur. Gazetede Özbekçe tabirinin kullanılmaya başlanması 1924

yıllarının sonlarına denk gelmektedir. Gazetenin 19 Ekim 1922 tarihli 103. sayısında, mitingde konuşan Rus temsilcilerinin konuşmaları Ata Hoca tarafından "Türki dile" tercüme edilip halka anlatıldı ifadesi kullanılmıştır (Buhara Ahbarı 1920: 2).

Sovyet Rusya, ülkenin işgal edilmesine karşı isyanların artması ve halk arasında bir galeyana sebep vermemek için, bir yıllık zaman diliminde komünist olmayan zümreleri bertaraf etme siyasetini hayata geçirmemiştir. Zaman geçtikçe Buhara hükümeti üzerinde Moskova'nın baskısı artmaya başlamıştır. Sovyetlerin politikalarına muhalif olanların idareden uzaklaştırılmaya başlanması Yaş Buharalılarının bir kısmının Basmacı denilen Rus aleyhtarı silahlı güçlere katılmasına sebep olmuştur. Sovyet Rusya temsilcileri tarafından 1922-23 yıllarında Sovyetleştirme yönündeki baskılar artmış, bu duruma karşı çıkan bakanlar ve idareciler görevlerinden alınmıştır. Halkın tepkisinden çekinildiği için zirai krediler artırılarak işçi sendikalarının hükümete katılımı sağlanmıştır. Eski idareciler, tüccarlar ve zenginler seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Nihayetinde 20 Eylül 1924 yılında Buhara Halk Cumhuriyeti, sosyalist bir devlet olarak ilan edilmiştir (Yarkin 1973: 246).

Buhara Halk Cumhuriyetinde siyasî gücü emîrden alarak Yaş Buharalılarının eline veren Bolşeviklerin hedeflerinden bazıları da cumhuriyetin ekonomisini merkezden (Moskova) idare etmek, ekonomik ıslahatlar yaparken Sovyetlerin çıkarlarını gözetmek, ham madde ve diğer kaynakları Buhara'dan merkeze taşımaya kolaylaştırmak idi (Perdayev 2012:15). Sözde bağımsız iki ülkenin yaptığı anlaşma gibi gözükten anlaşmalar ile Buhara Halk Cumhuriyeti zamanla Sovyetlerin uydusu bir devlet haline getirilmiştir. 4 Mart 1924 yılında Moskova'da RSFSC ile Buhara Halk Cumhuriyeti arasında ittifak anlaşması imzalanmıştır. 9 Ağustos 1922 yılında da iki ülke arasında ekonomik iş birliği anlaşması yapılmıştı (Şukurov 1972: 8). Bu anlaşmalar siyasî, ekonomik ve kültürel açıdan Buhara'yı Moskova'ya bağlamıştır.

Yaş Buharalılar, Bolşeviklerin işçi köylü iktidarını kurup sömürge düzenine son verecekleri, bütün halklara özgürlük verecekleri ve sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırıp eşitlik sağlayacağı gibi vaatlerine inanmışlardır. Bu vaatlerin boş olduğunu ve kandırıldıklarını ileriki dönemlerde görecektir. Milliyetçi ve halk düşmanı olarak suçlanıp büyük çoğunluğu Stalin döneminde öldürülmüşlerdir (Fitrat 2000: 9). Buhara Halk Cumhuriyeti'nin siyasî hayatı devam ederken Yaş Buharalılarının büyük bir çoğunluğu bu vaatlerin gerçekleştirileceği kanaatini taşımışlardır.

SONUÇ

Türkistan coğrafyasında yenileşme hareketi olarak ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin bir parçası olan Buhara Emîrliği'ndeki Yaş Buharalılar hareketi, son dönem Türkistan tarihi konuları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Fikir hareketi olan Ceditçilik hareketinin kapsamı, niteliği ve sınırları siyasî tarih konularından farklılık arz etmektedir. Yaş Buharalılar hareketi bütünüün parçası olması sebebiyle bazı yönlerden Türkistan'daki Ceditçilik hareketi ile benzerlikler taşımaktadır. Fakat kendine has özellikleri ile genel manadaki Ceditçilik hareketinden farkları da söz konusudur. Bu yönü ile Hive Hanlığı'ndaki Yaş Hiveliler hareketi ile benzerlikler taşımaktadır.

Buhara Emîrliği'nin sosyo kültürel durumu, emîrlik yönetimi ve Sovyet faktörü gibi sebeplerden dolayı Yaş Buharalılar hareketi (Hive hariç) Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Ceditçilik hareketinden daha keskin bir siyasî kimliğe kavuşmuştur. Bolşevik İhtilalinin ortaya çıktığı bir dönemde, emîrlik yönetimi ve mevcut düzenin yenilik taraftarlarını siyaseten tehdit olarak algılaması ve baskıya tabi tutması, Bolşevikler ile Yaş Buharalıların iş birliği yapmasını sağlamıştır. Bu gelişme Yaş Buharalıların da Türkistan'ın son Türk devleti olan Buhara Emîrliği'nin de kaderini tayin etmiştir.

Buhara'nın işgali öncesi Bolşeviklerin yoğun bir propagandası söz konusu olmuştur. Ayaklanan devrimcilere yardım etme bahanesi ile gerçekleştirilen işgal uzun süre Sovyetler tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Devrilen Buhara Emîrliği yerine Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni kurulan cumhuriyetin idaresi bir süreliğine Yaş Buharalılara bırakılmıştır. Fakat Yaş Buharalıların idare ettiği bu cumhuriyetin ömrü kısa olmuştur. Çünkü Türkistan'ın Sovyetleştirilmesini hedefleyen Sovyetler Birliği uygun zamanı beklemiş, şartlar olgunlaşınca da harekete geçmiştir.

Bu süre zarfında yani 1920 - 1924 yılları arasında Yaş Buharalılara mensup aydınlar Buhara Emîrliği yerine kurulmuş olan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ni yönetmişlerdir. Yaş Buharalılar Partisi, Buhara Komünist Partisine katılmış olsa da Yaş Buharalılar bu cumhuriyeti millî ve demokratik bir usulde yönetmeye çalışmışlardır. Fakat zaman geçtikçe Sovyetlerin gerçek niyetleri ve baskıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapılan anlaşmalar ile bu cumhuriyet tıpkı emîrliğin çarlığın mandası olması gibi, Sovyetlerin mandası haline gelmiştir. Bu genç cumhuriyet 1924 yılının sonlarında Sovyetlerin baskısı ile kendini lağvederek yeni kurulmuş olan Özbekistan Cumhuriyetine katılmıştır. Aktif rol alan Yaş Buharalılar zamanla pasifize edilmişler, Stalin döneminde milliyetçi, Turancı, İslamcı suçlamaları ile kurşuna dizilmişlerdir.

Böylece Türkistan ve Buhara halkının geri kalmışlığına demokratik ve

modern bir devlet anlayışı ile son vermeyi hedefleyen Yaş Buharalılar hareketi, gelişme döneminde iş birliği yapmak zorunda kaldıkları sosyalizm ideolojisi ve onun sahibi Sovyet Rus faktörü sebebiyle nihai amaçlarına ulaşamamışlardır. Yaş Buharalılar, emîrliği yıkmayı başarmışlarsa da, Buhara halkını zulüm, baskı ve sömürüden kurtarma gibi, varlık sebebi olan amaçlarına ulaşamamışlardır.

KAYNAKÇA**Gazeteler**

Buhara Ahbarı, 15 Eylül 1920, "Maksad ve Meslek", Sayı 1.

Buhara Ahbarı, 15 Eylül 1920, "Mihim İlan", Sayı 2.

Buhara Ahbarı, 19 Ekim 1922, "Türkiye'nin Galebesi Münasebetiyle Buhara'da Bayram" Sayı: 103.

Telif Eserler

ABDİRASHİDOV, Zaynabidin (2008). *İsmail Gansprinskiy ve Turkistanda Ceditçilik*, Taşkent: Merkezi Asyani Tadkik Faransuz İnstitutu Neşriyatı.

ALİM HAN, Said (1991) *Buhara Halkının Hasreti Tarihi*, (Haz: Abdussadık İrisov) Taşkent: Ozbekitan SSC Fan Neşriyatı.

ALİMOVA, Dilaram - RAŞİDOV, Umar (2009). *XIX Ahır XX Başleride Buharadaki Siyasi Hareketler ve Kureşler*, Buhara: Buhara Devlet Unversittı Neşriyatı.

ALLWORTH, Edward (1994). *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance in Historical Overview*, London: Duke University Pres.

AMANOVA, Firuze (2011). *Buhara Rusya İktisadi Alakeleri Tarihige Bir Nezer (XIX Asr Ahır XX Asr Başleri)*, Taşkent: Ozbekistan Milli Kutuphanesi Neşriyatı.

AYNİ, Sadrettin (1926). *Buhara İnkılabı Tarihi İçun Materyaller*, Moskova: SSSC Halklarının Merkezi Neşriyatı.

AYNİ, Sadrettin (1966). *Külliyat*, (Haz: S. Ömerov-M. Tursunzade vd), Duşanbe: Neşriyat-ı İrfan.

BALTABAYEV Hamidulla (2000), *Abdurrauf Fitrat (Tenlengen Eserler I. Cilt)*, ÖRŞHC Taşkent: Maneviyat Yayınları.

BECKER, Seymour (2004). *Russia's Protectorates İn Central Asia (Bukhara And Khiva, 1865-1924*, Newyork: RoutledgeCurzon.

BEDİRİ, Abdullah (1919b). *Yaş Buharaliler: Biçare Halk Dehkanleri İçun Yahşi mi, Yamanmi?* Moskova: Yaş Buharalıkların Moskov Komiteti Neşriyatı.

BEDİRİ, Abdullah (1919a). *Yaş Buharalıklar Kimler*, Moskova: Yaş Buharalıkların Moskov Komiteti Neşriyatı.

BELCUVANİ, Muhammed Ali (2001). *Tarih-i Nefe-i* (Haz: F.R Ergeşev - R.E Halikova), Taşkent: Akedemiya Neşriyatı.

CORAEV M. v.d (2000). *Ozbekıstanın Yengı Tarihi, Ozbekıstan Sovyet Mustemlekeçılığı Devride*, 2. Kitap, Taşkent: Şark Neşriyatı.

DİLEK, Kaan (2007). "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1: 50-68.

FITRAT Abdurrauf (2000). *Buhara'da Ceditçilik – Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası*, (Haz: Seyfettin Erşahin), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

FITRAT, Abdurrauf (1992). *Emîr Âlim Hannıng Hukumranlık Devri*, (Haz: H. Marifet), Taşkent: Ozbekistan Yazuvçular Uyuşması (Minhac) Hayriye Neşriyatı.

GRİŞİN V. S. (1973). *Buhara Revolyutsiyesinde Kızıl Armiyening İnternatsional Missiyesi*, Taşkent: Ozbekıstan Neşriyatı.

GÜNGÖR, Ebubekir (2011), *Türkistan'da Fikir Akımları*, İstanbul: IQ Yayınları.

- HALBAYEV, S. – RAZIKULOV O (2012), “Buhara Ceditlerinin Milli Demoratik Konstititivyevi Monarhiye Devlet Başkeruvı İçün Kureşi”, *Turkistan Ceditligi Milli Oyganış Devrı Tarihi*, Namangan: Namangan Neşriyatı:181-197.
- Halim Kara (2002), “Reclaiming National Literary Heritage: the Rehabilitation of Fitrat and Abdulhamit Sulaymon Cholpan in Uzbekistan”, *Europe- Asia Studies*, Vol. 54, No.1: 123-142.
- HASANOV B.V vd (2009), *Tarihning Namalum Sahifeleri (Hucet ve Materyaller) Birinçi Kitap*, Taşkent: Gafur Gulam Namıdeki Neşriyat-Matba İcadi Uyi.
- HAYİT, Baymirza (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- HAYİTOV O.- ABUYEV H. (2010), “F. Kolesovning Buharage Yurışı ve Uning Akıbetleri”, *XX Asr Ahır XX Asr Başleride Buhara Mevzuside Respublike İlmi Nezeri Encumenı Meteryallerı*, Buhara: Buhara Devlet Üniversitesi Neşriyatı:41-44.
- HOCAYEV, Feyzullah (1997), “Buhara İnkılabınının Tarihiğe Materyaller”, *Feyzullah Hocayev Hayatı ve Faaliyeti Hakkıda Yengi Mulahazalar*, (Haz. D. A Alimova), Taşkent Fen Neşriyatı.
- KASIMOV, Begali (2002), *Milli Oyganış:Cesaret, Marifet, Fidayilik*, Taşkent: Maneviyat Neşriyatı.
- KASIMOV, Ferhad (2001). “Buharada Milli Demokratik Hereketning Ozıge Has Hususiyetleri”, *Merkezi Asya XX Asr Başıde, Haklara Konferansiye Meteryallerı*, Taşkent Maneviyat Neşriyatı:115-117.
- KERİMOV, Naim (2001), “Cedit Şiiriyeti Turkistandeki Siyasi Medeni ve Entellektyual Hereketning Muhim Kısmı Sifetide”, *Merkezi Asya XX Asr Başıde, Haklara Konferansiye Meteryallerı*, Taşkent Maneviyat Neşriyatı:61-65.
- KOÇAOĞLU, “Timur (1996), Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca (Kocaoğlu) ve İstiklal Savaşı Sırasında Türkiye’ye Altın Yardımı Meselesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri(23-26 Mayıs 1996)*, Kayseri Türk Dünyası Araştırma Merkezi Yayınları No:2: 421-424.
- KOÇAR Çağatay (ty), *Atayurttan Anayurda Türkistanlılar*, Adana Ekrem Matbaası.
- KOZİYEV Remiş (2014), *Yaş Buharalıklar Teşkilatınının Teşkil Tapışı ve Uning Buhara İçtimai Siyasi Hayatıge Tutken Orni*, Özbekistan Respublikası Ali ve Orta Mahsus Talim Vezirligi Buhara Devlet Unıversıtı Tarih Fakulteti Tarih Kafederyası Bituriv Makalevi İs, Buhara.
- PERDAYEV Esrar Abducabbaroviç (2012), *Buhara ve Harezmdede İktisadi Kengeşler Faaliyeti (1920-1924 Yıllar)* Taşkent: Mirza Uluğbek Namıdeki Özbekistan Milli Unıversıtı Tarih Fenleri Namzedi İlmi Derecesını Alış İçün Takdim Etilgen Disertetsiya Aftereferatı.
- RAHMAN, Abdullah (2004), *Şafırkan Yulduzları*, Abdullah Kadiri Halk Mirası Neşriyatı.
- RAŞİDOV, Ömer – RAŞİDOV, Ulmascan (2013), *Buharaning Rusya Bilen İktisadi ve Siyasi Munasebetleri Tarihiden (1900-1925)*, Buhara: Buhara Neşriyatı.
- RAŞİDOV, Ömer – RAŞİDOV, Ulmascan (2011), *XX Asr Başleride Buhara Emırlıgideki Siyasi ve İktisadi Cereyanlar*, Buhara: Buhara Neşriyatı.

- RAZAKOV, Devran Halikoviç (1994), *Buhara Hanlığının Teşki Sevda Alakaları (XIX Asrning 60-90. Yılları)*, Taşkent: Taşkent Devlet Üniversitesi Tarih Fenleri Namzedi İlmî Unvanı Alış İçün Disertetya.
- RECEBOV, Kahraman (2011), *Fezullah Hocayev*, Taşkent: Abu Matbuat Konsalt Neşriyatı
- RECEBOV, Kahraman – HAYİTOV, Şadman (2011), *Osman Hoca*, Taşkent: Abu Matbuat Konsalt Neşriyatı.
- RECEBOV, Kahraman (2005), “Yaş Buharalıklar: Ulerning Şark Memleketlerindeki Yaşler Hareketleri Bilen Uzvi Alakeleri”, *Buhara Mevcleri*, S. 2: 26-29.
- ŞUKUROV A. (1972), *Buhara Respublikasının RCFSR Bilen Hemkarlığı*, Taşkent: Ozbekistan CCR Fan Neşriyatı.
- TOGAN, Z.V. (1981), *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Yayınları.
- YARKIN İbrahim (Şubat 1973), “Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhakı”, *Türk Kültürü*, S 124: 242- 253.
- ZACONE,Thierry (2001), *Yasak Kent Buhara (1830 1888)*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZENKOVSKY (1967), Serge A., *Pan Turkism and İslam İn Russia*, Harvard University Press.

SOVYET RUSYA BELGELERİNDE TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1920-1922)

TURKEY-AZERBAIJAN POLITICAL RELATIONS (1920-1922) ON THE BASIS OF SOVIET RUSSIAN DOCUMENTS

Ramazan USLU*

Öz

I. Dünya Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri ve Yunanlılar tarafından haksız bir şekilde işgal edilmiştir. Bu haksız işgallere karşı vatani savunmak için Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Milli Mücadelenin yol haritasını belirlemek için Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldı. Batı'daki Yunan işgaline karşı koyabilmek ve başarı elde etmek için Doğu sınırının güvence altına alınması gerekiyordu. Mustafa Kemal ilk olarak Rusya'daki Bolşevikler ile temasa geçti. Amacı uluslararası arenada Rusya'nın siyasi desteğini almak ve Milli Mücadelede Rusya'dan askerî ve iktisadi yardım sağlamaktı. Mustafa Kemal Doğu'da bağımsızlıklarını yeni ilan eden Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile sorunlarını çözerek Doğu'daki birlikleri Batı'ya kaydırmayı ve Orta Asya'dan gelecek olan maddi desteğin yol güvenliğini sağlamayı düşünüyordu. Tarihi, dili ve dini Türkiye ile bir olan Azerbaycan'ın Milli Mücadelede desteğini ve yardımını almak istiyordu. 1920-1922 yılları arasında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en önemli ayağını Nahçıvan ve Azerbaycan - Ermenistan anlaşmazlığı oluşturuyordu.

Anahtar Kelimeler

Milli Mücadele, Türkiye, Sovyet Rusya, Azerbaycan, askerî ve iktisadi yardım

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ruslu@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 09.03.2015

Kabul Tarihi: 11.09.2015

Abstract

After the defeat in World War I, the Ottoman Empire signed the Mondros Armistice Treaty. According to this agreement the Allied Powers and Greeks had occupied the Ottoman Empire in an unfair manner. To defend their homeland against the unfair occupation, Mustafa Kemal went to Samsun on 19 May 1919. To determine the roadmap of national defence; Erzurum and Sivas Congress was held. Securing the eastern border had to be taken to resist and success against Greek occupation in western region. Mustafa Kemal first contacted with the Bolsheviks in Russia. He aimed to get political support of Soviet Russia in the international arena and in the National Struggle as military and economic aid provided by Russia. By the resolution of the problems with new independence states like Georgia, Armenia and Azerbaijan, Mustafa Kemal desired to shift troops to the West from the Eastern regions and provide a safe way to financial support reached from Central Asia. Azerbaijan would get support and help defence that have a common history, language and religion with Turkey. Between the years 1920-1922 the most important agenda of Turkey-Azerbaijan relations were the Azerbaijan-Armenian conflict and Nakhichevan.

•

Keywords

National Struggle, Turkey, Soviet Russia, Azerbaijan, military and economic aid

GİRİŞ

Azerbaycan 1920 yılı itibarıyla bütün Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken Türkiye ile de diplomatik ve iktisadi ilişkilerini geliştirmek istemesi iki ülkenin de menfaatlerine uygundu. Bu dönemde Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde bağımsızlık hareketleri başlamıştı. 23 Temmuz - 6 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da Vilayet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kongresi yapıldı. Bu kongrede Doğu Anadolu vilayetlerinde devlet kurmak isteyen Ermenilere karşı ve Anadolu'nun batısını işgal eden Yunanistan'ın haksız işgaline karşı izlenecek yol ve alınacak tedbirler ele alınmıştı. Erzurum'dan sonra 4-11 Eylül tarihinde Sivas'ta ülkenin her tarafından temsilcilerin katıldığı Sivas Kongresi yapıldı. Bu kongrede başlıca olarak işgallerin haksız olduğu, işgal devletlerinin işgallerden vazgeçmeleri ve milletin bağımsızlığının korunması gerektiği hususları müzakere edildi.¹ İşgallere karşı koymak için Rusya'dan destek sağlama amacı ile 1919 yılının yaz aylarında gazeteci Yunus Nadi, Moskova'ya gidip Bolşevikler ile görüşmek istemiş fakat bu görüşmeyi gerçekleştirilememiştir.²

23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Aynı zamanda Mustafa Kemal meclis başkanı seçildi. 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal, Vladimir İlyiç Lenin'e bir mektup yazarak emperyalist ve işgalci devletlere karşı verdiği mücadelelerinde yardım talebinde bulundu. Mayıs ayının 20'sine doğru Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'e ulaştırılan teklifnamede; para erzak ve cephane karşılığında emperyalistlere karşı Bolşeviklerle beraber çalışma teklifi, Bolşevik kuvvetlerin Gürcistan'a askeri hareket yapması halinde Türk kuvvetlerinin Gürcistan'ın Bolşevik olması yolunda yardımcı olacağı, emperyalist Ermeni hükümeti üzerine askeri hareket yürütmeyi ve Azerbaycan hükümetini Bolşevik devletler zümresine katmayı üstlenebileceğini yazıyordu.³

1920'nin yaz aylarından itibaren Sovyet Rusya sistematik olarak Türkiye'ye cephane yardımında bulunmaya başladı. Bu dönemde Rusya, Türkiye'ye 6000 tüfek, 5 milyondan fazla tüfek mermisi, 17600 top mermi, 200,6 kg külçe altın yardım gönderdi.⁴ Azerbaycan'da Bolşeviklerin hâkimiyete gelmesinde Türk askerlerinin de yardımı olmuştur.⁵

¹ Ю.А.Багиров. *Из истории советско-турецких отношений*. Баку, 1965, s. 21

² С.И.Аралов. *воспоминания советского дипломата*. М., 1960, s. 19

³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye yayınları, İstanbul,1969,s.626

⁴ *Документы внешней политики СССР*. Т. III, М., 1959, примечание 54, стр. 675.

4 Mayıs 1920'de Sergey Kirov ve Serqo Orconikidze V.İ. Lenin'e yazdıkları mektupta Bakü'de Bolşeviklerin iktidara gelmesinde Türk askerlerinin Müsavat hükümetine karşı faaliyetlerinin önemli rol oynadığı bilgisini vermişlerdir.⁶ Bu bilgilere Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı sözcüsü (SSCB) 8.Sovyetler kurultayında, 1919-1920 yıllarındaki yapılan faaliyetlere ilişkin bilgilendirme toplantısında yer veriliyordu. Sözcü, Mustafa Kemal'in bizimle (SSCB) Azerbaycan üzerinden diyalog kurduğunu ve Azerbaycan'da Bolşevik hükümetinin iktidara gelmesine, Bakü'nün Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesine destek ve yardım ettiklerini kurultay üyelerine anlatıyordu.⁷

3 Haziran 1920'de SSCB hükümeti Dışişleri Bakanlığı sözcüsü aracılığıyla TBMM'ye, karşılıklı konsolosluk açmak ve diplomatik ilişkileri geliştirmek için kendilerine gönderilen teklifi kabul ettiklerini ve bunu hayata geçirmek için hazır olduklarını bildiriyordu.⁸ Görüldüğü gibi 1918-20 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu yeni kurulmuş olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yardım etmiş ve destek vermişti. 1920'de TBMM'nin kurulmasından sonra Türkiye'de iki başlı hakimiyet meydana geldi. İstanbul Hükümeti, Ankara Hükümeti ve Azerbaycan Hükümeti SSCB'in Bolşevikleri ile sürekli temas hâlindeydiler. Osmanlı Devleti uluslararası arenada büyük devletlerin paylaşmakta anlaşma sağlayamadıkları bir konuma gelmişti. İtilaf devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması esaslarına dayanarak Osmanlı topraklarının bir bölümünü işgal ettiler. İtilaf devletlerinin desteğini alan Yunan ve Ermeni birlikleri Anadolu'da büyük katliamlara giriştiler. 24 Nisan 1920'de İngiltere ve Fransa İtalya'daki San-Remo Konferansı'nda anlaşmaya vardılar.⁹ San-Remo Anlaşmasının şartlarına göre Osmanlı'nın Musul Eyaleti, İngiltere'ye verilecek fakat Musul'daki petrol gelirlerinin %25'i Fransa'nın olacaktı. İtilaf devletleri San-Remo'da Osmanlı için

Fahir Armaoğlu ise aynı kaynağı göstererek Sovyetlerin yapmış olduğu yardımı şu şekilde yazmaktadır: 1920 yazında 6.000 tüfek, 5 milyon kadar tüfek mermisi ve 17.600 top mermisi. 1920 Eylülünde 200.6 kg. altın külçe altın (Erzurum da teslim edilmiştir). 1921 Ocak-Şubat aylarında, 1000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası ve 4.000 şarapnel mermisi ile daha bazı askeri malzeme verilmiştir. 1921 yılı içinde yapılan yardım ise şöyledir:33.275 tüfek,57.986.000 tüfek mermisi, 327 makineli tüfek, 54 top 129.479 top mermisi, 1500 kılıç,20.000 gaz maskesi. 3 Ekim 1921 de de Jivoy ve Jutkiy adı iki destroyer Trabzon'da Ankara hükümetine devredilmiştir. Nihayet, 16 mart 1921 antlaşmasından önce 10 milyon altın rubelik akçalı yardım yardım antlaşması yapılmış ve bu akçalı yardım şu şekilde verilmiştir: Nisan 1921 de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1.4 milyon Kasım 1921'de 1.1 milyon ve Mayıs 1922'de 3.5 milyon (Bu konuda bak. Fahir Armaoğlu 20 yy siyasi tarihi 2005, s.313)

⁵ А.Н.Хейфец. Влияние Октябрьской революции на угнетенные народы Востока. Сборник «великий Октябрь и народы Востока». М., 1957, стр. 56

⁶ А.Н.Хейфец. Влияние Октябрьской революции на угнетенные народы Востока. Сборник «великий Октябрь и народы Востока». М., 1957, стр. 56

⁷ *Документывнешнейполитики СССРт. .II,М., 1958, стр.724.*

⁸ *ДокументывнешнейполитикиСССР.т.II, стр.354-355.*

⁹ *Историядипломатии.т.III.М-1, 1945,стр.91.*

anlaşma metnini hazırladılar.¹⁰ 10 Ağustos 1920'de Fransa'nın Sevr şehrinde İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Sevr Anlaşması imzalandı. Şartları ağır olan bu anlaşmaya göre boğazların kontrolü uluslararası bir komisyona bırakılıyordu. Aynı zamanda, İzmir Yunanistan'a veriliyordu. Doğu Anadolu'da ise Ermenistan ve Kürdistan devleti kuruluyordu. Osmanlı Devleti ekonomik olarak büyük devletlerin kontrolüne bırakılıyordu.¹¹ Bu antlaşma Misak-ı Milli'yi ortadan kaldırdığı gibi Osmanlı Devleti'ni de bir sömürge devleti hâline getiriyordu.

Ankara hükümetinin bu anlaşmayı kabul etmesi mümkün değildi. Çünkü Ankara'nın vazgeçilmez olan Misak-ı Milli sınırları ve milli bağımsızlık ilkesi bu anlaşma ile ortadan kaldırılıyordu. Bu dönemde Mustafa Kemal tarafından bağımsızlık mücadelesinde Bolşeviklerden daha fazla destek almak için Moskova'ya heyetler göndermiştir. 19 Temmuz 1920'de Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey, İbrahim Tali Bey, Osman Bey ve Yarbey Seyfi Bey Moskova'ya gitmişlerdir. Bahse konu heyet Moskova'da Mirze Davud Hüseyinov ve Neriman Nerimanov ile görüşmüşlerdir.¹² Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'nin Sevr Anlaşmasını imzalamasını müteakip Moskova'ya bir mektup gönderip Sovyet Hükümetinden Türkiye'nin bağımsızlığı için verdiği mücadelede işgalci ve emperyalist devletlere karşı kendilerine maddi ve manevi destek vermelerini ve birlikte hareket etmelerini talep etmiştir.¹³

1-8 Eylül 1920'de Bakü'de 235 kişinin Anadolu'dan gidenlerin oluşturduğu ve toplamda 1891 kişinin katıldığı "Doğu Milletleri Kongresi" yapıldı. Bu kongreye TBMM'si adına gözlemci olarak Dr. İbrahim Tali Bey, İttihat ve Terakki Partisini temsilen Enver Paşa, Türkiye Komünist Partisinin başkanı Mustafa Suphi katılmışlardı.¹⁴ Bunların yanında Türkiye ile Azerbaycan arasında bir takım anlaşmazlıklar da mevcuttu. Bu anlaşmazlığın en başında Türk ordusunun Nahçıvan'dan çekilmemesi geliyordu. Bu da Azerbaycan'daki siyasi durumu gerginleştiriyordu. Ağustos 1920'den Ekim 1921'e kadar Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin esasını Nahçıvan meselesi oluşturuyordu. Nahçıvan 1918 yılının yaz aylarında Kazım Karabekir Paşa komutasındaki birlikler tarafından alınmıştı. Türk ordusunun Nahçıvan'da kalması Ermeni Taşnaklarının elini kolunu bağlamıştı.¹⁵ Aslında Türk ordusunun Nahçıvan'ı alması Azerbaycan

¹⁰ Gathhard Jaeshke, *kurtuluş savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1991, s.201

¹¹ Salahi R. Sonyel *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası II, Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 2003, s.77

¹² Доклад М.Д.Гусейнована I Всеазербайджанском съезде Советов.6 мая 1921 г. Стенографическийотчет съезда.Баку, 1922,стр.47.

¹³ *Историядипломатии.т.III.М-Л, 1945,стр.96.*

¹⁴ N.Nerimanov. *Uçqarlarda inqılabımız tarihine dair (İ.V.Staline mektup)*. Bakı,1992,s.70.

¹⁵ Ю.А.Багиров, *Изисториисоветско-турскихотношений*. Баку, 1965, s.45.

Cumhuriyeti Hükümeti'nin arzusu ve isteği ile olmuştu. Azerbaycan'ın Ermeni Taşnaklarına karşı yaptığı mücadelelerinde Osmanlı ordusunun büyük yardım ve desteği olmuştu. Mondros Mütarekesinden sonra Türk ordusu Nahçıva'dan çekildi. Kasım 1918 de Nahçıvan, Şerur, Dereleyez kazaları Vedibasar, Kars, Ardahan ve Sarıkamış topraklarını içine alan Araz Cumhuriyeti kurulmuştu. Bu cumhuriyetin başkenti Nahçıvan idi. Araz Cumhuriyeti'nin başkanlığına Cafer kulu Han seçilmişti. Türk ordusunun bu bölgelerden çekilmesiyle Nahçıvan'a ABD'yi temsilen Albay Rey ve Haskel geldiler. Bu temsilciler 1919 yılının ikinci yarısında Nahçıvan bölge valiliğini kurmak arzusunda idiler. Ermeniler silah gücüyle hâkimiyetleri altına alamadıkları Nahçıvan, Şerur, Dereleyez ve Sürmeli'de Eylül 1919'dan itibaren Amerikan temsilcilerinin diplomatik çalışmaları ile bu bölgeleri almak istiyorlardı. 1 Eylül'de Haskel, Nahçıvan, Şerur ve Dereleyez bölgelerini tarafsız bölge ilan etti. Daha sonra bu toprakların Amerika'ya bağlı olması gerektiği hususunda 20 maddeden ibaret bir teklifi Azerbaycan Hükümetine sundu.¹⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti bu teklifi kabul etmedi. 27 Eylül'de Haskel eskisinden çok da farklı olmayan 12 maddeden ibaret ikinci teklifini Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'ne sundu.¹⁷ Ancak Azerbaycan Hükümeti ve Nahçıvan, Şerur, Dereleyez halkı bu teklife karşı çıktı. Haskel ve Rey bu bölgelerin Azerbaycan'dan koparmanın mümkün olmayacağını anladılar. Ocak 1920'de Amerikalılar Şerur ve Nahçıvan sınırlarından çekildiler. Nahçıvan, Çar rejiminde komutanlık yapmış olan Kelbeli Han ve Türk ordusunun bölge komutanı Halil Bey'in eline geçti. Halil Bey, 11. Beyazıt karargahı komutanı Cavit Bey'e verdiği bilgide Kelbeli Han eğer Müsavat hükümetini tanımayacak olur ise, Nahçıvan her hâlükarda Türkiye'nin hakimiyetine girecekti. Şu an itibarıyla (Mart-Nisan 1920) bu bölgeler Ermenistan'a bağlı değildir. Kelbeli Han, Azerbaycan'daki Sovyet hâkimiyetini tanımaz ise geriye tek bir seçenek kalacaktır. O da Kelbeli Han'ı aradan çıkarıp Nahçıvan'ı Türkiye'ye dâhil etmek olacaktır.¹⁸

Türk ordusunun komutanlarından Ali Tiymur Bey, Mart 1920'de Nahçıvan'a geldi. Nahçıvan'da bulunan Halil Bey'in teklifi ile Haziran'da Cavit Bey'in komutanlığı altında 9 bin kişilik Türk ordusu Nahçıvan'a girdi. Mustafa Kemal 14 Ağustos 1920'de TBMM'de milletvekillerinin sorularına cevap verirken "Nuri Paşa'nın askerleri Ağdam'dan Hudaferi'ye geçerek İran'a girdiler. Nuri Paşa'nın emrine esasen bu birlikler İngilizlere teslim olacaklardı. Biz bunu duyar duymaz

¹⁶ C.Həsənov. *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində. 1918- 1920.* Bakı, 1993, s.266.

¹⁷ *Azərbaycan arxiv jurnalı*, 1988, №1,2, s.əh. 143, sənəd 191.

¹⁸ Q.Mədətov. *Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin qelesi ve Naxçıvan MSSR-nin yaranması.* Bakı, 1958, s.62.

doğu cephesinde bütün tedbirleri aldık. Bu birlikleri kendi komutanlığımızın altına aldık ve bu kuvvetleri Nahçıvan'a sevk ettik." ifadelerinde bulunmuştur.¹⁹

Azerbaycan'da Bolşeviklerin hâkimiyete gelmesiyle mevcut durumda değişiklikler baş göstermiştir. 28 Haziran 1920'de 11. Ordu, Gorus, Şabuz, Çağrı istikametinden Nahçıvan'a girdi. Türkiye ve Sovyet Rusya arasında anlaşma yapılanaya kadar her iki devletin askerleri bu topraklarda bulunacaktı. Bahsi geçen dönemde Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığı devam ediyordu. Sovyet rejimi kurulduktan sonra Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığı farklı bir boyut kazandı. Azerbaycan Dışişleri sözcüsü M.D. Hüseyinov; "İngiltere ve Yunanistan orduları Anadolu'yu işgal etmeye başlayınca, Ankara hükümeti de bu haksız işgallere karşı koymak için tüm gücüyle savaşıyordu. Ankara'nın işgalci ve emperyalist devletlere karşı vermiş olduğu bu mücadele aynı zamanda bütün Sovyet Birliği içerisinde yer alan Cumhuriyetlerinin emperyalizme karşı bağımsızlıklarını kazanmalarında ve korumalarında örnek teşkil etmiştir. Onun için biz Türkiye-Taşnak savaşına karışıyoruz ki, Taşnakları Türkiye ile savaşmaktan uzak tutalım. Ermenistan, Sovyetler kurulduktan sonra Türkiye ile savaşmaya son vermeliydi. Özellikle iki taraf arasında anlaşma sağlamak için bir konferans düzenlemek gerekiyordu. Biz Azerbaycan hükümeti olarak kurulmakta olan Türk ile Sovyet rejiminde yer alan cumhuriyetler arasında iyi ilişkilerin sağlanmasını ve anlaşmazlıkların giderilmesini arzu ediyoruz." beyanında bulunuyordu.²⁰ Azerbaycan, Ermenistan'ın Rusya'nın hakimiyetine girdikten sonra Türkiye ile savaşılmasını istemiyordu.

Şubat-Mart 1921'de İtilaf Devletleri yakın Doğu meselelerini görüşmek üzere Londra'da bir konferans düzenlediler. Bu konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Almanya, Yunanistan ve Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olan Bekir Sami Bey önderliğindeki heyet ile Osmanlı Hükümeti'ni temsilen de sadrazam Tevfik Paşa katılmıştı. İngiltere, Türkiye ile meseleleri ikili görüşmelerle sürdürmek istiyordu. Bu sebepten dolayı Lord Curzon, Bekir Sami Bey ile görüştü. Lord Curzon, Moskova'dan dönen Sami Bey'e Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerle ilgili sorular yöneltmiş, Güney Kafkasya'nın, aynı zamanda Bakü petroleri ile birlikte Türkiye'ye verilmesi için yardım edeceğini söylemiştir. Bu meseleden haberdar olan Mustafa Kemal, Sami Bey'e ciddi bir şekilde itiraz etmiş bunun gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını bildirmiştir. Londra'daki konferansın sonuçları Ankara Hükümeti tarafından kabul görmemiştir. Kısa süre sonra Türkiye ile Sovyet Rusya arasında müzakereler başlamış ve 16 Mart

¹⁹ К.А.Багиров.Изисториисоветско-турецкихотношении. Баку, 1955, s.51.

²⁰ Отчетный доклад Наркомаиндела АЗ.ССР М.Д.Гусейнована I Всеазербайджанском съезде Советов в мае 1921г. Стенографическии отчет.Баку, 1922,стр.47.

1921’de “Moskova’da Türkiye ile Sovyet Rusya dostluk ve iyi ilişkiler hakkında anlaşma” imzalanmıştı.²¹ Türkiye bu görüşmelerde Azerbaycan ile ikili anlaşma yapmak arzusunda idi. Ancak Sovyet Rusya’nın dış politikası bu duruma imkân vermiyordu. Moskova Anlaşması’nın şartlarına göre Kars, Ardahan, Kağızman, Öltün, Artvin çevresi, Batum’un güneyi ve Sürmeli kazası Türkiye’nin hâkimiyetine bırakılıyordu. Nahçıvan’a Azerbaycan’daki Sovyet yönetimine bağlı olarak muhtariyet veriliyordu. Ancak Azerbaycan’ın, Nahçıvan üzerindeki garantörlüğü üçüncü bir ülkeye verilemezdi. Ermenistan delegeleri bu anlaşma yapılacağı zaman Moskova’ya kadar gelmiş ve bu anlaşma şartlarından dolayı duydukları rahatsızlıklarını bildirmişlerdi.

V.İ. Lenin’in teklifi ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında anlaşmazlıkların giderilmesi için yeni bir konferansın düzenlenmesi planlanıyordu. Önceleri Bakü’de düzenlenmesi düşünülen konferansın daha sonra Kars’ta düzenlenmesine karar verildi.

26 Eylül 1921’de Kars’ta Türkiye ile Güney Kafkasya’nın üç cumhuriyeti ve Rusya Temsilcilerinin katılmasıyla konferans düzenlendi.²² Konferans da Azerbaycan’ı Behbud Şahtatinski, Ermenistan’ı Askanaz Mravyan ve Poqos Makinsyan, Gürcistan’ı ŞalvaEliava ve Aleksandr Svanidze, Türkiye’yi Kazım Karabekir Paşa, Veli Bey, Şevket Bey, Muhtar Bey, Sovyet Rusya’yı ise Yakov Qanetski temsil ediyordu.²³ Kars Konferansında Türkiye heyeti Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ayrı-ayrı anlaşma yapma teklifini sundu. Heyete göre her üç cumhuriyet arasında sıkı siyasi ve iktisadi ittifaklar mevcuttu. Bu üç cumhuriyet kendi aralarındaki siyasi ve iktisadi meseleleri hâl ede bilirlerdi. Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, Azerbaycan ve Gürcistan’dan çok, Ermenistan ile sorunları çözmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Ona göre Türkiye ile Batılı devletler arasında Ermeni Meselesi önemli bir yer teşkil ediyordu. Eğer Türkiye’nin elinde gerek Ermeni Taşnakların gerekse Ermeni Komünistleri ile yapılmış olan bir anlaşma olsaydı, Türkiye’nin menfaatlerine ve savunduğu teze uygun olacaktı. Türkiye, Kars Konferansında Güney Kafkasya’daki üç cumhuriyet ile anlaşma yaparsa batılı devletler bunun

²¹ *Документывнешнеполитики СССР 1III,М.,1 959 докумоп 342. S.64.*

²² *Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, f.28, say.1, iş 219, v.201.*

²³ *Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti hükümeti: Askanaz Mravyan, Dışişleri Bakanı; Poqos Makinsyan, İçişleri Bakanı. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti hükümeti: BehbudŞahtatinski, Halk Devlet nezareti Bakanı. Gürcüstan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti hükümeti: ŞalvaEliava, Halk Askeri-Deniz Bakanı; Aleksandr Svanidze Dışişleri Bakanı ve Maliye Bakanı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti: Kazım Karabekir Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Edirne Milletvekili, Doğu Cephesi Komutanı; Veli bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Burdur Milletvekili; Muhtar bey, İctimai İşler Stats-Sekreterinin eski yardımcısı; Memduh Şevket bey, Türkiye’nin Azerbaycan daki temsilcisi. Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükümeti: Yakov Qanetski, Litvanya da ki temsilcisi katılmışlardır.*

Ermeni halkının iradesi ile değil Azerbaycan ve Gürcistan'ın baskısıyla yapıldığını söyleyeceklerdir.²⁴ Lakin Rusya'nın ve Kafkasya Federasyonun desteği ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında 20 maddeden ibaret olan Kars Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, Moskova Dostluk Antlaşması'nın temellerine uygun olarak imzalandı. Türkiye'nin Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile ayrı ayrı anlaşma yapması Türkiye'nin menfaatlerine daha uygun düşüyordu. Zaman geçtikçe Ermeni Taşnakları'nı ve komünistlerini rahat bırakmayan "Büyük Ermenistan" hayali ve sınırlar meselesi sürekli gündemde kalacaktı.²⁵ Kars Antlaşması ile aynı dönemde 20 Ekim 1921'de Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması yapılmıştır.²⁶ Fransa, Ankara Antlaşmasını İngiltere'den habersiz yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Fransa Anadolu topraklarını işgal etmekten vazgeçip kendi ordusunu Kilikya (Adana) bölgesinden çekerek bu toprakların Türkiye'ye ait olduğunu kabul etmiştir. Aynı zamanda Adana demir yollarının Fransa'ya verildiği de anlaşmada yer alan maddeler arasındaydı. Fransa delegesi Franklin Bouillon Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerini bozmayı teklif edip Güney Kafkasya Hükümeti'nin yeniden kurulması teklifinde bulundu. Fakat Türkiye Franklin Bouillon'un teklifine karşı çıkıp bunu kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirdi.²⁷

13 Aralık 1921'de Mihail Frunze Türkiye'ye geldi.²⁸ M. Frunze ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmeye Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki büyükelçisi Sergey Aralov ve Azerbaycan'ın temsilcisi İbrahim Ebilov'da yer aldı. Mustafa Kemal bu görüşmede Frunze'ye, Fransa ile yapılan Ankara Anlaşmasının Sovyetler Birliğinin zararına olan bir anlaşma olmadığını ifade ediyordu. Bu anlaşmanın iki amacı olduğunu, birincisi Türkiye topraklarının düşmandan temizlenmesi, ikincisi ise itilaf devletleri arasındaki birliği bozarak orduyu toparlamak için zaman kazanma amaçları olduğunu ifade ediyordu.²⁹

Batı cephesinde Ocak 1921'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaş iyice ilerlemişti. 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar devam eden ağır çarpışmalar sonucu, savaş Türk ordusunun galip gelmesi ile sonuçlandı.³⁰ Bu galibiyeti (Sakarya Meydan Muharebesi) elde eden Mustafa Kemal'e "gazi" unvanı verildi. Mustafa Kemal, Türkiye'de ve Batı'da onun hükümetine karşı bakış açısını şu şekilde ifade

²⁴ *Azərbaycan Cumhuriyeti MDA*, f.28, siy.1, iş 68, v.17-21.

²⁵ А.Ф.Миллер.Актуальныепроблемыновой и новейшейистории. Турция.очерки.М.1983,стр.117.

²⁶ А.Ф.Миллер.Актуальныепроблемыновой и новейшейистории. Турция.очерки.М.1983,стр.117.

²⁷ *История дипломатии. т.Ш, М'1, 1945, с'ф.103.*

²⁸ **С.И.Аралов.Воспоминаниясоветскогодипломата.М.1960,стр.33.**

²⁹ *Azərbaycan Cumhuriyeti MDA*, f.28, siy.1, iş 68, v.10-16.

³⁰ С.И.Арлов.Воспоминаниясоветского дипломата.М. 1960,стр.63-64.

ediyordu; o Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin üç gruba bölündüğünü, birinci grubun saltanat ve halifelik taraftarının olduğunu, ikinci grubun batıcılık ve batı yanlısı olduğunu, üçüncü grubun ise halkçı olduğunu söylüyordu. Kendisinin ise halkçılar grubunda yer aldığını ve bu grubun liderliğini üstlendiğini ifade ediyordu. Fakat şartların olgunlaşmadığını göz önünde bulundurarak diğer iki gruba karşı kesin tavır koymaktan kaçınıyordu. Çünkü iki gruba karşı kesin tavır koyup iki grubun birleşmesini arzu etmiyordu. Mustafa Kemal siyasi dehası ve ustalıklı bu iki grubu da ortadan kaldırmıştır.³¹

Azerbaycan İnkılâp komitesi kararları:

- 1- Ülke içerisindeki nizam ve bütünlüğü sağlamak
- 2- Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Sovyet rejimine katılmasından sonra, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak
- 3- Bunları hayata geçirdikten sonra Azerbaycan, Sovyetler Birliğinin temsilcisinin acil bir şekilde Türkiye'ye gönderilmesi gerektiği kararıydı.

Eylül 1921'de İ. Ebilov, Türkiye'ye gitmek için yola çıktı. 12 Ekim'de ise içinde M.D Resulzade, E. Eskerov, J. Ahundov, İ. İsmayılov'un içinde bulunduğu 25 kişilik heyet karşıladı. Rıza Tehmasıp gibi şahsiyetlerinde içinde bulunduğu 25 kişilik bir heyet Ankara'ya gelmiştir.³² Azerbaycan heyeti, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Kemal Bey, Bakan Müşaviri Sait Bey, Ankara Valisi İhsan Bey ve Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey ile temaslarda bulundular. 15 Ekim 1921'de Ebilov, Mustafa Kemal ile görüştü. 23 Ekim 1921'de ise Ankara'da Azerbaycan büyükelçiliği açıldı.³³ Azerbaycan elçiliğinin açılması sebebiyle Mustafa Kemal yayınladığı mesajında ırkı, dili, soyu bir olan kardeş Azerbaycan halkının bağımsızlığının Türk halkı için, iftihar ve büyük şeref olduğunu Azerbaycan Bağımsızlığının Türkiye'nin bağımsızlığı kadar kıymetli ve değerli olduğunu dile getiriyordu. 23 Ekim'de Azerbaycan büyükelçisi Mustafa Kemal ile görüşerek Kafkasya'nın sembolü olan süvari ordu hançerini hediye etti.³⁴ Mustafa Kemal, Azerbaycan temsilcisi olan İ. Ebilov'u hürmetle karşıladı. Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki sefiri S.İ. Aralov hatıralarında görüşmeyi anlatırken "yoldaş Ebilov Türk dilini çok iyi biliyordu. Türkiye'nin önde gelenleri ve Mustafa Kemal'in ona karşı derin hürmetleri vardı. Bizim Mustafa Kemal ile görüşmelerimizde yoldaş Ebilov hep iştirak ederdi," ifadelerini kullanmıştır.³⁵

³¹ *Azərbaycan Cumhuriyeti MDA*,f.28, siy.1, iş 68, v.1-7.

³² *İkdam qəzeti*,18 oktyabr 1921-ʻi il.

³³ *Azərbaycan Cumhuriyeti MDA*,f.28, siy.1, iş 230, v.153.

³⁴ *İstiqbal qəzeti*,23 oktyabr 1921.

³⁵ С.И.Аралов.*Воспоминания советского дипломата*.М.1960,стр.70.

İ. Ebilov Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin bütün sahalarda geliştirilmesinden yanaydı. Ebilov Vakit gazetesinin başyazarı Ahmet Emin Bey'e verdiği röportajda; hali hazırda birçok Şark halkları bağımsızlık elde etmişlerdir. Lakin iktisadi yönden bağımsız olmadıktan sonra siyasi bağımsızlığın hiçbir ehemmiyeti olmayacaktır. Bunun için Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bütün engelleri kaldırıp iktisadi ve medeni ilişkiler kurulmalıdır.³⁶ 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, Müsavat Partisi'nin genel başkanı ve üyeleri Türkiye'ye sığınmışlardı. Müsavat Partisinin önde gelen isimlerinden Hekim Hosrov Sultanov Trabzon'da Hayriye Cemiyeti'ni, Kars'ta ise Başçılar Cemiyeti'ni kurmuşlardır.³⁷ Cemiyetlerde faaliyet gösteren Müsavatçılar, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'ni yeniden kurmak istiyorlardı. Fakat Bolşevikler buna hiçbir zaman imkân vermemişlerdir. Eski Tatar generali Doğu Cephesi karargâhından Müsavatçıları kendi himayelerine almaları ve onları Doğu Cephesine göndermeleri ricasında bulundu. Türk ordusu bu ricayı kabul ederek, Müsavatçıları 6. Türk süvari alayına kabul ettiler.

İ. Ebilov ve N. Nerimanov buna karşı önlem alınması gerektiği hususunda Türk Hükümetine memnuniyetsizliklerini bildirdiler. Bu notaya karşı Türkiye Dışileri Bakanı Yusuf Kemal, Azerbaycan büyükelçisine en kısa sürede gerekli tedbirlerin alınacağını ve Müsavatçılar tarafından kurulan cemiyetlerin bağlanacağını söylüyordu. Yusuf Kemal, Kazım Karabekir Paşa'dan Müsavatçı askerlerin Şark Cephesinden alınarak, batı cephesine gönderme emrini verdi. Fakat İ. Ebilov'un çalışmalarında bunların yeri yoktu. İ. Ebilov'un destek ve katılımı ile Kars'ta Samsun'da ve Trabzon'da Azerbaycan konsoloslukları açılmıştır.

Nisan-Mart 1922'de Mustafa Kemal'in daveti üzerine S. İ. Aralov, İ. Aralov ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki askeri müşaviri Zvanaryov cepheye geldiler. Bu sırada Mustafa Kemal Akşehir'deki sahra karargâhında bulunuyordu. Milli Mücadele'nin başladığından beri Rusya, Türkiye'ye cephane ve ekonomik yardımlar yapıyordu.³⁸ Mustafa Kemal Sivrihisar'daki bu heyet ile görüşmesinde, Rusya'nın Türkiye'ye mali yardımını arttırmasını talep ediyordu.³⁹ Ağustos-Ekim 1922'de Yunanistan ile yapılan savaş Türkiye'nin zaferi ile sonuçlanması neticesinde T.B.M.M'nin uluslararası arenada otoritesi artmıştır. Bunun

³⁶ *İkdam* gazeti, 21 oktyabr 1921.

³⁷ *Azerbaycan Cumhuriyeti MDA*, f.28, say.1, iş 68, v.22-23; iş174, v.13, 27-31.

³⁸ С.И.Аралов. *Воспоминания советского дипломата*. М., 1960, стр.76.

³⁹ С.И.Аралов. *Воспоминания советского дипломата*. М., 1960, стр. 103.

sonucunda 11 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁰

1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi saltanatı kaldırdığını ilan etti.⁴¹ Bu kararın alındığı tarihi toplantıya İ. Ebilov'da katılmıştır. İ. Ebilov Kasım ayından itibaren Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye'deki büyükelçileri olarak tayin edilmiştir. 1920-22 yıllarında Azerbaycan nispeten bağımsız dış siyaset yürütebilmiştir. Azerbaycan bu dönemde Türkiye ile siyasi ilişkiler kurup geliştirmiştir.⁴²

SONUÇ

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri ve Yunanistan Anadolu topraklarını işgal etmeye başladılar. Mustafa Kemal Anadolu topraklarını kurtarmak ve işgallere karşı koymak ve Misak-ı Milli'yi hayata geçirmek için Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'yi başlatmıştır. Askeri ve iktisadi desteğe ihtiyacı olan Mustafa Kemal ilk olarak Rusya'daki Bolşevikler ile temasa geçmiştir. Bolşeviklerin, kurulmakta olan Sovyet Cumhuriyetler Birliği'nin başarı sağlaması ve özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin bu oluşumda yer almaları için Türkiye'nin desteğine ihtiyaçları olmuştur. Aynı zamanda emperyalist güçlere karşı mücadele ettiğini iddia eden Bolşevikler iddialarını güçlendirmek için Türkiye'nin emperyalizme karşı vermiş olduğu mücadelede destek ve yardım etme ihtiyacını hissediyordu. Uluslararası arenada beraber hareket ederek siyasi yalnızlıktan kurtulmak istiyorlardı. Türkiye doğudaki sınır anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmak için Rusya ile 16 Mart 1921 tarihinde "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalamıştır. Türkiye Rusya ile Kars Antlaşması'nı imzalayarak doğu sınırlarını güvence altına almıştır. Azerbaycan'ın 1918'de bağımsızlığını ilan etmesinde Osmanlı'nın çok ciddi desteği olmuştur. Azerbaycan Türklerinin Ermeniler tarafından topluca katledilmesi üzerine ordu birliklerini Azerbaycan halkının yardımına gönderip, 15 Eylül 1915'de Bakü'yü Ermenilerden kurtararak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını korunmasında ve devam ettirmesinde önemli rol oynamıştır. Bu önem Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da devam etmiştir. Bakü ve diğer Azerbaycan topraklarından çekilen Osmanlı ordusunun yerine Bakü İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Amerikan heyeti tarafından Nahçıvan bölge valiliği kurulmak istense de Azerbaycan Hükümeti'nin karşı

⁴⁰ *История дипломатии. т. III, М-1, 1945, стр. 209.*

⁴¹ *С.И.Аралов.Воспоминания советского дипломата. М., 1960, стр. 142.*

çıkması sonucu bu düşünce hayata geçmemiştir. Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan ve Gürcistan ile sınır sorunlarında devamlı olarak Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Bolşevikler, Türkiye ile olan ilişkilerini Azerbaycan üzerinden dolaylı olarak hayata geçirmiştir. SSCB'nin kurulmasından sonra Azerbaycan'ın bu oluşumda yer alması için Türkiye destek olmuştur.

KAYNAKÇA

- Azərbaycan Cumhuriyeti MDA, f.28, siy.1, iş 219, v.201.*
Azərbaycan Cumhuriyeti MDA, f.28, siy.1, iş 68, v.17-21.
Azərbaycan Cumhuriyeti MDA, f.28, siy.1, iş 68, v.10-16.
Azərbaycan Cumhuriyeti MDA, f.28, siy.1, iş 68, v.1-7.
Azərbaycan Cumhuriyeti MDA, f.28, siy.1, iş 230, v.153.
Azərbaycan Cumhuriyeti MDA, f.28, siy.1, iş 68, v.22-23; iş 174, v.13, 27-31.
Azərbaycan arxivı jurnalı, 1988, №1,2, s.əh. 143, senet 191.
 А.Н.Хейфец. Влияние Октябрьской революции на угнетенные народы Востока. Сборник. «великий Октябрь и народы Востока». М., 1957.
 С.Нәсәнов. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində. 1918- 1920. Bakı, 1993.
 Стенографический отчет съезда. Баку, 1922.
 Советов в мае 1921 г. Стенографический отчет. Баку, 1922.
 С.И.Аралов. воспоминания советского дипломата. М., 1960.
 Документы внешней политики СССР. Т. III, М., 1959, примечание 54.
 Доклад М.Д.Гусейнована I Всеазербайджанском съезде Советов. 6 мая 1921 г.
 Gatthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1991, s.201.
 История дипломатии. т. III. М-Л, 1945.
 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1969.
 N.Nərimanov. *Ucarlarda inqilabımızın tarihine dair (İ.V.Stalinə məktub)*. Bakı, 1992.
 Отчетный доклад Наркомаиндела АЗ. ССР М.Д.Гусейнована I Всеазербайджанском съезде.
 Salahi R. *Sonyel Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış politikası II*, Türk Tarih Kurumu Ankara, 2003. s. 77.
 Q. Mədətov. *Nahçıvan da Sovet hakimiyyətinin keleşesi ve Nahçıvan MSSR-nin yaranması*. Bakı, 1958.
 Ю.А.Багиров. Из истории советско-турецких отношений. Баку, 1965.

OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜTÜN KAÇAKÇILARIYLA MÜCADELE: NİĞDE ÖRNEĞİ

FIGHT AGAINST TOBACCO SMUGGLING IN THE OTTOMAN STATE: NİĞDE CASE

Serdar ÖSEN*

Öz

1883 yılında tekel işletmesi olarak Reji şirketinin kurulması Osmanlı Devleti'nde tütün tarımının seyri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Reji İdaresi 1883 yılından 1925 yılına kadar 42 yıl tütün işletmecisi olarak çalışmıştır. Bu süre içinde idare ile Osmanlı Hükümeti, tütün çiftçisi, tütün tüccarı, mahalli idareler ve Türk halkı arasında çeşitli ilişkiler olmuştur. Reji idaresinin uygulamaları ve yaptırımlarına karşı halktan bazı kesimlerin tütün kaçakçılığına başvurması da söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada yukarıda bahsettiğimiz üzere Reji İdaresinin uygulamalarına karşı Türk halkının hafızasında önemli bir yer tutan tütün kaçakçılığı, bu çerçevede kaçakçıların Trabzon'dan Adana'ya uzanan güzergâhları ve Niğde'de tütün kaçakçılarına karşı gösterilen mücadeleye değinilecektir.

Anahtar Kelimeler

Reji, Kolcu, Trabzon, Ziya Bey, Misli

Abstract

With the establishment of Regie company in 1883 as Tekel (monopoly) company tobacco agriculture in Ottoman State entered into a drastic course. Reji Administration operated as a tobacco manager for 42 years between 1883 to 1925. During that period various relationships were practiced among Reji Administration and Ottoman Government as well as tobacco laborers, tobacco

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, serdarosen@karabuk.edu.tr

traders, local administrations and Turkish citizens. As a reaction against Reji administration's sanctions and practices, certain segments from the population were diverted to tobacco smuggling.

As mentioned hereinabove, present study is an attempt to shed light to the memorable tobacco smuggling which sprang as a reaction against Regie Administration's sanctions and practices. In line with this framework, the routes that smugglers followed from Trabzon to Adana and the fight given in Niğde against tobacco smugglers shall be examined.

•

Keywords

Regie, Koldju (Guard), Trabzon, Ziya Bey, Misli

•

GİRİŞ

Tütün¹, günümüzde 120'den fazla ülkede ekimi yapılan ve tarihi sekiz bin yıl öncesine dayanan bir tarım ürünüdür. XV. yüzyıl sonuna kadar sadece Amerika kıtasında yerliler tarafından kullanılan ve kendilerine yetecek şekilde üretimi yapılan tütün Avrupa'ya, 1492 yılında Christoph Colomb'un Amerika'yı keşfi ve bunu takip eden yıllarda gelmiştir. (Yılmaz 2007: 3) Osmanlı ülkesine ise, XVI. yüzyılın sonlarında İngilizler tarafından getirilmiştir. Avrupa'da ortaya çıkmasından yaklaşık 50 yıl sonra kullanılmaya başlandığı, ancak tohumunun kimler tarafından getirildiği, nerelerde yetiştirildiği ve ilk önce nerelerde içilmeye başlandığı bilinmemektedir².

İlk dönemlerde yasaklanması yolunda girişimlerde bulunulmasına rağmen (Zeki 1928: 13-14.) tütünün kullanımı Osmanlı Devleti'nde hızla yayılmış ve ilerleyen dönemlerde önemli bir tarım ürünü ve devlet içinde önemli gelir kaynaklarından birisi haline gelmiştir. (Ünal 2007: 23-25; Oktar 2007: 45-46) Osmanlı devleti toprakları içerisinde önemli tütün üretim merkezlerinden birisi de Trabzon eyaleti idi. Akçaabat ve Trabzon'un toplam tütün üretimi 1890 yılında 1.200.000 kilo iken bu rakam 1898 yılında Trabzon vilayeti genelinde olmak üzere on milyon kiloyu bulmaktaydı. (Karaçavuş 2010: 63) Havası sert olan ülkelerde yaşayan halk özellikle Trabzon tütününü tercih etmekteydi. Üretilen tütünler daha çok Kafkaslara ihraç edilmekteydi. Trabzon, ülkenin en önemli üretim merkezi olması yanında aynı zamanda ticaret merkeziydi. Öncelikle deniz yoluyla Kafkaslara önemli ölçüde tütün ihracatı gerçekleştirilmekteydi. (Akpınar 1998: 541)

Tütün ekiminin yaygınlık kazanması üzerine ilk olarak dönüm başına bir vergi konulmuş daha sonra da inhisara alınarak 1861 yılında yapılan ticaret anlaşmalarıyla dışarıdan tütün ithali yasaklanmıştır. İnhisarın esaslarını belirleyen 26 Haziran 1862 tarihli nizamnameye göre tütünün kıyyesinden 12 kuruş müruriye vergisi alınmaya başlanmıştır. (Karaca 2007: 58) 10 Mayıs 1862 tarihli bir başka nizamname ile de yabancı ülkelere gelecek hazır sigara, enfiye ve ağız tütününe konulan %75 ithalat vergisi yanında, bunların pazarlanmasında yerli üretimin tabi olduğu bütün vergilere tabi tutulmuştur. 9 Eylül 1873 tarihli

¹ Osmanlı Devleti'nde tütünün ilk görülmeye başlamasından Reji İdaresinin kuruluşuna kadar geçirdiği evreler için bkz. (Yılmaz, 2005)

² Türkiye'de tütün yetiştiriciliğinin tarihsel gelişimi ve coğrafi dağılımı için bkz. (Şahin-Taşlıgil, 2013: 71-101)

kanuna göre ise hükümet tütün tarımını serbest bırakmakla birlikte üretim miktarı, satışı ve işlenmesi bir takım esaslara bağlanmıştır. Bu esaslara göre tütünün satışında her kıyyede üç kuruş müruriye vergisinin konulması ve ruhsat vermek suretiyle fabrikaların kontrol altına alınması söz konusu olmuştur. 1877 yılında ise mevcut kaimenin kaldırılması üzerine tütüne konulmuş olan vergiler artırılmıştır. (Karaca 2007: 60) Daha sonra tütünün öşür geliri hariç olmak üzere yalnız inhisar gelirinin idaresi Galata bankerlerine verilmiştir. Düyun-ı Umumiye idaresinin kurulmasıyla bu yetki idareye devredilmiştir. (Keskinkılıç 2000: 657) Düyun-ı Umumiye idaresine terk edilen tütün tekeli, tütün öşrü ile dışarıya tütün ihracı, yürürlükte olan kanun ve nizamların hükümleri baki kalmak şartıyla 27 Mayıs 1883 tarihli şartname ile Reji Şirketi'ne devredilmiştir. (Karaca 2007: 60)

1. Reji İdaresinin Kurulması

1883 yılında Osmanlı dış borçlarına karşılık olmak üzere, Düyun-ı Umumiye ile yapılan anlaşmalarla tekeli işletmesi olarak kurulan Reji Şirketi'nin kurulması Osmanlı Devleti'nde tütün tarımının seyri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 20 Aralık 1881'de imzalanan Muharrem Kararnâmesi'nin 9. maddesi gereği tütün tekelinin yanında öşrünün tahsili de bu idareye bırakılmaktaydı. Kararnâmenin aynı maddesinde tütün tekelinin, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nce işletebileceği gibi idarenin tütün tekeli üçüncü şahsa da ihale etme hakkı vardı. Bu maddeye dayanarak Fransız alacaklılarının girişimi ile tütün tekeli işletmek amacıyla Reji İdaresi kurulmuştur. (Keskinkılıç 2000: 657) "*Müşterekü'l Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye*" ya da "*Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekü'l Menfaa Reji İdaresi*" isimleriyle de anılan bu şirketin imtiyazı Düyun-ı Umumiye İdaresiyle 1882'de başlayan görüşmeler sonucunda 27 Mayıs 1883 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Osmanlı Bankası Müdürü Emil Deveaux'a verilir. Böylece, Viyana'da Anstalt Kredi ve grubu, Berlin'de Banker S. Bleichroeder grubu ile Osmanlı Bankası ve ortaklarının katılımıyla oluşturulan Reji Şirketi 14 Nisan 1884'te faaliyete geçmiştir. (Oktar 2007: 45)

Reji idaresinin uygulamaları, tütün üreticileri, tüketicileri ve devlet yöneticileri ile olan ilişkileri açısından bakıldığında Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vurduğu görülür. İdare, ilk imtiyaz dönemi olan 1883-1913 arasında 30 yıl ve ikinci imtiyaz dönemi olan 1913-1925 yılları arası 12 yıl olmak üzere toplamda 42 yıl Osmanlı Devleti ve ilk yıllarında olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde tütün işletmecisi olarak faaliyet göstermiştir. (Keskinkılıç 2000: 658) Bu süre içerisinde toplum hafızasında özellikle kaçakçılık faaliyetleri ve kaçakçılıkla mücadele esnasında meydana gelen kayıplar açısından silinmez izler bırakmıştır. Reji Şirketi kurulduktan sonra Osmanlı ekonomisinin çok önemli bir

bölümünü kontrol etmeye başlamıştır. Bu durum birçok problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, tütün işletmesini borçlara karşılık vermiş olduğu zaman, amacı devlete gelir kazandırmaktı. Ancak çok kısa bir süre içinde görülecektir ki, Reji Şirketi yöneticileri, uygulamalarıyla sadece kendi çıkarları ve sömürgeci amaçları doğrultusunda şirketi kullanmaya başlamışlardır. Bu durum, üreticinin tepkisini çekerken, hükümeti de hukuken bağladığı için zor durumda bırakacaktır. (Akpınar 1998: 543)

2. Reji İdaresi ile Tütün Üreticileri Arasında Yaşanan Sorunlar

Reji şirketinin faaliyetine başlamasından sonra yapmış olduğu bir takım uygulamalar neticesinde ve kendi ekonomik çıkarını gözetmesiyle tütün üreticileri, tüccarlar ve tüketicileriyle bir takım sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Reji şirketi tarafından uygulamaya konulan ve tütün üreticilerinin tepkisini çeken uygulamaların en başında ruhsat meselesi gelmektedir. Ruhsatname, üreticinin tütün ziraati yapabilmek için Reji'den almak zorunda olduğu izin belgesi idi. Bu belgenin kimlere ve ne şekilde verileceği şartnamede yazılmış olmasına rağmen uygulamada bir takım sorunlar ortaya çıkmaktaydı³. Mesela Reji şirketi herhangi bir bedel almaksızın ruhsat vereceğini belirtmesine rağmen esasında tütün çiftçisi muhtariye, pul parası, arzuhalci parası, vekaletname parası, yol parası ve benzeri giderler nedeniyle bu ruhsat için belli bir masraf yapmak zorundaydı. Üstelik başvuru dilekçelerinin reddi ve benzeri zorluklar ortaya çıkması da sık sık karşılaşılan bir durumdu. (Dığıroğlu 2007: 62) Sadece Bursa vilayetinde bile ruhsat için başvuranların % 10'una olumlu cevap verildiği dönemler olmuştur. (BOA Y. PRK. ML. D.N: 14 G.N: 100) Reji şirketinin ruhsat vermede sorunlar çıkarmasının en önemli sebepleri arasında üretimi kısıtlama veya bir nevi kotalandırma isteği yer almaktadır. Üretimi kısıtlamak istemesinin nedeni ise ortaya çıkacak ürün fazlasının tütünün hem kalitesini hem de fiyatını düşüreceği endişesidir. (Dığıroğlu 2007: 67)

Üretici için sorun teşkil eden bir diğer mesele ise ambar meselesidir.(DH. MKT. D.N: 1391 G.N:71) Reji şirketi tütün üretiminden tüketimine kadar her alanda söz sahibi olduğu gibi ürünün depolanması görevini de üstlenmişti. Trabzon'dan Erzurum yönüne yapılmakta olan tütün kaçakçılığının önlenmesi için asker talep edilmesine karşılık kaçakçılığın bir diğer sebebinin de gerekli yerlerde ambar yapılması sözleşmede yer almasına rağmen ambar yokluğundan üretilen tütünlerin üreticinin elinde kalması olduğu vurgulanmıştır. Bu durumun

³ Yarım dönümden aşağı olan arazilere ruhsat verilmemesi kararı ile ilgili olarak sözleşmede geçen dönüm tabirinin eski dönüm olduğu ve parçalı arazilerin birleştirilerek ruhsat verilmesi gerektiği hususları için bkz. (BOA DH. MKT. D.N: 1418, G. N: 78)

kaçakçılığı artırdığı ifade edilerek bir an önce gerekli ambarların yaptırılması gerektiği ifade edilmiştir. (Karaca 2007: 63- DH. MKT. D.N: 1684 G.N: 34)

Tütün üreticilerinin tepkisini çeken bir başka sorun ise üretilen tütünlerin fiyatlarının belirlenmesi sorunudur. Üretilen tütünlerin fiyatlandırılması esnasında Reji'nin satın aldığı yaprak tütünleri değerinden düşük bedelle fiyatlandırması üreticiyi tatmin etmemekteydi. (Erlar-Edinsel 2011: 240) Üreticinin şikayetlerinde bu husus genellikle eksperlerin düşük fiyat vermesi şeklinde görülmekteydi. Belgelere yansıdığı kadarıyla okkası 100 kuruş eden bir tütüne 10 paradan daha aşağı fiyat verilmesi durumları söz konusu olmaktadır. Bu durum emeğinin karşılığını alamayan üreticinin üretimden vazgeçerek bulunduğu memlekette maişetini temin edemediği için göç etmesini veya kaçakçılığa yönelmesini beraberinde getiriyordu. (Y. PRK. ML. D.N: 14 G.N: 103)

Osmanlı Devleti coğrafyasında üretilen tütünlerin hasat edildikten sonra ambarlara tesliminin farklı bölgelerde farklı tarihlerde gerçekleşmesi bir başka sorun haline gelmişti. Geniş bir yüzölçüme sahip olan Osmanlı Devleti'nde iklim koşullarının farklılığından dolayı tütün fidelerinin farklı tarihlerde dikilmeye başlanması söz konusu idi. Mesela önemli tütün üretim merkezlerinden Karadeniz bölgesinde tütün tohumlarının fideliklere ekimi Mart ayı başında yapılırken, Ege bölgesinde Ocak sonu, Marmara bölgesinde ise Nisan ayı uygun zamandı. Bölgeler arası tütün ekim takviminin başlangıcından kaynaklanan fark, tütünlerin ambara teslim tarihlerinin de değişik olmasını gerektiriyordu. Ancak Reji her bölgede aynı takvime bağlı kalarak işlemlerin yürütülmesini istiyordu. Bu durum Trabzon vilayetinde de bazı sorunların yaşanmasına sebep olmuştu. (Dığıroğlu 2007: 78)

Yukarıda saymış olduğumuz bu meseleler Reji şirketinin kurulması sonrasında üreticiler için zorluklar doğurmuş yine Reji şirketinin uygulamaları tüketici içinde olumsuzlukları beraberinde getirerek tütün kaçakçılığını artırmıştır.

3. Tütün Kaçakçılığı

Reji idaresinin kurulmasından sonra en çok mücadele gösterdiği hususlardan birisi de tütün kaçakçılığı meselesidir. Tütün kaçakçılığı hadisesi Reji şirketinin kurulmasından öncede görülmekle beraber Reji şirketinin getirmiş olduğu katı kurallar yüzünden daha sıklıkla görülür hale gelmiştir. (Quataert 1987: 16) Reji Müfettişi Nuri Bey'in yazmış olduğu bir raporda; kaçak tütün miktarının yaklaşık 12-13 milyon kilogram olduğunu, şartname gereği bütün tütün ürününü satın almaya zorunlu olan Reji'nin buna gücü yetmeyince, tütün ziraatının çıkmaza girmiş olduğu ve fakir düşen üreticilerin ürünlerini daha yüksek fiyata veren

kaçakçılara satmaya başladığı belirtilir. (Oktar 2007: 49)

Reji şirketine göre tütün kaçakçılığına giren durumlar şunlardı: tarlasına izinsiz tütün ekimi yapan çiftçi, dükkanında kaçak tütün bulunduran tütün bayisi, tütününü ruhsatsız nakleden çiftçi, tüccar ya da nakliyecisi, tarlasına izinsiz ekdiği tütünü kendisi pazarlayan üretici ve kaçakçılık işini meslek olarak kabul eden gruplardır. (Dıġıroġlu 2007: 103)

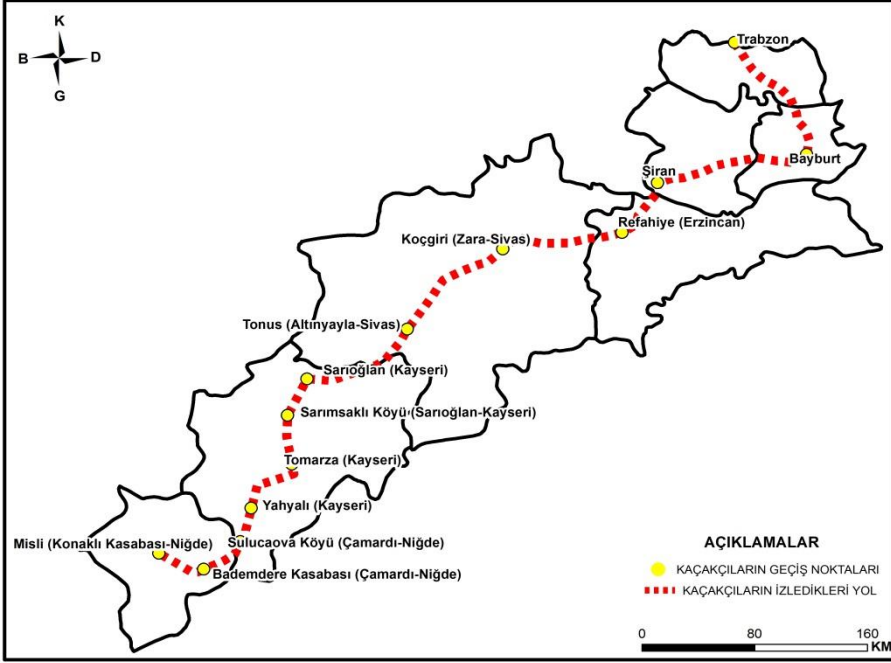
Reji uygulamaları üreticiyi kaçak tütün üretmeye zorladığı gibi tüketiciyi de kaçak tütün tüketimine mecbur bırakmıştı. Tüketicilere göre Reji kalitesiz tütün üretiyor (Hüsnu 1340:104) ve bu tütünü eksik gramajla satıyordu. Bunların yanı sıra şirketin satış ve fiyat politikasını da eleştiren tüketiciler tütün fiyatlarının pahalılığından şikayet ediyordu. Tüketicilerin kaçak tütünü şirketin tütününe göre daha kaliteli, güvenilir ve ucuz bulması sadece Trabzon vilayetiyle sınırlı olmayıp Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerinde geçerli idi. (Dıġıroġlu 2007: 114) Tüketiciyi kaçak tütüne yönlendiren bir diġer Reji uygulaması ise yarım dönümden küçük topraklarda tütün ekiminin yasaklanmasıydı⁴. Böylece kişisel tüketim veya komşulara satma amacıyla küçük tarlalarda tütün ekiminin önlenmesi amaçlanıyordu. (Dıġıroġlu 2007: 115) Bütün bu ve benzeri sebepler tütün kaçakçılığını cazip hale getiriyordu.

Tütün kaçakçılığı başta Trabzon vilayeti olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde görülmekteydi⁵. Trabzon vilayetinden Sivas, Tokat ve Erzincan gibi yakın bölgelere yapılırken (DH. MKT. D.N: 1397, G.N:40) Niğde ve Adana gibi daha uzak bölgelere de tütün kaçakçılarının uzanması söz konusu olmuştur. Çalışmamızda ele aldığımız kaçakçılık güzergâhı Trabzon vilayetinden Adana vilayetine ulaşan güzergâhtır. Trabzon'dan yola çıkan tütün kaçakçılarının Niğde'ye kadar olan yolculuklarında genellikle daha önceden belirlenmiş bir güzergâh takip ediyorlardı. Kaçakçılar ilk olarak Trabzon'da belli bir mahalde toplanıyorlar ve oradan Bayburt sancağına bağlı Şiran kazasına, oradan da Erzincan sancağının Refahiye kazasının Tekeli nahiyesi köyleri yoluyla, Sivas sancağında bulunan Koçgiri ve Tonus (Altınyayla) kazalarını geçerek Aziziye kazasına bağlı Sarıoġlan nahiyesinden Sarmısaklı köyüne geliyorlardı. Sarmısaklı köyünden Kayseri'ye bağlı olan Tomarza ve Everek köyleri yoluyla Niğde'nin Yahyalı nahiyesine vardıldıktan sonra Sulucaova ve Bayemdere (Bademdere) köylerine gelerek Niğde sancak merkezine yaklaşmaktaydılar. (DH. MKT. D.N: 1567 G.N: 78)

⁴ Bu kısıtlamanın uygulanması noktasında Selanik ve Trablusgarb gibi devletin deġişik bölgelerinden şikayetler söz konusu olmuştur. bkz. (DH. MKT. D.N: 1418, G. N: 78, DH. MKT. D.N: 1419, G. N: 41)

⁵ Reji şirketinin kuruluşundan I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı Devleti'nde Karadeniz Bölgesinde tütün kaçakçılığı hakkında bkz. Batman (2013)

Harita 1: Trabzonlu tütün kaçakçılarının Trabzon'dan Niğde'ye kadar izlemiş oldukları güzergâh⁶

1 Teşrin-i sani 1303/17 Kasım 1887 tarihinde sadarete gönderilen belgede Niğde civarına gelen yaklaşık 50 nefer kaçakçı ile zaptiyeler arasında çatışma çıktığı ve kaçakçılardan üç tanesinin öldüğü beş tanesinin de yaralandığı diğerlerinin de takip edildiği belirtilmektedir. (DH. MKT. D.N: 1463 G.N:8) Bu şekilde kayıplar verilmesi kaçakçıları caydırmamış ve daha sonra sayıları artarak kaçakçılığa devam etmişlerdir⁷. Yaklaşık bir sene sonra kalabalık bir grup halinde Trabzon taraflarından Niğde'ye ve buradan da Kozan ve Adana taraflarına doğru gitmek isteyen tütün kaçakçılarının mevcudunun yaklaşık yetmiş seksen kişiden oluştuğunu ve martini⁸ tabir edilen tüfeklere sahip olduklarını görüyoruz.

⁶ Haritanın hazırlanması konusunda göstermiş olduğu yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Osman Çepni'ye teşekkürü bir borç bilirim.

⁷ 1893 yılında Trabzon ve Erzurum civarında sayıları birkaç yüzü bulan kaçakçılar ile ilgili olarak bkz. (Y. A. HUS. D. N: 284 G. N:4, BEO. D. N: 310 G. N: 23200, BEO. D. N: 311 G. N: 23316, BEO. D. No: 315 G. N:23571)

⁸ Martini Henry tüfeklerinin Osmanlı Devleti tarafından kullanılmaya başlanması ve 1872 yılında 200.000 adet Amerika Birleşik Devletleri'nden ihraç edilmesi ile ilgili olarak bkz. İhsan Satış; "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı 2011*, s. 295-311.

Kaçakçıların yakalanması için Niğde sancağı, Adana ve Ankara vilayetlerinden yeterli miktarda zaptiye ve süvari tertip edilmiş ise de, belirtildiği gibi silahlı olmalarından dolayı yeterince başarılı olunamamıştır. Kaçakçılar tütünlerinin bir kısmını sattıktan sonra Kozan tarafına kaçmışlardı. Kozan'da da Adana vilayetince sıkıştırılmaları sonucu geri dönme ihtimalleri olduğu için bunların daima takip edilmesi gerektiği mutasarrıflığa yazılmışsa da, zaptiye kuvvetinin yetersizliğinden dolayı başarılı olunamamıştır. Bu durum üzerine bunların yakalanması için Konya ve Sivas'ta bulunan dört- beş yüz kadar nizamiye süvarisinden yüz kadarının Kayseri, Niğde ve Yozgat taraflarında seyyar bulundurulması gerektiği Ankara vilayetinden bildirilmiştir. Yine Ankara vilayetinden gönderilen telgrafta gerekli kuvvetin oluşturulup sevk edilmesi ve tütün kaçakçılarının yakalanmasının gerektiği Adana vilayetine de bildirilmiştir. (DH. MKT. D.N: 1560 G.N: 99) Niğde Sancağı hudutlarında görülen bu tütün kaçakçılarının yakalanması için gayret gösterilmişse de sancak merkezinin imkanları ile yakalamak mümkün olamamış ve bunun üzerine 25 Ekim 1888 tarihinde Konya valiliğine bir tezkire yazılmış ve en yakın askeri mevki kumandanlığından yardım gönderilmesi istenmiştir. (DH. MKT. D.N: 1559 G.N:50)

3 Kasım 1888 tarihinde dönemin Adana Valisi Hasan Bey tarafından Dahiliye Nezaretine yazılan bir telgrafta ise Konya vilayetinden gelen istek üzerine Adana'dan da zaptiye kuvveti sevk olunduğu belirtilmiştir. (DH. MKT. D.N: 1560 G.N: 81) Bu esnada Niğde'de bir mutasarrıf değişikliği de söz konusudur. Niğde mutasarrıfı Enis Bey Niğde'nin ikliminin kendisine iyi gelmediği gerekçesiyle başka bir yere tayinini istemiştir. Bunun üzerine Enis Bey ile 2 Ekim 1888 tarihinde becayiş gerçekleştiren (DH. MKT. D.N: 1546, G.N: 115, İ.DH. D.N: 1100 G.N: 86213, DH. MKT. D.N: 1551, G.N: 63) Ziya Bey kaçakçılarla mücadeleye devam etmiştir. Ziya Bey, Niğde'ye gelişinden on iki gün evvel 78 kadar Trabzonlu tütün kaçakçılarının silahlı olarak Bereketli Madeni⁹ civarlarına geldiklerini belirtmektedir. Kaçakçıların yakalanması için Adana, Kayseri, Konya ve Niğde taraflarından yüz kadar zaptiye ve reji kolcuları toplanarak buldukları dağa gitmişler ise de üzerlerine varamayıp güya kaçakçılar Kozan dağına firar etmiş denilerek bir sonuç alamadan her biri yerlerine dönmüşlerdir. Ancak daha sonra bu kaçakçıların Niğde'nin 27 km. kuzey-doğusunda bulunan Misli¹⁰ ismindeki 400 haneye sahip bir Rum köyüne sığındıkları bilgisine ulaşılmıştır.

⁹ Günümüzde Niğde'nin Çamardı ilçesi

¹⁰ Niğde'nin 27 km. kuzey-doğusunda, bugünkü adı Konaklı kasabasıdır. Antik dönemde Misti, Misthi veya Musthilia olarak da adlandırıldığı ileri sürülen Misli köyü için bir mağara yerleşim

Kaçakçılığın zamanla bir geçim kaynağı olarak yerleşmeye başlamasıyla aynı güzergâhı defalarca kullanmak zorunda kalan kaçakçılar engebeli arazileri tercih ederek yollarına devam ederken, yol güzergâhları üzerinde konaklama yerinde kendilerine yardım edecek olanları önceden tespit ederlerdi. (Akpınar 1998: 549) Bahsi geçen Niğde'ye bağlı Misli köyü de kaçakçıların önceden anlaştığı köylerden birisi idi. Ayrıca kaçakçıların arasında Rumlarda yer almakta olduğundan güzergâh üzerinde yer alan Rum köylerine sığınmaları kolay olmuştur. Köyün evlerinin bulunduğu yerin ve civarının altlarında bulunan mağaraların doğal bir korunak imkanı sağlaması köy ahalisinin merkezi otoriteye itaat etmemesini beraberinde getirmişti. Misli köyü ahalisinin Konya'da 1290 kılığı¹¹ olarak da bilinen 1873 yıllarında Konya Valisi olan ve Konya'da önemli çalışmalarda bulunan Sakızlı Esat Paşa'ya karşı geldiği bilinmektedir. Hatta Misli köyünün Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı esnasında Anadolu'ya gönderdiği oğlu İbrahim Paşa komutasındaki orduya dahi karşı gelmiş¹² edepsiz ve asi bir köy olduğu da vurgulanmıştır. Köy ahalisi kaçakçılarla işbirliği yapmış olmalarından dolayı önceki yıllarda da yine bu kaçakçılardan bir kısmının bu köye geldiği ve Niğde zaptiyeleriyle çatışarak dört beş kişinin öldüğü belirtilmiştir.

Kozan'a gitmiş denilen kaçakçıların Misli köyüne sığındıklarını oradan da Niğde'ye geleceklerini Niğde'ye gelişinin dördüncü günü haber alan Ziya Bey, niyetinin ortaya çıkmamasına dikkat ederek, acil olarak Niğde'de mevcut bulunan zaptiye ve reji kolcularından 39 kadar süvari alıp belirtilen köye gitmiştir. Köy halkından bazılarının evlerinin altındaki mağaraları arandığı sırada iki hanenin mağaralarında 53 denk tütün ve silahlı 10 adet kaçakçı bulunmuş ve hepsi tutuklanmıştır. Tutuklanan kaçakçıların sorguları neticesinde, diğer kaçakçıların da köyden yarım saatlik mesafede bulunan büyük mağaralarda oldukları anlaşılmıştır. Bu durum üzerine tutuklanan kaçakçılarla, tütünleri sağlam bir kiliseye¹³ konulup muhafazaları için 10 adet süvari bırakılmış ve 30 süvari ile akşama doğru kaçakçıların olduğu mağaralara gidilmiştir. Mutasarrıf Ziya Bey ve yanındakilerin mağaraların önüne vardıklarında mağara kapıları yeteri kadar görünmediği halde kaçakçılar tarafından ansızın üzerlerine bir yaylım ateş açılmıştır. Kaçmaya çalışan kaçakçıların önü süvariler tarafından

bölgesi olduğu yer altı kiliseleri ve şapellerinin bulunduğu bilgisi verilmektedir. Bkz. (Parman, 1988: 123-148)

¹¹ Niğde ve bölgesindeki kıtlık olayları için bkz. (Şaşmaz, 2005: 181-210)

¹² Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki ordunun Niğde yöresindeki tesirleri için bkz. (Uzun, 2012: 149-166)

¹³ Muhtemelen Aziz Vlasios adına 14 Ağustos 1844 tarihinde inşa edilen kilise hakkında bilgi için bkz. (Parman, 1988: 128-132- <http://blog.milliyet.com.tr/misti-de-tarihi-arayis---/Blog/?BlogNo=64713> 07.07.2014)

kesilince tekrar mağaraya girmek zorunda kalmışlar ve oradan eskisi gibi ateş etmeye devam etmişlerdir. Bu durum üzerine Niğde mutasarrıfı Ziya Bey ve yanındaki süvari zaptiyeler atlarından inip mağaraların kapılarına 20-30 adım yaklaşmışlar ve kendilerine siperler bularak akşam saat on bir buçuktan gece saat dört buçuğa kadar beş saat her iki tarafta mücadeleye devam etmiştir. Ancak Ziya Bey ve adamlarının cephanelerinin az olmasından dolayı tütün kaçakçalarına gerektiği kadar karşılık verilememiştir. Bu sırada kaçakçıların da ateşi kesmeleri üzerine kaçakçılara, mutasarrıfın da burada olduğu ve gerisinden birçok süvari gelmekte olduğundan dolayı teslim olmaları söylenmişse de karşılık olarak "*Mutasarrıfın da sizin de...*" diyerek ana avrat küfür etmişler ve tekrar bir ateş daha edip yine ateşi kesmişlerdir. (DH. MKT. D.N: 1567 G.N: 78) Bu durum üzerine nasihat etmek üzere Yüzbaşı Şakir Ağa'nın veya bizzat Niğde Sancağı mutasarrıfı Ziya Beyin yanlarına varacağını ve buna da razı olmazlar ise kendilerinden iki kişiyi mutasarrıf beyin yanına göndermeleri teklif edilmiştir. Bu teklif üzerine kaçakçılar yanlarına kimseyi kabul etmeyeceklerini, ancak yine iade edileceği teminatı verilirse iki adam göndereceklerini bildirmişlerdir. Ziya Bey'in bu hususta teminat vermesi üzerine iki kaçakçı Ziya Beyin yanına gelmiştir. Ziya Bey gelen kaçakçılara uzun süre nasihat edip, teslim olurlarsa silahlarıyla tütünlerinin alınıp kendilerine ceza verilmeyerek salıverileceklerini taahhüt etmiş ise de kaçakçılar bu teklifi kabul etmeyip kendi aralarında görüşeceklerini ifade ederek geri dönmüşlerdir. Ziya Bey'in kaçakçılarla pazarlık yaparak onların serbest bırakılacaklarını söylemesinin sebepleri arasında devlet görevlileri ve halkın Reji İdaresine kesinlikle olumsuz duygular beslemesinin etkili olduğunu düşünülebilir¹⁴. Bir süre sonra bu iki kişi yine gelip bütün tütünleri bırakacaklarını söyleyerek kendilerinin serbest bırakılmalarını rica etmişlerdir. Ziya Bey'de onlara, silahlarını, tütünlerini ve hayvanlarını terk ederler ise kendilerinin serbest bırakılacağını ve başka türlüsüne izin vermeyeceğini söyleyerek geri göndermiştir. Kaçakçılar üçüncü gelişlerinde ise gece teslim olmayıp sabah teslim olacaklarına dair söz vererek geri dönmüşlerdir. Bir müddet sonra mağaraların ağızına yaklaşıp çağrıldığında ses gelmemesinden dolayı kaçtıkları düşünülüp mağaralara girilmiştir. Mum, fener ve benzeri bir alet olmadığı için zifiri karanlık olan mağaraların içi el yordamıyla arandıktan sonra mağaraların kapıları önünde dört beygir, üç merkep, 14 denk tütün, bir martini tüfek ve bir bıçak bırakıp mağaraların diğer bilinmeyen kapılarından firar ettikleri anlaşılmıştır. Fakat ne yöne gittikleri bilinemediğinden ve cephaneleri

¹⁴ Tütün kaçakçılarına göz yuman veya müsamahakâr davranan devlet görevlilerinin uyarılması ve haklarında soruşturma açılması hususunda bkz. (DH. MKT. D. N: 1395, G. N:78- ŞD. D. N:1338, G. N:43- ŞD. D. N: 1339, G. N: 8-DH. MKT. D.N: 1366, G. N: 88- DH. MKT. D. N: 1380, G.N: 15)

kalmadığından dolayı takip etmek mümkün olmamıştır. Kaçakların takip edilmemesinin bir diğer sebebi de kaçakçılarını, Ziya Bey ve adamları tarafından tutuklanarak bir kiliseye kapatılmış olan arkadaşlarını kurtarmak üzere köye doğru gitmeleri ihtimalidir. Bu sebeple Ziya Bey ve adamları bırakılan tütünlerle, hayvanları ve silahları alıp sabaha karşı köye geri dönmüşlerdir. Sabah etraf aranmış ise de Kayseri sancağına doğru firar ettikleri ve dört beş kadar yaralıyla geçtikleri bazı deveçiler tarafından ifade edilmiştir. Ancak cephaneleri olmadığından takiplerine gidilememiştir.

Yaşanan bu çatışmadan sonra Niğde Mutasarrıfı Ziya Bey ve adamları yakalanan 10 kaçakçı, ele geçirilen 67 denk tütün, 8 hayvan, 14 tüfek, 10 kama, 6 tabanca ve 4 kılıç ile Niğde'ye dönmüşlerdir. Daha sonra köydeki evlerin altındaki mağaralara saklanırken ele geçirilen on adet tütün kaçakçısının ayrıntılı sorgulamaları yapılmıştır. Yapılan bu sorgulama sonucu çatışma sonrasında kaçanların kimler oldukları, hangi güzergâhları kullandıkları konusunda oldukça detaylı bilgiler alınmıştır. Yakalanan kaçakçıların sorgulanması sonucunda 55 kişinin ikamet ettikleri köyleri ve isimleri öğrenilmiştir. (DH. MKT. D.N:1567 G.N:78)¹⁵ Alınan bu bilgilerden silahlı tütün kaçakçılarının çoğunluğunun Trabzonlu oldukları ve girdikleri bu çatışmalardan sonra doğrudan memleketlerine gidecekleri aşikar olduğundan, öncelikle bu kaçakçıların şu anda köylerinde olup olmadıklarının araştırılmasıyla köylerine vardıkları anda dahi tutuklanmaları 29 Teşrin-i evvel 1304/10 Kasım 1888 tarihinde Trabzon vilayetine yazılan bir telgrafla Niğde Mutasarrıflığı tarafından istenmiştir. (DH. MKT. D.N:1567 G.N:78) Aynı zamanda Mutasarrıf Ziya Bey firar eden kaçakçıların Kayseri'de yakalanmaları için 23 Teşrin-i evvel 1304/4 Kasım 1888 tarihinde durumu bir telgrafla Kayseri mutasarrıflığına bildirmiştir. (DH. MKT. D.N:1567 G.N:78) Bu telgraf sonrasında kafilede yer alan kaçakçıların zabtiye yüzbaşısı Seyfullah Efendi müfrezesi ile Aziziye kasabası civarında çatışmaya girdikleri ve kaçakçılardan altısının canlı, dördünün yaralı ve üçünün de ölü olarak ele geçirildiği ifade edilmiştir. Çıkan çatışmada zaptiyelerin yanında yer alan iki kolcu da ölmüştür. Çatışma sonrasında otuz beygir ve merkeb, otuz altı denk tütün, üç martini ve üç kapaklı tüfek ele geçirilmiştir. (DH. MKT. D.N:1564 G.N:112) Kaçakçıların geri kalanı ise firar etmiştir. Bu durum üzerine Konya Valiliği tarafından 1 Teşrin-i sani 1304/ 13 Kasım 1888 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda yukarıda verilen bilgiler özetlenmiş ve Niğde mutasarrıfı Ziya Bey tarafından sorgulanarak isim listesi çıkarılmış olan kaçakçıların yine geldikleri güzergâhı kullanarak memleketlerine dönmeleri söz

¹⁵ Kaçakçıların sorgulamaları neticesinde elde edilen isim listesi için bkz. Ek 1.

konusu olduğundan gereğinin yapılması hususunun Trabzon vilayetine bildirilmesi istenmiştir.(DH. MKT. D.N:1567 G.N:78)

Görüldüğü gibi tütün kaçakçılarıyla mücadele bu şekilde oldukça tehlikeli bir biçimde seyretmekteydi. Esasında Reji şartnamesinin 3. maddesine göre, kaçakçılığı önleyebilmek için görevli memurları Reji atayacak, memurların kıyafetleri ise yine o sınıfta bulunan devlet memurlarının kıyafetlerine uymak üzere maliye nezaretince saptanacaktı. (Karaca 2007: 61-62) Reji kolcularına kaçakçılığı önleme faaliyetlerinde jandarma kuvvetleri de refakat edecekti. (DH. MKT. D.N: 1389 G.N: 58) Bunların yanı sıra kaçakçılığı önlemek için maaşları Reji idaresinden ödenmek üzere İstanbul, Aydın, Bursa ve Selanik vilayetlerinde Kordon Bölükleri kurulması söz konusu olmuştur¹⁶.(Y. A. RES. D.N:35 G.N:36) Uzun yıllar çalışmalarına rağmen emeklilik hakkı bile olmayan (Yüksel, 2012: 196) Reji kolcularının Reji şirketine oldukça büyük miktarlarda maliyeti olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklara göre 1901 yılında, 229.916 Osmanlı lirası kolcu masrafı olarak harcanmıştır. (Oktar 2007: 51) Ancak yukarıdaki anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere Reji kolcularının 70-80 kişilik kaçakçılarla mücadelede yetersiz kaldığı için ki bu sayı bazen daha fazla olabiliyordu. (BEO. D. N: 301 G. N: 22563 - DH. MKT. D. N: 2064 G. N: 30, BEO. D. N: 310, G.N: 23201) Zaptiye ve jandarma kuvvetlerinin de mücadeleye dahil oldukları görülmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tütün kaçakçılığı meselesi özellikle Reji Şirketi'nin kurulmasından sonra Anadolu halkını derinden etkileyen bir gerçek olmuştur. Reji İdaresi'nin yaptırımları sadece üreticiyi etkilememiştir. Tütün tüccarları da bu uygulamalardan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Tüccarlar artık istedikleri gibi tütün alım, satım ve depolama işlemlerini yapamamaya başlamışlardır. Tütün kullanıcıları ise kendi ihtiyaçları kadar tütünü serbestçe üretmedikleri gibi, istedikleri üreticiden de tütün satın alamamaya başlamışlardır. Reji İdaresi kaliteli tütünü iç piyasaya sürmediğinden dolayı, tütün kullanıcıları, ülkelerinde en kaliteli tütünün yetiştirilmekte olmasına rağmen hem kötü tütün içmek zorunda kalmış, hem de Reji'nin belirlemiş olduğu yüksek fiyattan tütünü almak zorunda bırakılmıştır. Bu durum kaçakçılığın artmasına neden olmuş ve ürettiği tütünü Reji Şirketi'ne satmak istemeyen köylü kadar, kaliteli tütün içmek isteyen Anadolu halkı da kaçakçılığı tek çare olarak görmüştür. Tütün kaçakçılığının önlenememesinin altındaki sebeplerden birisi de hem tütün üreticileri ile tüketicilerinin hem de tütün tüccarlarının Reji

¹⁶ Kordon bölüklerinin nizamnamesi için bkz. (*Düstur*, 1. Tertip, c. 5 s. 733 - İ. MMS D.N: 87 G. N: 3753)

Şirketi'nden hoşnut olmamasıdır. İfade etmiş olduğumuz bu nedenlerle kaçakçılar Trabzon'dan Adana'ya kadar oldukça uzun sayılabilecek bir mesafeye kaçak tütün satmak için yola çıkmışlardır. Çıkmış oldukları bu yolculukta her ne kadar yerleşim yerlerinin uzağından geçmiş olsalar da Reji kolcuları ve mahalli güvenlik görevlilerinin takibatına uğramışlardır. Bu güzergahda Niğde'nin de yer alması hem Adana'ya ulaşma noktasında coğrafi konumu hem de demografik durumu ile ilgilidir. Yukarıda kaçakçıların sığındığını ifade ettiğimiz Misli köyünün büyük bir Rum köyü olmakla birlikte Kapadokya yöresine özgü yer altı mağaralarına sahip olması kaçakçılar için doğal bir barınma ve gizlenme imkanı vermekteydi. Kaçakçılar içerisinde Rumlarında yer alması ve Niğde'de Misli gibi Rum köylerinin varlığı bu kaçakçı kabilelerin yolculuk esnasında iaşelerinin temini ve konaklama imkanlarının kolaylaşması açısından önemli bir husustur. Çünkü kaçakçıların tütünlerini satıp kolculara yakalanmadan sağ salim memleketlerine dönmeleri için güzergahda bulunan köylerde müşterileri ve kendileri ile işbirliği içerisinde olan yardımcılarının olması gereklidir. Misli köyü ahalisinin birazda arazinin coğrafi yapısının da izin vermesiyle eskiden beridir asi bir yapıya sahip olması bahsetmiş olduğumuz bu işbirliğini kolaylaştıran unsurlardır. Bütün bu şartlara rağmen Niğde mutasarrıflığı tarafından tütün kaçakçılarının yakalanması hususunda etkin bir mücadele sergilenmiş ve kaçakçılık faaliyetlerinin mümkün olduğu kadar engellenmesi sağlanmıştır.

Niğde mutasarrıflığı tarafından yapılan müdahale neticesinde çıkan çatışma ve sonrasında yaşanan can kayıpları tütün kaçakçıları ile mücadelede küçük bir kesittir. Dönemin Dahiliye müsteşarının Reji şirketi ile ilgili şikayetleri havi hazırlamış olduğu raporda yer alan sadece Bursa vilayetinde senelik 700-800 kişinin bu kaçakçılık faaliyetleri esnasında telef olduğuna dair ifadesi durumun vehametini ortaya koyan en bariz örneklerdendir. (Y. PRK. ML. D.N: 14, G.N: 100) Reji dönemi IV. Murad'ın tütün kullananlara karşı uyguladığı katı uygulamalardan sonra toplum hafızasına tütünle alakalı olarak kazanmış ikinci bir kanlı dönemdir. Nitekim Salih Zeki, Reji şirketinin Meşrutiyetin ilanına kadar süren idaresinde tütün kaçakçılarıyla kolcu ve jandarmaların çatışmaları sonucunda çoğunluğu kaçakçılardan olmak üzere 50-60 bin Türk çocuğunun sakatlanmış ya da öldürülmüş olduğunun gerek basın, gerekse vekiller tarafından ısrarla ifade edildiğini belirtmektedir. (1928: 17) Halk arasında tütün kaçakçılığı esnasında Reji kolcuları tarafından vurularak öldürülen yiğitlerle alakalı oldukça fazla türkü bulunması da kaçakçılığın toplum hafızasındaki izlerini ve etkilerini göstermesi açısından önemlidir. Aşağıdaki türkü de bu örneklerden sadece birisidir:

Deveci Dağı'na bastığım oldu

Tütünün dengi de yastığım oldu
Bizim arkadaşların kaçtığı oldu
Sebebim tütünü basın yarama
Hacılar Köyünü duman bürüdü
Altmış sekiz kolcu birden yürüdü
Kara Mahmut da şu yerlerde bir idi
Aman dostlar bakın benim halime
Sebebim tütünü basın yarama (Altun, 2007: 412)

KAYNAKÇA**A. Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA) Dahiliye Mektubi Kalemi Belgeleri (DH. MKT)**

BOA DH. MKT. Dosya No: 1418, Gömlek No: 78
BOA DH. MKT. Dosya No: 1391 Gömlek No:71
BOA DH. MKT. Dosya No: 1684, Gömlek No: 34
BOA DH. MKT. Dosya No: 1419, Gömlek No: 41
BOA DH. MKT. Dosya No: 1397, Gömlek No: 40
BOA DH. MKT. Dosya No:1567, Gömlek No: 78
BOA DH. MKT. Dosya No: 1463 Gömlek No: 8
BOA DH. MKT. Dosya No: 1560, Gömlek No: 99
BOA, DH. MKT. Dosya No: 1559, Gömlek No: 50
BOA DH. MKT. Dosya No: 1560, Gömlek No: 81
BOA DH. MKT. Dosya No: 1546, Gömlek No: 115,
BOA DH. MKT. Dosya No: 1551, Gömlek No: 63
BOA DH. MKT. Dosya No: 1395, Gömlek No:78,
BOA DH. MKT. Dosya No: 1366, Gömlek No: 88,
BOA DH. MKT. Dosya No: 1380, G.N: 15.
BOA DH. MKT. Dosya No: 1564, Gömlek No: 112
BOA DH. MKT. Dosya No: 1389, Gömlek No: 58
BOA DH. MKT. Dosya No: 2064 Gömlek No: 30,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Ali Evrak Odası kalemi belgeleri (BEO)

BOA BEO. Dosya No: 301 Gömlek No: 22563,
BOA BEO. Dosya No: 310, Gömlek No: 23201
BOA BEO. Dosya No: 310 Gömlek No: 23200,
BOA BEO. Dosya No: 311 Gömlek No: 23316,
BOA BEO. Dosya No: 315 Gömlek No:23571.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Şura-yı Devlet Belgeleri (ŞD)

BOA ŞD. Dosya No:1338, Gömlek No:43,
BOA ŞD. Dosya No: 1339, Gömlek No: 8,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML)

BOA Y. PRK. ML. Dosya No:14 Gömlek No: 100
BOA Y. PRK. ML. Dosya No: 14, Gömlek No: 103.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A. RES)

BOA Y. A. RES. Dosya No: 35 Gömlek No: 36.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

(Y.A.HUS)

BOA Y. A. HUS. Dosya No: 284 Gömlek No:4,
BOA İ.DH. Dosya No: 1100 Gömlek No: 86213,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

BOA İ. MMS Dosya No: 87 Gömlek No: 3753

B. Telif Eserler

DIĞIROĞLU, Filiz (2007), *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Düstur, 1. Tertip, c. 5 (1937) Ankara: Başvekalet Matbaası

HÜSEYİN, Hüsnü (1340), *Tütün Meselemiz-İnhisarcuların İddialarına Cevap*, İstanbul: Amedi Matbaası.

QUATAERT, Donald (1987), *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş*, Ankara: Yurt Yayınları.

SALİH Zeki (1928), *Türkiye'de Tütün, Ziraat Zanaat ve Ticareti*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1. Basım.

C. Makaleler

AKPINAR, Mehmet (1998), "Reji Uygulamasına Trabzon Örneği", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, 6-8 Kasım 1998.

ALTUN, Işıl (2007), "Türkülerde Tütün", *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları: 409-418.

ERLER, Mehmet Yavuz- Edinsel, Kerim; (2011). "Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 4, S. 18: 231-247.

KARACA, Ali; (2007), "Osmanlı İmparatorluğunda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni" , *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 56-85.

KARAÇAVUŞ, Ahmet (2010), "XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Tarım", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Trabzon: Serander Yayınları: 47-70.

KESKİNKILIÇ, Erdoğan (2000), "Reji İdaresi ve Kuruluşu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2000- S 4-5: 657-677.

OKTAR, Tiğince (2007), "Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi"nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", *Tütün Kitabı*. Editör. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları: 45-55.

PARMAN, Ebru (1988), "Niğde Çevresi Araştırmaları" *Hacette Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 5, S 2: 123-148.

SATIŞ, İhsan (2011), "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*: 295-311.

ŞAHİN, Güven; - Taşlıgil, Nuran (2013). "Türkiye'de Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı" , *Eastern Geographical*

Review. Jul 2013, Vol. 18, Issue 30: 71-101.

ŞAŞMAZ, Musa (2005), "Niğde ve Çevresinde Kıtık (1887-1892), *Niğde Tarihi Üzerine*, Ed. Musa Şaşmaz: 181-210.

UZUN, Efan (2012), "Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya Saldırısının Niğde ve Nevşehir Yöresindeki Tesirleri" *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Vol 4, No 2: 149-166.

ÜNAL, Metin (2007), "Tütünün Dört Yüz Yılı" *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları: 17-33.

YILMAZ, Fehmi (2007), "Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde" *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları: 3-16.

YÜKSEL, Ahmet (2012), "Türkiye'de Tütüncülerin Kaçakçılığa Sürecinde Kolculuğun Baskısını İki Kolcunun Tercüme-i Halinden Anlama Denemesi" *Ankara: Kebikeç*, S 34: 185-199.

D. Tezler

BATMAN, Mustafa (2013), *Tobacco Smuggling in the Black-Sea Region of the Ottoman Empire 1883-1914*, İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

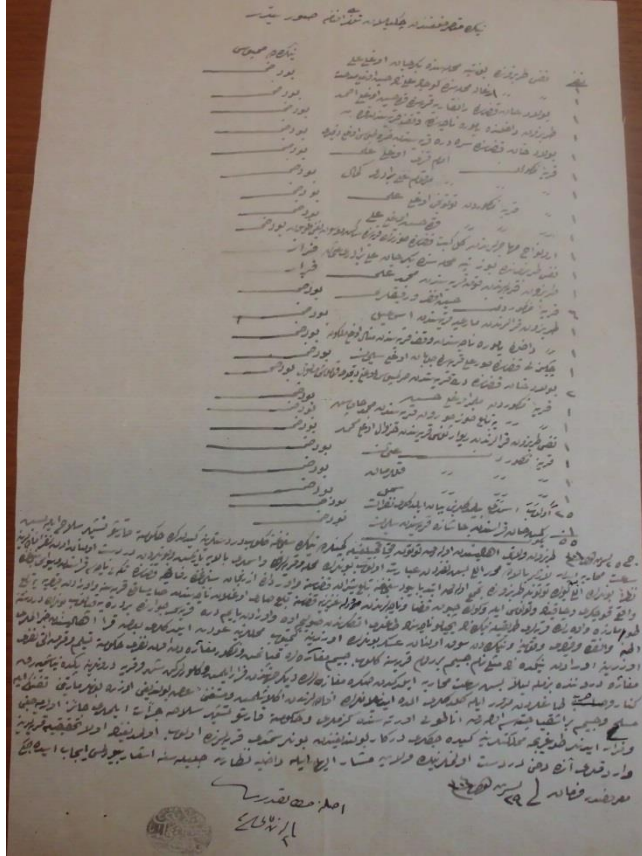
YILMAZ, Fehmi (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

E. İnternet

<http://blog.milliyet.com.tr/misti-de-tarihi-arayis---/Blog/?BlogNo=64713> 07.07.2014.

EKLER

Ek 1: Sorgulama neticesinde elde edilen isim listesi (BOA DH. MKT 1567/78)

Niğde mutasarrıflığından çekilen telgrafnemenin suretidir.

Nefer

1 nefsi-i Trabzonda Boztepe mahallesinde Bekircan oğlu Ali	Niğde'de mahbus
1 " " Argala? mahallesinde Küçük Ali'nin Hüseyin oğlu Mithat	bu dahi
1 Polathan kazasında Rankarye karyesinde Hüseyin oğlu Ahmet	bu dahi
1 Trabzon dahilinde Yamure nahiyesinin Vakıf karyesinden Karabet	bu dahi
1 Polathan kazasında Sıradere karyesinden Haralampos oğlu Dimitri	bu dahi
1 Karye-i mezkureden İmamkızı oğlu Ali	bu dahi
1 " " İmam merkum Ali biraderi Kemal	bu dahi
1 " " Tütüncü oğlu Ali	bu dahi
1 " " Kara Hasan oğlu Ali	bu dahi
1 Ardnevah? muhacirlerinden Kelkit kazasında Huzterik? karyesinde sakin	

Dosun yani Tosun	bu dahi
1 Nefs-i Trabzonda Boztepe mahallesinde Bekircan oğlu Ali biraderi Osman	fırar
1 Trabzon karyelerinden Kavak karyesinden Mehmet Ali	fırar
6 Karye-i mezkurdan Hüseyin Efendi ve refikleri	bu dahi
1 Trabzon kuralarından Mar'ıye karyesinden İsmail	bu dahi
1 Trabzon dahilinde Yamure? nahiyesinden Vakıf karyesinden Minal oğlu Melkon	bu dahi
1 Çiğizli? kazasında Horali karyesinde Çobanoğlu Süleyman	bu dahi
2 Polathan kazasında Dere karyesinden Haralampos oğlu Dimitri	komşusu
Manol	bu dahi
1 Karye-i mezkurdan Malber oğlu Hüseyin	bu dahi
1 Karye-i mezkureye tabi Hozçoron? karyesinden Mehmet Çavuş	bu dahi
1 Nefs-i Trabzon kurrallarından Divarnos karyesinden Hazvaloğlu Mehmet	bu dahi
1 karye-i mezkurdan Osman	bu dahi
1 Karye-i mezkurdan Kallerman	bu dahi
1 Karye-i mezkurdan Semel?	bu dahi
25 Karye-i mezkurdan olub isimleri bilmediklerini beyan ettikleri neferat	bu dahi
<u>01 Gümüşhane</u> kurrasından Haşaze karyesinden Süleyman	bu dahi
55 Yekun	

MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAYVANLAR VERGİSİ (1920-1962)

THE ANIMALS TAX DURING THE NATIONAL STRUGGLE AND THE REPUBLIC PERIOD (1920-1962)

Ali Rıza GÖNÜLLÜ*

Öz

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden vergilerden biri, ağnam resmidir. Ancak 1924 yılında ağnam vergisi yerine Sayım Kanunu kabul edilmiştir. Daha sonra da bu kanunun ismi Hayvanlar Vergisi Kanunu olarak değiştirilmiştir. Sayım Kanunu'nda vergiye konu olan hayvan cinsleri koyun, keçi, tiftik keçisi, deve ve canavar (domuz) iken, daha sonra çıkarılan kanunlarda diğer büyük baş hayvanlar da vergiye tâbi tutulmuştur. Sayım ve Hayvanlar Vergisi kanunlarına göre, hayvan sahiplerinden sahip oldukları küçük ve büyük baş hayvanlar için her yıl belli miktar nakdî vergi tahsil edilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Hayvanlar Vergisi 1955 yılına kadar devletin gelir bütçesinde % 7.2 ile % 1.1 arasında değişen oranlarda iken; 1956 yılından itibaren bu oran % 1'den aşağıya düşmeye başlamış ve 1961 yılında % 0.4 olmuştur. Hayvanlar Vergisi Kanunu 1962 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Bazı nedenlerle hayvan vergisini ödeyemeyen yükümlülerin vergi borçları devlet tarafından tecil edilmiştir. Hayvanlarını vergiden kaçırın vatandaşlar da bu vergilerini cezalı olarak ödemişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Cumhuriyet Dönemi, ağnam, sayım vergisi, hayvanlar vergisi, bütçe gelirleri

Abstract

There are some taxes transferred from Ottoman period to period of Republic. One of them is the tax of small livestock, too. But, the law of Census tax was accepted instead of the tax of small livestock in 1924. Then, the name of this law became the law of Animals'. Census law taxes for animal species as sheep, goat, mohair goat, camel and monster (pig), later on included other cattle animals to tax. According to Census and Law of Animals tax, a certain amount of cash tax has been made compulsory each year for small animals and cattle owners. Until 1955, animal taxes rates in state budget revenue was changing between % 7.2 and %

* Dr., Alanya Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi Müdürü, argonullu@hotmail.com

1.1, in 1956 this rate started to fall down below %1 and it became %0.4 in 1961. Animal Tax Law was repealed in 1962. Some people were unable to pay animal taxes because of some reasons and their loans were postponed by state. Citizens who took their animals also have to pay a penalty tax for this tax.

•

Keywords

National struggle, Republic period, small livestock, countdown to tax, animal tax, budget revenues

•

GİRİŞ

Tarih boyunca her devlet, vatandaşlarından çeşitli isimler altında aynî ya da nakdî muhtelif vergiler tahsil etmiştir. Bugün itibariyle vergi, kamu hizmetlerinin gerektirdiği giderler ile kamu borçları dolayısıyla ortaya çıkan yükü karşılamak amacıyla, egemenlik gücüne göre, gerçek ve tüzel kişilerden karşılıksız olarak alınan ve cebri niteliğe sahip nakdî ödemelerdir¹. Ancak, vergi hukukunun dayandığı bazı temel ilkeler bulunmaktadır. Bu temel ilkelerden biri, vergide genellik ve adalet ilkesidir. Vergide genellik, vatandaşlar arasında her hangi bir fark gözetmeden, herkesin vergi vermekle yükümlü olması demektir. Vergide adalet ise, herkesin mali gücüne göre vergiye tâbi tutulmasıdır².

Osmanlı döneminde de Müslüman halkın tarım ve hayvancılıktan elde ettiği ürünlerden muhtelif vergiler alınıyordu. Bunlar arasında, âşâr vergisi yanında ağnam vergisi de devletin gelirler bütçesinde önemli bir yere sahipti³.

Ağnam tâbiri, Arapça *koyun* anlamına gelen *ganem* kelimesinin çoğuludur. Ağnam resmi de Osmanlı maliyesinde koyun ve keçilerden alınan şer'i nitelikli bir vergi olarak tanımlanmıştır⁴. Ağnam resmi, Osmanlı resmi kayıtlarında *resm-i ganem*, *resm-i merai* ve *koyun resmi* gibi isimlerle de geçer⁵. Ağnam resmine zaman içinde *selamet akçesi*, *toprak bastı parası*, *çit parası*, *otlak resmi*, *yaylak resmi*, *kışlak resmi*, *ağnam bâcı* gibi isimler altında birtakım vergiler daha ilave edilmiştir⁶. Şer'i vergilerden sayılan ağnam resmine bazı sancak kanunnamelerinde *âdet-i zekât* da deniliyordu. Bu vergi genellikle koyunlar yavruladıktan sonra Nisan veya Mayıs aylarında tahsil edilir, kuzulu her koyun, kuzusu ile birlikte hesaplanırdı. Vergi miktarı, *Fatih Kanunnamesi*'ne göre üç koyundan bir akçe iken; daha sonra, iki koyundan bir akçe olarak tespit edilmişti. Ancak bu miktar, bölgelerin özelliklerine göre değişiyordu⁷.

¹ Abdurrahman Akdoğan, *Kamu Maliyesi*, Ankara 2011, s.119.

² Turgut Akıntürk, *Hukuka Giriş*, edit.: Neval Okan, Eskişehir 2002, s. 48.

³ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 119, 14.

⁴ Şener, *age*, s. 140; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s.112.

⁵ Kazıcı, *age*, s. 112; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı:5, Ankara 1947, s.484.

⁶ *Ağnam Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Lâyhıası*, Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti, İstanbul 1326, s. 3.

⁷ Feridun Emecen, "Ağnam Resmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c. 1 (İstanbul 1988), s. 478.

Ağnam vergisi, bir dönem askerin ihtiyacını temin etmek için aynî olarak alınmıştır. Ancak, 1043/1633-1634 yılında ağnam vergisinin aynî surette alınması usulünden vazgeçilmiş ve *âdet-i ağnam* ismi altında nakden tahsil edilmeye başlanmıştır. Ağnam vergisi, tımar usulü geçerli olan yerlerde tımarlı sipahi tarafından alınmıştır. Ağnam vergisi Havass-ı Hûmâyun'a ve Hazine'ye ayrılan yerlerde ise, defterdarlar, kethüdalar veya özel memurlar ile sayıcılar tarafından ta'dad ve tahsil edilmiştir. Sonraları, ağnam vergisi bir ara mukataa şeklinde ihale ve ilzâm olunmuştur⁸. Ağnam vergisi mukataaları, XVII. ve bilhassa XVIII. yüzyıllarda Hazine'nin önemli bir kalemi haline gelmiş ve düzenli gelirler arasına girmiştir⁹.

Ağnam vergisinin tahsili, bazı yeni düzenlemelerle 1839'da Tanzimat'ın ilânından sonra da devam etmiştir. 18 Nisan 1840 tarihli bir nizamnamenin üçüncü maddesine göre, bu vergiye çeşitli adlarla yüklenen ek resimler kaldırılmıştır. *Ağnam Mukataacılığı* unvanı ise, *Ağnam Müdürlüğü*'ne dönüştürülmüştür. Tanzimat Dönemi'nde, her koyun ve keçiden eşit olarak 5'er kuruş ve 25'er para vergi alınması kararlaştırılmıştır. Fakat, koyunların değeri bölgelere göre farklı olduğundan, tarh edilen miktar bazı yerlere ağır gelmiştir. Bunun üzerine, 1273/1856-1857 yılında ağnam vergisi yeniden tanzim edilmiştir. Böylece, her koyun ve keçinin bir yıl içinde yavrusu, sütü ve yapağısının bölgelere göre ne kadar gelir sağladığı mahalli idarelerce ayrı ayrı tespit edildikten sonra, vergi nispeti merkezi hükümet tarafından belirlenmeye başlanmıştır¹⁰. Yapılan bu tespitlerde, bir koyundan yıl boyunca elde edilen gelirin vilâyetlerde 15 ilâ 40 kuruş arasında değiştiği ortaya çıkmıştır. Nihayet, ağnam vergisinin âzâmi 4 kuruş, asgarî 60 para olarak tahsili kararlaştırılmıştır. Bu nispetlere, vilayetlere göre 1288/1871-1872 yılında 20 ile 40 para ilave edilmiştir. Yine bu nispetlere, yedi yıl sonra, 1296/1878/1879'da 20 para; 1310/1892/1893'te, yani yirmi bir yıl sonra da 20 para daha zam yapılmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti'nde vergiye konu olan hayvanlardan birisi de canavardır (domuz). Önceleri yalnız Rumeli'de beslenmekte olan canavarlardan, tımar sahibine ait olmak üzere, her canavardan 4 para vergi alınıyordu. Bu vergi 1193/1779-1780 yılında kaldırılmış; ancak, canavarlardan vergi tahsil edilmesine çok geçmeden tekrar başlanmıştır. 10 Ocak 1858 tarihli bir kararname¹² ile her canavar için 10 kuruşa çıkarılmıştır. Fakat, vâki şikâyetler üzerine, vergi miktarı

⁸ *Ağnam Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Lâyihası*, s. 3.

⁹ Emecen, *agm*, s. 478.

¹⁰ *agm*, s. 478.

¹¹ *Ağnam Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Lâyihası*, s. 3.

¹² *Aynı lâyiha*, s. 13.

önce 5, daha sonra da 3 kuruşa kadar indirilmiştir. Bir müddet sonra da bu miktar tedricen 5 kuruşa yükseltilmiştir¹³.

Osmanlı Devleti'nde vergiye konu olan hayvanlar arasında, deve ve manda (camus) da bulunmaktadır. 12 Şubat 1880 tarihinde yayınlanmış olan bir padişah iradesi ile develerin şehirlere getirilmesi halinde, her birinden 10 kuruş vergi tahsiline hükmedilmiştir. Aynı irade gereği, develer, devlet tarafından ta'dad edilmeyeceklerdi. Ancak, ilgili aşiret reisleri, her deveden elde edilen hâsılâtın dörtte biri nispetinde vergi ödeyecekti. Bu konuda, aşiret reisinin beyanı esas kabul edilecektir. Bunun yanında, manda beslenen bazı mahallerde de her mandadan eskiden beri devlet tarafından belli bir miktar vergi alındığı bilinmektedir¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde ağnam vergisi konusunda yapılan kapsamlı düzenlemelerden biri de 14 Ocak 1905 tarihli bir talimatnamedir¹⁵. Bu talimatname, dört fasıl ve 41 maddeden müteşekkildir. Zikredilen talimatnameye göre, koyun ve keçiler, hayvan vergisi kapsamındadırlar. Aynı talimatname gereği, her kazanın sahip olduğu köyler, coğrafi konumlarına ve buralarda yetiştirilen koyun ve keçilerin miktarına göre, gerektiği kadar kısma taksim olunacaktır. Her kısımda bulunan koyun ve keçiler, vergi tahsildarları tarafından sayılacaktır. Sayım zamanı, Beyrut, Bağdat, Adapazarı, Halep, Diyarbakır, Suriye, Musul, Basra vilayetleri ile Kudüs ve Zor sancaklarında Şubat ayının birinci günü; Erzurum, Sivas, Van, Mâmüretü'l-Aziz ve Bitlis vilayetlerinde Nisan ayının birinci günü; diğer vilayetler ile livalarda Mart ayının birinci günüdür. Koyun ve keçilerin sayımı, sayıma başlanmasından itibaren yirmi gün içinde tamamlanacaktır. Ancak, kuzu ve oğlaklar vergiden muaf tutulduklarından sayıma dâhil edilmeyecektir. Bir mahalde koyun ve keçilerin bir kısmı veya tamamı sayılmamış olursa, tespit edildiği takdirde sahibinden iki misli vergi alınacaktır. Ağnam vergisi, vergi mükelleflerinden üç eşit taksitte tahsil edilecek; taksitleri, sayımın başladığı ay ile ikinci ve üçüncü ayın sonlarında ödenecektir¹⁶.

1909 yılında Maliye Nezareti tarafından ağnam resmi hakkında 55 maddelik bir kanun tasarısı hazırlanmış ve Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. Ancak, Meclis-i Mebusan Başkanlığı, *Ağnam Resmi Kanun Tasarısı'nı* bazı sebeplerle yeterli bulmayarak, Maliye Nezareti'ne iade etmiştir¹⁷.

¹³ Aynı Lâyiha, s. 13.

¹⁴ Aynı Lâyiha, s. 15.

¹⁵ Aynı Lâyiha, s. 5.

¹⁶ *Ağnâmin Sûret-i Ta'dâdıyla Resminin Cibâyetine ve Yoklama Muamelâtının İfâsına Dair Kaleme Alınup Mer'iyet-i Ahkâmına Bil-istizan İrâde-i Seniye Hazret-i Hilâfetpenâhi Şeref Mütteallik Buyrulmuş Olan Talimattır*, Matbaa-i Osmaniye Dersaadet 1325, s. 3 vd.

¹⁷ *Ağnam Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Lâyihası*, s. 5.

Bunun üzerine, 1910 yılında Maliye Nezareti 23 maddeden meydana gelen bir kanun tasarısı daha hazırlamıştır¹⁸. Yeni kanun tasarısının gerekçesinde, devletin, hayvan sahiplerinden vergi tahsil etmek görevinin, İslam'ın zekât şartı ile doğrudan doğruya ilgili olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca gerekçeler arasında, bu kanun tasarının meclis tarafından kabul edilmesi halinde, ülkenin muhtelif kısımlarından toplanan hayvanlar vergisi arasındaki farkın en aza indirilmesinin hedeflendiği ifade edilmiştir. Maliye Nezareti'nce hazırlanan *Ağnam Kanunu Tasarısı*, hususa dair bir Sadaret tezkiresi ile Meclis-i Mebusan'a gönderilmiş; 5 Şubat 1911 tarihinde Meclis-i Mebusan Başkanlığı tarafından, Kavanin-i Maliye'ye havale edilmiştir. Ancak, Maliye Nezareti'nin bu tasarısı da kanunlaşmamıştır¹⁹.

1910 yılında, Osmanlı Devleti'nde ağnam vergisi, ülkenin muhtelif kısımlarında hâlâ değişik miktarlarda tahsil ediliyordu. Bu tarihte hayvanlar vergisinin en yüksek olduğu yer, 5 kuruş 33 para 2/10 ile İstanbul Vilayeti'nin Rumeli'de bulunan kazaları, Edirne ve Selanik vilayetleri ile Çatalca Sancağı'dır. En düşük olduğu yer ise, 1 kuruş 2 para 4/10 ile Yemen Sancağı'dır²⁰.

Bu arada, örnek olması bakımından, 1910 yılında ağnam vergisinin devletin gelirler bütçesindeki yerine de bakmak faydalı olacaktır. Devletin 1910 yılı gelir bütçesinde ağnam vergisi miktarı, 180.414.100 kuruştur. Aynı yıl, gelirler bütçesi toplamı da 2.601.510.100 kuruştur. Bu verilere göre, ağnam vergisinin devletin gelirler bütçesinde % 6.9 gibi önemli bir oran teşkil ettiği görülmektedir²¹.

Burada, daha önce üzerinde fazla durulmamış olan, fakat, Milli Mücadele ile Cumhuriyet döneminde (1920-1962) halkı yakından ilgilendiren ve dolaysız vergilerden birisi kabul edilen hayvanlar vergisi²² hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁸ *Aynı lâyiha*, s. 2-5.

¹⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*(MM ZC), TBMM Basımevi Ankara 1986, 3/114.

²⁰ *Ağnam Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Lâyihası*, s. 36-46 (Bkz: Ek 1).

²¹ Abdullah Mutlu, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Ankara 2009, s. 79.

²² Türkiye'de hayvanlar vergisi konusunda yapılan ilk çalışmalardan biri, Şeref Nuri İlkmen'in *Türkiye Vergi Sisteminde Hayvanlar Vergisi* (Yüksek Ziraat Enstitüsü Matbaası, Ankara 1943) adlı, 88 sayfalık eseridir. Bu eserde, hayvanlar vergisinin 1930-1938 yılları arasında Türkiye'deki uygulaması üzerinde durulmuş, ayrıca, bu verginin, vergi hukuku açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Bununla birlikte, son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda da hayvanlar vergisi konusuna değinilmiştir. Mesela; Dilek Göze Kaya Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:19, Isparta-Mayıs 2009, s. 241-242; Onur Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı:12, İzmir 2012, s. 62, 71-72, 83; Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Ağnam Vergisine Yapılan Zamlar", *Turkish Studies*, volume: 8/5, Ankara 2013, s. 791-794, bu arada sayılabilir.

1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE HAYVANLAR VERGİSİ

Osmanlı maliye sistemi içinde önemli bir yeri olan ağnam vergisinin, Milli Mücadele döneminde Ankara yönetimi tarafından da tahsil edilmesi yönünde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplandığı zaman, İstanbul Hükümeti, tarafından hazırlanan 1920 yılı Mart ve Nisan aylarına ait iki aylık geçici bütçede, ağnam vergisinin sekiz misline çıkarılması talep edilmiş ve bu talep, Meclis'in de onayına sunulmuştur. Ancak, Meclis-i Mebusan, ağnam vergisinin bu oranda arttırılması teklifini kabul etmemiş ve bir önceki yıl olduğu gibi, ağnam vergisinin dört misli tahsil edilmesini uygun görmüş; Meclis'in önerisi Kavânin-i Maliye tarafından da kabul edilmiştir²³. Ancak, Meclis-i Mebusan'da ağnam vergisinin sekiz misli olarak alınması tartışmaları, ülkede muhtelif rivayetlerin yayılmasına sebep olmuş; mesele, Büyük Millet Meclisi'nin gündemine de taşınmıştır.

Dönemin Kırşehir Mebusu Müfid Bey ve arkadaşları, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, "*ağnam vergisi hakkında her tarafta dedikodular mevcut olduğundan müsteaciliyet kararı ile ağnam vergisi miktarının tespit edilmesini*" isteyen bir takrir vermişlerdir. Erzurum Mebusu Celâleddin Ârif Bey de Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, "*geçen yıl olduğu gibi ağnam vergisinin dört misline, yani yirmi kuruşa tenzil edilmesini*" teklif etmiştir. Büyük Millet Meclisi Başkanı teklifi Meclis'in onayına sunmuş, yapılan oylamada, verginin yalnız dört misli olarak alınması kabul edilmiştir²⁴. Böylece, Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen ilk kanun, 24 Nisan 1920 tarihli *Ağnam Resmi Kanunu* olmuştur²⁵. Adı geçen kanunun kabulüyle birlikte, __muhtelif vilâyetlerde 4 ilâ 5 kuruş olarak tahsil edilmekte olan ağnam vergisi, 16 ilâ 20 kuruş olarak alınmaya başlanmıştır²⁶. Bir müddet sonra Büyük Millet Meclisi, 27 Kasım 1920 tarihinde *Ağnam Resmi'nin Tezyidi Hakkındaki Kanun* teklifini kabul etmiştir. Bu kanunla, 16 kuruş olarak alınan ağnam vergisinin 32 kuruş, 20 kuruş olarak alınan ağnam vergisinin de 40 kuruş olarak tahsili hükme bağlanmıştır²⁷.

Milli Mücadele döneminde, İcra Vekilleri Heyeti tarafından, 27 Aralık 1920 tarihinde 469 Numaralı²⁸ *Ağnam Resmi Kanunu* adı altında, 13 maddelik bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Ancak, bu tasarının kanunlaşmadığı görülmektedir²⁹.

²³ MM ZC, TBMM Basımevi, Ankara 1991, 1/2 37 vd.

²⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*(TBMM ZC), TBMM Matbaası Ankara 1959, 1/38-40.

²⁵ *Ceride-i Resmîye* (CR), sayı: 1, Ankara 7 Teşrinievvel 1336, s. 3.

²⁶ TBMM ZC, TBMM Matbaası, Ankara 1943, 6/55.

²⁷ *Aynı yer*, 6/ 55, 74.

²⁸ İcra Vekilleri Heyeti'nin hazırlamış olduğu *Sayım Kanunu* adını taşıyan metnin üst kısmında bu numara bulunmaktadır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Kararları (BCA. BKK.), Fon Kodu: (F.K.) 30.18.1. Yer Numarası: (Y.N.) 2.25.6, lef: 1.

21 Şubat 1922 tarihinde ise, Büyük Millet Meclisi, “1922 Senesi Emlâk ve Temettü Vergileri ile Ağnam Resmî'nin ve Harp Kazançları Vergisi'nin Sûret-i Tahsiline Dair” bir kanun çıkarmış; bu kanun, 1922 yılının Mart ayından itibaren yürürlüğe girmiştir³⁰. Bunun üzerine Maliye Vekâleti, bütün maliye memurlarına, “1922 yılının Mart ayında bir seferde tahsil edilecek olan emvâlden, her hafta vuku' bulacak tahsilât miktarının, ağnam vergisi ayrı olarak gösterilmek şartıyla, iki kalemden, muntazam olarak bildirilmesini” emretmiştir. Ayrıca, 9 Nisan 1922'de, “Maliye Vekâleti'nden izin alınmadıkça, bahsi geçen emvâl tahsilâtından hiçbir yere on para dahî harcanmaması” talimatı verilmiştir³¹.

“Te'cil-i Cibâyet Kanunu mucibince bir defa da tahsili lazım gelen emvâlin tahsilâtında sür'at gösterilmediği” de Maliye Vekâleti tarafından tespit edilmişti. Bunun üzerine Maliye Vekâleti, bütün maliye memurlarına gönderdiği yeni bir talimatla, “içinde bulunulan vaziyetin ehemmiyet ve nezaketi takdir edilerek, tahsilâta âzâmi derecede gayret gösterilmesini” istemiştir. Bu arada, yine 9 Nisan 1922 tarihi itibarıyla Maliye Vekâleti, “ağnam, temettü ve harp kazançlarından meydana gelen tahsilâtın da günü gününe Ziraat ve Osmanlı Bankaları telgraf poliçesiyle ve merkeze yakın mahallerde de postaya teslim edilerek merkeze gönderilmesini ve gönderilen miktar hakkında düzenli olarak bilgi verilmesini” talep etmiştir³².

Başka bir talimatta da “ içinde bulunulan durumun nezaketinin ve ordunun paraya olan ihtiyacının takdir edilerek, tahsilâtta ihtimam gösterilmesinin vatanseverlik gereği olduğu” tespitini yapan Maliye Vekâleti, “buna rağmen birçok yerde henüz vergi tahsilâtına başlanmadığının üzüntü içinde görüldüğünü ve bu hâlin kabul edilemeyeceğini” ifade etmiştir. Daha sonra da vergi tahsilâtına ihtimam gösterilmesini ve ağnam, temettü ve harp kazançları vergisi tahsilâtının derhal merkeze gönderilmesini Maliye memurlarına bir kere daha emretmiştir³³.

Maliye Vekâleti, 9 Nisan 1922 tarihinde bütün maliye memurlarına bir talimat daha göndermiştir. Bu talimatta da şu hususlara değinilmiştir:

İçinde bulunulan yıla ait emlâk ve temettü vergileriyle, genel olarak eski yıllara ait vergi tahsilâtı mahalli ihtiyaçlara terk edilmiştir. İçinde bulunulan yıla ait ağnam ve harp kazançları vergisiyle âşâr depozitleri te'hir edilmeksizin derhal merkeze gönderilecek ve bu üç kalem vergiden on para bir tarafa sarf edilmeyecektir. Mahalli ihtiyaçlara terk edilen eski yıllara ait vergi gelirleri ile içinde bulunulan yıla ait emlâk ve temettü

²⁹ Aynı yer, lef 1-3.

³⁰ TBMM ZC, TBMM Matbaası, Ankara 1958, 17/103 vd.

³¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Muamelat Genel Müdürlüğü (BCA. Mua.), (F.K.) 030.10.0. (Y.N.)136.974.5, lef: 1.

³² Aynı yer, lef 2.

³³ Aynı yer, lef 3.

vergilerinden vuku' bulan tahsilât miktarı muntazam olarak bildirilecektir. Merkeze gönderilecek olan ağnam ve harp kazançları ile âşâr depozitlerinden vuku' bulan tahsilât ve irsâlât muntazam olarak bildirilecek, ayrıca tahsilât ve irsâlât miktarları açıklanacaktır. İçinde bulunulan durumun ehemmiyet ve nezaketi takdir edilerek, her zamandan ziyâde tahsilâta ehemmiyet verilecektir³⁴.

Görüldüğü gibi, Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 192 Sayılı Kanun'la ağnam, emlâk, temettû ve harp kazançları vergilerinin bir defada tahsil edilmesi hususu hükme bağlanmış ve bu konuda Maliye Vekâleti tarafından bütün maliye memurlarına muhtelif emirler verilmişti. Bu emirlere rağmen, özellikle Konya vilayetini ilgilendiren bazı gelişmeler İcra Vekilleri Heyeti ile Maliye Vekâleti ve Başkumandanlık arasında dikkate değer bazı muhaberata vesile olmuştur. Şöyle ki, Başkumandanlık Makamı'nın 5 Nisan 1922 tarihli bir yazısına istinaden Maliye Vekâleti tarafından İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na gönderilen ilgi yazıda; *"haftalık tahsilât telgraflarından, Konya'dan başka, bütün livalardan az çok vergi tahsilâtı yapıldığının anlaşıldığı, genel gelirlerin mahalline terk edilmesinden sonra, Konya hâriç hiç bir taraftan Aralık ve Mart ayları maaşı için yardım talep edilmediği, Konya'dan şimdiye kadar henüz içinde bulunulan yıla ait vergi tahakkukunun bile yapılmadığı ve vekâlet tarafından bu konu ile ilgili olarak Konya Defterdarlığı'na tebligatta bulunulduğu"* bildirilmiştir. Bunun yanısıra, Maliye Vekâleti tarafından, memleketin gelir bakımından en zengin köşelerinden birisi olan Konya Mal Sandığı'na maaşlar için yardım yapılmasının, Maliye'nin içinde bulunduğu durumda mümkün olamayacağı ve maliye memurları tarafından vergi tahsilâtı konusunda gerekli çalışmanın yapılması için mahalli dâhiliye memurlarına da emir verilmesi, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'ndan istenmiştir³⁵. Maliye Vekâleti tarafından verilen bu bilgi, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 11 Nisan 1922 tarihinde Başkumandanlık Makamı'na da bildirilmiştir³⁶.

³⁴ Aynı yer, lef. 4.

³⁵ Aynı yer, lef. 5.

³⁶ Aynı yer, lef. 6.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAYVANLAR VERGİSİ MATRAHI ve TAHSİLİ

2.1. HUKUKİ DÜZENLEMELER

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren, Büyük Millet Meclisi tarafından çeşitli vergi kanunları çıkarılmış ve uygulamaya konulmuştur³⁷. Bu dönemde, hayvanlar vergisini konu alan toplamda üç kanun kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiş; bu kanunların bazı maddelerinde de muhtelif zamanlarda değişiklikler yapılmıştır. Hususa dair ilk kanun, *Sayım Kanunu*'dur. Diğerleri ise, *Hayvanlar Vergisi Kanunu* ismini taşıyan iki kanundur. Cumhuriyet döneminde, bu alanda yapılan ilk düzenleme, 12 Şubat 1924 tarih ve 410 Sayılı *Sayım Kanunu* olmuştur³⁸. *Sayım Kanunu*'nun kabul edilmesinden birkaç gün sonra, 16 Şubat 1924 tarihinde *Sayım Kanunu ve Suver-i Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatnâme* başlığı altında ve rehber niteliğinde bir talimatname yayınlanmıştır³⁹. Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen *Sayım Kanunu*, Osmanlı döneminden başlayarak yapılmak istenen, ancak birer lâyhâdan ileri gidemeyerek bir türlü gerçekleşmeyen hayvanlar vergisine dair ilk kanun olmuştur. Bu arada, *Sayım Kanunu*'nun yürürlüğe girmesi neticesinde, Osmanlı döneminden intikal eden ağnam talimatnameleri de yürürlükten kaldırılmıştır⁴⁰.

Sayım Kanunu, 24 maddeden ve üç kısımdan meydana gelmiştir. Bu kanunun bazı maddeleri şunlardır: Sayım işleminin davar (koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi) ve deve için Nisan ve canavar (domuz) için Eylül başından itibaren onbeş gün zarfında yapılması gerekir. Sayım işlemi, sahipleri tarafından hayvanların imam, muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından tasdik olunan defterlere kayıt ettirilmesi ve imzalanması ile gerçekleşmektedir. Gezici hayvan sahipleri de sahip oldukları hayvanlarla ilgili bir beyanname tanzim ederek, buldukları yerin Mal Müdürlüğü'ne vermek zorundadırlar. Mal memurları, kendilerine ayrılan muntakalar dâhilinde, tahsildarlar vasıtasıyla Mayıs ayının sekizinci gününe kadar yoklama yapacaklardır. Daha sonra mal memurları, sayım defterlerinde kayıtlı hayvan miktarına göre, mükelleflerin ödeyecekleri vergiyi hesaplayarak, Mayıs ayının sonuna kadar bu mükelleflere bildireceklerdir. Hayvanlar vergisi, her koyun ve keçi için 23 kuruş, her tiftik keçisi için 20 kuruş, her deve için 100 kuruş

³⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Tarafından Âhiren Kabul Edilen Yeni Vergi Kanunları*, Orhaniye Matbaası İstanbul 1926, s. 2 vd.; Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı:30, Konya 2011, s. 289 vd.

³⁸ *Resmi Ceride*(RC), sayı: 61, Ankara 28 Şubat 1924, s. 1-2; *Sayım Kanunu ve Suver-i Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatnâmedir*, Vilayet Matbaası, Ankara 1340, s.1-15.

³⁹ Aynı Talimatnâme, s. 7-15.

⁴⁰ RC, sayı: 61, Ankara 28 Şubat 1924, s. 1-2.

ve her canavar için 200 kuruştur. Koyun, keçi ve canavarın bir yaşından ve devenin iki yaşından küçük olanları sayım vergisinden istisna edilmiştir. Sayım vergisi, mükelleflerden iki eşit taksit halinde alınacaktır. Davar ve develer için birinci taksit müddeti Haziran ayının ilk haftası, ikinci taksit müddeti de Temmuz ayının ilk haftası idi. Canavarlar için birinci taksit müddeti Ekim ayının ilk haftası, ikinci taksit müddeti Kasım ayının ilk haftasıdır. İlk taksitini zamanında vermeyen vergi mükelleflerinden davar ve deve sahipleri Haziran, canavar sahipleri de Ekim ayının ikinci haftasına kadar borçlarının tamamını bir defada vermek zorundadır. Yoklama esnasında deftere kaydedilmemiş ve kaçak olduğu ortaya çıkan davar, deve ve canavarlar için, hayvanlar vergisi beş misli olarak tahsil edilecektir. Taksit müddetlerini geçirerek borçlarını vermeyen hayvan sahiplerinin vergisi, *Tahsil-i Emvâl Kanunu*'na⁴¹ uygun olarak alınacaktır⁴².

Sayım Kanunu'nun 6. maddesi, 30 Ocak 1926 tarih ve 729 Sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. Kanunda yapılan bu değişiklikte küçükbaş hayvanlar ile canavarın yanında deve, manda, inek, öküz, at, aygır, iğdiş, kısarak, katır ve eşek gibi hayvanlar da vergi kapsamına alınmış; mevcut vergi miktarı ise arttırılmıştır. *Sayım Kanunu*'nda yapılan bu değişiklik, 1926 yılı Mart ayından itibaren yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun değişikliğinden sonra, koyun ve kıl keçisinden 30 kuruş, tiftik keçisinden 25 kuruş, deveden 150 kuruş, domuzdan 200 kuruş, mandadan 120 kuruş, inek ve öküzden 80 kuruş, eşekten 30 kuruş, at, katır, kısarak, aygır ve iğdişten 100 kuruş vergi alınmıştır⁴³.

Büyük Millet Meclisi, 1 Haziran 1927 tarih ve 184 Sayılı Kanunla da görevleri gereği subaylara tahsis edilmiş olan binek hayvanlarına ait hayvanlar vergisinin, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi'nden karşılanmasını hükme bağlamıştır⁴⁴.

18 Mayıs 1929 tarih ve 1454 Sayılı Kanun'un 12. maddesi ile hayvan başına alınan vergi miktarı bir defa daha arttırılmıştır. Bundan sonra, her koyundan 60 kuruş, kıl keçisinden 60 kuruş, tiftik keçisinden 50 kuruş, deveden 230 kuruş, mandadan 200 kuruş, öküz ve inekten 125 kuruş; at, aygır, iğdiş, kısarak ve katırdan 155 kuruş ve domuzdan 350 kuruş vergi alınmasına hükmedilmiştir. Bu

⁴¹ 5 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909 tarihli *Tahsil-i Emval Kanunu* ve bu kanunda yapılan değişiklikler Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine de intikal etmiş ve belli bir süre yürürlükte kalmıştır. Dört fasıl ve 23 maddeden meydana gelen bu kanunun ilk metni için bakınız: *Tahsil-i Emval Kanunu*, Maliye Nezareti, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1325, s.1-7.

⁴² RC, sayı: 61, Ankara 28 Şubat 1924, s. 1-2; *Sayım Kanunu ve Sûr-i Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatnâmedir*, Vilayet Matbaası, Ankara 1340, s. 1-6.

⁴³ RC, sayı:293, Ankara 9 Şubat 1926, s. 956.

⁴⁴ RC, sayı:631, Ankara 12 Temmuz 1927, s.2850.

kanun değişikliği ile sayım vergisi tahsilâtından kesilecek olan vilayet, idare-i hususiye ve maarif hisseleri de tespit edilmiştir⁴⁵.

Sayım Kanunu'nda yapılan değişiklikler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Mesela, dönemin Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi Bey tarafından da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na 7 Kasım 1931 tarihinde bir kanun teklifi verilmiştir. Teklifin önemli maddelerinden biri, bayramlarda kesilenler dâhil; köy, kasaba ve şehirlerde kesilen koyun, keçi ve tiftik keçisinin her birinden, her kesim yerinde ayrıca 100 kuruş, kesilen yerli sığırlardan 150 kuruş, kırım ve aynı değerdeki sığırlardan 300 kuruş sayım vergisi alınmasının istenmesidir. Hasan Fehmi Bey'in teklifi kanunlaşmamıştır⁴⁶.

Hayvanlar vergisi konusunda geniş kapsamlı hukuki düzenlemelerden birisi de, 6 Temmuz 1931 tarih ve 1839 Sayılı *Hayvanlar Vergisi Kanunu* ile yapılmıştır. Bu kanun 29 madde ve 2 geçici maddeden meydana gelmiştir. Kanunun bazı maddeleri şunlardır: Türkiye Cumhuriyeti hududu içinde bulunan bilimum davarlar, develer, sığır ve mandalar, at, iğdiş, kısrağ, katır, eşek ve domuzlar vergiye tâbidir. Domuz dışında, vergi alınacak bütün hayvanlar her mali yıldan önceki Nisan ayının birinci gününden itibaren onbeş gün içinde sahiplerinin beyanları ile kaydedilecektir. Domuzlar için kayıt müddeti, her sene Eylül ayı başından itibaren onbeş gündür.

Hayvan sahipleri bu süreler içinde hayvanlarının bulunduğu mahallin İhtiyar Meclisleri'ne müracaat ederek, hayvanlarının cinsini, sayısını, erkek veya dişi olduklarını bildirerek; bu meclisler nezdinde açılmış olan matbu kayıt defterlerine kaydettirmeye, bu defterleri imzalamaya, yazı yazmayı bilmediği takdirde mühürlmeye; karşılığında, muhtar ve ihtiyar meclislerinin resmi ve şahsi mühür ve imzaları ile tasdikli kayıt ilmühaberi almaya mecburdurlar. Bu ilmühaberler, yoklama zamanında ilgili memurlara ibraz edilecektir. Her mali yıldan önce gelen Nisan ayının başlangıcında bir yaşını tamamlamamış davarlar, iki yaşını tamamlamamış sığır ve mandalar ile develer, üç yaşını tamamlamamış at, iğdiş, kısrağ, katır ve eşekler, Eylül ayının onaltıncı günü henüz altı aylık olmayan domuzlar, yurt içi ve dışından damızlık olarak tedarik edilen aygır, boğa, teke, koç ve eşekler, nakliyatta kullanılmaları itibari ile Kazanç Vergisi Kanunu gereği vergiye tâbi olan bütün hayvanlar; ordu ve jandarmaya ait hayvanlarla, subay ve askerlerin binek hayvanları adı geçen vergiden muaf tutulmuşlardır.

İhtiyar Meclisleri, kayıt süresi sona erdiğinde, kayıt defterinin bir suretini alıkoyarak, mükelleflerin imzasını taşıyan aslını, resmi mühür ve imzaları ile

⁴⁵ *Resmî Gazete (RG)*, sayı:1199, Ankara 26 Mayıs 1929, s. 7341-7432.

⁴⁶ (BCA. Mua.), (F.K.) 030.010.00. (Y.N.) 4.19.8.

tasdikli olarak, resmi tatil günleri hariç en fazla bir hafta zarfında köy veya mahallerinin birinci derecede bağlı bulunduğu en büyük mülkiye memuruna makbuz karşılığında vereceklerdi. Mülkiye memurları ise, defterleri, kırksekiz saat içinde ve bir makbuz karşılığında Mal Memuru'na teslim edeceklerdi.

Kayıt defterlerinin Mal Müdürlükleri'ne verilmesinden sonra, 15 Mayıs akşamına kadar bütün hayvanların yoklaması yapılacak, domuzların yoklaması da, 16-30 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilecekti. Yoklamada kayıt dışı zuhur eden hayvanlar için sahiplerinin isim, şöhret ve ikamet mahalleri, hayvanların cins ve sayıları ile buldukları mahalleri gösterir bir zabıt evrakı düzenlenecekti. Kayıt müddeti içinde, vergiye tâbi hayvanlarını bir daha dönmek üzere buldukları köyden başka bir köye nakletmek isteyenler, hayvanlarını buldukları köyün kayıt defterine kaydettirip; kayıt ilmühaberi almağa ve bu ilmühabere hayvanlarını nakledeceklerini işaret ettirmeğe mecbur oldukları gibi, hayvanları götördükleri köyün İhtiyar Meclisi'ne başvurarak, kayıt ilmühaberini göstermeye ve vize ettirmeye mecburdular. Hayvan başına koyun ve kıl keçisinden 60 kuruş, tiftik keçisinden 40 kuruş, deveden 200 kuruş, mandadan 150 kuruş, sığırdan 100 kuruş; at, kısarak, iğdiş ve katırdan 125 kuruş, eşekten 50 kuruş ve domuzdan 350 kuruş vergi alınacaktı.

Aynı kanun gereği, hayvanların vergileri kayıtlı buldukları kazanın Gelir İdaresi tarafından tahakkuk ettirilecekti. Vergi mükellefleri hayvan vergisini iki taksitte ödemek mecburiyetinde idi. Birinci taksit müddeti, davarlar ve develer için Haziran; sığır ve mandalar ile at, iğdiş, kısarak, katır ve eşekler için Eylül; domuzlar için Ekim aylarının ilk haftasıdır. İkinci taksit zamanı da bu ayları takip eden ayların birinci haftasıdır. Müddetleri içinde ödenmeyen vergi taksitleri, *Tahsil-i Emval Kanunu*'na uygun olarak alınacaktı. Yoklama müddeti içinde kaydettirilmeyip, yoklamada meydana çıkarılan hayvanlar üç misli vergiye tâbi tutulacaklardı. Yoklama müddetinden 10 Temmuz'a kadar geçecek süre içinde kayıt harici kaldıkları anlaşılan hayvanlar, sahibi tarafından "saklanmış" addolunarak, beş misli vergi alınacaktı⁴⁷.

Bu arada, Erzurum Mebusu Nâfi Âtîf Bey ve yedi arkadaşı, Hayvanlar Vergisi Kanunu'nun 5. maddesine bir fıkra ilâvesine dair Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na 24 Nisan 1933 tarihinde bir kanun teklifi vermişlerdir. Bu kanun teklifinde, kış mevsiminin uzun sürdüğü vilayetlerde, kayıt muamelesi başlangıcının, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile 15 Mayıs'a kadar ertelenmesinin hükme bağlanması istenmiş; fakat teklif, kanunlaşmamıştır⁴⁸. Çok geçmeden, 27 Kasım 1933 tarih ve 2340 Sayılı Kanun'la *Hayvanlar Vergisi Kanunu*'nun 19.

⁴⁷ RG, sayı:1849, Ankara 15 Temmuz 1931, s. 617-620.

⁴⁸ (BCA. Mua.), (F.K.) 030.010.00, (Y.N.) 4.20.3.

maddesinin 2. fıkrası değiştirilmiştir. Bu kanun gereği, her mahallin yoklamasının sonra ermesinden sonra, tayin edilen taksit müddetlerinin sonuna kadar geçecek müddet içinde kayıt olmadıkları anlaşılan hayvanlar kaçak sayılarak, beş misli vergiye tâbi tutulacaklardır⁴⁹.

İki yıl kadar sonra, 28 Mart 1935 tarih ve 2677 Sayılı Kanun'la *Hayvanlar Vergisi Kanunu*'nun 2. maddesinin (A) fıkrası değiştirilmiştir. Bu kanun gereği, vergisi alınacak hayvanların, kaydının yapıldığı mali yıl içinde doğan davalarını vergiden muaf tutulmuştur. Ayrıca, ilgili kanuna eklenen geçici bir madde ile yaş ihtilâfından dolayı 1934 yılının Nisan ayında henüz kaydettirilmemiş olan davarlardan vergiye tâbi olanların kaçak sayılmayacağı belirtilmiştir⁵⁰.

Hayvanlar Vergisi Kanunu, 1936 yılında tekrar değişmiştir. Büyük Millet Meclisi, 20 Ocak 1936 tarihinde, 2897 Sayılı *Hayvanlar Vergisi Kanunu*'nu kabul etmiştir. Bu kanun 37 maddeden meydana gelmektedir. Kanunun bazı maddeleri şunlardır: Türkiye Cumhuriyeti hududu içinde bulunan koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, at, iğdiş, aygır, kısarak, katır, deve, eşek ve domuzlar hayvanlar vergisine tâbidir. Vergi mükellefiyeti, her yıl kayıt müddetinin girmesi ile birlikte, *ertesali mali yıl için* başlamış olmaktadır. Mali yıl girdikten sonra ecnebi memleketlerden Türkiye'ye ithal edilen hayvanlardan, o yıl için vergi alınmaz. Ancak, hayvanların kaydının yapıldığı mali yıl içinde doğan davaları (koyun, kıl keçisi, merinos koyunu, tiftik keçisi) ve domuzlar; kayıtların başladığı tarihte henüz iki yaşını bitirmemiş sığır, manda ve develer ile henüz üç yaşını bitirmemiş at, iğdiş, aygır, kısarak, katır ve eşekler, hükümet tarafından tayin edilecek şartlar altında memleket içinden ve dışından tedarik edilen ve damızlık oldukları resmi vesikalarla teyit edilen aygır, boğa, teke, koç ve eşekler, nakliyatla kullanılmaları nedeni ile sahipleri kazanç vergisine tâbi olan hayvanlar; devlete ait hayvanlarla kanunen binek hakkı olan subay ve askerlerle kanunları gereği *umumi, mülhâk ve hususi bütçeler*'den *hayvan yem bedeli* alan memur ve müstahdemlerin binek hayvanları; özel kanunları gereği vergiden muaf tutulmuş olan hayvanlar ve veteriner raporu ile hastalıktan öldüğü tespit edilen hayvanlar vergiden muaf tutulmuşlardır.

Vergi alınacak hayvanlar için her mali yıldan önce gelen Nisan ayının birinci gününden onbeşinci günü akşamına kadar sahiplerinin beyanları kaydedilir. Hayvan sahipleri bu süre içinde şehir ve kasabalarda belediyelere, köylerde ihtiyar meclislerine başvurarak, hayvanlarının cins ve sayısını, erkek veya dişi olduklarını beyan ederek, belediyelerde veya ihtiyar meclisleri nezdinde açılmış olan kayıt defterine kaydettirmeye ve buna dair bir belge almaya mecburdurlar.

⁴⁹ (BCA. BKK.), (F.K.) 30.18.1.1.(Y.N.) 35.30.18; RG, sayı:2567, Ankara 2 Kanunu evvel 1933, s. 1.

⁵⁰ (BCA. BKK.), (F.K.) 030.18.1.2.(Y.N.) 52.12.6; RG, sayı:2965, Ankara 31 Mart 1935, s.1.

Vergiye tâbi hayvanların yoklamaları, sorumlu bir *kol başı*'nın idaresi altında en az üç kişilik kollar marifetiyle kayıt defterlerinin maliye dairelerine verilmesi için tayin edilen müddetin bitmesini takip eden günden 20 Mayıs akşamına kadar yapılır. Bu amaçla *yoklama kolları*, mıntıkları içinde hayvanların buldukları mahalle ile ahır, mandıra, ağıl gibi yerleri, geçit ve meraları yoklayarak; kayıt defterinde yazılı miktarlara ve sahiplerinin ellerindeki *kayıt ilmühaberleri* muhtevasına uygun olup-olmadığını araştırırlar. Yoklama sonunda, defter ve kayıt ilmühaberi muhtevası birbirine uygun ise, bu durum yoklama memurları tarafından ilmühaberde belirtilir. Ancak, yoklamada görünen hayvanlar için sahiplerinin adını, soyadını, ikamet mahallerini, hayvanların cins, nevi ve sayılarını, kayıt harici bulduklarının ne suretle anlaşıldığını belirten *zabıt evrakı* düzenlenir. Her koyun ve kıl keçisinden 40 kuruş, merinos koyunundan 20 kuruş, tiftik keçisinden 30 kuruş, sığır ve at, kısrak, iğdiş, aygır ile katırdan 60 kuruş, eşekten 25 kuruş, mandadan 75 kuruş, deve ve domuzdan 100 kuruş vergi alınır. Vergiler ile ceza zamları iki taksitte tahsil edilir. Birinci taksit süresi, koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, merinos koyunu, deve ve domuzlar için Haziran; sığır, manda eşek, katır, at, aygır, kısrak ve iğdiş için Eylül aylarının ilk haftasıdır. İkinci taksit müddeti de bu ayları takip eden Temmuz ve Ekim aylarının ilk haftasıdır. Ayrıca, süreleri içinde taksitlerini ödemeyenler hakkında, *Tahsil-i Emval Kanunu* hükümleri uygulanır⁵¹.

Bu kanunun bazı maddelerinde, 23 Mart 1938 tarih ve 3343 Sayılı Kanun'la değişiklikler yapılmış; vergiye tâbi hayvanların cinsine dair bir sınırlandırma getirilmiştir. Buna göre koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, deve ve domuz hayvanlar vergisi kapsamında kalmıştır. Ayrıca, bir merinos koyunundan 20 kuruş, tiftik keçisinden 25 kuruş, koyun ve kıl keçisinden 40 kuruş, sığırdan 35 kuruş, mandadan 75 kuruş, deve ve mandadan 100 kuruş vergi alınması hükme bağlanmıştır⁵². Yine bu kanunun 6., 17., 19. ve 30. maddelerinde, 6 Haziran 1945 tarih ve 4750 Sayılı Kanun'la değişiklik yapılmıştır. Bu defa, hayvanların cinsi tekrar çoğaltılmış ve koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, deve ve domuzun yanında, at, iğdiş, aygır, kısrak, katır ve eşek tekrar vergi kapsamına dâhil edilmiştir⁵³.

Hayvanlar Vergisi Kanunu'nda, 27 Temmuz 1951 tarih ve 5818 Sayılı Kanun'la da önemli değişiklikler yapılmış; vergiye tâbi hayvan cinsleri tekrar sınırlandırılmıştır. Buna göre, sadece koyun, merinos koyunu, kıl ve tiftik keçisi ile domuzlardan vergi alınması hükme bağlanmıştır. Vergi miktarında da yeni bir

⁵¹ RG, sayı:3218, Ankara, 29 Kanunusani 1936, s. 6005-6008.

⁵² RG, sayı:3869, Ankara 30 Mart 1938, s. 9557-9558.

⁵³ RG, sayı:6030, Ankara 13 Haziran 1945, s. 8885.

düzenleme ortaya konulmuştur. Şöyle ki, merinos koyunundan 40 kuruş, tiftik keçisinden 45 kuruş, koyun ve kıl keçisinden 80 kuruş ve domuzdan 150 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır⁵⁴.

Hayvanlar Vergisi Kanunu, 31 Aralık 1960 tarih ve 193 Sayılı *Gelir Vergisi Kanunu*'nun 124. maddesine göre, 1 Ocak 1962 tarihinden itibaren yürürlükten tamamen kaldırılmıştır⁵⁵.

2.2. HAYVAN BAŞINA ALINAN VERGİ MİKTARI

Cumhuriyet döneminde *Sayım Kanunu*'nun yürürlüğe girmesi neticesinde, ülkenin her tarafında, vergi mükelleflerinden, sahibi buldukları hayvan çeşidine göre, aynı miktarda vergi tarh ve tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu uygulama, önceki dönemlere göre adı geçen kanunun getirdiği bir yeniliktir. Ancak bu dönemde, hayvan başına alınan vergi miktarında, bazı yıllar nispetle önemli artışlar olmuştur: Mesela, 1929 yılında hayvan başına alınan vergi miktarı, önceki döneme göre koyunda % 100, kıl keçisinde % 100, tiftik keçisinde % 100, deve % 53,3, canavarda (domuz) % 75, mandada % 66,6, inek ve öküzde % 36,8, eşekte % 100, katır, at, kısırak, aygır, iğdişte % 55 oranında artmıştır⁵⁶.

Aşağıdaki tabloda, yıllara göre vergiye konu olan hayvanlar ile hayvan başına alınan vergi miktarındaki değişiklikler gösterilmektedir.

Tablo 1: Hayvan Başına Alınan Vergi Miktarı (Kuruş).

Hayvan İsimleri	Yıllar						
	1924 ⁵⁷	1926 ⁵⁸	1929 ⁵⁹	1931 ⁶⁰	1936 ⁶¹	1938 ⁶²	1951 ⁶³
Koyun	23	30	60	60	40	40	80
Kıl Keçisi	23	30	60	60	40	40	80
Tiftik Keçisi	20	25	50	40	30	25	45
Deve	100	150	230	200	100	100	
Canavar	200	200	350	350	100	100	150

⁵⁴ RG, sayı:7874, Ankara 2 Ağustos 1951, s. 1721.

⁵⁵ RG, sayı: 10700, Ankara 6 Ocak 1961, s. 2960.

⁵⁶ RG, sayı:1199, Ankara 26 Mayıs 1931, s. 7341.

⁵⁷ RC, sayı: 71, Ankara 28 Şubat 1340, s.1.

⁵⁸ RC, sayı: 293, Ankara 9 Şubat 1926, s. 956.

⁵⁹ RG, sayı: 1199, Ankara 26 Mayıs 1929, s.7341.

⁶⁰ RG, sayı: 1849, Ankara 15 Temmuz 1931, s. 619.

⁶¹ RG, sayı: 3218, Ankara 29 Kânunusani 1936, s.6007.

⁶² RG, sayı: 3869, Ankara 30 Mart 1938, s. 9558.

⁶³ RG, sayı: 7874, Ankara 2 Ağustos 1951, s.1.

(Domuz)							
Manda		120	200	150	75	75	
İnek ve Öküz		80	125				
Eşek		30	60	50	25		
At		100	155	125			
Katır		100	155	125	60		
Kısrak		100	155	125	60		
Ayır		100	155		60		
İğdiş		100	155	125	60		
Sığır				100	60	35	
Merinos Koyunu					20	20	40

2.3. BÜTÇE GELİRLERİNDE HAYVANLAR VERGİSİ MİKTARI

Cumhuriyet döneminde devletin bütçe gelirlerinde hayvanlar vergisi önemli bir yekûn tutmuştur. Bu miktar, mesela 1924 yılında 4.700.500⁶⁴ lira iken; 37 yıl sonra yaklaşık 8 kat artmış olarak, 1961 yılında 37.000.000⁶⁵ liraya yükselmiştir.

Cumhuriyet döneminde *Sayım Kanunu*'nun kabul edildiği yıl, hayvanlar vergisi bütçe gelirlerinin % 3.6'nı karşılıyordu⁶⁶. 1924-1955 yılları arasına rastlayan 31 yılda, bu oran, % 7.2⁶⁷ ilâ % 1.1⁶⁸ arasında değişmiş; 1956 yılından itibaren % 1'in⁶⁹ altına düşmüş; 1961 yılında da % 0.4⁷⁰ olmuştur. Cumhuriyet döneminde devletin bütçe gelirleri içinde hayvanlar vergisi oranının en yüksek olduğu yıllar % 7 ile 1929 yılı⁷¹, % 7.2 ile 1936 yılı⁷² ve % 7.1 ile 1942 yılıdır⁷³.

Aşağıdaki tabloda, 1924'ten başlayarak 1961 yılına kadar devletin bütçe gelirleri ile bunun içinde yer alan hayvanlar vergisi toplamı ve bütçe gelirlerine oranı ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

⁶⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi*(TBMM KD), TBMM Matbaası Ankara 1924, 2/359.

⁶⁵ RG, sayı: 10746, Ankara 1 Mart 1961, sayı:10746, s.3447.

⁶⁶ TBMM KD, TBMM Matbaası Ankara 1924, 2/354, 359.

⁶⁷ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1936, 16/445.

⁶⁸ *Aynı dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1955, 37/512.

⁶⁹ *Aynı dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1956, 38/560.

⁷⁰ RG, sayı: 10746, Ankara, 1 Mart 1961, s. 3447.

⁷¹ TBMM KD, TBMM Matbaası Ankara 1929, 7/646.

⁷² *Aynı dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1936, 16/445.

⁷³ *Aynı dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1947, 23/254.

Tablo 2: Bütçe Gelirlerinde Hayvanlar Vergisi.

Yıllar	Bütçe Gelirleri Toplamı (Lira)	Hayvan Vergisi Toplamı (Lira)	Oran (%)
1924	129.214.610 ⁷⁴	4.700.500 ⁷⁵	3.6
1925	153.046.854 ⁷⁶	5.100.500 ⁷⁷	3.3.
1926	190.158.854 ⁷⁸	9.451.000 ⁷⁹	4.9
1927	194.580.554 ⁸⁰	12.541.000 ⁸¹	6.4.
1928	207.173.199 ⁸²	13.003.000 ⁸³	6.2.
1929	220.546.000 ⁸⁴	15.500.000 ⁸⁵	7
1930	222.732.000 ⁸⁶	15.250.000 ⁸⁷	6.8
1931	186.705.599 ⁸⁸	13.000.000 ⁸⁹	6.9
1932	169.354.800 ⁹⁰	11.750.000 ⁹¹	6.9
1933	170.477.000 ⁹²	11.250.000 ⁹³	6.5
1934	184.081.000 ⁹⁴	10.800.000 ⁹⁵	5.8

⁷⁴ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1924, 2/354.

⁷⁵ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1924, 2/359.

⁷⁶ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1925, 3/201.

⁷⁷ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1925, 3/20.1

⁷⁸ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1926, 4/721.

⁷⁹ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1926, 3/724.

⁸⁰ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1927, 5/127.

⁸¹ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1927, 5/141.

⁸² Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1928, 6/125.

⁸³ Aynı dergi, TBMM Matbaası Ankara 1928, 6/128.

⁸⁴ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1929, 7/642.

⁸⁵ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1929, 7/646.

⁸⁶ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1930, 8/390.

⁸⁷ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1930, 8/392.

⁸⁸ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1931, 10/120.

⁸⁹ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1931, 10/125.

⁹⁰ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1932, 11/582.

⁹¹ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1932, 11/671.

⁹² Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1933, 12/376.

⁹³ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1933, 12/380.

⁹⁴ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1934, 13/405.

⁹⁵ Aynı Dergi, TBMM Matbaası Ankara 1934, 13/409.

1935	195.013.000 ⁹⁶	10.650.000 ⁹⁷	5.4
1936	212.764.000 ⁹⁸	15.500.000 ⁹⁹	7.2
1937	231.020.000 ¹⁰⁰	15.500.000 ¹⁰¹	6.7
1938	250.049.000 ¹⁰²	15.631.000 ¹⁰³	6.2
1939	261.110.000 ¹⁰⁴	15.600.000 ¹⁰⁵	5.9
1940	268.481.000 ¹⁰⁶	15.000.000 ¹⁰⁷	5.5
1941	309.743.001 ¹⁰⁸	21.900.000 ¹⁰⁹	7
1942	394.328.340 ¹¹⁰	28.100.000 ¹¹¹	7.1
1943	486.720.500 ¹¹²	26.364.000 ¹¹³	5.4
1944	901.511.000 ¹¹⁴	26.500.000 ¹¹⁵	2.9
1945	537.843.000 ¹¹⁶	26.700.000 ¹¹⁷	4.9
1946	894.668.000 ¹¹⁸	27.000.000 ¹¹⁹	3
1947	1.021.232.800 ¹²⁰	27.400.000 ¹²¹	2.6

⁹⁶ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1935, 15/160.

⁹⁷ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1935, 15/165.

⁹⁸ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1936, 16/439.

⁹⁹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1936, 16/445.

¹⁰⁰ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1937, 17/484.

¹⁰¹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1937, 17/490.

¹⁰² *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1938, 18/399.

¹⁰³ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1938, 18/404.

¹⁰⁴ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1939, 20/145.

¹⁰⁵ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1939 20/150.

¹⁰⁶ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1940, 21/395.

¹⁰⁷ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1940, 21/401.

¹⁰⁸ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1941, 22/324.

¹⁰⁹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1941, 22/330.

¹¹⁰ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1942, 23/249.

¹¹¹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1942, 23/254.

¹¹² *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1943, 25/162.

¹¹³ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1943, 25/167.

¹¹⁴ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1944, 26/232.

¹¹⁵ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1944, 26/305.

¹¹⁶ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1945, 27/213.

¹¹⁷ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1945, 27/286.

¹¹⁸ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1946, 28/37.

¹¹⁹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1946, 28/111.

¹²⁰ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1947, 29/276

¹²¹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1947, 29/350

1948	1.115.000.000 ¹²²	31.000.000 ¹²³	2.7
1949	1.251.802.894 ¹²⁴	32.000.000 ¹²⁵	2.5
1950	1.313.269.563 ¹²⁶	30.100.000 ¹²⁷	2.2
1951	1.344.988.235 ¹²⁸	26.000.000 ¹²⁹	1.9
1952	1.551.455.000 ¹³⁰	28.000.000 ¹³¹	1.8
1953	1.959.854.000 ¹³²	30.500.000 ¹³³	1.5
1954	2.288.475.000 ¹³⁴	29.000.000 ¹³⁵	1.2
1955	2.789.060.001 ¹³⁶	32.000.000 ¹³⁷	1.1
1956	3.324.971.152 ¹³⁸	30.000.000 ¹³⁹	0.9
1957	4.006.672.859 ¹⁴⁰	30.500.000 ¹⁴¹	0.7
1958	4.475.552.400 ¹⁴²	31.000.000 ¹⁴³	0.6
1959	5.980.630.000 ¹⁴⁴	33.000.000 ¹⁴⁵	0.5
1960	7.281.695.000 ¹⁴⁶	36.000.000 ¹⁴⁷	0.4

¹²² *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1948, 30/210.

¹²³ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1948, 30/287.

¹²⁴ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1949, 31/344.

¹²⁵ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1949, 31/423.

¹²⁶ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1950, 32/810.

¹²⁷ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1950, 32/911.

¹²⁸ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1951, 33/477.

¹²⁹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1951, 33/576.

¹³⁰ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1952, 34/442.

¹³¹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1952, 34/542.

¹³² *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1953, 35/435.

¹³³ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1953, 35/536.

¹³⁴ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1954, 36/401.

¹³⁵ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1954, 36/504.

¹³⁶ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1955, 37/407.

¹³⁷ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1955, 37/512.

¹³⁸ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1956, 38/453.

¹³⁹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1956, 38/560.

¹⁴⁰ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1957, 39/432.

¹⁴¹ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1957, 39/537.

¹⁴² *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1958, 40/301.

¹⁴³ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1958, 40/408.

¹⁴⁴ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1959, 41/327.

¹⁴⁵ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1959, 41/433.

¹⁴⁶ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1960, 42/413.

¹⁴⁷ *Aynı Dergi*, TBMM Matbaası Ankara 1960, 42/523.

1961	7.655.500.000 ¹⁴⁸	37.000.000 ¹⁴⁹	0.4 ¹⁵⁰
------	------------------------------	---------------------------	--------------------

2.4. HAYVANLAR VERGİSİNİN TECİL EDİLMESİ

Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde, hayvanlar vergisinin tahsili muhtelif sebeplerle bazen ertelenmiş veya muvakkaten toplanmamıştır. Bununla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse, mesela, Rus işgali esnasında Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) kasaba ve köyleri halkı, Dâhiliye Vekâleti'nden, kilosunu beş paraya tedarik ettikleri tuzun fiyatının indirilmesini ve Mart ayı sonuna kadar ödemeleri gereken ağnam vergisinin de Mayıs ayı sonuna kadar tecilini talep etmişlerdi. Dâhiliye Vekâleti, düşman istilâsı dolayısıyla zaten mağdur olan Elviye-i Selâse halkından alınacak ağnam vergisinin bir-iki ay tecil edilmesinde bir mahzur olmadığı kanaatinde idi. Vekâlet, hususa dair görüşünü 29 Mart 1922'de İcra Vekilleri Heyeti'ne bildirmiş¹⁵¹; İcra Vekilleri Heyeti de 5 Nisan 1922 tarihli toplantısında, tuz fiyatının indirilmesinin ilgili kanun hükmüne aykırı olduğuna, ağnam vergisinin tahsili esnasında halka baskı yapılmayarak, bu verginin bölge halkının maddî gücüne uygun toplanması amacıyla gerekli işlemin yapılmasına karar vermiş; bu karar, aynı tarihte Dâhiliye Vekâleti'ne tebliğ edilmiştir¹⁵².

Ülke dışında bulunan bir kısım halk, *Tecil-i Takibat Kanunu*'ndan faydalanarak, memlekete dönmüşlerdi. Mevzuat gereği, bunların beraberlerinde getirdikleri hayvanlardan, yurt dışına çıktıktan sonra tekrar memlekete getirmiş olmalarından dolayı gümrük resmi istenmesi gerekiyordu; yani bu hayvanlar, mevcut kanunlara göre gümrük resminden muaf değildiler. Nihayet Maliye Vekâleti, 20 Kasım 1928 tarihinde, bu hayvanlardan gümrük vergisi alınması; ancak, bahis konusu hayvanların memlekete sayım ve yoklama zamanında getirilmemiş olması sebebiyle, İcra Vekilleri Heyeti'nden, sayım vergisi alınmamasını istemişti. İcra Vekilleri Heyeti, bu talebi, 25 Kasım 1928 tarihli toplantısında kabul etmişti¹⁵³.

Aynı sebeple vuku bulan bir başka hadise, Eskişehir'de meydana gelmişti. Bu vilâyete bağlı olan Sivrihisar Kazası halkı, 1932 yılına ait hayvanlar vergisini,

¹⁴⁸ RG, sayı:10746, Ankara 1 Mart 1961, s. 3445.

¹⁴⁹ Aynı Gazete, Ankara 1 Mart 1961, s.3447.

¹⁵⁰ Bütçe rakamları için, ayrıca bakınız: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, *Vergi İstatistikleri Yıllığı (1923-1991)*, Ankara 1992, s. 592; Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeleri (1923-1913)*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası Ankara 2014, s.581.

¹⁵¹ (BCA. Mua.), (F.K.) 030.010.00. (Y.N.)136.974.4, lef.1.

¹⁵² Aynı yer, lef 2.

¹⁵³ (BCA. BKK.), (F.K.) 030.018.01. (Y.N.) 1.5.11.

paraları olmadığından, tahsil zamanında ödeyememişlerdi. Zira halk, hayvan ve hayvan ürünlerinin fiyatları çok düşmüş olmasına rağmen, alıcı bulamıyorlardı. Bu gerekçelerle, Eskişehir eski mebusu Çam-zâde Mehmet Niyazi Bey tarafından 12 Temmuz 1932 tarihinde Başbakanlık makamına bir dilekçe gönderilmiş ve dilekçede, halkın içinde bulunduğu maddi sıkıntılar anlatılmış; hayvanlar vergisi tahsilâtının geçici bir süre için ertelenmesi istenmiştir¹⁵⁴.

Mükellefler lehine iki önemli hadise de Aksaray ve Bingöl'de yaşanmıştır. Aksaray Gelirler Müdürü Ethem Bey, 1932 yılında, Maliye tarafından tahakkuk ettirilen hayvanlar vergisinden 5.390 lira 95 kuruşun, *mürûr-u zaman'a*, yani zaman aşımına uğramasına sebep olmuştu. Devlet hazinesini zarara uğratması sebebiyle, Ethem Bey aleyhine dâvâ açılmış; ancak Ethem Bey, 20 Eylül 1940 tarihinde vefat edince; dâvâyâ, bu defa zevcesi Rûziye hanım aleyhine olmak üzere devam edilmişti. Rûziye hanım ise, kendisi ve çocukları adına, zevci Ethem Bey'den intikal eden mirası 8 Ekim 1940 tarihinde reddetmiş ve bunu, 3 Şubat 1941 tarihinde mahkemeye bildirmişti. Sonunda mahkeme, Rûziye hanım adına açılan dâvâyı red suretiyle, kapatmak mecburiyetinde kalmıştı. Maliye Vekâleti, 11 Nisan 1942 tarihinde Başvekâlet'e gönderdiği resmî bir yazı ile bu hususta Devlet Şûrası'nın görüşünün alınmasını istemiştir¹⁵⁵. Başvekâlet de talebi yerinde bularak, 21 Nisan 1942 tarihinde ilgili kurumu meseleden haberdar etmiştir. Devlet Şûrası, 24 Ekim 1942 tarihinde Başvekâlet'e gönderdiği bir yazıda, mahalli mahkemenin kararını yerinde bulduklarına dair dâvâlı lehine olumlu cevap vermiştir¹⁵⁶. Başvekâlet, Devlet Şûrası'nın ictihâdını 7 Kasım 1942 tarihinde Maliye Vekâleti'ne bildirmiştir¹⁵⁷.

Diğer hadiseye gelince, Bingöl'e tâbi Kığı Kazası'nda 17 Ağustos 1949 tarihinde bir deprem meydana gelmişti. Deprem esnasında Ahmet Açıkdeniz isimli bir vatandaş da maddî zarara uğramıştı. Adı geçen şahıs, hayvanlar vergisinden doğan 108 lira vergi borcunun kendisinden alınmaması isteğiyle Maliye'ye başvurduğunda; bu talep, Maliye Vekâleti tarafından 19 Mart 1953 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne arz edilmişti. İcra Vekilleri Heyeti, 28 Mart 1953 tarihli toplantısında mükellef lehine karar almıştır¹⁵⁸.

2.5. ADLİ ve İDARİ OLAYLAR

Cumhuriyet döneminde, hayvanlar vergisi ödemekle mükellef bazı kimselerin, çeşitli sebeplerle vergisini ödememek için, bu hayvanlarını sayım

¹⁵⁴ (BCA. Mua.), (F. K.) 030.010.00. (Y.N.) 136.974.16.

¹⁵⁵ (BCA. Mua.), (F. K.) 030.010.00. (Y.N.) 134.966.9, lef 1-2.

¹⁵⁶ Aynı belge, lef 3.

¹⁵⁷ Aynı belge, lef 4.

¹⁵⁸ (BCA. Mua.), (F.K.) 030.18.01. (Y.N.) 131.24.18.

defterlerine kaydettirmedikleri görülmüştür. Mesela, 1933 yılı bahar aylarında Konya Defterdarlığı'na yapılan ihbarlarda, Cihanbeyli'nin Übranlı, Halkanlı, Yayalı ve sair köylerinde kasten sayım defterlerine kaydedilmemiş ve sahibi tarafından saklanmış koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar bulunduğu bildirilmiştir. Daha sonra, ihbarı değerlendiren Konya Defterdarlığı tarafından Cihanbeyli Mal Müdürlüğü'ne gerekli bilgi verilmişti. Adı geçen köylerde yapılan takibat neticesinde, toplam 491 koyun, 90 tiftik keçisi ve 159 sığırın kaçak olarak bulundurulduğu tespit edilmişti. Görevliler tarafından gerekli zabıt evrakları tanzim edilerek, bahsi konusu hayvanlar için bir kat fazla vergi alınmıştı¹⁵⁹.

1935 yılında Sason'da yaşanan bir hadise de meselenin takibi bakımından ayrı bir önem arzeder. O sene, Muş'un Sason Kazası'nda hayvanları saymakla görevli yoklama memurları tarafından bölgedeki 17 köyden 14'ünde ancak 560 hayvan kaydedilmiş; 3 köyün halkı ise, hayvanlarını hiç yazdırmadıklarından Sason Kaymakamlığı'na bilgi verilmişti. Bunun üzerine, gerekli sayımın yapılması için 20 Mayıs 1935 tarihinde bir yüzbaşı kumandasında 70 kişilik kuvvet ile başlarında Sason Kaymakam Vekili Rıdvan Bey'in bulunduğu bir Nasihat Heyeti bölgeye gönderilmişti. Ancak heyet, o mıntıkaya gittikleri sırada asilerin saldırısına uğramış; Kaymakam Vekili Rıdvan Bey ile heyette bulunanlardan Tayyare Cemiyeti Kâtibi Mehmet Bey, asiler tarafından şehit edilmiştir. Bu üzücü hadise üzerine Birinci Umum Müfettişlik, o mıntıkada güvenliğin sağlanması amacıyla gerekli bütün önlemleri almıştı¹⁶⁰.

1940'lı yıllarda da Alanya'da hayvancılıkla uğraşan bir kısım halkın, hayvanlar vergisinin yüksek olduğu iddiasıyla hayvanlarının bir bölümünü sayım defterlerine kaydettirmedikleri ve sayım memurlarının geleceğini haber aldıklarında bu hayvanları ormanlık bir alanda veya kapalı yerlerde sakladıkları bilinmektedir. Sayım memurları, sahipleri tarafından saklanan bu hayvanları tespit ettiklerinde, mükellefler, kanunda yazılı olan cezayı ödemek zorunda kalmışlardır. Alanya'da yaşanan bu hadise, ilgili belgelere, mahallî bir ifadeyle, *sirkat etmek* şeklinde yansımıştır¹⁶¹.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine intikal eden vergilerden biri, Osmanlı maliyesinde genellikle *ağnam resmi* olarak da bilinen *hayvanlar vergisi*'dir. Hayvanlar vergisi, küçük ve büyük baş hayvanlar için sahiplerinden tahsil edilen nakdi bir vergidir. Osmanlı Devleti bu verginin ana kaynağını, İslâm hukukunun

¹⁵⁹ TBMM ZC, Ankara TBMM Matbaası 1933, 16/3.

¹⁶⁰ (BCA. Mua.), (F.K.) 030.010.00. (Y.N.) 115.804.3.

¹⁶¹ Şifahî kaynak: Mehmet Kuloğlu, Alanya Değirmendere Köyü, 1941 doğumlu, çiftçi.

şartlarından birisi olan zekât esasına dayandırarak tarh ve tahsil etmiş; başka bir ifadeyle, dinî bir zarureti referans göstermiştir.

Cumhuriyet döneminde, hayvanlar vergisini konu alan üç kanun çıkarılmıştır. Bunlardan biri, *Sayım Kanunu*, diğer ikisi *Hayvanlar Vergisi Kanunu* ismini taşımaktadır. Ayrıca, muhtelif tarihlerde bu kanunların bazı maddelerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Cumhuriyet döneminde *Sayım Kanunu*'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, ülkenin her tarafında, vergi mükelleflerinden hayvan çeşidine göre, aynı miktarda vergi tahsiline başlanmıştır. Bu uygulama, önceki dönemlere göre yeni kanunun getirdiği bir yeniliktir. *Sayım Kanunu*'nda koyun, keçi, tiftik keçisi gibi hayvanlarla, deve ve domuz (canavar) vergi konusu iken, 1926 yılından itibaren manda, inek, öküz, at, katır ve eşek de bahis konusu vergi kapsamına alınmıştır. Ancak, 1938 yılında *Hayvanlar Vergisi Kanunu*'nda yapılan değişiklikle, bu vergiye tâbi olan hayvanların cinsinde sınırlandırma getirilmiştir. Bu kanun değişikliğine göre, koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, deve ve domuzlardan hayvanlar vergisi alınmasına hükmedilmiştir.

Bu kanun üzerinde 1945 yılında yapılan değişiklikle, vergiye tâbi hayvanların cinsi tekrar çoğaltılmış ve koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, deve ve domuzun yanı sıra at, iğdiş, aygır, kısarak, katır ve eşek gibi hayvanlar tekrar vergi kapsamına alınmıştır. *Hayvanlar Vergisi Kanunu*'nda 1951 yılında yapılan başka bir değişiklikle, hayvan cinsi tekrar sınırlandırılmıştır. Bu defa sadece koyun, merinos koyunu, kıl ve tiftik keçisi ile domuzlardan vergi alınması hükme bağlanmıştır.

Netice olarak, Cumhuriyet döneminde çıkarılan gerek *Sayım* gerek *Hayvanlar Vergisi Kanunları*'na göre, mükelleflerin, sahip oldukları koyun, keçi, tiftik keçisi, inek, manda, öküz, deve, at, kısarak, aygır, iğdiş, katır, eşek ve domuzlar (canavar) için, hayvan başına her yıl belli miktar nakdi vergi ödemeleri zorunlu hale getirilmiştir. Bu vergi miktarında 1929 yılında önemli bir artış meydana gelmiştir. Önceki döneme göre, koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisinde % 100; devede % 53.3; canavarda (domuz) % 75; mandada % 66.6; inek ve öküzde % 36.8; eşekte % 100; at, katır, kısarak, aygır ve iğdişte % 55 artış kaydedilmiştir. Bunun yanında, Cumhuriyet döneminde hayvanlar vergisi 1924 yılından 1955 yılına kadar devletin gelirler bütçesinde % 7.2 ilâ % 1.1 arasında değişen oranlarda önemli bir yer işgal etmiştir. Ancak, 1956 yılından itibaren bu oran % 1'den aşağıya düşmeye başlamış ve 1961 yılında da % 0.4 olmuştur.

Cumhuriyet döneminde geçerli bir mazereti olup da hayvanlar vergisini ödeyemeyen vatandaşların vergi borçları tecil edilmiştir. Ancak, hayvanlarını kaçırın mükellefler de vergilerini cezalı olarak ödemişlerdir. Görüldüğü gibi,

hayvanlar vergisi, Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet döneminde 1962 yılına kadar çeşitli isimler altında yürürlükte kalmış; bu süre içinde geniş bir halk kitesinin ödemek zorunda olduğu önemli vergilerden biri olarak maliye tarihinde yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.):
Bakanlar Kurulu Kararları (BCA. BKK.)
Muamelat Genel Müdürlüğü (BCA. Mua.)

2.Kaynak Eserler ve Yayınlanmış Belgeler

Ağnam Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Lâyihası, Devlet-i Osmaniye Maliye Nezareti, İstanbul 1326.
Ağnamın Suret-i Tâdadıyla Resminin Cibâyetine ve Yoklama Muameleatının İfâsına Dair Kaleme Alınıp Mer'iyet-i Ahkâmına Bil-istizan İrâde-i Seniye Hazreti Hilâfetpenâhi Şeref Mûteallik Buyrulmuş Olan Talimatıdır, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1325.
İstatistik Göstergeleri (1923-1913), Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014, Türkiye İstatistik Kurumu Yay.
Sayım Kanunu ve Suver-i Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatnâmedir, Vilayet Matbaası Ankara 1340.
Tahsil-i Emval Kanunu, Maliye Nezareti, Matbaa-i Âmire İstanbul 1325.
Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Tarafından Âhiren Kabul Edilen Yeni Vergi Kanunları, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1926.
Vergi İstatistikleri Yıllığı (1923-1991), Ankara 1992, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Yay.

3.Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKDOĞAN, Abdurrahman (2011), *Kamu Maliyesi*, Ankara.
AKINTÜRK, Turgut (2002), *Hukuka Giriş*, (edit.: Neval Okan), Eskişehir.
ÇAĞATAY, Neşet (1947), "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 5:483-511.
EMECEN, Feridun (1988), "Ağnam Resmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C 1: 478-479.
EROĞLU, Onur (2012) , "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 12: 57-89.
GÖNÜLLÜ, Ali Rıza (2011), "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30: 289-334.
İLKMEN, Şeref Nuri (1943), *Türkiye Vergi Sisteminde Hayvanlar Vergisi*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Matbaası.
KAYA, Dilek Göze- DURGUN, Ayşe (2009), "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 19: 233-249.
KAZICI, Ziya (1977), *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul.

- MUTLU, Abdullah (2009), *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*, Ankara.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin (1990), *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay..
- ŞENER, Abdüllatif (1990), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul.
- TAŞKIN, Ünal (2013), "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Ağnam Vergisine Yapılan Zamlar", *Turkish Studies*, Volume: 8/5: 789-796.
- TEZEL, Yahya S (2000), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul.

4. Gazete ve Dergiler

- Ceride-i Resmi (CR).
- Resmi Ceride (RC).
- Resmi Gazete (RG).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MM ZC).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi (TBMM KD).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC).

EKLER

Ek 1: Osmanlı Devleti'nde 1910 Yılında Hayvanlar (Koyun-Keçi) Vergisi Miktarı¹⁶²

Vilayetin Adı	Sancağın Adı	Kazanın Adı	Vergi Miktarı	Açıklama ¹⁶³
İstanbul		Rumeli Kazaları	5 kuruş 33 para 2/10	
Edirne			5 kuruş 33 para 2/10	
Selanik			5 kuruş 33 para 2/10	
	Çatalca		5 kuruş 33 para 2/10	
İstanbul		Anadolu Kazaları	5 kuruş 12 para	
Aydın	İzmir		5 kuruş 12 para	
Aydın	Aydın		5 kuruş 12 para	
Aydın	Denizli		5 kuruş 12 para	Garb-i Karağaç K.
Aydın	Saruhan		5 kuruş 12 para	
Hüdavendigâr			5 kuruş 12 para	
Manastır	Manastır		5 kuruş 12 para	
Manastır	Serfiçe		5 kuruş 12 para	
Manastır	Göriçe	Göriçe	5 kuruş 12 para	
Manastır	Göriçe	Kesriye	5 kuruş 12 para	
Kosova	Üsküp	Köprülü	5 kuruş 33 para 2/10	
Cezair-i Bahr-i Sefid	Midilli		5 kuruş 12 para	
Cezair-i Bahr-i Sefid	Sakız	Sakız	5 kuruş 12 para	
	İzmit		5 kuruş 12 para	
	Karesi		5 kuruş 12 para	
	Kal'a-i Sultaniye		5 kuruş 12 para	
Aydın	Menteşe		4 kuruş 30 para 8/10	
Kosova	Üsküp		4 kuruş 30 para 8/10	Köprülü Kazası

¹⁶² Ağnam Kanunu ve Esbâb-ı Mucibe Lâyihası, s. 36-46.

¹⁶³ Bu bölümde hayvanlar vergisine dâhil olmayan kazalar gösterilmiştir.

Kosova	Prizrin	Gostivar	4 kuruş 30 para 8/10	
Kosova	Prizrin	Kalkandelen	4 kuruş 30 para 8/10	
Kosova	Prishtine		4 kuruş 30 para 8/10	Mitroviçe ve Yenipazar K.
Kosova	Prizrin	Prizrin	4 kuruş 30 para 8/10	
Kosova	Prizrin	Firzovik	4 kuruş 30 para 8/10	
Kosova	Prizrin	Gura	4 kuruş 30 para 8/10	
Manastır	Göriçe	Ustruva	4 kuruş 30 para 8/10	
Manastır	Göriçe	Kolonye	4 kuruş 30 para 8/10	
Yanya			4 kuruş 9 para 6/10	
Halep	Halep		4 kuruş 9 para 6/10	Rakka Kazası
Adana	Adana		4 kuruş 9 para 6/10	
Adana	Mersin		4 kuruş 9 para 6/10	
Adana	Mersin		4 kuruş 9 para 6/10	
Ankara			4 kuruş 9 para 6/10	
Beyrut			4 kuruş 9 para 6/10	
Sivas	Amasya		4 kuruş 9 para 6/10	
Sivas	Tokat		4 kuruş 9 para 6/10	
	Canik		4 kuruş 9 para 6/10	
Trabzon	Trabzon		4 kuruş 9 para 6/10	
Trabzon	Lazistan		4 Kuruş 9 para 6/10	
Konya			4 kuruş 9 para 6/10	
	Kudüs		4 kuruş 9 para 6/10	Gazze Kazası
Suriye	Şam		4 kuruş 9 para 6/10	
Suriye	Hama		4 kuruş 9 para 6/10	
	Bolu		4 kuruş 9 para 6/10	
Kastamonu	Sinop		4 kuruş 9 para 6/10	
Cezair-i Bahr-i Sefid	Limni		4 kuruş 9 para 6/10	
Aydın	Denizli	Garbî Karaağaç	4 kuruş 9 para 6/10	
Halep	Maraş		4 kuruş 9 para 6/10	
Halep	Halep	Rakka	4 kuruş 9 para 6/10	
Adana	Kozan		4 kuruş 9 para 6/10	
Adana	Cebel-i Bereket		4 kuruş 9 para 6/10	

	Urfa		4 kuruş 9 para 6/10	
Mâmüretü'l-Aziz	Malatya		4 kuruş 9 para 6/10	
Suriye	Havran		4 kuruş 9 para 6/10	
Sivas	Sivas		4 kuruş 9 para 6/10	
Sivas	Karahisar-ı Şarkî		4 kuruş 9 para 6/10	
	Kudüs	Gazze	4 kuruş 9 para 6/10	
Trabzon	Gümüşhane		4 kuruş 9 para 6/10	
Kastamonu	Kastamonu		4 kuruş 9 para 6/10	
Kastamonu	Kengiri		4 kuruş 9 para 6/10	
İşkodra			3 kuruş 28 para 4/10	
Manastır	Debre		3 kuruş 26 para 4/10	
Manastır	İlbasan	İlbasan	4 kuruş 30 para 8/10	
Manastır	İlbasan	Garamuş	4 kuruş 30 para 8/10	
Manastır	İlbasan	Piksin	3 kuruş 28 para 4/10	
Kosova	Prizrin	Luma	4 kuruş 30 para 8/10	
Kosova	İpek	İpek	4 kuruş 30 para 8/10	
Kosova	İpek	Yakova	4 kuruş 30 para 8/10	
Musul			4 kuruş 9 para 6/10	
Bağdat			3 kuruş 28 para 4/10	
Basra			3 kuruş 28 para 4/10	
	Zor		4 kuruş 9 para 6/10	
Suriye	Gerin		4 kuruş 9 para 6/10	
Erzurum			4 kuruş 9 para 6/10	
Bitlis			4 kuruş 9 para 6/10	
Van			4 kuruş 9 para 6/10	
Diyarbakır			4 kuruş 9 para 6/10	
Mâmüretü'l-Aziz	Mâmüretü'l-Aziz		4 kuruş 9 para 6/10	
Mâmüretü'l-Aziz	Dersim		4 kuruş 9 para 6/10	
Cezair-i Bahri Sefid			3 kuruş 28 para 4/10	
Cezair-i Bahri Sefid	Rodos		3 kuruş 28 para 4/10	

Cezair-i Bahri Sefid	Sakız	Karyod	3 kuruş 28 para 4/10	
Cezair-i Bahri Sefid	Sakız	Kalimigos	3 kuruş 28 para 4/10	
Cezair-i Bahri Sefid	Sakız	Laryus	3 kuruş 28 para 4/10	
Kosova	Priştine	Mitroviçe	3 kuruş 7 para 2/10	
Kosova	İpek	Brana	3 kuruş 7 para 2/10	
Kosova	İpek	Gosine	3 kuruş 7 para 2/10	
Kosova	İpek	Tirgovişte	3 kuruş 7 para 2/10	
Kosova	Senice		2 kuruş 26 para	
Kosova	Taşlıca		2 kuruş 26 para	
Kosova	Priştine	Yenipazar	2 kuruş 26 para	
	Bingazi		2 kuruş 4 para 8/10	
	Yemen		1 kuruş 2 para 4/10	

Ek 2: 12 Şubat 1924 Tarih ve 410 Sayılı Sayım Kanunu¹⁶⁴:

Birinci Kısım

Madde 1: Sayım muamelesi koyun, keçi, tiftik ve deve için Nisan ve canavar için Eylül ibtidâsından itibaren onbeş gün zarfında sûret-i mahsûsada tâb' ve tevdidir. Ve sahipleri tarafından imza; imam, muhtar ve heyet-i ihtiyariyece tasdik olunan köy ve mahalle nâmına müretteb defterlere kayıt edilmek suretiyle icra olunur. İşbû defterlere bir yaşımdan aşağı olan davar ve canavarlar ve iki yaşımdan aşağı olan develer dâhil edilmez.

Madde 2: Heyet-i İhtiyariye işbû defterleri nahiyede müdüre, kazada kaimakama, vilâyetlerde valilere birinci maddede tâyin olunan müddet zarfında verirler. Bunlar da aldıkları sayım defterlerini beş gün zarfında cihet-i maliyeye tevdi'e mecburdurlar.

Madde 3: Mal memurları tefrik olunacak muntıklar dâhilinde Mayıs'ın sekizinci gününe kadar memurin-i tahsiliye mârifetiyle yoklama icra ederler (canavarların yoklama müddeti Teşrinievvel'in sekizinci gününe kadar).

Madde 4: Geçici hayvanat sahipleri bir beyanname tanzimine ve Nisan'ın onbeşine kadar beyannamelerini buldukları yerlerin mal memurlarına vermeğe mecburdurlar.

¹⁶⁴ RC, sayı: 61, Ankara 28 Şubat 1924.

Madde 5: Sayım zamanında bir köyden diğer köye davar nakledecekler nakilden evvel davarlarının sayıldığına ve sayım defterine dâhil olduğuna dair köy Heyet- İhtiyariyesi'nden vesika alırlar.

İkinci Kısım:

Madde 6: Davar resmi şunlardır:

Beher koyun ve kıl keçi için yirmi üç kuruş,

Beher tiftik keçisi için yirmi kuruş,

Beher deve için yüz kuruş,

Beher canavar için ikiyüz kuruş,

Koyun, keçi ve canavarın bir yaşından ve devenin iki yaşından aşağı olanları müstesnadır.

İşbû resme göre tahsil olunacak paranın yüzde yedi buçuğu *İdare-i Hususiyeler*'e ait olup, her vilâyette derhal dairelerine yatırılır (*İdare-i Hususiyeler*'den ayrıca masraf alınmayacaktır).

Madde 7: Mal memurları sayım defterinde mukayyet miktara göre davar resmini hesap ederek, Mayıs'ın nihayetine kadar mükelleflere ayrı ayrı tezkirelerle tebliğ eder.

Madde 8: Davar resmi âtide muharrer iki müsâvi taksit ile tesviye olunur:

Davar ve develer için,

Birinci taksit müddeti: Haziran'ın ilk haftası,

İkinci taksit müddeti: Temmuzun ilk haftası.

Canavarlar için,

Birinci taksit müddeti: Teşrinievvel'in ilk haftası.

İkinci taksit müddeti: Teşrinisânî'nin ilk haftası.

Madde 9: İlk taksiti müddeti zarfında vermeyen davar ve deve sahiplerinin Haziran ve canavar sahiplerinden Teşrinievvel'in ikinci haftasında borçlarının tamamı def'aten tahsil olunur.

Madde 10: Yoklama esnasında defter hârici zuhûr edip, kaçak olduğu tahakkuk eden davar, deve ve canavar resmi ceza'en beş misli olarak istifa olunur.

Madde 11: Taksit müddetlerini geçirerek borçlarını vermeyen hayvan sahiplerinden işbû rüsûm, *Tahsil-i Emval Kanunu*'na tevfikan istifa olunur.

Madde 12: Geçici hayvan sahipleri beyannameleri ile beraber resmini def'aten vermeğe mecburdurlar. Borcunu vermeyenlerin hayvanâtından borcuna tekâbül edecek miktarı Mal Memurları tarafından derhal haczedilir ve müteakiben Tahsilât Komisyonu'ndan alınacak karar üzerine satılır.

Madde 13: Taksit müddetlerinin hulûlünden evvel davar, deve ve

canavarlarını bulunduğu yerden diğer bir mahalle geçirmek isteyenler, sayım resmini tamamen öderler. Hayvanlarından bir kısmını nakletmek isteyenler nakledilecek davarlara ait olmak üzere sahiplerine ifrâzen tezkire verilir. Her ne suretle olursa olsun, tezkiresiz nakliyatla bulunanların hayvanatları kaçak addedilir ve haklarında onuncu madde ahkâmı tatbik olunur.

Madde 14: Mali sene girdikten sonra davarlarını Türkiye hâricine çıkarmak isteyenler hîn-i ihraçta davar resmini def'aten vermeğe mecburdurlar.

Üçüncü Kısım:

Madde 15: Mevadd-ı sâbıkada tâyin olunan vezâifi miadında ifâ etmeyerek terâhî ve tekâsülü görülenler veya vazifelerini suistimal edenler hakkında müstâcel kaydıyla tâkibat-ı kanuniye icra olunur.

Madde 16: Yoklama vazifesi ile mükellef olan tahsildarlara tahsisatla maaşları miktarını tecavüz etmemek şartıyla ve her köyün heyet-i ihtiyariyesi'ne de kendi sayım defterlerine nazaran tahakkuk edecek hâsılâtın yüzde ikisi nispetinde ikramiye verilir. Ancak ikramiye yekûnu hâsılâtın yüzde beşini tecavüz edemez.

Madde 17: Alâkadar memur ve heyet-i ihtiyariyeler'den başka her kim kaçak koyun, keçi, deve ve canavar haber verirse kendisine iki misli *resm-i ikramiye* itâ olunur.

Madde 18: Hatt-ı faslın öbür tarafında râi hakkını haiz olan, sayım zamanında hudut haricinde bulunan hayvanlarının miktarını birer beyanname ile bildirmeye mecburdurlar. Bunlardan alınacak sayım resmi mezkûr beyannamelerde muharrer miktar üzerinden tahakkuk ettirilerek, altıncı madde mucebince tahsil olunur. Hudut dâhiline avdetlerinde beyannamelerinden fazla zuhur edecek hayvanata ait resmi def'aten ve derhal istifa edilir, kaçak resmine tâbi tutulmaz. Buralarda eshâbının müracaat ve talebi üzerine Şubat'tan itibaren sayım muamelesi icra edilir. Seyyar aşâir efrâdından derhal resm ahz olunur. Meskûn olanlarının kayıtları icra ve tezkireleri ita edilir.

Madde 19: Tahakkuk eden resme ait eshâbına verilecek tezkirelerin tevdii tarihinden itibaren on gün zarfında mahalli idare meclislerine itiraz olunabilir.

Madde 20. Transit eşyasının naklinde istihdam edilen İran develerinden *muamele-i müteakabili'*ye kâni olmak şartıyla sayım resmi alınmaz. Ancak dâhili nakliyatla iştigâl edenler bu müsaadeden istifa de edemez.

Madde 21: İşbû kanun ahkâmının sûr-ı tatbikiyesi Maliye Vekâleti'nce tanzim olunacak talimatname ile tayin olunur.

Madde 22: 23 Kanunusâni 1302/4 Şubat 1887 ve 1 Kanunusâni 1320/14 Ocak 1905 tarihli *Ağnam Talimatnâmeleri* mülgâdır.

Madde 23: İşbû kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyü'l- icrâ'dır.

Madde 24: İşbû kanunun icra-i ahkâmına Dâhiliye, Maliye vekilleri memurdur.

6 B 1342/12 Şubat 1340/12 Şubat 1924.

OSMANLI POLİS OKULLARI: EĞİTİM OTTOMAN POLICE SCHOOLS: EDUCATION

İbrahim YILMAZ*

Öz

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde sosyal, idarî ve hukukî değişimlerin hem hızlandığı hem de yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu değişim hareketlerinin bir sonucu olarak 1845' te polis teşkilâtı kuruldu. 1880' lerde ise vilayetlerde teşkilatlanmaya başlamasıyla öncekinden farklı, kendine özgü bir iç güvenlik kültürü oluşmaya başladı. Bunda sadece askerî eğitimin yeterli olmayacağı, polisin, askerî eğitim yanında başka eğitimler de alması gerektiği anlaşıldı. Bu düşüncelerle, 1907' de, Selanik'te ilk polis okulu açıldı. Bu okulu Dersaadet, Beyrut, Adana, Bağdat Trabzon, Erzurum polis okulları takip etti. Buna göre Osmanlı polis okullarının eğitim stratejileri nedir? Eğitim programları hangi konuları içermektedir? Sahip oldukları eğitim araçları ve diğer imkânlar nelerdir gibi soruların cevaplarını bulmak, bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, polis, polis okulu, emniyet, eğitim

Abstract

XIX. century is a period that changes of social, administrative and legal concentrate on the Ottoman Empire. As a result of these revolutions, the police organization was founded in 1845. In 1880's, with the beginning of organization in provinces it started to create an original security culture different from the past. It was understood that not only the personnel who was trained about military education were enough but also the policeman should be educated except fort he military education in this culture. In 1907, in view of these thoughts the first police school was opened in

* Polis Müfettişi, doktora öğrencisi. E posta: ibrahim.yilmaz70@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 19.02.2015
Kabul Tarihi: 06.07.2015

Selanik. The Police School Of Dersaadet, Beyrut, Adana, Bağdat, Trabzon and Erzurum followed this school.

The aim of this research is to find solutions in respect to what kinds of strategies applied by the police schools, what the education programmes include related to the topics, and what kinds of education facilities they have.

•

Keywords

Ottoman, police, police school, security, education

•

GİRİŞ

Tarih boyunca iç güvenlik meselesi her zaman dış güvenlikle beraber düşünülmüş ve askerî yapı içerisinde yerine getirilmiştir. Buna göre, dış tehdide karşı kurulmuş olan askerî teşkilât, aynı zamanda, iç güvenlikten de sorumlu oluyordu. Dış ve iç güvenlik kavramlarının henüz ayrılmadığı dönemlerde, iç güvenlikten de sorumlu olan askerî birlikler, bu iş için ayrı bir eğitimden geçmemiş, almış oldukları askerî eğitimin yeterli olduğu kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda girdiği yeniden yapılanma sürecinde, iç güvenlik hizmetlerinin askerî yapıdan ayrışması gerektiği fikri ağır basmış ve 30 Mart 1845 tarihinde yayınlanan tezkere ile polis teşkilâtı kurulmuştur. Bu değişimle başkentin emniyet ve asayiş işleri Tophane-i Amire Müşiri Mehmet Ali Paşa emrindeki bu teşkilâta verilmiştir (Alyot 2008: 75-77). Ancak bu gelişme oldukça kısa sürmüştür. 1846'da kurulan Zaptiye teşkilatı ile emniyet ve asayiş hizmetlerindeki askerî yapı, yeniden hayat bulmuştur. Fakat 1881'de başkentin güvenliği tekrar polis teşkilâtına verilmiştir (Alyot 2008: 175-182).

Teşkilâtın taşrada kurulmaya başlanması ise XIX. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. 1898/99'da Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, Kosova, Adana, Aydın, Sivas, Erzurum, Van, Suriye, Beyrut, Ankara, Kudüs, İzmir, Hüdavendigar vilayetlerinde birer serkomiser idaresinde polis teşkilatı kurulmuş durumdaydı. 1901/1902'de ise Konya, Trabzon, Kastamonu, Mamûratülaziz, Musul, Bitlis, Halep, Bağdat, Basra, Trablusgarp, Biga ve Diyarbakır serkomiserlikleri, Yemen polis müdürlüğü ile Bingazi, Zor, Çatalca ikinci komiserlikleri kurulmuştur (Tongur 1946: 167).

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde başkentteki emniyet ve asayiş işlerini tamamen, taşrada ise önemli bir kısmını polis teşkilâtı üstlenmiş görünmektedir. Bu yükümlülük, fizikî ve bürokratik yapılanmasını oluşturma sürecindeki polis teşkilâtında, büyük miktarda eğitilmiş kadrolara ihtiyaç hissettirmektedir. Bu, bir müddet hizmet içi eğitimlerle giderilmeye çalışılmış ise de bu şekilde bir çözümün hem nicelik hem de nitelik bakımından yeterli olmadığı kısa zamanda görülmüştür.

Polis teşkilatında tespit edilen bu gerçeğe, Avrupalı devletlerin baskısı da eklenince, 1907'de Selanik'te, ilk Osmanlı polis okulu açıldı. Bunu İstanbul, Beyrut, Bağdat, Erzurum, Adana, Trabzon polis okullarının açılması takip etmiştir (Alyot 2008: 813-814).

Buna göre, polis teşkilatının bu gelişimi ve dönemin öznel şartları altında açılmış olan polis okullarında nasıl bir eğitim organize edilmiştir? Polis okuluna

geçilmeden önce nasıl bir altyapı oluşturulmuştur? Bu okullarda dersler nasıl düzenlenmiştir? Halen de devam ettirilmekte olan polis eğitiminde “uygulama”ya ne kadar yer verilmiştir? Bu eğitim sürecinde “başarı” hususunda hangi sonuçlar elde edilmiştir? Soruları, bu araştırmanın temel çıkış noktasını oluşturacaktır. Bu çerçevede ilk olarak, Osmanlı eğitim sistemi içerisinde polis okullarına nasıl gelindiğini, gelenlerde ne gibi eksiklikler tespit edildiğini, buna karşılık da hangi yöntemi oluşturduklarını görmek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, polis okuluna başlamadan önceki eğitim sürecini anlatmak gerekmektedir.

1.Polis Okulu Öncesi Eğitim

İç güvenlik olgusunun askerî bir hizmet olarak düşünülüp, bu minvalde yerine getirildiği dönemde, askerî eğitimin iç güvenlik hizmetleri için de yeterli olduğu fikri hâkimdi. Zaptiye Nezaretinde iç güvenlikle ilgili çalışan görevlilerin güçlü, kuvvetli ve iyi bir askerî eğitim almış olmaları yeterliydi. Fakat XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa' da, ikinci yarısında da Osmanlı ülkesinde iç ve dış güvenlik ayrılmaya başlamıştı. Bu süreçte, (XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarında), Osmanlı ülkesindeki sosyal, siyasal gelişmeler beraberinde bazı idarî değişiklikler de getirdi.

Bu dönemde Osmanlı polis memurları, her ne kadar okuryazar kimseler arasından seçiliyorsa da, adlî ve idarî işlerde yalnız okuyup yazmak yetmediğinden hukukî bilgilerine de ihtiyaç duyuluyordu. Daha polis okulları açılmadan polis adaylarına hukukî bilgileri kazandırmak, daha donanımlı yapmak için bir dersane açılmıştır (Tongur 1946: 169). Polislerin eğitimi için açılmasına karar verilen bu dershane, 29 Mart 1891 tarihlidir ve padişahın bir iradesine dayanmaktadır. Bu dershanenin ilk hocası ise fahri olarak ders veren dava vekili Refik Bey olmuştur (Birinci 1999: 11-13).

Polis eğitimiyle ilgili ilk teşebbüs olması hasebiyle önemli bir belge olan irade incelendiğinde ilginç bilgilerle karşılaşırız. Öncelikle polisin nasıl bir işlem yürütmesi gerektiği anlatılmaktadır. Buna göre mahkemeye sevk olunan şüpheli hakkındaki iddiaların, savcılık makamınca derlenmiş olan her türlü delille seri bir şekilde ispatlanabilmesi gerekir. Böylece şüphelilerin en seri şekilde yargılanarak hakkındaki iddiaların bir sonuca bağlanması sağlanmış olacaktır. Bu da, ancak, zabıta tarafından yapılan ilk soruşturmanın mükemmel bir şekilde yapılmasına bağlıdır. Bu şekilde, polisin görevinin oldukça önemli olduğu hatırlatılmaktadır. Bunun için de polisin bilgi birikimi yeterli olmalıdır. İşte bu ihtiyacı karşılamak için dershane açılmasına karar verilmiştir. Bir hizmet içi eğitim mahiyetinde olan dershanenin amacı, günümüzdeki anlamıyla, şüphelilerle ilgili soruşturmaların

düzgün yapılması olup, bu amaca ulaşmak için dershanedeki kurs programında 'ceza yargılamaları usulü', 'ceza kanunu' ve 'ilk soruşturmanın yapılması' ana konular olarak belirlenmiştir. Yine iradenin incelenmesinden, açılan dershanedeki eğitime İstanbul'da görevli polis, çavuş ve komiserlerden oluşan 40 kişilik bir grubun katıldığı, eğitime katılımın isteğe bağlı olduğu, kursu başarıyla bitirenlerin görevde yükselmelerinin sağlanması, komiserlerin sayısının belli bir seviyeye ulaştığında ise illerdeki polis komiserliklerinin bu görevlilere verilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır.

Belki isteğe bağlı olmasından, belki verilen eğitimin yetersizliğinden belki de başka bilmediğimiz sebeplerden dolayı bu uygulamanın çok uzun süre devam etmediği anlaşılmaktadır. Ancak, her ne sebeple vazgeçilmiş olursa olsun dershane uygulamasından başarısızlık sebebiyle vazgeçilmediği aksine bunun yetersiz olduğu daha fazlasının yapılması gerektiği kanaatine varıldığı görülmektedir. Bu düşüncenin hayata geçirilmesi için polis okulu açılmasına karar verilmiş ve ilk uygulaması da Rumeli'de olmuştur.

2. Polis Okullarının Açılması

Böylece, Osmanlı Devleti'nde ilk polis okulu 1907 tarihinde Selanik'te açılmıştır. XIX. yüzyıldan beri devam eden ve XX. yüzyıl başlarında da sürdürülen dış tahrikler sebebiyle Rumeli'deki Bulgar, Ulah, Sırp ve Rum çeteleri devamlı kargaşa çıkararak memleketin asayişini, iç güvenliğini bozuyorlardı. Sonra da bozulan bu iç güvenliği bahane eden Avrupalılar bölgedeki Hıristiyanların güvenliklerinin kendileri tarafından sağlanmasını talep ediyorlardı. Böylece Osmanlı'nın iç işlerine doğrudan girmiş olacaktı. Osmanlı Devleti ise, bölgedeki güvenliğin sağlamanın kendi sorumluluğunda olduğunu belirterek, bu isteği reddediyordu. Fakat bu talep ve yoğun baskılara da kayıtsız kalmıyordu. Hem bölgedeki emniyet ve asayiş sağlayacak ilave tedbirler almaya çalışıyor hem de emniyet ve asayişle görevli polis ve jandarma kuvvetlerinde bazı yeni düzenlemeler yapıyordu. Bu düzenlemelerin nasıl yapılması gerektiği konusunda da Avrupalı uzmanlardan yararlanmaya çalışıyordu. Bu düşünce ve çabaların sonucunda Selanik'te bir polis okulunun açılmasına karar verildi. Açılan bu polis okulunun başına da müdür olarak Belçikalı Leon Brozo getirildi (Okçabol 1940:174-175). Anlaşıyor ki, Osmanlı'da açılan ilk polis okulu, hem döneminin batılılaşma çabalarının bir parçası olarak hem de polis ve jandarma kuvvetlerinde yapılması kabul edilen bazı ıslahat hareketlerinin bir parçası olarak hayata geçirilmiştir. Selanik Polis Okulunun öğrencileri, Selanik, Manastır, Üsküp ve Kosova'dan gönderilen komiser ve polislerden oluşuyordu. Başka bir ifadeyle, bilfiil kadrolarında görevli olan personel için yapılmış bir düzenleme gibi

görülmektedir. Daha önce uygulandığını gördüğümüz 'dershane' uygulamasının bir nevi, Avrupa modeline uygun biçimde geliştirilmiş hali gibidir. Dershane için de söylediğimiz gibi, bu uygulama da, en azından başlangıçta hizmet içi eğitim modelinde işletilmiştir.

II. Meşrutiyet'ten sonra, ıslahlata devam edilmiş; Zaptiye Nezareti bünyesinde kimi değişiklikler yapılmıştır. Bizim açımızdan en önemlisi, Farukîzade Sami Paşa'nın zaptiye nazırlığı döneminde, daha önce ilk örneğini Selanik'te gördüğümüz polis okulunun İstanbul'da da açılmasına karar verilmiş olmasıdır. İstanbul'da polis okulunun açılmasına karar verilmiş ama nerede açılacağı, daha belirsizdir. Ancak, yapılması gerekenler konusunda da geç kalmak, vakit kaybetmek istenilmemektedir. Geç kalmamak için hızlı bir karar verildi; polis okulu açılıncaya kadar İstanbul'da görevli komiser ve polisler, Direklerarası'nda bulunan "Ferah Tiyatrosu"nda, meslekî ve etik konularını kapsayan konferans/dersler verilmesi kararlaştırıldı (Alyot 2008: 814). Nihayetinde İstanbul Polis Okulu'nun, 1909 yılı Haziran ayı sonlarında Yıldız Sarayı içinde açılmasına karar verildi. Selanik'teki ilk örneği gibi, buradaki polis okulunun da öğretim süresinin altı ay olması kararlaştırıldı. Okulun ilk öğrencileri, 250'si İstanbul içinden ve 150'si de taşra karakollarında görevli polisler olmak üzere toplam 400 kişiydi (Cevizliler 2010: 230). Bu sayıya ve nispeten hızlı eğitime rağmen bu okul, imparatorluğun o zamana kadar hiç okul görmemiş, eğitim almamış polis kadrosunu tek başına yetiştirmeye yeterli değildi. Bu açıkça görülebilirdi. Bunun için II.Meşrutiyet hükümetleri ülkenin farklı merkezlerinde polis okulları açmaya devam etti. Böylece Beyrut, Bağdat, Erzurum, Adana ve Trabzon'da da polis okulları açıldı (Alyot 2008: 813-814). Ülke içinde polis okullarının sayısı 10'a yaklaşmış oldu. Polis okullarının getirdiklerinin farkına varan idare bunun sayılarını giderek de arttıracak gibi görünmektedir.

2.1. Polis Okullarında Eğitim

Osmanlı'nın ilk polis okulunun Selanik'te açıldığını yukarıda söylemiştik. 1907 yılında, Selanik'te ilk Polis Okulu'nun açıldığı dönemde, polis teşkilâtının kuruluş ve çalışma esaslarını belirleyen bir de nizamname yayınlandı. Ancak bu nizamnamede polis okuluyla ilgili her hangi bir hüküm bulunmuyordu. Bu nizamnamenin, sanki polis okulu uygulamasından hiç haberi yok gibiydi. Bu nizamnamede hiç bahsedilmemesine karşın polis okullarında eğitim süresinin altı ay olması belirlenmişti. Emniyet-i Umumiye Müdürü Galip Bey ile Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Ahmet Bey'in, mesleki incelemelerde bulunmak için 1909'da Londra'ya yaptıkları ziyaretten sonra eğitim müddetinin dört aya indirildiğini

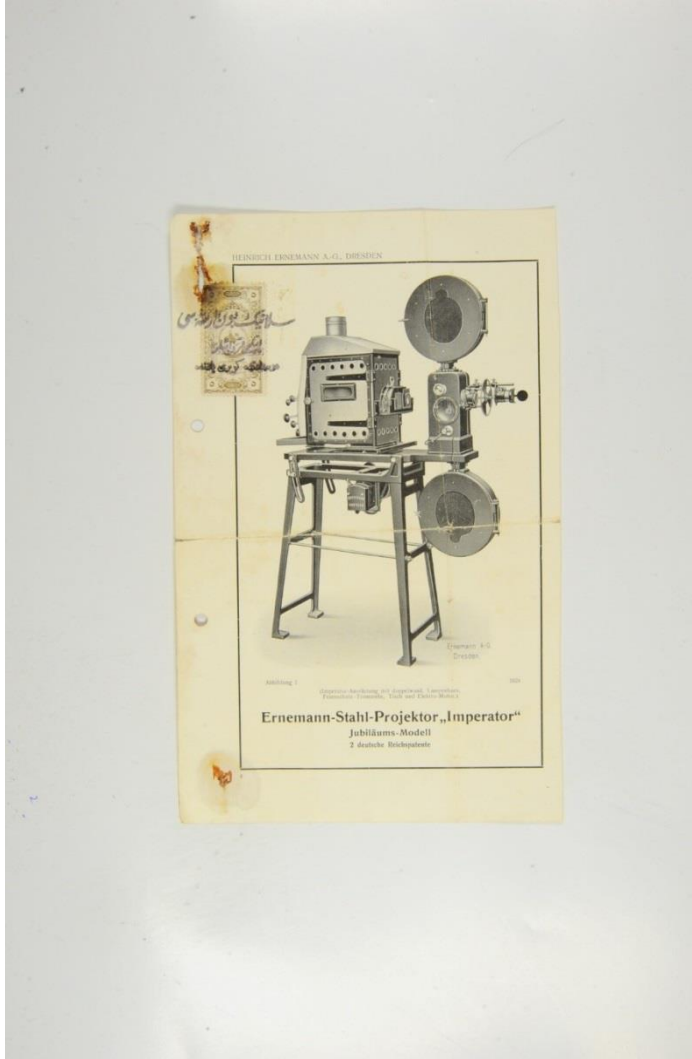
görüyoruz (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=16975, 04.01.2014.2).

1907 yılında yayınlanan, polis teşkilâtının kuruluş ve çalışma esaslarını belirleyen nizamnamede, polis okulundan ve polis eğitiminden bahsetmese de 1908'de çıkarılan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilât Kanunu buna yeterince yer vermiştir. Dahası, Selanik'in yanında, yakın gelecekte İstanbul'da, Erzurum'da, Bağdat'ta ve Beyrut'ta da birer polis okulunun açılacağına bilgisini de vermiştir. İlave olarak da, bu okullarda kimlerin görev yapacaklarını belirlemiştir. Başlangıçta, Selanik'te açıldığında hiç bir hukukî düzenleme yok iken, artık hukukî çerçevesinin çizildiği, kurallarının, geleneklerinin olduğu bir yapılaşmaya doğru gidilmekte olduğunu görüyoruz.

1. Dünya Savaşı'nın öncesinde, polis okulları ile ilgili olarak, hukukî düzenlemelere devam edilmiştir. 1910 tarihinde *Polis Mektepleri Nizamnamesi* yayınlanarak Osmanlı'da polis eğitimi ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu nizamnameye göre polis okulları, her hangi bir eğitim kurumu olarak değerlendirilmek yerine, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine doğrudan bağlı bir birim olarak tanımlanmıştır. Polis okullarının kadrosu, yüzbaşı rütbesinde bir müdür, bir kanun dersleri öğretmeni, mülazım-ı evvel rütbesinde bir dâhiliye müdürü, mülazım rütbesinde iki dâhiliye zabiti, komiser veya komiser yardımcısı rütbesinde 3 dâhiliye komiseri, doktor, eczacı, hesap memuru ve mutemet olarak belirlenmiştir. Polis eğitiminin başlangıcında hizmet içi eğitim olarak başlayan sisteme daha sonraki dönemlerde, dışarıdan öğrenciler de alınmaya başlanmıştır (Çebitürk 2009: 106). Polis okullarında eğitim-öğretim ve terbiyeden, okul müdürü Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine karşı sorumlu tutulmuştur. Eğitim süresi, eskiden de olduğu gibi dört aydır. Bu süre, altışar haftalık sınıflara ayrılmıştır. İstanbul'daki polis okulunun hukuk derslerine hukuk mektebi mezunu ve zabıta hizmetlerinde istihdam edilen bir öğretmen girmektedir. Diğer dersler ise yukarıda sayılan okul heyeti tarafından verilmektedir (Çebitürk 2009: 113-114). Fakat zamanla, Dersaadet Polis Okulu'nda eskrim talimi dersine giren Ziya Bey örneğinde olduğu gibi, okul dışından öğretmenlerin de girdikleri görülmektedir (BOA. DH. EUM. MEM.44/23).

Diğer taraftan, Beyrut Polis Okulunda dil sorunu çıkmıştır. Buradaki bazı öğrencilerin Türkçeyi iyi bilmemeleri sorun teşkil etmiştir. Okul idaresi, bu sorunu Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine iletmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, 6 Haziran 1912 tarihli kararıyla, Beyrut Polis Okuluna mahsus olmak üzere eğitim süresini 6 aya çıkarıp, muhtemelen ilave sürenin bir kısmını da dil sorununa vakit ayırarak ortaya çıkan bu problemi çözmeye çalışmıştır (BOA. DH. İD. 67/-2/43).

Eğitim alanında, bütün polis okullarında aynı esnekliği tespit edememek de, teknolojik yeniliklere adaptasyonda oldukça hızlı davranıldığını görüyoruz. Bugün bile teknolojik hızla yetişmede oldukça sıkıntılarının yaşandığı bir dönemde, İstanbul polis okulunda sinema teknolojisini kullanılmaya başlandığını biliyoruz. Daha XIX. Yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı'ya girmiş olan sinema teknolojisini, 22 Şubat 1917 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile Selanik Bonmarşesi sahipleri olan İpekçi Kardeşler arasında yapılan mukavelename ile (aşağıda resmi gösterilen sinema makinesi) Dersaadet Polis Okulu için 16300 kuruş bedelle satın alarak kullanmaya başlamıştır (BOA. DH. EUM. LVZ. 39/A /35).

2.2. Polis Okulları Ders Programları

Selanik Polis Okulunun 1910 yılındaki müfredatı içinde, polis nizamnamesi ve zabitanın görevleri, ceza kanunu, ceza muhakemesi usulü, idare hukuku ve genel kaideleri, resmî ve adlî yazışmalar, hukuk ilmine giriş, hıfz-ı sıhha ve ilk yardım, jimnastik ve yanaşık düzen dersleri bulunuyordu. 1912 yılına gelindiğinde bu derslere, daktiloskopi ve telgraf dersi de eklenmiştir (Şahin, 2001: 19).

1909'da kurulan İstanbul Polis Okulunun müfredatının ise; kanunlar, polis nizamnamesi, telefon ve telgraf muhaberesi, beden terbiyesi-eskrim, otomobil-motor ve makine sevki idaresi, meslek terbiyesi ve fiil-i hizmet, atış nazariyesi ve tatbikatı, acil müdavaat ve hıfzı sıhha, daktiloskopi ve fotoğraf, hesap, yazışma usulü, kroki, jimnastik derslerinden oluştuğu görülmektedir (Alyot 2008: 814-Okçabol 1940: 180 ve Tongur 1946: 266).

1907 tarihli nizamnamede polis okullarından hiç bahsedilmemesine rağmen, 1910'da yayınlanan *Polis Mektepleri Nizamnamesinde* polis okullarının mevzuat alt yapısı oluşturulmuştur. Bu nizamname, aynı zamanda polis okullarında okutulması gereken derslerden de bahsetmiş olup, kanun derslerini, hukuka giriş, ceza kanunu, ceza kanunu usulünün adlî zabıta kısmı ve girişi, adlî zabıta hukuku, devletler özel hukukunun zabıtaya ait kısmı, polis nizamnamesi olarak belirlemiştir. Yine nizamnamenin incelenmesinden, kroki, uygulamalı telgrafçılık ve telefon kullanımı, terbiye-i bedenîye ve meslekîye, fotoğrafçılık, jimnastik, hıfz-ı sıhha ve ilk yardım ile talim derslerinin de müfredatta olduğu görülmektedir (Çebitürk 2009: 114-117).

İleriki bölümde bu derslerin içerik ve uygulanma esasları ayrıca incelenecektir. Burada, Selanik'teki okulun önceden belirlenmiş bir program olmaksızın açıldığını, hatta hemen hemen Selanik polis okulu ile aynı zamanlarda çıkmış olan polis teşkilâtının kuruluş ve çalışma esaslarını belirleyen nizamnamede bile bu konudan hiç bahsedilmediğinin altını çizmek gerekir. Ancak gerek 1908 de çıkarılan nizamnamede gerekse bunu takip eden, özellikle 1910 nizamnamesinde, polis okulları ile ilgili ciddi düzenlemeler yer almıştır. Bu düzenlemeler okullarda okutulacak derslere kadar ayrıntıya inmiştir. Şimdi ise, bu derslerin içerikleri ve uygulaması hakkındaki gelişmeleri incelemek gerekecektir.

2.3. Derslerin İçerikleri ve Uygulanması

1910 tarihli nizamnamede tek tek belirlenen dersler hem teorik hem pratik dersler olarak düşünülmüştür. Eğitim süresinin önce altı ay olarak başladığını

ama 1909'dan sonra dört aya indirildiğini biliyoruz. Bu dört ayın, altışar haftalık sınıflara ayrıldığını, müfredatta yer alan derslerin de buna göre ayarlandığını görüyoruz. Nizamnamede, derslere yönelik ayırımın pratik/uygulamalı derslerde daha açık olmasına karşın teorik derslerin kanunlar başlığı altında bütün hukuk derslerini kapsayacak şekilde tanımlandığını biliyoruz.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, polis okullarında okutulacak derslerin içeriklerini belirlemiş ve bu içeriklere uygun bir kitap yazacak kişiye fahri olarak polis okulu birinci öğretmeni unvanını vereceğini ilan etmiştir. Ayrıca bu kitapta, hukuka giriş, ceza muhakemesi usulü, ceza kanunu, idare hukuku, tatbikat ve kitabet bölümünü yazacak kişiye 4.000 kuruş, terbiye-i bedeniyye ve meslekiyye, hıfz-ı sıhha ve müdaavat-ı evveliye ve kroki bölümünü yazacak kişiye ise 2.000 kuruş ödül vaat etmiştir (BOA. DH. EUM. THR.89/20). Belirlenen bu içerikten aşağıda dersler konusunda bahsedilecektir.

2.3.1 Teorik Dersler

Hukuk ilmine giriş: Dersin içeriği, kanun, nizam, örf ve âdetin tarifi, hükümet, hâkimiyet-i milliye, seçim ve kanun-ı esasinin tarifi ve kanun-i esasiyle tesis edilen adlî teşkilâtın tatbik ve icrasıyla, mahkeme çeşitleri ve vazifeleridir. Seçim konusu işlenirken, belediye ve idare meclisi, seçim şekli ve seçimlere fesat karıştıranlara uygulanacak cezalardan da bahsedileceği dile getirilmektedir (BOA. DH. EUM. THR.89/20).

Ceza kanunu: Genel olarak suçlar, umumî ceza kanununa giriş (BOA. DH. EUM. THR.89/6), ceza kanunu hakkında bir fikir hâsil edecek tarzda öz bilgi, suçun vasıfları, oluş şekilleri, kısımları ve bu kısımlarına nazaran tarif ve ağırlıkları, meydana gelen bir fiilin suç olup olmadığının örneklerle açıklanması (BOA. DH. EUM. THR.89/20) bu dersin konularını oluşturmaktadır.

Ceza muhakemesi usulü: Bu ders, ceza muhakemesi kanununa dair başlangıç bilgileri, kamu hukuku ve şahsî davaların tarifi ve taksimatı, bu davaların kimler tarafından ve hangi şartlarda açılacağı ve bu davaların ne suretle vücut bulabileceği, zamanaşımı kavramı ile kanunda zabıta'yı ilgilendiren konuların madde madde incelenmesi (BOA. DH. EUM. THR.89/20), konut dokunulmazlığı, konutlara nasıl girileceği, meşru olmayan hapsedilmelere karşı kişi hürriyetinin korunmasıyla ilgili mevzuat konularından oluşmaktadır (Çebitürk 2009: 115).

İdare hukuku: Dersin konuları, anayasa hakkında kısa ve öz bilgi, idarî teşkilât, merkezî idare ve vilayet idaresi, devletler hukuku konuları, karasuları, askerî ve ticarî mahiyetteki yabancı gemilerde işlenen suçlar ile bu gemi personelinin karada işledikleri suçlarda polisi ilgilendiren konular, Osmanlı

topraklarında ikamet eden yabancıların sahip oldukları imtiyaz ve müsaadeler ile kendi aralarında ya da Osmanlı vatandaşlarıyla karıştıkları suçlarda polislerin görevlerinin misallerle izahı olarak belirlenmiştir (BOA. DH. EUM. THR.89/20).

Polis nizamnamesi: Mevcut polis nizamnamesinin örneklerle izahı, nizamnamenin teşkilâtla ilgili kısımlarının mevcut durumla mukayesesi, cemiyetler, matbaalar, belediye, liman, orman, telgraf ve posta, içki, avcılık ve pasaport gibi konuların polisi ilgilendiren konuları bu dersin içeriğini oluşturmaktadır (BOA. DH. EUM. THR.89/20).

1910 tarihli nizamnameye göre, bu derste, birinci sınıfta nizamnamenin meşrutiyetle kabul edilen maddeleri, ikinci sınıfta serseriler, toplantı, cemiyetler, matbaalar ve diğer kanunlardan gerekli olan maddeler, üçüncü sınıfta ise parmak izi hakkında nazari ve uygulamalı eğitim verilmesi gerekmektedir (Çebitürk 2009: 116- 121).

Devletler hukuku: Bu dersin konusu, öğrencilere devletler hukukunun mahiyetine dair toptan bir fikir edindirme ve bazı devletlere verilen imtiyaz konularından müteşekkildir (BOA. DH. EUM. THR.89/6).

Hukuk dersleriyle ilgili olarak, İstanbul Polis Okulu kanunlar ve tatbikat dersi hocası, hukuk fakültesi mezunu Zeki Bey tarafından 1913 tarihinde, *İstanbul Polis Mektebinde Takrir Olunan Kavânin ve Tatbikât* isimli bir kitap da yazılmıştır. Kapak ve devamı sayfasında, kitabın, İstanbul Polis Okulunda okutulan kanun ve tatbikat derslerinin hülâsalarını içerdiği belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle kitabın, hukuka giriş, ceza kanunu nazariyatı ve ceza muhakemesi usulü, anayasa, özel ve genel devletler hukuku, yabancıların ayrıcalıkları, ceza kanunu tefsirleriyle, adli zabıtayı ilgilendiren muameleler ile adli evraklara ait örnekleri ihtiva ettiği açıklanmaktadır (<http://nadireserler.atauni.edu.tr/sayfagoster.php?path=/qnap1/2011/K5754/lowres/0002.jpg15.01.2014>, 1,2).

Kitabın “İfade-i Mahsusa” isimli bölümünde ise, polis okulunda okutulan ve yukarıda bahsedilen derslerin birleştirilerek, tek bir ders şeklinde okutulması yönünde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin bir kararının varlığından bahsetmektedir. Polis okullarında eğitimin bu şekilde yapıyor olmasına rağmen, böyle bir programla, dört aylık bir eğitim döneminde istenilen sonucun alınmasının zor olduğu savunulmaktadır. Ama yine de, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetince hukuk derslerinin tek bir program olarak öğretilmesi için bir eserin yazılması yönünde yarışma sonucunda bu kitabın yazıldığı belirtilmektedir. Yeni bir program belirleninceye kadar bu kitabın ihtiyacı karşılayacağı ümit edilmektedir. (<http://nadireserler.atauni.edu.tr/sayfagoster.php?path=/qnap1/2011/K5754/lowres/0002.jpg15.01.2014>, 2) Ancak yeni program yapılamamış, 1924 yılında, kitabın üçüncü baskısı yapılmıştır. Yazar Zeki Bey, bu

baskının “İfade-i Mahsusa” bölümünde, İstanbul Polis Okulunda kanunlar hocası olarak görev yaptığı zaman öğrencilere kolaylık olmak üzere, derste anlattıklarından ve programa uygun olarak bu kitabı yayınladığını dile getirmektedir. Ancak yayınlanan bu eserin, kanun, nizam ve ders programlarında meydana gelen değişiklikler nedeniyle, daha sonra, *Mecelle-i Vezai-i Zabıta* ismiyle ikinci baskısının yapıldığını söylemektedir. Şimdi ise, öğretmenlik ve ders programlarında meydana gelen esaslı ve önemli değişiklikler ve eserin tükenmesi sebebiyle üçüncü baskısının yapılmak zorunda kaldığını belirtmektedir (<http://nadireserler.atauni.edu.tr/sayfagoster.php?path=/qnap1/2011/K5755/lowres/0002.jpg> 15.01.2014. 2).

Kitap hukuk ilminin tarifiyle başlamakta; ceza genel hukuku konularıyla devam etmektedir. Devamında ceza özel hukukunun konularına girerek, suçlar, tek tek incelenmektedir. Kitabın son bölümünde ise, kabahatler konusunu ele aldıktan sonra devletler hukuku konularına değinilmiştir (Zengin ve Demir 2011: 36-39).

Yukarıdaki hukuk derslerinin içerikleri incelendiğinde, tüm derslerde, salt hukuk değil konuyla ilgili polisi ilgilendiren yönler ağırlık verildiği, mevzuatın misallerle izahına çalışıldığı ve seçilen konuların pratikte polisin karşısına çıkabilecek alanlardan oluştuğu görülmektedir. Müfredat, bir imparatorluk olan ve kapitülasyonlarla yabancılara bazı ayrıcalıklar tanıyan Osmanlıda polisin bu alanda kendini yetiştirme çalışmalarını açıkça göstermektedir. Ders programlarının amacının polisi çalışma hayatındaki görevlere hazırlamak olduğu düşünülürse Osmanlı polisinin çalışma alanıyla günümüzdeki çalışma alanının büyük oranda örtüştüğü anlaşılmaktadır.

2.3.2. Uygulamalı Dersler

Daktiloskopi (parmak izi) ve fotoğraf: Polisiye hizmetlerde fotoğraf birkaç açıdan önemlidir. İlk başta olay yerleri fotoğraflanarak, zamanın ve çevrenin bozucu etkisinden korunmuş olur. Ayrıca yazıyla ya da çizimlerle ifade edilemeyen, atlanılan veya önemsiz addedildiği için kayda geçirilmeyen bazı detaylar, soruşturmanın ilerleyen safhalarında önem kazanabilir. Dolayısıyla olayların aydınlatılmasında ehemmiyeti büyüktür. Ayrıca şüphelilerin sicilinin tutulmasında da fotoğraf oldukça gereklidir; en önemli tarafı ise, istihbarat hizmetlerinde kullanılmasıdır. Fotoğrafın bu gibi faydalarından dolayı Osmanlı polisi, hem en erken zamanlardan beri fotoğraftan faydalanmış hem de polis okullarında bu, ders olarak okutulmuştur.

XX. yüzyıl başlarından itibaren, polisiye hizmetlerde, parmak izi

teknolojisinden de faydalanılıyordu. 1910 tarihinde, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesinde, parmak izi işleriyle meşgul olmak üzere, Daktiloskopi Şube Reisliği ismiyle bir birim kuruldu. Ayrıca polis okullarında bu konuda da eğitim vermeye başlandı (Şahin 2010: 19). Parmak izi fotoğraflarının alınarak saklanmasından dolayı olsa gerektir ki bu iki konu birlikte değerlendirilip okullarda bir ders olarak verilmiştir.

1912 tarihinde İstanbul Polis Okulu komiser muavinlerinden Corci Efendi tarafından *Polis Mektebine Mahsus Resimli Ameli ve Nazari Fenn-i Fotoğrafya* isimli, 62 sayfadan oluşan, bir kitap yazılmış ve okul idaresi tarafından bastırılarak, ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Bu kitabın takdiminde, Corci Efendi, polis okulunda okutulan fotoğraf kitabının oldukça kısaltılmış olduğundan ve verilen bilgilerin de zamanla talebeler tarafından unutulduğundan, bu mahzurları ortadan kaldırmak ve meslektaşlarına bir hizmette bulunmak için bu kitabı yazdığını belirtmektedir (Corci 1328: 2). Buradan, bu kitaptan önce fotoğraf konusunda okulda ayrı bir ders kitabının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Corci Efendi'nin kitabı incelendiğinde; kitabın on bir fasıldan oluştuğu görülmektedir. Birinci fasılda fotoğraf kelimesinin kökenlerine değinilerek fotoğrafçılığın hikmet ve kimyanın birleşmesinden meydana geldiği açıklanmaktadır. Daha sonra fotoğrafın tarihçesi hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre, ilk defa 1760'larda Fransız kimyager Nikeferoni ve Büyük Alberto tarafından bu konudaki çalışmaların başlatıldığı anlatılmaktadır. Ancak bu çalışmalarla bazı sonuçlar elde edildi ise de, fotoğraf ortaya çıkmamıştır. Nikeferoni vefat edince, Alberto, çalışmalarına onun oğlu ve ressam Denger'le devam etmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, 1842'de, ilk defa, bir cismin şeklini cam üzerine zabt ve tesbit ettiler. Fotoğrafın pratikte, piyasada kullanımı ise, ancak 1862'de mümkün olabilmiştir (Corci 1328: 3-5). Bu bilgilerden sonra fotoğraf konusu ikiye ayrılarak anlatılmıştır. Birincisinin, bir cismin fotoğraf makinesinde bulunan objektif vasıtasıyla arkasında bulunan ilaçlı cam üzerine aksettirilmesiyle alınan resim, ikincisinin ise, bir resim esas alınarak onu çoğaltmak veya küçük resimleri büyültmek olduğu belirtilmektedir (Corci 1328: 6).

İkinci fasılda fotoğraf makinesi tanıtılmakta; makinenin siyah bez ve sehpa da dâhil olmak üzere 10 parçadan oluştuğu açıklanmaktadır. Fasılın devamında, bu parçaların görevleri ve çalışma esasları da izah edilmektedir (Corci 1328: 6-16)

Üçüncü fasıl fotoğraf çekilecek odanın (atölye) özelliklerine ayrılmıştır. Bu fasılda fotoğrafın polislikte kullanımına değinilmektedir. Meslekte, fotoğrafı çekilecek şahsı her zaman atölyeye getirmek mümkün olmadığından, ayrıca bir

olay yerinde resim çekmek gerektiğinde, ortam bozulmadan, bu işin yapılması mecburiyetinden dolayı her zaman ışığın geliş yönünün ayarlanamayacağı, bundan dolayı fotoğrafı çekilecek şahsın veya eşyanın mahalline göre, makinenin tanzim edilmesi gerektiği izah edilmektedir (Corci 1328: 16-21).

Bir diğer bölümde, zamanın Avrupa'sında kullanılan, Osmanlıda da kullanılması planlanan istihbarat amaçlı fotoğraf makinelerinden de bahsedilmektedir. Bu makineler küçük ebatlarda ve objektifleri düğme büyüklüğünde olup iki tipi bulunduğu belirtilmektedir: Birincisinde, fotoğraf makinesi pantolon veya yelek altına saklanarak objektifi düğme deliğinden dışarı çıkarılırdı; pantolonun cebine ise, bir bağla ucu hazır hale getirilerek şüpheli kişi veya kişiler görüldüğünde cepteki uçtan faydalanılarak fotoğraf çekilirdi. İkinci tip makine ise, cep saati şeklinde olanıdır. Şüpheli kişi görüldüğünde saate bakmak bahanesiyle fotoğrafı çekilir. Bu konu, kitapta şu şekilde geçmektedir:

Yakında Osmanlı zabıtasında dahi istimal olunmak üzere tahtı tezkerede bulunan Avrupa zabıtasının istimal ettiği şamberlegaler yani fotoğraf polisi namı virilen fotoğraf makineleri vardır ki biri ufak kıtada pantolon veya yelek altında saklanılarak düğme kadar küçük olan objektif düğme deliklerinin yerinden dışarı çıkarılıp diğer tarafından dahi ta pantolonun cebine kadar giden bir gaydan ucu hazır bulunarak karşudan gelen ve resmi alınması icab iden bir veya birkaç şahsın haberi olmaksızın an-ı vahitte müteaddit kıyafette resimleri anz idülür. Diğer nev'i ise ceb saati şeklinde olup yelek cebinde bulunur ve kurulduğu yerden düğme kadar objektifi olup resimleri icab iden şahısların karşısına çıkup saate bakmak bahanesiyle cebinden çıkarup ufak objektif vasıtasıyla an-ı vahitte resm ahz idülür. Avrupa zabıtası bu babda pek çok muvaffakiyet görmüş oldukları cihetle bu nev'i makineleri fotoğraf-ı polis namı virmişlerdir (Corci, 1328:21).

Dördüncü fasıl karanlık odayı; beş, altı, yedi, sekiz, dokuzuncu fasıllar karanlık odada fotoğraf çıkarma usullerini anlatmaktadır. Onuncu fasıl küçük resimleri büyütme anlatmaktadır (Corci 1328: 21-58).

On birinci fasıl ise polisiye açıdan önemli bir konuya ayrılmıştır. Bu fasılda parmak izinden bahsedilerek zabıta açısından önemine değinilmektedir. Konunun girişinde, parmak izinin ana rahminde insan bedeninin oluşmaya başlamasıyla ortaya çıktığı, yara, yanma gibi sebeplerle yok olmadığı takdirde ölünceye kadar varlığını sürdürdüğü, bir insanın parmak izinin diğerine asla benzemediği, bu sebepten dolayı zabıta için çok önemli olduğu belirtilmektedir (Corci, 1328: 58-62).

Kitapta, parmak izlerinde nazar-ı dikkate alınacak konunun parmak uçlarında bulunan çizgilerin arasındaki deltaların olduğu, bu deltaların ise dört çeşitten oluştuğu açıklanmaktadır. Bir şüphelinin parmak izinin alınmasının matbaa mürekkebi sürülmüş bir ıstampaya parmakların birinci boğumundan itibaren her tarafını mürekkep kaplamak üzere bastırıp kâğıt üzerine nakletmek suretiyle yapılması gerektiği izah edilmektedir. Olayda kullanılan ve suç yerinde terk edilen alet-edevat ve sair eşyaya parmak izi memurları gelinceye kadar dokunulmaması gerektiği, ilgili memurlar geldiklerinde eşyanın renkli veya renksiz oluşuna göre inceltmiş kömür tozu veya özel bir kimyevi madde yardımı ile parmak izlerini tespit ederek fotoğraflarını çektikten sonra gerekirse büyütülerek daktiloskopi (parmak izi) dairesinde muhafaza altında bulunan mevcut parmak izleriyle karşılaştırmak suretiyle şüphelinin tespit edilmeye çalışılacağı açıklanmaktadır (Corci 1328: 58-62).

Parmak izi konusunda teknolojinin ilerlemesiyle önemli değişiklikler olsa bile temel yaklaşımın değişmediği, özellikle, şüpheliden ve olay yerinden parmak izi alma konusundaki prosesin son zamanlara kadar teşkilâtta kullanılan usullerle büyük oranda örtüştüğü görülmektedir.

Fotoğrafçılık dersinde birinci sınıfta eğitim ve tarifler, ikinci ve üçüncü sınıflarda ise uygulamalı olarak fotoğraf çekimi ve banyosu konularının verilmesi gerektiği anlatılmaktadır (Çebitürk 2009: 120-122).

Motorlu nakliye vasıtalarının sevk ve idaresi: Polis teşkilâtında ulaşım önemlidir. Meydana gelen olaylara hızlı intikal, hayatî önem arz ettiği kadar, şehirlerde alan hâkimiyetinin sağlanması da vazgeçilmezdir. XX. yüzyıl başlarında dünyada ve Osmanlıda, ulaşım sektöründe hızlı gelişmeler yaşanıyordu. Çağın yeniliklerini takip etmede oldukça başarılı olan polis teşkilâtı da, bu gelişmelerin içerisindeydi.

1915 tarihli Polis Levazımı Nizamnamesi'nde, otomobiller konusu düzenlenmiştir . Faslın birinci maddesinde şoförlerin kendilerine emanet edilen otomobilleri usulü çerçevesinde iyi şekilde sevk ve idare etmeye mecbur oldukları hükme bağlanmıştır. Devam eden maddelerde şoförlerin görevleri, otomobillerin kullanım esasları, otomobillerin, garajların ve şoförlerin denetiminin kimler tarafından yapılacağı ve ihmali görülenlere hangi cezaların verileceği belirlenmiştir (Çebitürk 2009:145-147).

Polis okullarında, aynı zamanda şoförlük eğitimi de verilmekteydi. Aşağıda, otomobil başında ders gören öğrenciler yer almaktadır (Çebitürk 2009: 379).

Otomobil eğitimi gören polis okulu öğrencileri

Hatta sadece polis teşkilâtının değil bu alanda diğer devlet kurumlarının da ihtiyaçları gideriliyordu. 1914'te Kayseri Belediyesinde şoförlük yapacak olan Halil Çavuş'un şoförlük eğitimi için Dersaadet Polis Okuluna gönderilmesi bu konuya örnektir (BOA. DH. EUM. LVZ.21/82). Polis okullarında sürücülük eğitimi sadece otomobille sınırlı olmayıp bisiklet kullanma eğitimi de verilmekteydi. (BOA. DH. EUM. MH.198/12) Bisiklet eğitimi terbiye-i meslekiyye ve bedeniyye dersinin konularından biriydi.(BOA. TFR.ISL 211/21076)

Bugünkü anlamda ilk kullanışlı bisiklet 1861'de Fransa'da geliştirildi. Bisikletin Osmanlı ülkesine girişi çok zaman almamıştır. İlk bisikletler 1880'lerde ithal edilmeye başlanmıştır. 1894'te, bir Avrupa gazetesinde yayınlanan ve ordularda bisiklet kullanımını konu alan yazı tercüme edilerek padişaha arz edilmiştir. 1895' te ise bisiklet saraya girmiş, diğer yandan, belediye bisiklet kullanımının düzenlenmesi için harekete geçmiştir. Devlette bisiklet, öncelikle, posta teşkilâtı, polis teşkilâtı ve orduda kullanılmıştır. Polis teşkilâtında bisikletin kullanılması II. Meşrutiyet sonrasındadır. Bu kapsamda vilayetlerde polis teşkilâtına bisiklet tedarikleri yapılmıştır. Ayrıca 1919 yılında Emniyet Umum Müdürlüğünde bir bisiklet bölümü de kurulmuştur (Süme ve Özsoy 2010: 346-353).

Kadrodaki polislerin bisikleti kullanmaya başlamalarıyla polis okullarında da bisiklet eğitimi verilmeye başlandı. Bu bağlamda, 1919 yılında, Dersaadet Polis Mektebinde öğrencilerin eğitiminde kullanılmak üzere üç adet bisiklet

bulunmaktaydı (BOA. DH. EUM. MH.198/12).

Hıfz-ı sıhha ve müdavaat-ı evveliyeye (sağlığı koruma ve ilk yardım): 1910 tarihli nizamnamede, dersin içeriği “*Beden sağlığı için uyulması gereken sıhhi tedbirler, binalar ve meskenler ile çarşı pazarın tertip ve temizliği hakkında gereken tedbirler, yaralar, yaralıya yardım için gereken tedbirler, suda boğulmak, suni teneffüs, zehirlenme esnasında yardım, zehirli hayvanlar tarafından ısırılanlara ilk yardım, sargı sarmak, yanıkları tedavi, çıkık ve burkulma ve kırıklara tedbirler*” olarak belirlenmiştir ve yine aynı nizamnameye göre dersin hocalığını okulun doktoru yapacaktır. Dersle ilgili birinci sınıfta beden yapısı ve sağlığın korunması, ikinci ve üçüncü sınıfta ise ilk yardım konularının işlenmesi planlanmıştır (Çebitürk 2009: 116-122).

Dersaadet Polis Mektebi tabibi, aynı zamanda hıfz-ı sıhha ve müdavaat-ı evveliyeye dersi hocasının yazdığı rapora göre bu ders, öğrencilere teorik ve pratik olarak verilmektedir. Belgeye göre derste, yaralıdan akan kanın atardamar veya toplardamar kanı olup olmadığının belirlenmesi, akan kanı durdurmak için yaranın üzerinin elle bastırılması, sargı ve askı uygulamaları, zehirlenme olaylarında zehrin kana karışarak zehirlenme alametlerinin oluşup oluşmadığının tespit edilmesi, suda boğulma olaylarında sun'i teneffüs yapılması konuları işlenilmektedir. Yine bu rapora göre polis okulu öğrencileri için bu bilgiler yeterli olup daha ileri uygulamalar doktorların işidir. Bu raporun sonuç kısmında, öğrencilere uygulamalı olarak gösterilen seyyar cerrah çantalarından her kazanın polis dairesinde ve şehirlerdeki büyük karakollarda birer adet bulunmasının faydalı olacağı belirtilmektedir (BOA. DH. EUM. VRK.7/31).

Dersaadet Polis Mektebi tabibi ve hıfz-ı sıhha ve müdavaat-ı evveliyeye dersi hocası Hüseyin Nail, 1910/1911 yılında *Polislikte Hıfz-ı Sıhha ve Müdaavat-ı İptidaiyye* isimli 71 sayfadan oluşan bir de kitap yazmıştır. Kitabın mukaddime kısmında, okulun dört aylık süresinde, hıfz-ı sıhha dersinin okumak ve yazdırmak usulüyle işlenmesinin doğru olamayacağını, öğrenciler için daha kolay ve faydalı bir öğretim yapabilmek için bu kitabı yazdığını belirtmektedir (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=16975, 04.01.2014.2).

Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda derse giriş mahiyetinde, insan vücudunun kısımları incelenmektedir. Bu bölümde iskelet sistemi, organlar, sinirler, kaslar, cilt, dişler gibi konular işlenmektedir. Ayrıca temiz su ve hava ile güneş ışığının önemine değinilmektedir. Faslın sonunda ise hareketli hayatın gerekliliğine de değinilerek “*hayat hareketle kaimdir*” vurgusu yapılmakta ve insandaki zayıflık ve dermansızlığın, jimnastik ve idman hareketlerinin yapılmamasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. (<http://nadireserler.atauni.edu.tr/detaygoster.php?k=16975>, 04. 01. 2014. 2-42).

İkinci fasılda ise ilk yardım konusuna geçilerek güneş geçmesi, suda boğulma, zehirlenme, yanma, burkulma, çıkık, yılan ısırması, kuduz hayvan ısırması, burkulma, yaralanma gibi olaylara maruz kalanlara yapılacak ilk yardım uygulamaları gerektiğinde çizimlerle de desteklenerek anlatılmaktadır. Yine bu bölümde sargı sarma, akan kanı dindirme, sun'i teneffüs gibi müdahalelerin nasıl yapılacağı işlenmektedir. Sarhoşlara yapılması gereken tıbbî yardım da bu bölümün konularındandır. (<http://nadireserler.atauni.edu.tr/detaygoster.php?k=16975>, 04. 01. 2014. 42-71).

Hıfz-ı Sıhha ve Müdavaat-ı Evvelîye dersiyle ilgili olarak Mekteb-i Tıbbiye Müzesinden bir de iskelet istenilmiştir. Bu konuyla ilgili 17 Temmuz 1909 tarihli yazıda iskeletin, öğrencilerin konuyla ilgili meleke ve alışkanlıklarını arttırmak ile kemik ve kaslar hakkında bir fikir sahibi olmalarını temin için gerekli olduğundan bahsedilmektedir (BOA. ZB.349/111).

Dersin ismi ve içeriğinden de anlaşılacağı üzere, sadece ilk yardım konularının öğretilmesi değil, aynı zamanda polislerin sağlıklı bireyler olarak hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli temel bilgiler de bu dersin konuları arasındadır.

Terbiye-i bedenîyye (riyazat-ı bedenîyye) ve meslekîyye: Bu dersin içeriği polisin kıyafeti, ahaliye karşı göstereceği nezaket ve kolaylık, ast ve üstüne göstermesi gereken hürmet, ateşli silah bilgileri, jimnastik talimleri, yanaşık düzen olarak belirlenmiştir (BOA. DH. EUM. THR.89/20). Ayrıca karakollardaki hayat tarzı, devriye, nokta ve nöbet görevlerinin ifa şekilleri, suçluların yakalanmaları, sevk ve muhafazaları, eşya ve silahın kullanımında dikkat edilecek hususlar da bu dersin konularındandır (Çebitürk 2009: 116-117).

Terbiye-i bedenîyye ve meslekîyye dersinin içeriği oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Yukarıda sayılan hususlar günümüz polis okullarında halkla ilişkiler, polis etiği, disiplin hukuku, meslek uygulamaları, silah bilgisi ve atış, polis savunma taktikleri, beden eğitimi gibi derslerin konusunu oluşturmaktadır.

1910 tarihli nizamnamede birinci ve ikinci sınıflar için bu ders, terbiye-i meslekîyye ve terbiye-i bedenîyye olarak iki kısımda değerlendirilmiştir. Dersin terbiye-i meslekîyye bölümünde birinci sınıfta, kıyafet, tavır, meslekî saygı, ast-üst ilişkileri ve halkla ilişkileri; ikinci sınıfta karakollardaki hayat tarzı, nöbet, nokta, devriye görevlerinin ifası, şüphelilerin yakalanması, sevki ve muhafazası konuları müfredata alınmıştır. Terbiye-i bedenîyye kısmında ise birinci sınıfta idman hareketleri ve yanaşık düzen eğitimi; ikinci sınıfta ise ipe ve duvara çıkış eğitimi ve yanaşık düzen konuları işlenmiştir. Ders, üçüncü sınıfta terbiye-i meslekîyye ve terbiye-i bedenîyye olarak birlikte düşünülmüş ve içeriği silah kullanma kuralları, uygulamalı olarak silah kullanma, silahların temizlik ve

muhafazası olarak belirlenmiştir (Çebitürk 2009:120-122).

1914 yılında riyazat-ı bedenîyye dersine eskrim talimleri konusu da ilave edilmiştir. Bu dersi jandarma mektebi hocalarından Mülazım Ziya Bey'in fahri olarak vermesi uygun görülmüş ve Ziya Bey 11 Şubat 1914 tarihinde görevine başlamıştır (BOA. DH. EUM. MEM.44/23).

Selanik ve İstanbul Polis Okullarında bu dersin hocalığını yapan İbrahim Feridun, 1910 yılında *Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye* isimli bir de kitap yazmıştır. Bu kitap incelendiğinde ders müfredatından, silah konusu hariç tüm konulara değindiği görülmektedir. Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Terbiye-i Meslekîyye, ikinci bölüm ise Terbiye-i Bedenîyye isimlerini taşımaktadır. Bu bölümlerde yukarıda verilen müfredat aynen işlenmiştir. Üçüncü bölüm Malumat-ı Meslekîyye ismini taşımaktadır. Bu bölümde, polis köpekleri, hırsız, dolandırıcı ve yankesicilerin nasıl çalıştıkları, törenlerde alınacak güvenlik tedbirleri, sosyalistler, anarşistler, grev, patlayıcılar, toplantı ve gösteri yürüyüşleri konuları işlenmiştir. Son bölüm ise Osmanlı zabıta tarihine ayrılmıştır (Feridun, 2010: 13-194).

1907 tarihli nizamnameye göre polisler, haftada 24 saati geçmemek üzere izinli olarak evlerine gidebiliyorlardı. Bunun dışındaki zamanlarında karakollarda bulunuyorlar, istirahatlerini de karakollardaki yatakhanelerde geçiriyorlardı (Çebitürk 2009: 206). Karakollar hem işyerleri hem de ikametleri durumundaydı. Bu sebepten polis adaylarına, görev ve istirahat saatlerinde karakollardaki hayat tarzının öğretilip benimsetilmesi ayrı bir önem taşıyordu. İbrahim Feridun, kitabında, karakollarda görevli veya istirahatli saatlerde uyulması gereken konuları ayrıntılarıyla işlemiştir (Feridun 2010: 53-73). Yazar, kitabın başlangıç kısmında konuyla ilgili hiçbir Türkçe kaynak olmadığından bahsetmektedir. İlerleyen bölümlerde ise Almanya, Fransa, Rusya, İspanya, İngiltere, Macaristan ve Hollanda polislerinin çalışma usullerinden fotoğraflı örnekler verilmektedir. Dolayısıyla yazarın, eserini yazarken Avrupalı kaynaklardan faydalandığı anlaşılmaktadır. Hırsız, dolandırıcı ve yankesicilerin çalışma usullerinin de anlatıldığı bölümde ise, eski polislerden Galatalı Ali Bey'den, yardım aldığını ifade etmektedir (Feridun, 2010: 11-12- 112).

Polis okulları müfredatındaki silah dersi, terbiye-i bedenîyye ve meslekîyye dersinin konusu olarak verilmektedir. Selanik Polis Okulu Dâhiliye Müdürü'nün 7 Ağustos 1909 tarihinde yazdığı bir raporda, bu ders hakkında bilgiler verilmektedir. Raporda, ayrıca, Selanik Polis Okulu öğrencilerine dağıtılması kararlaştırılan tabancaların, adi cinsten Karadağ taklidi ve kullanılması uygun olmayan tabancalar olduğu da belirtildikten sonra, hükümetin hukukunun korunabilmesi için polisin alet-edevat ve silah bakımından mükemmel şekilde

donatılması gerektiğinden bahsedilmektedir (BOA. TFR.1.M 24/2377). Raporun devamında, zamanın diğer silahları hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre; silahlar, toplu ve otomatik olarak ikiye ayrılmaktadır. Toplu silahlar basit bir iskelet üzerine kurulur ve teferruatı az olduğundan bozulma ihtimali düşüktür. Otomatik silahlar ise seri doldurma ve ateş etme esasına göre imal edilmiştir; birçok ufak tefek parça ve yaydan oluşmuştur. Bu yüzden en önemli bir zamanda otomatik silahların basit bir arızadan dolayı işlememeleri, yaylarının kaybolması, parçalarının birbirleriyle temas ettikleri yerlerden aşınmaları gibi ciddi arızaları, mahzurları vardır. Dolayısıyla polisler için toplu silahlardan birini seçmek gerekirdi. Toplu silahların çeşitli cinsleri arasında Gold marka 28 numara İngiliz silahı, çeliğinin sağlamlığı, tertibatının dayanıklılığı ve canlı hedeflere olan tesir gücüyle diğerlerinden daha üstün olduğundan tercih edilmelidir (BOA. TFR.1.M 24/2377). Raporun son kısmında ise, Gold marka toplu silahın Selanik piyasasında 50 adet fişekle beraber tanesi 3 lira 52 mecdiyeye satıldığını, alınacak miktarın artmasıyla fiyatının daha da düşebileceği, Amerika ve İngiliz polislerinin de bu silahı kullandıkları belirtilmektedir (BOA. TFR.1.M 24/2377).

Dâhiliye Müdürü'nün raporu üzerine, yapılan bir dizi yazışmalardan sonra, Gold marka toplu tabanca olup olmadığı belli olmasa da Selanik Kale Ambarında polise verilebilecek mükemmeliyette silah bulunduğu belirtilmektedir (BOA. TFR.1.M 24/2377).

Kroki: Dersin içeriği, cadde, sokak ve hanelerin basit bir surette planlarını çizilebilir olarak belirlenmiştir (BOA. DH. EUM. THR.89/20). 1910 nizamnamesine göre ders, birinci sınıfta kısaltılmış eğitim, ikinci sınıfta uygulamalı olarak okul içini resmetmek, üçüncü sınıfta ise uygulamalı olarak okul dışında tatbikat olarak işlenmektedir (Çebitürk 2009: 120- 122).

Kroki dersiyle ilgili olarak Dersaadet Polis Mektebi Dâhiliye Müdürü ve kroki hocası Mülazım-ı Evvel Bedri Bey tarafından *Polis Mektebine Mahsus Musattah Kroki ve Plan Dersleri* isimli 59 sayfadan oluşan bir de kitap yazılmıştır. Kitabın başlangıç kısmında krokinin zabıta memurlarına lüzumu ve faydası anlatılmaktadır. Buna göre zabıta memurları, tahkikat sırasında, olay yerindeki muntaka ve binaların şekli, tarzı, taksimatı ve ebadı hakkında bazı bilgileri tutanak, rapor ve düzenleyecekleri diğer evraklarda belirtmeleri gerekir. Fakat olay yerinin genişliği veya teferruatının çokluğu nedeniyle bazen sayfalarca yazmaları icap edebilir. Bu durum hem evrakı düzenleyenler hem de okuyanlar için zorluklar içerdiği gibi yanlış bilgilere ve anlamalara da sebep olabilir. Küçük bir yanlışlığın sebep olacağı sakıncalardan kaçınmak için, Adliye Nezaretinin de mevcut emir ve tamimi üzerine, soruşturma evraklarına olay yerlerini gösterir bir krokinin eklenmesi gerekmektedir. (<http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay>)

goster.php?k=30060#, 05. 01.2014. 1)

Kroki başlıca iki çeşittir: Birincisi suretleri, diyarları, dereleri, ovaları, arazinin yüksekliğini, alçaklığını, meylini ve düzlüklerini gösterir. Bu tarz kroki yapmak için daha çok topografya bilgilerine vâkıf olmak gerekir ki, esasen, zabıtaya bu krokilerin bir lüzumu yoktur. İkincisi ise, arazide bulunan tüm binalar ve yükseltiler düz bir satıhta imiş gibi düşünülerek çizilir ve bu krokilere musattah kroki denir. Bu krokilerde arazilerin yükseklikleri, yolların meyilleri gibi durumlar nazarı itibara alınmaz. Yalnız bina ve caddelerin uzunlukları, genişlikleri, istikametleri, birbirine nazaran durumları, aralarındaki mesafeler gösterilir. Musattah krokiler de, zaman ve kullanılacak vasıtaların mevcudiyetine göre, muntazam ve seri olmak üzere ikiye ayrılır. Zaman ve alet-edevat bulunmadığı zaman polis için ideal olan, bir kağıt ve bir kurşun kalemle çizilebilen krokidir (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=30060#, 05. 01. 2014. 4,5).

Kitabın devamında, kroki ile harita arasındaki farklara değinildikten sonra, kroki çizerken kullanılması gereken ölçü kavramına değinilmiş ve arşın, endaze, karış, yarda, kulaç, adım, metre gibi uzunluk birimleri açıklanmıştır. Bunlardan adım, karış, kulaç gibi ölçülerin insandan insana değıştiğinden dolayı yanlışlıklar doğuracağı için kullanılamayacağı, bunun yerine metrenin alt ve üst katlarının kullanılması gerektiği izah edilmiştir. Ayrıca kroki çizme ameliyesi örneklerle safha safha da anlatılmıştır. (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=30060#, 05.01.2014. 4-8).

Kitabın bir başka konusu ise yönler olmuştur. Ana ve ara yönler konusu çizimlerle izah edildikten sonra dinî yapılardan olan cami ve kiliselere göre yön tayininin nasıl yapılacağı açıklanmıştır. Kitabın son bölümlerinde ise, açılar konusu ele alınmıştır. Burada değışik şekillerdeki cisimlerin nasıl çizileceği konusu örneklerle gösterilmiştir. Kitabın son kısmında ise iki katlı bir evin krokisinin çizimi örnek olarak verilmiştir. (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=30060#, 05. 01. 2014. 16-25, 52).

Günümüzde kamera ve fotoğraf makinesi gibi gelişmiş teknolojilerle olay yerleri kaydediliyor olmasına rağmen krokinin yukarıda sayılan faydaları sebebiyle adli soruşturma dosyalarında hâlâ çizilmektedir. Polis okullarında ise olay yeri inceleme dersinin bir konusu olarak işlenmektedir.

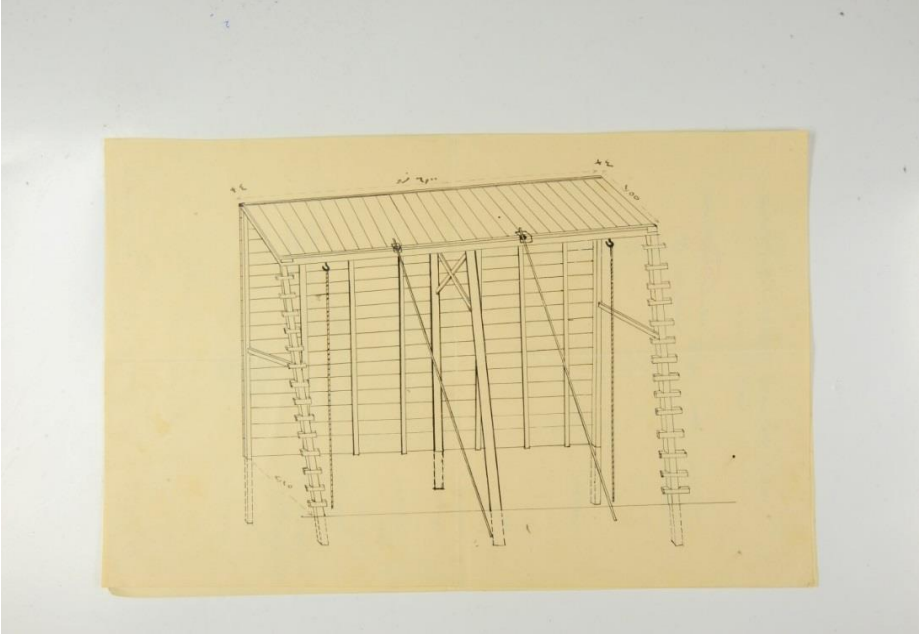
Tatbikat ve Kitabet: Bu dersin amacı, meşhud (suç üstü) suçlara dair sade ve yeni başlayanlarca istifade edilebilir tarzda tutanak, rapor, tezkere gibi yazıların yazım usulleri ve bu yazıların amacına dair bilgiler, öğrencilerde alışkanlık oluşturmak amacıyla uygulamalı örneklerle, bu gibi yazılarda kullanılan tabirlerin anlamları, okuması ve yazması zayıf olanları geliştirmek için güzel yazı

çalışmaları olarak belirlenmiştir (BOA. DH. EUM. THR. 89/6). 1910 tarihli nizamnameye göre birinci sınıftaki öğrencilere ahlakî ve tarihî makaleler yazdırılacak, ikinci sınıfta resmî yazım kuralları işlenecek, üçüncü sınıfta ise ceza tatbikatına dair yazılar ele alınacaktır (Çebitürk 2009: 120- 122).

Dersaadet Polis Okulu Serkomiseri Mehmet Nuri, 1913' te *Polis Mekteplerine Mahsus Kitâbet-i Resmîye* isimli bir kitap yazmış ve okul tarafından da bastırılmıştır. Serkomiser Mehmet Nuri, kitabın mukaddime kısmında, kuruluşundan bu yana Dersaadet Polis Okulunda okutulan yazışma ders notlarından öğrencilerin faydalandıklarını müşahade ettiğinden bu notları bir kitap halinde getirdiğini ifade etmektedir. Kitabın tüm hakları okul idaresince mahfuz olmak üzere, isteyene satılarak hâsılatın polis müzesine bağışlanması kararlaştırılmıştır (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=16956, 06. 01. 2014. 1, 2).

Kitabın giriş kısmında Osmanlıcanın, esasî Türkçe olmak üzere, Arapça ve Farsçanın güzel bir şekilde karışmasından oluştuğu izah edilmiştir. Her kavmin bir lisanı ve her lisanın kuralları olduğuna vurgu yapıldıktan sonra dünyada üç bin küsur lisanın konuşulduğu belirtilmiştir. Yazara göre kitâbet, dil kurallarına uygun, doğru anlaşılacak ve kulağa hoş gelecek şekilde yazı yazmaktır (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=16956, 06. 01. 2014. 4, 5). Kitap, hat ve imla bölümüyle devam etmiştir. Bu bölümde yazıların resmî ve gayri resmî olarak ikiye ayrıldığı bilgilerine de yer verilmiş ve resmî yazışma usulleri izah edilmiştir. Resmî yazıların gönderen ve gönderilenlerin mevkilerine, konunun çeşidine ve icabına göre, tezkere, tahrirat, müzekkere, takrir, mazbata, derkenar ve telgraf olarak türlere ayrıldığı açıklanmış ve her bir türün nasıl yazılacağına dair ayrıntılı örnekler verilmiştir (http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=16956, 06. 01. 2014. 11-72).

Jimnastik: 1910 tarihli polis okulları nizamnamesinde, jimnastik dersinin müfredatı "*idman hareketlerinden kol, bacak, gövde ve baş hareketleri, sıçrayışlar, ip atlama, tahta perdeye ve duvara çıkıp inme, paralellide değişik hareketler, gülle aletleriyle idman* olarak belirlenmiştir " (Çebitürk, 2009:116- 122). 1908 tarihinde Selanik Polis Okulu, jimnastik derslerinin amaca uygun olarak işlenebilmesi için bir jimnastik çardağı yapmayı lüzumlu görmüş ve bunun için harekete geçmiştir. Yapılan yazışmalar sonucunda, aşağıda çizimi olan, jimnastik çardağı Marangoz Vasil'e 1233 kuruşa ihale edilmiştir (BOA. TFR. I.M .. 23/2216).

Buradaki çardak incelendiğinde, yukarıdaki müfredata uygun olarak öğrencilerin, duvara çıkıp inme, ipe tırmanma talimlerini ve değişik jimnastik hareketlerini yapabilecekleri, ahşaptan mamul bir çardak olduğu görülmektedir. Aşağıda, Beyrut Polis Okulundaki jimnastik dersinde de aynısı olmasa bile, yine ahşaptan mamul ve benzer bir sistemle çalıştıkları görülmektedir. (Çebitürk 2009: 378)

Beyrut Polis Okulu'nda beden eğitimi çalışmaları

Bu çalışmalardan Osmanlı polisinin görev esnasında önüne çıkabilecek fizikî engelleri aşmaya büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.

Telefon ve telgraf muhaberesi: 1910 tarihli nizamname, bu dersin içeriğini, elektrik, elektrik akımı ve nakli hakkındaki görüşlerin kısa ve anlaşılır biçimde açıklanması, mors alfabesi ve okul içinde kurulacak iki nokta arasında uygulanması ile piller ve kullanılması konuları olarak belirlemiştir. Yine nizamnameye göre, bu müfredat birinci sınıfta tarifler ve basit uygulamalar, ikinci ve üçüncü sınıflarda ise telgrafhanede uygulamalı haberleşme olarak ele

alınacaktır (Çebitürk, 2009: 120-122).

2.4. Sınav Sistemi

2.4.1. Örnek Sınav Soruları

31 Ağustos /1 Eylül 1916 tarihinde Dersaadet Polis Okulunda yapılan sınavda sorulan sorular aşağıda verilmiştir (BOA. DH. EUM. MEM. 76/82).

- ✓ Polisin vazife yaparken yetkileri nelerdir?
- ✓ Merkez komiserlerinin vazifeleri nelerdir?
- ✓ Polis hangi hallerde silah kullanabilir?
- ✓ Şüpheli şahıslar kimlerdir, bunlar hakkında yapılacak muamele nedir?
- ✓ Grev nedir?
- ✓ Cemiyet (dernek) nedir ve nasıl kurulur?
- ✓ Üst tarafından nizamla aykırı davranışı görülen ast hakkında yapılacak işlem nedir?

- ✓ Karakolhâne nedir, burada yapılması lazım gelen şeyler nelerdir?
- ✓ Suçun düşme sebepleri nedir, kaçırılır ve nelerdir?
- ✓ Suçların içtima'ı ne demektir; kaçırılır, şartları nelerdir?
- ✓ Emniyeti su-i istimal nedir, dolandırıcılığın şartları nelerdir?
- ✓ Yabancıların imtiyazları kalktıktan sonra Osmanlı limanlarında bulunan ticari gemilerde mahallî kolluk ne suretle vazife yapacaktır?

✓ Geceleyin birkaç kişinin duvar delmek suretiyle bir manifatura mağazasına girerek kasanın içindeki mevcudu çaldıklarına ve hırsızların tespit edilerek yakalandıklarına dair bir tutanak düzenleyiniz.

Yukarıdaki sınav incelendiğinde, değişik ders içeriklerinden oluşan, uzun cevaplar gerektiren ciddi bir sınav olduğu anlaşılmaktadır. Bunun, büyük bir ihtimalle de üçüncü sınıf sonunda yapıldığı tahmin edilebilir. Uzun olmasından dolayı iki güne yayılmış olmalıdır. Ayrıca, yazılı bir sınavda dahi, senaryo üzerinden tutanak tutturulması, uygulamaya verilen önem açısından dikkat çekicidir.

2.4.2. Başarı Kriterleri

1910 tarihli nizamnameye göre, dört aylık eğitim müddetinin altışar haftalık sınıflara ayrıldığından yukarıda bahsedilmişti. Aynı nizamnameye göre, hem her sınıfın sonunda hem de üçüncü sınıfın sonunda memurlar ve adaylar yazılı sınavdan geçirilmektedir. Bu sınavların her birinden gerekli puanı alamayan memurlar terfiden mahrum olmak üzere kadrolarına iade edilmekte, dışardan katılan adayların ise kaydı silinmektedir. Bu durum üçüncü sınıfın son haftasında

yapılan sınavlarda da geçerlidir (Çebitürk, 2009:113).

SONUÇ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun yaşadığı değişim süreci, birçok alanda olduğu gibi iç güvenlik alanında da sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde sivil bir kamu hizmeti olarak değerlendirilen iç güvenliğin, geleneksel olarak bulunduğu askerî yapıdan ayrılması, bu sonuçların en önemlisidir. Bu ayrışma, iç güvenlik alanında yeni sistemleri, anlayışları, ihtiyaçları da gündeme getirmiştir. En önemli ihtiyaç ise yeni modele göre yetiştirilmiş eğitilmiş kadrolar olmuştur. Osmanlı polis okulları bu açığı gidermek amacıyla ortaya çıkmıştır.

Avrupalı devletlerin siyasi baskılarının da etkili olduğu kuruluş aşamasında, ilkökul olan Selanik Polis Okulu kurulmuştur. Bu okula da müdür olarak bir Belçikalı atanmıştır. Buradan, polis okullarında, temelde Avrupaî bir modelin örnek alındığı söylenebilir. Fakat Osmanlı polis okulları çok kısa süre içerisinde dış etkilerden kurtularak kendi tarzını ortaya koyabilmiştir. Bu süreçte, 1910 tarihli Polis Mektepleri Nizamnamesiyle polis eğitim sisteminin mevzuat temelleri atılmış, eğitim kadroları oluşturulmuştur. Özellikle Dersaadet Polis Okulu hocalarının kaynak oluşturma alanındaki çalışmaları bu anlamda önemlidir.

Eğitim programlarına bakıldığında, ilk dikkat çekici konu ise çağın son teknolojilerini takip etmedeki başarılı çalışmalar ve uygulamaya verilen önem olmaktadır. Parmak izi, fotoğrafçılık, telefon ve telgraf muhaberesi, ilk yardım, motorlu araç sürücülüğü, sinema teknolojisi gibi çağdaş dünyada çok da eski olmayan yenilikler hemen hemen dünya ve Avrupa'yla eş zamanlı olarak Osmanlı polis okullarında kullanılmıştır. Hatta başka kurumlara bile destek eğitimi verilerek devlet teşkilatında önderlik görevi yapılmıştır. Meslek okullarının çalışma hayatının ihtiyaçlarına göre şekillenmesi gerektiği düşünüldüğünde, Osmanlı polis okullarının bu koordinasyonu çok iyi kurduğu görülmektedir. Programlarında mesleğin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuş ve uygulamaya ağırlık verilerek öğrenciler alana hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

- BOA.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi) DH.(Dâhiliye Nezareti) EUM.(Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti) MEM (Memurin Kalemi) 44/23, 76/82.
 BOA. DH. EUM. LVZ(Levazım kalemi). 39/A /35, 21/82.
 BOA. DH. EUM. THR (Tahrirat kalemi) .89/20, 89/6.
 BOA. DH. İD. (İdari kısım belgeleri) 67/-2/43.
 BOA. DH. EUM. MH.(Muhasebe kalemi) 198/12.
 BOA. DH. EUM. VRK.(Evrak odası) 7/31.
 BOA. ZB.(Zaptiye nezareti kalemi) 349/11.
 BOA. TFR.1.M (Rumeli müfettişliği müteferrika evraki) 24/2377.

Kitap ve Makaleler

- ALYOT, H. (2008). *Türkiye'de Zabıta*. Ankara: Kozan Ofset.
 BİRİNCİ, A. (1999), "Türk Emniyet Teşkilâtında İlkler". *Polis Bilimleri Dergisi*. I/3.
 CEVİZLİLER, E. (2010). "Erzurum Polis Mektebi". *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 44.
 CORCİ. 1328. *Polis Mekatibine Mahsus Resimli Ameli ve Nazari Fenni Fotoğrafya* .Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası.
 ÇEBİTÜRK, H. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Polis Mevzuatı*. Yüksek Lisans Tezi.
 DEVELLIOĞLU, F. (1986).*Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Kurtuluş Ofset.
 FERİDUN, İ. (2010). *Polis Efendilere Mahsus Terbiye Ve Malumat-ı Meslekiye*. (Yayına hazırlayanlar, Muhittin Karakaya, Veysel K. Bilgiç), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
 SÜME, M. ÖZSOY, S. (2010). "Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporunu". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24.
 ŞAHİN, E. (2001). *1907'den 2000 e Polis Okulları*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi.
 ŞAHİN, E. (2010). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Polisinin Eğitimi". *Çağın Polisi Dergisi*. 9/98.
 OKÇABOL, D. (1940). *Zabıta Tarihi*. Polis Enstitüsü Neşriyatından.
 TONGUR, H. (1946). *Türkiye'de Genel Kolluk*. Ankara: Kanaat Basımevi.
 ZENGİN,S. Demir, İ. (2011). "Erzurum Polis Mektebi Tarihçesi ve Polis Mekteplerindeki Polis Eğitimi". *Ekev Akademi Dergisi*. 15/47.

Elektronik Ortamda Ulaşılan Belgeler

- http://nadireserler.atauni.edu.tr/sayfagoster.php?path=/qnap1/2011/K5754/lowres/000_2.jpg (15.01.2014)
http://nadireserler.atauni.edu.tr/sayfagoster.php?path=/qnap1/2011/K5755/lowres/000_2.jpg (20.01.2014)
http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=16975 (04. 01. 2014)

http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=30060#, (05. 01.2014)

http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=16956 (06. 01. 2014)

http://nadireserler.atauni.edu.tr/detay_goster.php?k=2231 (15.01.2014)

MEHMET ÂKİF ERSOY'DAN ARAP LATİFELERİ ARABIC WAGGERY FROM MEHMET ÂKİF ERSOY

Recep DİKİCİ*

Öz

Mehmet Âkif Ersoy, tahsili sırasında Arapça dersler alması ve Mısır'da yıllarca kalması itibarıyla, Arap dili ve edebiyatını çok iyi bilmektedir. Bu yüzden birçok Arapça tercüme yapan Mehmet Âkif, Mısır yıllarında Kahire'deki "Câmiat-ül Mısriyye" adlı üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı dersleri de vermiştir (1925-1936).

Mehmet Âkif, Arap latifelerini kişizadeler, Harunürreşid ve bedevî, İhşidîler sultanı Kâfûr ve Mütenebbî başlıkları altında işlemiştir.

Anahtar Kelimeler

Mehmet Âkif, Mısır, Arap latifeleri

Abstract

Mehmet Âkif Ersoy, as taking Arabic lessons during the study and remain in Egypt for many years, was good to arabic language and literature. Because of this situation Mehmet Akif who done many translations gave Turkish language and literature lessons at Câmiat-ül Mısriyye university in Egypt years.

Mehmet Âkif committed arabic latif under the headings as "Kişizade, Harunürreşid bedouin, Kâfûr and Mütenebbî".

Keywords

Mehmet Âkif, Egypt, Arabic waggery

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. E-Posta: rdikici@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Mısır'ın Osmanlı Tarihinde önemli bir yeri vardır. Nitekim tarihin kaydettiği kadim medeniyetlerden biri olan Mısır, 642 yılında İslâm hâkimiyetine geçmesinden itibaren yeni bir kültür ve uygarlığın dairesi içine girmiştir. Türklerin bu ülkeyle olan ilişkileri Abbasiler dönemine kadar gitmektedir. Özellikle erken zamanda bir kısmı lejyoner olarak bu ülkeye gelen Türkler, kendi lisanlarıyla eser telif etmişlerdir. Yavuz Selim tarafından fethedildikten sonra Mısır, Osmanlı eyalet sistemi içinde önemli bir yer işgal etmiştir. Sadece idari olarak değil, aynı zamanda kültür ve medeniyet bakımından da ilerleme kaydeden Mısır, Türk aydınları için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Bir yandan mutasavvıf hüviyetleriyle burada yerleşip tutunan Türk sûfiler, diğer yandan bu ülkeye nispet edilen âlim ve şair bürokratlar Mısır'ın kültürel ortamına önemli katkılar sunmuşlardır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve hanedanı döneminde ise Mısır, Osmanlı aydınları için çok daha önemli bir merkez haline gelmiştir. Mısır'ın yakın dönemde kültür ve edebiyatımız açısından ifade ettiği diğer bir husus ise, Mehmet Âkif'in on yılı aşkın bir süre bu ülkede ikamet etmesi ve entelektüel faaliyetlerini sürdürmesidir.¹

Mısır Lozan Antlaşması'na kadar, şöyle veya böyle, şeklen de olsa bir Osmanlı ülkesi idi. Tabiatıyla "Arap devleti" karakteri baskın değildi. Hatta haneden Türk asıllı olduğu ve Türkçe konuştuğu için, askeri ve sivil bürokrasinin üst kademelerinde bir hayli Türkçe konuşan bulunduğundan, Kahire'de böyle bir yayın çok fazla tuhaf kaçmaz. Gölgele'ın Kahire'de yayınlanmasını olağanlaştıran başka unsurlar da vardır. İlk Türkçe gazete Kahire'de yayımlanmıştır. Vakaiyey-i Mısıriye, yani Mısır valisi/ Hıdivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yayımladığı resmi gazete Türkçe ve Arapça'dır. Bu süreli yayın, İslâm dünyasında bir ilktir. Osman resmî gazetesi Takvim-i Vakayi'den üç yıl önce yayımlanmaya başlanmıştır. Bağdat valisi Davut Paşa'nın 1816'da yayımladığı rivayet edilen Türkçe-Arapça Curnanu'l-Irak'ın varlığı kesinleşinceye kadar 1828'de yayımlanmaya başlanan Vakaiyey-i Mısıriye'nin ilkiği devam edecektir.

Mehmed Ali Paşa önce âdetta "hizmete özel" denilebilecek bir mevkute daha yayımlanmıştır: Curnanü'l-Hıdivî, 1826. Yine Türkçe-Arapça bu süreli yayın 100 adet basılıp sadece üst kademe idarecilere dağıtılmıştır. Vakaiyey-i Mısıriye'nin yazıları önce Türkçe olarak hazırlanmıştır, sonra Arapça'ya çevrilmiştir. Hatta

¹ Ayaz, Hayrettin, " Osmanlı Aydınlarının Mısır Algısı: Mehmed Âkif Örneği", www.Mehmedakifersoy.com

1847-1851 yıllarında tamamen Türkçe yayımlanmıştır. Daha sonra tamamen Arapça yayımlanan bir resmi gazete olarak devam etmiştir. Demek oluyor ki, Mısır'ın basın tarihimizin başlangıcında gözden kaçırılan mühim bir yeri olan bu ülkenin sadece basın tarihimizde değil, "basım" yani "tab"- matbaacılık tarihimizde de mümtaz bir yeri vardır. Yayıncılık tarihimizin efsanevi matbaası, Kahire'deki "Bulak" matbaasıdır. Diyebiliriz ki, en güzel, en kaliteli, eski harfli Türkçe eserler bu matbaada basılmıştır. Bulak, Kahire'de bir semttir. Matbaa 1819-1820'de inşa edilmiş ve 1821'de açılmıştır. Vakaiyey-i Mısriye de, başlangıçta 5 yıl sürekli bu matbaada basılmıştır. İlk kitap Türkçe bir eser, Şânizade Ataullah Efendi'nin tercüme ettiği, Prusya kralı Fredrick'in generallerine talimatıdır. Matbaa, kısa süre sonra genişletilmiş ve 1848'de 169 çalışanı olan büyük bir basımevi haline gelmiştir. Bastığı kitapların büyük çoğunluğu Türkçe ve Arapça olup, az sayıda Farsça ve diğer dillerde kitap basılmıştır.²

Bu yüzden Mehmed Âkif'in Mısır'da bulunması sebepsiz değildir.

Mehmet Âkif Ersoy, tahsili sırasında Arapça dersler alması ve Mısır'da yıllarca kalması itibariyle, Arap dili ve edebiyatını çok iyi bilmektedir. Bu yüzden birçok Arapça tercüme yapan Mehmet Âkif, Mısır yıllarında Kahire'deki "Câmiatü'l-Mısriyye" adlı üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı dersleri de vermiştir (1925-1936).

Mehmet Âkif Ersoy

Asıl adı Mehmet Ragif olan Mehmet Âkif, 1873 yılında İstanbul'a doğmuştur. Annesi Emine Şerife Hanım, babası ise Tahir Efendidir. İlk tahsiline Emir Buhari Mahalle Mektebinde başlayan Mehmet Âkif, ilk ve orta tahsilinden sonra, Mülkiye mektebine devam etmiş, fakat babasının vefatı ve evlerinin yanması üzerine Baytar Mektebini bitirmiştir. Babasından Arapça dersleri alan Mehmet Âkif, Fransızca ve Farsça dersleri de almıştır.

Mehmet Âkif, Baytarlık vazifesi yapmış, üç dört sene Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da bulaşıcı hayvan hastalıkları tedavisi için bir hayli dolaşmıştır. Memuriyetinin yanı sıra Ziraat Mektebi'nde ve Darülfünun'da edebiyat dersleri okutmuştur.

1893 yılında İsmet Hanımla evlenen Âkif, tahsil bilgileriyle yetinmeyerek, dışarıda kendini yetiştirmiştir. Memuriyet hayatına başladıktan sonra, öğretmenlik yaparak ve şiir yazarak, edebiyat sahasındaki çalışmalarını devam

² Doğan, D. Mehmet, "Şairin Mısırdaki Gölgesi", Mehmet Âkif ve Gölgelemler Sempozyumu Bildirisi, Türkiye Yazarlar Birliği Yayını, Ankara, Mart 2014, s.34 vd.

ettirmiştir. Akif, neşriyat âlemine daha fazla 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilânıyla başlamış ve bu tarihten itibaren şiirlerini Sırat-ı Müstakim'de yayınlamıştır.

1920 senesinde Burdur Mebusu olarak Birinci Büyük Millet Meclisine seçilen Mehmet Akif, 17 Şubat 1921 günü İstiklâl Marşı'nı yazmış ve Meclis ise 12 Martta bu marşı kabul etmiştir.

Mehmet Âkif'in okuduğu başlıca kitaplar ise, Mesnevî, Hafız Divanı, Gülistan, Leyla ve Mecnun (Fuzuli), Victor Hugo, Lamartine, Zola ve Dauet'tir.

İstiklâl madalyası ile ödüllendirilen Mehmet Akif, 1922 yılında sağlık gerekçesi ile milletvekilliğinden istifa etmiştir. 1923 yılının Mart ayının son günlerinde ortadan kaybolan yakın arkadaşı Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi üzerine, kendine yeni bir yurt bulması gerektiğini hissetmiş ve bir süredir kendisini Mısır'a davet eden Mısır Hıdivi Abbas Halim Paşa'nın davetine uymuştur. Böylece kışlarını Mısır'da geçirmeye başlamıştır.

Mehmet Âkif, 1926 yılından itibaren Mısır Üniversitesi'nde Türkçe dersleri vermiş ve fakat döndükten sonra Siroza tutulmuştur. Bu hastalığının hava değişimiyle geçeceğini zanneden bu zat, Lübnan'a gitmiş, 1936'da Antakya'ya gelmiş ve Mısır'a hasta olarak dönmüştür. Hastalıktan sonra bir deri bir kemik kalan Akif, İstanbul'a gelip tedavi görmesine rağmen, 27 Aralık 1936 senesinde vefat etmiş ve Edirnekapı Mezarlığına defnedilmiştir.

Mehmet Akif, edebî bakımdan kıymetli şiirlerin yazarı meşhur bir Türk şairi olup, İstiklâl şairi olması bakımından da "Millî Şair" ismini almıştır. Şairin en büyük eseri Safahat (İstanbul, 1924), genel adı altında toplanan şiirleri, 7 kitaptan ibarettir:

1. Kitap: Safahat (1911), 2. Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde (1912), 3. Kitap: Hakkın Sesleri (1913), 4. Kitap: Fatih Kürsüsünde (1914), 5. Kitap: Hatıralar (1917), 6. Kitap: Asım (1924), 7. Kitap: Gölgele (1933)³.

³ Okay, M. Orhan - Düzdağ, Ertuğrul, Mehmet Âkif Ersoy, Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2003, cilt: 28, s. 432-439; Yücebaş, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, İstanbul, 1958, s. 171-172. Ayrıca Mehmet Akif Ersoy'un hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Eşref Edib, Mehmed Âkif, Abdullah Işıklar Kitabevi, İstanbul, 1960; Ebuzziya Yeni Osmanlılar Tarihi, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1983; Karakoç S., M. Akif, İstanbul, Diriliş Yayınları, 1985; Doğan M., Camideki Şair-M.Akif, İstanbul, İz Yayın, 1989; Okay M. O., M. Akif- Bir Hareket Heykelinin Anatomisi, İstanbul, Akçağ yayınları, 2000; Çetin N., Günümüze Işık Tutan Münevver Aydın Mehmet Akif Ersoy, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 2006; Timurtaş F.K., Mehmed Akif ve Cemiyet, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006; Yetiş K., Bir Muzdarip Mehmet Akif Ersoy, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006; Kuntay M. C., Mehmed Akif, İstanbul, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 2007.

Arap Latifeleri

Kiizadeler:

Haccac (661-714)⁴, zabita memuruna yatsıdan sonra şehri dolaşarak kimi sarhoş görürsen boynunu vurmasını emretmiş.

Ne kadar fazla kafa keserse efendisinin yanında o kadar fazla itibar kazanacağını bilen bu haydut, hemen o akşamdan paçaları sığayarak bucak bucak sarhoş aramaya başlamış.

Herif memleketin ötesini berisini dolaşırken bir de bakmış ki: Üç delikanlı iki tarafa yalpa vurarak gidiyor; bir mahalle çocuğu da bunları dalga gibi her taraftan kuşatmış yuh sesiyle teşyi ediyor!

Memur hemen delikanlıları tevkif ederek: "Siz kim oluyorsunuz ki, emir hazretlerinin fermanına isyan cüretinde bulunuyorsunuz? Söyleyin bakalım!" deyince içlerinden biri şu beyiti okumuş:

ان ابن من دانت الرقاب له - ما بين مخزومها وها (اشمها)

تأتيه بالرغم و هي صاغرة - يأخذ من مالها ومن دمها

"Haşimilerden olsun, Mahzumilerden olsun, kimse yoktur ki, gelip de babamın önünde boyun eğmesin. Ben bütün eşrafın ve kabilelerin malına, canına tasarruf eden bir adamın oğluyum.)

Anlaşıldı: Bu oğlan mutlaka emirülmüminin pek yakın akrabasından olacak...

Ya sen kim olursun bakalım diye ikincisine sorunca o da şu kıtayı okumuş:

انا ابن لمن لا تنزل الدهر قدره - وان نزلت يوما فسوف تعود

ترى الناس افواجا الى ضوء ناره - فمنهم قيام حولها وقعود

"Ben inâmı hiç tükenmeyen bir adamın oğluyum. Babamın tenceresi her zaman kaynar. Bir gün ocağından inse ertesi gün yine çıkar. Gece gündüz yanan bu ocağın zıyasına doğru halk akın akın gelir. Bir kısmı ayakta, bir kısmı oturmuş olduğu halde ateşin etrafını kuşatır."

Galiba bu da asil bir hanedana mensup olacak. İlişmeye gelmez. Bunları anladık. Fakat sen kimsin سوالini üçüncüsüne tevcih edince, o da şu beyiti söyler:

انا ابن لن خاض الصفوف بعزمه - وقومها بالسيف حتى ستقامت

وركباه لا ينفك رجلاه منهما - اذا الخيل يوم الكريهته ولت

⁴ Bu zat, İslâm tarihine "zalim" lâkabıyla girmiş ve bu lâkabıyla meşhur olmuş Emevî valisidir.

“Ben o adamın oğluyum ki, dönmez bir azim ile safların içine dalar, kılıcıyla onlara istediği istikameti verir. Muharebe meydanında atlar geri dönmek istese bile babamın ayakları üzenğiden asla ayrılmaz.”

Mutlaka bu oğlan da serdarın çocuğudur... Zabita memuru sarhoşların üçünü de bir yere kapayarak sabahleyin vakayı Haccac’a anlatır. Haccac üçünün de huzuruna çıkarılmasını emreder. Meğerse bunların birincisi hacamatçı oğlu, ikincisinin babası baklacı (Arapların sırf kuru bakla pişiren aşçıları vardır). Üçüncüsününki de, çulha imiş!

Haccac, çocukların fesahatine hayran olarak meclistekilere demiş ki: Gördünüz ya, evladınıza edebiyat öğretiniz. Vallahi edip olmasalardı, şimdi bunların üçünün de boynunu vururum⁵.

Harunürreşid ve Bedevî:

Meşhur Asmaî⁶, bir gün Harunürreşid’in yanında imiş. Çölden bir Arap halifenin huzuruna çıkarak bir şiir söylemiş. Halife, şiiri takdir ederken veciz, fakat secili iki üç cümle söyledikten sonra, “Sana şu kadar altın versinler.” demiş. Fakat Arap, “ Bir tanesini bile kabul edemem.” cevabını vermiş. Halife karşısındaki küpeli Arab’ın bu istişnasını görünce hayrette kalmış; sebebini sormuş.

Ya ben okuduğum şiir için nasıl para alabilirim ki, sizin o okuduğunuz, benim zavallı şiirimden bin kat parlak düştü?

Artık Harunürreşid’in gurur ve kalp ferahı, tasvirlerin hatta tasvirlerin üstüne çıkacağı, Arabın caizesini yüz katına çıkaracağı söylemeye lüzum yoktur değil mi?

Asmaî diyor ki:

⁵ Ersoy, Mehmet Akif, Sırat-ı Müstakim, İstanbul, 4 Teşrinisani 1326, cilt: V, sayı: 115, sayfa, 181-182.

⁶ Bu zat, 122’de (740) Basra’da doğmuş ve dedelerinden Asma’a nisbetle Asmaî nisbesini almıştır. Basra dil okulunun en önde gelen temsilcisi Ebû Amr b. Ala’dan başka İsa b. Ömer es -Sekafi. Halil b. Ahmed ve Halef el-Ahmer gibi tanınmış alimlerden tahsil görmüştür. İmam Şafii’nin de talebesi olmuştur. Fevkalade hafızası ve tenkitçi fikir yapısıyla dikkati çeken Asmaî, hacası Ebû Amr gibi. Şiir dinlemek. gramer ve lügat konusundan bilgi toplamak için bedevilerin arasında dolaşmıştır. Aralarında Ebû Ubeyd el- Kasım b. Sellam. Ebû Hatim es-Sicistani, Riyaşi, Sükkeri ve bütün eserlerini rivayet etmiş olan Ebû Nasr Ahmed b. Hatim el- Bahili gibi tanınmış simaların da bulunduğu birçok talebe yetiştirmiştir. Harunürreşid zamanında Bağdat’a giderek halifenin ya kın ilgisini kazanmış ve oğlu Emin’in eğitimiyle meşgul olmuştur. ikamet etmekte olduğu Basra’da 216 (831) yılında vefat etmiştir (bk. Uylaş, Sait, II. Abbâsî Asrı’nda Edebî Çevre, Erzurum, 2001, s. 27; Tülücü, Süleyman, Asmaî, Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansilopedisi, İstanbul, 1991, cilt: 3, s. 499-500).

Bu kadar yaş yaşadım, bu kadar emirler ile halifeler ile zenginler ile düşüp kalktım da bahşiş avı hususunda şu baldırı çıplak bedevî kadar bile maharet gösteremedim. Yazıklar olsun!

İhsidîler Sultanı Kâfûr ve Mütenebbî:

Seyfûddeve Al-i Hemedan padişahlarının en faziletlisi, en edibi olduktan başka pek büyük bir askerdir. Bu muhterem zatın müessiri irfan ve şecaatı, Mütenebbî'ye⁷ büyük büyük şiirler söyletmiştir. Zaten şâirin en güzide eserleri, vaktiyle Mısır'da hüküm süren Kâfur İhşidi ile Seyfûddeve hakkındaki kasideleridir.

Arap edipleri, Mütenebbî'nin Kâfur için söyledikleri şiirleri daha parlak buluyorlar. Zaten şâirin kendisi de, "Ben o kasideleri Kâfur için söylemedim; Mısır ulemasına beğendirmek için söyledim." demiş.

Mütenebbî, Kâfur'a takdim ettiği kasideleriyle kendisine bir vilayet verilmesini ister. Kâfur da, zavallıyı oyalar dururmuş. Nedimlerinden biri, "Efendimiz, bu adamcağızın istediğini is'âf buyurursanız, olmaz mı?" demiş. Kâfur da: "Ne söylüyorsun! Bu herifin dünyada bir dikili ağacı yok iken peygamberlik davasına kalkıştı. Ben tutar da bir memleketi eline verirem ilahlığını ilan etmeyeceğine nasıl emin olabilirim?" cevabını vermiş⁸.

⁷ Peygamberlik iddiasında bulunan kimse anlamındaki "Mütenebbî" lakabıyla tanınan şâir Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Huseyn, 302 (915) yılında Kûfe'de doğmuştur. Şiir söyleme kabiliyeti erkenden başlayan Ahmed, bilhassa Ebû Temmâm ve el-Buhturi'ye karşı hayranlık duyuyordu. Kûfe'nin Karmatîler tarafından yağmalanması üzerine Bağdat'a, oradan da Suriye'ye gitmiş ve bazı bedevî reislerine kasideler yazmıştır. Daha sonra Lazkiye'ye gitmiş ve burada Kelboğulları arasında siyâsi ve dinî mahiyette bir isyanın başına geçerek peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Hemedâniler sultanı Seyfûddeve'yi, İhşidiler sultanı Kâfûr'u ve Büveyhîler veziri İbn el-Amid'i methetmiştir. Mütenebbî, Deyr el-Akûl civarında 353 (965) tarihinde ölmüştür. Divân'ı daha IV. (IX.) asırdan başlayarak İbn Cinnî, Ebu'l-A'lâ el-Ma'arrî, et-Tebrîzî ve İbn Sîde gibi birçok dil ve edebiyet âlimi tarafından şerhedilerek İslâm dünyasında rahatlıkla istifade edilebilecek şekilde sokuldu (Furat, Ahmet Suphi, Arap Edebiyatı tarihi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, I, 320-321).

⁸ Ersoy, Sırat-ı Müstakim, İstanbul, 29 Eylül 1326, cilt: V, sayı: 110, sayfa: 88-89.

KAYNAKÇA

- ÇETİN, N. (2006), *Günümüze Işık Tutan Münevver Aydın Mehmet Akif Ersoy*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- DOĞAN, M. (1989), *Camideki Şair-M. Akif*, İstanbul: İz Yayın.1989.
- EBUZZİYA (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- ERSOY, Mehmet Akif (1326), *Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)*, İstanbul, 4 Teşrinisani 1326.
- EŞREF Edib (1960), *Mehmed Âkif*, İstanbul: Abdullah Işıklar Kitabevi.
- KARAKOÇ S. (1985). *M. Akif*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- FURAT, Ahmet Suphi (1996). *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, C I: 320-321.
- KUNTAY, M. C. (2007), *Mehmed Akif*, İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayımcılık.
- OKAY, M.O. (2000), *M. Akif- Bir Hareket Heykelinin Anatomisi*, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- OKAY, M. Orhan – Düzdağ, Ertuğrul (2003), “Mehmet Âkif Ersoy”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Vakfı*, İstanbul, 2003.
- TİMURTAŞ, F.K. (2006), *Mehmed Akif ve Cemiyet*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÜLÜCÜ, Süleyman (1991), *Asmâi*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansilopedisi.
- UYLAŞ, Sait (2001), *II. Abbâsî Asrı'nda Edebî Çevre*, Erzurum.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1983), *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YETİŞ, K. (2006), *Bir Muzdarip Mehmet Akif Ersoy*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YÜCEBAŞ, Hilmi (1958), *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, İstanbul.

HALİMAT BAYRAMUK'UN "İKİ KASIM BİN DOKUZ YÜZ KIRK ÜÇ" ROMANINA SOSYOLOJİK AÇIDAN BİR YAKLAŞIM

A SOCIOLOGIC APPROACH TO HALİMAT BAYRAMUK'S NOVEL 'TKI KASIM BIN DOKUZ YUZ KIRK UC'

Emine Bilgehan TÜRK*

Öz

Edebiyatın toplumsal yapıyla ilişkisi gün geçtikçe daha çok ilgi çeken bir durumdur. Edebî bir metnin nihayet belli bir yaşantının ürünü olması ve özgünlüğü, onu incelerken başvurulan önemli yanlarından birini oluşturur. Tarihin inceleme alanına giren önemli olaylar tarih biliminin kendi kuralları çerçevesinde incelenirken ilgili olayların günümüz insanına nakledilmesinde eksiklikler bulunur. Tarihin belge ve veri sunma işlevinin göz ardı ettiği insan ve duygu gerçeği edebiyatla yaşatılmaya ve okuruna hissettirmeye çalışılır. İşte bu eksikliklerin tamamlanması noktasında tarihe yardımcı olabilecek başka bir disiplin de tarihi olayları yansıtan edebî metinlere sosyolojik açıdan bakmaktır.

Karaçay Malkar edebiyatının kadın yazarlarından Halimat Bayramuk'un İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanı, Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya Savaşı sırasında girişmiş olduğu büyük sürgünün Karaçay halkına uygulanan kısmını söz konusu etmektedir. Binlerce insanı anayurdundan koparan bu uygulamanın açmış olduğu yaralar hala tam anlamıyla kapanmamıştır. Bu yazıda ilgili roman, edebiyat sosyolojisi bakımından ele alınırken buna uygun olarak eserin edebî ve nesnel haritaları oluşturulmuş eserin okuruna vermek istediği mesaj ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

roman, sosyoloji, sürgün, Karaçay Malkar Türkleri

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-mail: eminebilgehanurk@hotmail.com.

Gönderim Tarihi: 06.07.2015

Kabul Tarihi: 10.09.2015

Abstract

The relationship between literature and social structure has become an attractive situation day by day. A literal text's originality and being of product of a certain living construct its important ways to be examined. Once the significant events which are included in the examination field of history are examined through the rules of the science of history, some diminutions appear in tranference of related events to the today's people. The reality of human and feeling ignored by the function of serving document and data of history is tried to be lived and felt through the literature. Another method which can help history obviate these diminutions is to approach from a sociologic aspect.

One of the female writers of Karacay Malkar, Halimat Bayramuk's novel 'İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç' mentions about the big banishment of Soviet Union to the Karacay people during the World War II. The pain of this implementation removing thousands of people from their homeland has not yet ended exactly. In this study while related novel is examined through sociologic aspect, accordingly literal and objective maps of the work are constructed and the message for the reader is tried to be presented.

•

Keywords

novel, sociology, banishment, Karacay Malkar Turks

•

GİRİŞ

"Her romancının eseri, içinde roman tarihinin yüksek sesle söylenmemiş bir yansımasını, romanın ne olduğuna dair bir düşünceyi barındırır. Benim konuşturmak istediğim, romanlarımın içinde var olan bu fikirdir." (Kundera 2002: 7) Milan Kundera, roman sanatına dair görüşlerini bu cümlelerle özetlemeye çalışırken, bütün kuramsal fikirlere karşılık yazılan her romanın kendi kuramını yazma çabası taşıdığını ve bir anlatma ihtiyacından doğduğunu da belirtmiş olur. İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanı ise yazarının "Tehcirin, halkımıza getirdiği felaketler hakkında yazmayı kendime borç sayıyorum. Eksiklikleri vardır, ancak yazılanlar gerçeğin ta kendisidir. Benim amacım da budur." (Bayramuk 2014: 5) ifadeleriyle kendi eserinin yazılış maksadını okuyucusuna belirtmiş olur.

Edebiyat bir anlatılar toplamı olarak, bir cemaatin üyelerinin ortak bağlarını anlamlarını sağlayan hikâyeleri kapsar. Edebiyat bir anlamda bir milletin günlüğüdür. (Sağlık 2012: 309). Bu günlüğün, hayatı hayalden gerçeğe en canlı şekilde taşıyan türü olarak romanı göstermek çok da iddialı bir fikir olmasa gerek. Yazar, kendi milletinin günlüğünü yaşanılanların tanığı olan neslin ve sonradan doğanların sürgün sebebiyle maruz kaldığı maddi manevi bütün gerçekleri roman türünün imkânları nispetinde anlatmaya çalışarak hem edebi bir anlatı oluşturmuş hem de sosyal hafızanın kuvvetlenmesinde ve geleceğe aktarılmasında büyük bir rol oynamıştır.

Halimat Bayramuk (1917-1996)¹ Karaçay Malkar edebiyatının en önde gelen kadın yazarlarından. Bayramuk'un İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanını edebiyat sosyolojisi bakımından ele alırken buna uygun olarak eserin edebi ve nesnel haritaları çıkarılmış olup eserin okuruna vermek istediği mesaj ortaya konmaya çalışılmıştır. Yöntem gereği "Romanın Edebi Haritası" ana başlığı altında eserin "Olay örgüsü, ana karakteri ve önemli yan karakterleri, anlatıcısı, zamanı, mekânı" romanın anlatımına bağlı olarak incelenmiştir. "Romanın Nesnel Haritası" bölümünde kuramın "..Romana konu olan tarihsel kişilikler, olaylar ve zaman- mekan hakkında elden geldiğince nesnel bilgiler toplanır" (Baydemir 2001: 193) ilkesi doğrultusunda Karaçay Türklerinin tarihi geçmişine dair bilgi verilmeye çalışılmış olup sonraki bölümde de edebi ve nesnel haritalar karşılaştırılmıştır.

¹ Romancı ve ilgili roman için bk. Kolcu, Ali İhsan, Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı, Salkımsöğüt, Erzurum, 2010, s. 910-911.

I- ROMANIN EDEBİ HARİTASI

1.Olay Örgüsü

1942'nin ağustosunda Almanlar, Karaçay Muhtar Vilayetini beş buçuk ay süreyle işgal etmişlerdir. Bu süreçte Karaçaylıların mallarının bir kısmına el konulmuş, kalanları da kendileri zor durumda kaldıkları için harcamışlardır. İşgal bittiğinde de Almanları destekleyenler onlarla birlikte Karaçay'ı terk etmiş olsalar da kalanlar Alman işbirlikçisi suçlamalarından kurtulamamışlardır. Ekim 1943'ten itibaren NKVD² askerleri köylerde görünmeye başlamış böylelikle de halk arasında gizliden gizliye sürgün sözü dolaşmış olsa da erkeklerinin büyük çoğunluğu cephede olan Karaçaylılar buna itimat etmemiştir. İki kasım gecesi herkesin kapısı Rus askerleri tarafından çalınır ve tüm halka iki saat içinde evlerini terk etmek zorunda oldukları, bunun için hazırlanmaları söylenir. İki saat içinde yanlarına ancak birkaç parça eşya ve biraz yiyecek hazırlayabilen insanlar önce kamyonlara doldurularak tren istasyonuna taşınır daha sonra da vagonlara doldurularak sürgün edilirler. İnsani hiçbir ihtiyacın gözetilmediği vagonlarda halk su, yiyecek ve en önemlisi tuvalet ihtiyaçlarını karşılamakta sıkıntılar yaşar. Bu yolculuk boyunca yaşlıların, çocukların ve hastaların büyük çoğunluğu ölür. Bu da defin işlemlerini bir ihtiyaç olarak doğursa da yönetim tarafından buna izin verilmez. Kefenlerini yanlarında taşıyan Karaçaylılar için ölümlerini bilmedikleri yerlere, tanımadıkları insanlara teslim etmek tarifsiz bir acı verir.

Romanın ana kahramanı Gokka da babası Majay'ı yolculukta kaybeder. Yolculuğun sonunda insanlar ailelerin büyük çoğunluğu parçalanmış şekilde katar katar farklı köylere yerleştirilirler. Yerleştirildikleri Kırgız topraklarında daha önce kulak³ olarak sürülmüş farklı milliyetlerde insanlar yaşamakta olduğundan herkes yeni sürgünleri aynı hoşgörülle karşılamaz. Gokka, annesi Habibat ile Frida'nın boş bir odasına yerleşir. Soğuk kış günlerinde en büyük ihtiyaçları yakacak olur. Gokka arkadaşı Halimat ile kamış keserek bu sorunu çözmeye çalışsa da annesi Habibat'ı kocasının cenazesini yolda bırakmak, kızı Kemishan'dan haber alamamak ve şehit oğlu Harun'un acısından kolay kolay uzaklaştıramaz. Kolhoz yöneticisi Kuznetsov sürgünlerin buldukları yerden beş kilometreden fazla uzaklaşmalarına izin vermez ve sürgünlere despot bir yaklaşım sergiler. İhtiyaç olmasına rağmen Gokka'nın sağlık ocağında doktor olarak çalışmasını istemese de yaşlı sağlık memurunun çalışmayacağını bildirip cerrah Gokka'nın sağlık memuru olarak çalışmasının onu rencide edeceğini de

² NKVD: Narodny Kommissariat Vnutrennikh Del. (Rusça "İçişleri Komiserliği Devlet Emniyet Teşkilatı" kelimelerinin kısaltılmışı, aynı zamanda gizli polis teşkilatı)

³ Kulak: Sovyet Rejimi'nin ölçülerine göre varlıklı sayılan köylülere verilen isim. Bunların mülkleri devletleştirilerek kendileri sürgüne gönderilmişlerdir. (Bayramuk 2014: 89.)

bildirilmesi üzerine Gokka'nın sağlık memuru olarak çalışmasına izin verilir. Bu sırada sürgünler arasında tifüs salgını başlar ve Gokka'nın annesi tifüsten ölür. Halkın elindekileri çeşitli yollarla alan Kuznetsov görevden alınır yerine iyi niyetli Yatsenko atanır. Yatsenko, sürgünlere iyi davranır, onlara pazara gidebilmeleri için, Gokka'ya da kocası Aslan'ı araması için izin verir. İzin belgesiyle gezen Gokka, kardeşi Kemishan'ın dilenirken bir Kazak'ın tecavüzüne uğradığını sonra da intihar ettiğini öğrenir. Yalnızlığı her geçen gün artan Gokka, kocası Aslan'ın öldüğünü yazılarını ve eşyalarını da Bayçora ailesinin sakladığını öğrenir. Gokka günlerce Aslan'ın yazılarını kendine sığınak edinir. Daha sonra okuldan arkadaşı Harun'la karşılaşır eski bir tanıdıkla zaman geçirmek ona iyi gelir. Harun da ailesini kaybetmiş olduğu için evlenme kararı alırlar. Aynı hastanede çalışan Harun sürekli kıskançlık sorunları çıkarır. Görüşmedikleri yıllarda Harun'un Almanlarla tehditle de olsa çalıştığını duyan Gokka ondan ayrılır. Hamile olan Gokka'nın bir oğlu olur. Stalin'in ölüm haberi herkeste farklı düşüncelere sebep olur. Kimi Karaçaylıların gönlünde yaşanan felaketin sebebi olarak Stalin görülse de kimisi için o "Sabahın Güneşi" imgesini hala korumaktadır. Kruşçev yönetimi Stalin'in haksız uygulamalarını gün yüzüne çıkarır, sürgün edilen halklara da yurtlarına dönme izni verilir. Bu hak yeni sevinçlerin ve sorunların sebebi olur. Gokka, oğlu ve on dört yıllık sürgündeki en yakın arkadaşı olan Halimat ve ailesiyle birlikte köyüne döner. Sürgünden dönenler evlerine Gürcülerin yerleştiğini, bıraktıkları hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını görür. Birçok kişi evleri boşaltmak istemeyen Gürcülerle mücadele etmek zorunda kalır hatta kavgalarda ölenler de olur. Gokka Aslan'ın yazdıklarını kitaplaştırarak gelenek görenek ve Karaçay'ın geçmişini genç nesillere öğretmeyi amaçlar. Kendisi de Moskova'da doktorasını tamamlayarak tıp bilimleri doktoru unvanını alsa da on dört yıllık sürgün yılının hafızasından silinmediği belirtilerek eser sonlandırılır.

2. Başlıca Karakterler

Halimat Bayramuk eserinin Sözbazı kısmında kahramanlarının adlarını seçmedeki tercihlerini şöyle ifade etmiştir. "Kitapta adı geçen kişilerin isimleri çoğu kez değiştirilmeden verilmiştir. Onları, Orta Asya'nın kum düzlükleri çoktan yutmuştur." (Bayramuk 2014: 5) Öyle ki yazar romanın baş kahramanı Gokka'nın kardeşi ve ikinci evliliğini yaptığı eşinin adlarını değiştirmemiştir. Her ikisinin de adı eserde Harun olarak geçer.

Bir anı roman olarak yazılan *İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç* romanında yazar, kahramanlarını işlerken olumlu ya da olumsuz bir model oluşturma yoluna gitmemiş, kahramanlarını yaşananların bir yansıtıcısı olarak eserine

taşımıştır.

Gokka: Zengin şahıs kadrosuna rağmen *İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç* romanı, ana karakter Gokka'nın romanıdır, denebilir. Olay örgüsü Gokka'nın yaşadıkları üzerine kurgulanan eserde dikkate değer en önemli husus ise 1917 devrimine inanmış, kendini devrime adanmış ve devrimin yetiştirdiği iki neslin yaşadığı güven paradoksunun Gokka'nın psikolojisiyle izaha çalışılmasıdır. Stalin'e imanla yetiştirilen neslin sürgün ve maruz bırakıldıkları muamele ile karşısında yaşadıkları anlam ve değer karmaşası Gokka'nın iç konuşmaları ile aydınlatılmaya çalışılır. Gokka Rostov'da bulunan Tıp enstitüsünü bitirip aynı yıl bütün sınıf arkadaşlarıyla beraber savaşa katılmış bir Tabip yüzbaşısıdır. Gokka cephedeki hastanesinin Alman uçakları tarafından bombalanması sonucu bacağından yaralandığı için köyüne izinle geri döner. Aynı gece bütün Karaçaylılarla birlikte sürgün edilen Gokka cephedeki çalışmalarının, madalyalarının NKVD askerleri karşısında bir hükmü olmadığını anladıkça Stalin'e olan inancını kendi kendine sorgular. "Yerde oturanlardan birinin 'Stalin'in bu faciadan haberi yoktur' diyerek yanındakine dert yandığını işiterek, Gokka yine düşünceye daldı. 'Ya göz göre göre evlerimize yerleşen Gürcüler?' – dedi Gokka kendi kendine. 'Bu duruma ne demek lazım?!' Gokka'nın kalbinde Stalin'e karşı olan inanç o kadar derindi ki onu bir türlü suçlayamıyordu. Stalin gibi doğru bir insanın yeryüzüne gelmediği okul kitaplarından başlayarak her gün gazetelere, mecmualara yazılıp duruyordu. Radyoda sabahtan akşama aynı şeyleri söylerdi. Onu bırakın, 'Stalin' adı o kadar çok söyleniyordu ki Lenin'in adı unutulmaya yüz tutmuştu." (Bayramuk 2014: 19) Gokka yaşananlara baktıkça sürgünün önceden yapılan bir planın son parçası olduğunu da düşünür. "Koruyucusu olamayan küçük bir halkı topyekûn sürmek, zor olmasa gerek. Üstelik onun can damarı olan aydınları 1937 yılında imha edilmişse, erkeklerinin tamamı cepheye ise... Kadınları, çocukları, yaşlıları hayvan vagonlarına yüklemek pek zor olmasa gerek." (Bayramuk 2014: 64)

Eser boyunca Gokka duyguları ve mantığı arasında kalır. "Gokka'nın eli farkında olmadan kaputunun üzerindeki madalyasına dokundu koparıp atmamak için kendini zor tuttu. Aklına o madalyanın verildiği gün geldi. Arkadaşlarının kendisini çılgınca alkışladığını hatırlayarak gözlerinin karardığını hissetti. Çocukluğundan beri GTO, GSO, 'Voroşilovsiky Streok' denilen nişanlara, özellikle madalyalara saygı göstermeyi öğrenen Gokka, madalyasını koparıp atamadı. Ama onun bugünkü durumu 'madalya için bir züldür' – diye düşündü. Bu hale getirilen bir insanın asker elbisesi giymesine bile gerek yoktu." (Bayramuk 2014: 82)

Ailesini tamamen kaybettikten sonra Gokka, Aslan'ı ararken Kazak, Kırgız coğrafyasında sürgün edilen insanların dramını tekrar tekrar yaşar. Gördükleri onu sürekli iç beniyile muhasebe yapmaya yönlendirir. İnanç noktasındaki zayıflığını sorgularken rejimin bu noktadaki uygulamalarını da eleştirmiş olur. "Gokka eski bir bezin üzerinde diz çökerek namaz kılmakta olan ihtiyara kulak verdi. Onu dinlerken: 'Allah'ım, kalblerden sana inanma hissi olarak hiçbir şey bırakmadan kazıyıp attılar. Bu yaşlı adamın sana inandığı gibi inanabilseydim, bugün çok daha huzurlu olurdu. – Allah'ın takdiri böyleymiş deyip sabrederdim. Ama sana inancım kalmamış. Nasıl kalsın ki, senin adının ilk harfini büyük yazmayı bile yasakladılar', -diye düşünceye daldı." (Bayramuk 2014: 176)

Gokka da rejime inanmışlık insan aklı ve duygularının da sınırlarını zorlar niteliktedir. Gokka ve Aslan birbirlerine karşı sevgilerini ilan ederken Gokka "Bütün dünya proletarya zafere ulaşana kadar, evliliğin adını anmamak" (Bayramuk 2014: 183) şeklinde söz vermiştir.

Gokka Karaçay halkının sözüne güvendiği, aydın kişisidir. Atayurda dönüş haberlerinin yaygınlaşmasından sonra da herkes dönüş planları ile meşgulken Gokka onları kalıcı sorunlarla yüzleşmek zorunda bırakan konuşmalar yapar. Gokka için öncelikli sorun sürgünde yetişen kuşaklar ve eskiler arasındaki kültür farklılığıdır. Sürgünde geçen on dört yıl insanlara kendi gelenek görenek ve en önemlisi dillerini unutturur noktaya gelmiştir. Gokka bu konudaki fikirlerini toplantılarda dile getirir. "Şu anda benim kanaatime göre, biz büyükler kim olduğumuzu ve nasıl bir halk olduğumuzu gençlere anlatmak zorundayız. Halkımızın kalan parçası da bunu bilmek zorundadır. Böyle gidersek, on beş yıl sonra dilimizi kaybedeceğiz, dilimiz yok olursa halkımız da yok olur." (Bayramuk 2014: 250)

Eserin son kısmında yani Karaçay topraklarına dönüşten sonra Gokka, kültürel değerlerin yaşatılması için Aslan'ın çalışmalarını kitaplaştırarak kendisine yüklenen aydın sorumluluğunu da böylelikle yerine getirmiş olur.

Majay: Majay, 1920'de Çavul köyüne Sovyet rejimi geldiğinde atını, ineğini babadan kalan eski arabasını eliyle teslim etmiş rejime inanmış bir karakterdir. Sürgün zamanında ise yarım yıldır dizleri tutmadığı için hayatını karısının ve kızının yardımıyla sürdürür vaziyettedir. Majay sürgün yolculuğu sırasında kimseyle konuşmaz yaşananların muhasebesi onun içsesiyle esere yansıtılır. Yaşlı Majay, sürgün yolculuğuna dayanamaz ve yolculuk bitmeden ölür. Cenazesinin nereye bırakıldığının bilinmemesi de kızını ve karısı Habiyyat'ı üzer.

Habiyyat: Kocasına göre daha dinç evin işlerini üstlenmiş sessiz kendi

halinde bir kadındır. Oğlunun şehit haberini alması, sürgün sırasında kocasının ölmesi, Kemishan'dan haber alınmaması Habibat'ı hayattan tamamen koparır. Sürgünde Tifüs hastası bir Karaçaylıyı eve misafir olarak kabul ettiği için kendisi de hastalığa yakalanır ve ölür.

Kemishan: Majay ve Habibat'ın küçük kızlarıdır. Sürgün gecesi Kemishan başka bir kolhozda olduğu için ailesinden ayrı sürgün edilir. Gittiği yerde dilenirken yaşlı bir Kırgız tarafından kandırılarak tecavüz edilir. On dokuz yaşında olan Kemishan intihar ederek ölür.

Hasan: Sürgün, herkesin gönlünde derin yaralar açıp yaşadıklarını kendilerine sorgulatırken en derin akislerini Hasan'da gösterir. Hasan öfkesini zor kontrol ederken sözleriyle herkesin duygu ve isyanına tercüman olur. "Kim...Kimdir suçlu?! Ben savaşa katılmak için can atmıştım. Sen... sen subaysın, ülkeyi düşmandan korurken yaralandın, bugün bu hallere neden düştün? Benim babam şu anda cepheye savaşıyor. Bu masum insanların kocaları, oğulları kızlar da savaştılar. Kimin için savaşıyorlar, söyle? Dayanamıyorum, hiç dayanamıyorum!" (Bayramuk 2014: 66) Sürgüne en büyük başkaldırımı da Hasan, yolun sonunu görmeden intihar ederek yapar.

İbrahim: Eserde çok etkin bir karakter olmasa da sürgünün ana hedefi ve uygulamanın hiçbir taviz kabul etmeyişi İbrahim üzerinden anlatılır. Sürgün kararnamesinde farklı milliyetlerden evli olanların eşleriyle gidebileceklerini fakat eşlerini yanlarında tutabilmenin mümkün olmadığı belirtilir. "İbrahim 'in karısı rustu. O da okulda öğretmen olarak çalışıyordu. Birlikte yaşayalı yirmi altı yıl olmuştu. İki oğullarından biri de cepheydi. Tehcir gecesi, aile içinde başka halklardan olanlara tercih hakkı vermişlerdi: 'İsterseniz beraber giderseniz, isterseniz burada kalırsınız' diye. İbrahim'in karısı katılmadı." (Bayramuk 2014: 81) Oysaki İbrahim Almanlara karşı mücadele vermiş hapse atılmış, solunum tüpüyle nefes alabilen devrimin hizmetinde ellili yaşlarında bir öğretmendir.

Tötka Maria: Kırgız topraklarına daha önce kulak olarak getirilmiş bir sürgündür. Maria, sürgün yıllarında Gokka'nın hep yanında olmuş onunla elinde olan yiyeceklerini paylaşmış biridir. Maria'nın insancıl yaklaşımı, sürgünün insanlar arasında oluşturduğu güvensizlik ve nefreti aslında yönetimin oluşturduğunu halkın kendi arasında sorunsuz yaşayabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

3. Anlatıcı

İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanında anlatıcı bütün zamanlara hâkim

yazar anlatıcıdır. Anlatıcı zaman zaman geçmişe dair yaşanmışlıkları ifade ederken özetleme tekniğini kullanmış bazen de kahramanların iç konuşmalarını hâkim bakış açısıyla okuruna ulaştırmıştır. "Gokka'nın şu anda içini kemirip bitiren şey, apoletin bir teğmen tarafından koparılıp atılmasıydı. Bu rütbelere Gokka'ya boşuna verilmemişti: 1941 yılından başlayarak bu güne kadar, sahra hastanelerinde gecesini gündüzüne katarak hizmet vermişti." (Bayramuk 2014: 60-61)

Anlatıcı eserde bazı durumlarda vaka zamanının aktarıcısı olarak kendini gösterir. "İşte iki üç kadın, insanları çiğneye çiğneye Sımay'a doğru yürümeye başladılar bile." (Bayramuk 2014: 61)

4. Zaman

Karaçay Türklerinin haklarının ellerinden alınması resmi olarak 2 Kasım 1943 tarihi ile 9 Ocak 1957 tarihleri arasında gösterilir. Bu zaman on dört yıl, iki ay, yedi günlük bir süreyi kapsamış olsa da Karaçaylıların yağmalanan ata yurtlarına dönüşleri Haziran 1957 olarak "Moskova – Kislodovsk treni, 1957 yılı haziranında Nevinnomskaya stanitsesine geldi" (Bayramuk 2014: 265) cümlesiyle ifade edilir.

Romanda zamana dair ilk bilgi Majay'ın dikkatiyle Çavul köyü kadınlarının evlerini badanalamak için 1943 Ekiminde Ekim devrimi hazırlıkları sırasında yedi kilometrelik yoldan beyaz toprak taşıdıkları bilgisinin anlatılmasıyla verilir. Daha sonra NKVD askerlerinin köye yerleştikleri gecenin sabahında zaman şu ifadeyle belirtilir. "Bu durum 1943 yılı ekim ayının ilk yarısında idi." (Bayramuk 2014: 19)

Yokluk, ölüm, hastalık ve gözyaşıyla geçen sürgün çoğu kişide zaman olarak anlamını kaybetmiş olsa da "Biz bu karanlık ambarın içinde yol alalı on beş gün geçti, - dedi, saymasını henüz unutmayan biri." (Bayramuk 2014: 81) cümlesiyle belirtilir. Sürgüne dair başka bir zaman ifadesi de yolun sonuna yaklaşıldığında "Bugün felaket kurbanlarının karanlık dehlizde yol alışlarının meğer yirminci günü imiş." (Bayramuk 2014: 85) şeklinde ifade edilirken zamanın insan psikolojisine yansımaları "Gün, yıl kadar; gece ise ondan da uzun görünüyordu. Katar yol almaya devam ediyorsa da zaman ilerlemiyor gibiydi. Her zaman olduğu gibi günde bir kez ihtiyaç molası ve ölü çıkarma. Feryat, figan ve gözyaşı. Ölülerin sayısı da her geçen gün artmakta. Burada akli olan, aklını yitirmiş gibidir. Gerçekten delirenler de vardı. İnsanlar adeta ağaç kütüğü gibi olmuşlar, idraklerini kaybetmişler. Tek yaptıkları ve ya yapmaya çalıştıkları şey yiyecek aramak, soğuktan korunmak..." (Bayramuk 2014: 77) gibi anlatımlarla okura ulaştırılmaya çalışılır. Tren yolculuğundan sonra da zamana dair bir dikkat Gokka ve annesinin Frida'nın evine yerleşmeye çalıştıklarında verilir. "Gokka tek başına ağızlandı. Kasımın ikisinden bugünkü yirmi ikisine kadar, Gokka'nın evde

pişen yemeğe ilk kez kaşık çalışı budur.” (Bayramuk 2014: 88)

Gokka ve annesi arasında indirildikleri yere dair geçen konuşma sırasında eserin vaka zamanının sonrasına dair bilgilerle birlikte Sovyet yönetimi uygulamalarının da bir değerlendirmesi yapılmıştır. “1917 yılından başlayarak ülkenin insanlarına kaç türlü felaket gelmiştir! İç savaşta kırıldılar; bulaşıcı hastalık salgınları, açlık ve sefalet onları kitleler halinde yok etti. Kendi emekleriyle yaşayan köylüleri ‘kulak’ yapıp gözden irak yerlere sürdüler. 1937 yılında ülkenin en gözde insanlarını, aydınlarını tırpanla ot biçer gibi biçtiler. Bütün bu yapılanlar insanların adalete ve hukuka olan inancını temelden sarsmıştır. Savaşta yirmi milyon insan hayatını kaybetmiştir. 1948-1950 yılları arasında birçok dürüst insan yok edilmiştir. Kişinin yarınından emin olacağı bir gün gelecek miydi acaba?!..” (Bayramuk 2014: 91)

Romanın yazma zamanı “Bugün, bu kitabın yazıldığı gün (1990), aynı yerde Kuzey Kafkasya’nın ünlü çimento fabrikası bulunmaktadır.” (Bayramuk 2014: 57) cümlesiyle ifade edilir

5. Mekân

İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanında mekânı üç ayrı noktadan değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi sürgünün başladığı Çavul köyü, ikincisi bir iç mekân olarak yaşanan olayların kaynağı olan tren vagonları, üçüncüsü ise birbirinden farklılık gösteren Kırgız topraklarıdır. Her aile farklı köye yerleştirildiğinden bunlar özellik olarak büyük başkalıklar göstermeyen mekânlardır. Gönderildikleri yeri bilmeyen sürgünler için yer adı bildiren ilk mekân şöyle ifade edilir. “Ufukta görülen evler de Kırgız topraklarına düşen Tokmak kasabası imiş.” (Bayramuk 2014: 85) Gokka’nın Aslan’a yazdığı mektubu postalamak için postanede çalışan kızdan öğrendiği adres mekâna dair açık bilgi içerir. “Kazakh SSR, Cambul Oblast, Kurday Rayon, Trudovik Kolhoz.” (Bayramuk 2014: 96)

Gokka, annesi Habiybat ve Abidat’ın gönderildiği köy, sürgün mekânına dair özellikleri genel hatlarıyla verir. “Araba Kırgız topraklarında on sekiz kilometre yol aldıktan sonra, Çu kanalı üzerindeki köprüden geçerek Kazakistan’a girdi. Köprüden sonra üç kilometre katederek Trudovik Köyü’ne girdiler. Köyü ikiye ayıran tek caddenin iki tarafında yaprakları dökülmüş kavak ağaçları dikkati çekiyordu. Ağaçların arasından hayal meyal fark edilen basık kerpiç evler, pek yalın görünüyordu. Bütün evler beyaz badanalı ve kamış çatılı idiler.”⁴

Eserin tamamında atayurt dağlarının ve yeşilliklerinin güzellikleri özlemle yâd edilir. Sürgünden sonra adı değiştirilen topraklara asıl kimliğini gösteren

⁴ Bayramuk, *İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç*, s. 86.

adlandırılmanın yapılışı da “- Sizi kutluyorum (siz!), Gokka Majayevna (saygılı hitap!), kararname çıktı. Köylerdeki kumandanlıklara bugün tebliğ edilecek. Karaçay Çerkes Muhtar Vilayeti'nin ihdasına, Çerkessk şehrinin merkez olmasının, şu anda 'Kluhori' adıyla anılan eski Mikoyanşahar'a bundan böyle 'Karaçayşahar' adının verilmesine, -diye Yüksek Prezidium tarafından karar verilmiştir, dedi.” şeklinde kurguya bağlı olarak Gokka'ya açıklanırken okura da ulaştırılmış olur.

II- NESNEL HARİTA

Tarihte küçük hanlıklar ya da yönetim birimleri şeklinde yaşayan Karaçay⁵ Türklerinin Sovyet yönetimi sırasındaki dünyaya kapalı yaşayışları ve tarihleri üzerine yeterince çalışma yapılmamış olup sürgün yıllarına ait bilgiler de şöylece özetlenebilir. “1917 Bolşevik İhtilali sonrasında bütün Kafkasya'da ve bu arada Karaçay-Malkar'da da çok kısa bir süre bağımsızlık heyecanı yaşandı. Fakat bu heyecan Ruslar tarafından kanla bastırıldı. 1920'de Karaçay-Malkar bölgesi "Sovyet" sistemine dâhil oldu. Ağustos 1942'de Alman ordusu Karaçay Özerk Vilayeti'ne girdi ve bölgeyi beş ay kadar elinde tuttu. Karaçay-Malkarlılar da 1943 yılı sonlarına kadar Sovyetler'e karşı bağımsızlık mücadelelerini sürdürdüler. Bu arada Kafkaslarda Ruslara karşı çıkarılan pek çok ayaklanmaya önderlik ettiler. Bu mücadeleler sırasında nüfuslarının büyük bir bölümünü kaybettiler.

Bölge, Ocak 1943'te Almanlardan kurtarıldı. 2 Kasım 1943 ve 8 Mart 1944'te güya Alman ordusuyla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Karaçay-Malkar nüfusunun tamamı yurtlarından çıkarılarak topyekûn bir sürgüne ve soykırıma maruz kaldılar. Bu sürgün sırasında da toplam nüfuslarının yarısını kaybettiler.

Orta Asya ve Sibiryadaki sürgün yerlerinde 14 yıl kalan Karaçay-Malkar halkı, 1957 yılında itibarları iade edilince Kafkasyadaki eski yurtlarına geri döndüler.”⁶

III- EDEBİ HARİTA İLE NESNEL HARİTANIN KARŞILAŞTIRMASI

Edebi harita ile nesnel harita arasında zaman, mekân, kişilikler ve olay örgüsü bakımından tam bir uyum vardır. Roman biyografik bir romandır. Romanın yazarı Halimat Bayramuk, eserde Halimat adıyla ana karakter Gokka'nın en yakın arkadaşı olarak yer alır. Atayurt ve sürgün mekânı, sürgün zamanı ve Karaçaylılara resmi olarak dönüş izninin verilmesi tarihi gerçeklerle tam uyum içerisindedir. Sürgünün mimarı Josef Stalin ve Stalin'in haksız

⁵ Karaçay Türklerinin tarihi geçmişlerine dair bilgi için bk.Adiloğlu Adilhan, Karaçay- Malkar Türklerinin Rus Hakimiyetine Girişi, *Turkish Studies*, Wolume 3/1 winter, 2008. s. 145-201.

⁶ www. pau.edu.tr/ ctleb/tr/sayfa/Karaçay-balkar-turkleri

uygulamalarının gün yüzüne çıkarılmasının sebebi olan Kruşçev, tarihteki misyonları ile eserde yer alırlar. Eserinin yazılış amacını yaşanan zulmü anlatmak olarak özetleyen yazar, arkadaşının yaşam hikâyesi üzerinden tarihi mekân, zaman ve şahıslarda değişikliklere gitmeden amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

SONUÇ

“Her edebi eser sosyal bir olaydır. Ferdin eseridir, ama ferdin içtimai eseri. Edebî eserin ana özelliği, kişiyle toplum arasında bir bildirişim (communication)” aracı olmasıdır.” (Meriç 2014: 448) İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç, kurgu itibarıyla Gokka'nın romanı olsa da Sovyet yönetiminin ideolojik uygulamalarının ve yaptırımlarının sonuçlarını yansıtması itibarıyla bu idari yapıdaki diğer Türk topluluklarının da maruz kaldığı problemleri göstermesi bakımından büyük bir coğrafyanın romanıdır. Romanda özellikle genç karakterlerin yaşadığı ifade edilen inanç ve kimlik bunalımları bu geniş coğrafyanın birçok dönem eserinde de ele alınır.

İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç romanı Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatlarında örnekleriyle sıkça karşılaşılabilecek kuşaklar arası kimlik ve kişilik farkına gösterilebilecek örneklerden biridir. Cengiz Aytmatov'un⁷ hikâye ve romanlarında sıklıkla karşılaşılan rejimin yetiştirdiği gençlerin ana babalarıyla dini ve kültürel değerler noktasındaki inanç farklılıklarına Gokka açık bir örnek teşkil eder. Sürgün sırasında insanların inanarak yinediği bir ermişe ait “Dağ önünde bir halk olur, güneş altında yok olur” (Bayramuk 2014: 30) sözünü halk felaketlerinin habercisi olarak görürken Gokka bu konuya duyarsız, hatta yabancı kalır. Bu, “Gokka'nın annesi ve babası dindar kişiler olmalarına rağmen, kendisi başka türlü eğitilmişti.” (Bayramuk 2014: 39) ifadesiyle açıklanmaya çalışılır. Gokka'nın sisteme olan inancı onu mankurtlaştıracak⁸ kadar aklını ve mantığını kullanmaktan uzaklaştırır. Kuşaklar arası farklılığa örnek olarak Ayşe Yılmaz'ın Majay'a dair “Onun bu dönüşümü Özbek yazar Adil Yakuboğlu'nun ‘Buzkaymak’ hikâyesinde anlattığı babasının pişmanlığını hatırlatır. Yakuboğlu'nun babası suçsuz yere hapsedildikten sonra bile Stalin'e olan inancını sürdürmüş, ancak sonunda gerçekleri fark etmiştir.” (Yılmaz 1998: 297) değerlendirmesi gösterilebilir.

⁷ Bk.Kolcu, Ali İhsan (1997), *Milli Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, İstanbul, Ötüken Neşriyat. Aynı çalışma ikinci baskıda Kolcu, Ali İhsan (2008), *Bozkırdaki Bilge*, Erzurum, Salkımsöğüt. şeklindedir.

⁸ “Mankurt” teriminin açıklaması ya da mankurt tipinin özelliklerini Nurullah Çetin Cengiz Aytmatov'un eserlerinden yola çıkarak maddeler halinde sıralar. bk. Çetin, Nurullah (2011), *Mankurtluk Külâhı*, Ankara, Berikan Yayınevi, s. 13-15.

Romanda Karaçay halkının kökeni, insan yapısı ve kültürel özellikleri eser içerisinde göze batmayacak şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır. "Menşei Alanlar'a kadar uzanan bu soylu halk, kaç asır yaşadysa da, ondan, bugün döküldüğü kadar gözyaşı dökülmemiştir. Orta çağda yaşayan Alan Devletinin sınırları Kuban Irmağından Hazar Denizine kadar uzanıyordu. Onun halkı uzun boylu, beyaz tenli güzel insanlardı. Elleri her şeyi yakışırdı. Bizans ve komşu devletlerle alış veriş yapmışlardır. Alan kralı, kendi kız kardeşi Borena'yı Gürcü Kralı Bargat'a vermişti. Bu medeni devleti Çingiz Han'ın Moğolları dağıtmıştır." (Bayramuk 2014: 46) cümleleriyle ifade edilir. Karaçay, halkının kendi halinde çalışkan yaşantısının Tolstoy'un ifadelerinde de yer aldığı " 'Karaçay, Mingitav'ın eteklerinde kimseye zarar vermeden, kendi emeğiyle yaşayan bir halktır. Dürüstlüğüyle, güzelliğiyle yiğitliğiyle ün kazanmıştır.' Sözlerini Lev Tolstoy söylemiştir." (Bayramuk 2014: 76) şeklinde anlatılır.

Karaçay insanının çaresizliğini anlatan "Dünleri çiğnenmiş, bugünleri yok edilmiş, yarınları ise karanlık!" (Bayramuk 2014: 79) şeklindeki ifade sürgünün Karaçay halkına yaşattığı en büyük sorunlardan birinin de sürgünde doğan ya da sürgün yıllarında büyüyen gençler ve ebeveynleri arasındaki bilinç farkı olduğunu gösterir. Bu durum sık sık dile getirilirken "Gençler kendilerini 'yerden ot gibi fıskırışmış' sanıyorlar." (Bayramuk 2014: 282) gibi deyimlere başvurularak anlatım kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.

Sürgün ve Sovyet yönetiminin düne dair verdiği zararlar bir yerden sonra düşünülmez zira milletlerin sürekliliği onları bir arada tutan sosyal değerlerin yaşatılmasına bağlıdır. Bu değerlerin yok edilmiş olması romanın aydın kahramanları arasında dile getirilir. "-İşte görüyorsun, hâlâ Stalin'i aklayarak, bütün suçu Beria'ya yüklüyorlar, -dedi.

Onların ikisi de aynı pislik. Hangisinin eğri, hangisinin doğru olduğundan artık bize ne fayda, ne de zarar var. Bize yapabileceklerini zaten yaptılar. Halkımızın çehresinde "millet" görüntüsü kalmadı. Dili, tarihi, kültürü mahvoldu." (Bayramuk 2014: 235-236)

Halimat Bayramuk'un eserini 1990'da yayımlamış olduğu düşünüldüğünde yazarın bu romanı geçen zamanın sürgünün topluma verdiği zararı yıllar sonra da azaltmadığını ya da yaşanan acıyı hafifletmediğini anlatması bakımından dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

- ADİLOĞLU, Adilhan(2008), “Karaçay- Malkar Türklerinin Rus Hakimiyetine Girişi”, *Turkish Studies, Volume 3/1* winteR: 145-201.
- BAYDEMİR, Hüseyin (2002), “M.T. Aybek’in ‘Nevâî’ Adlı Romanına Sosyolojik Açıdan Bir Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S18: 193-199.
- BAYRAMUK, Halimat (2014), *İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç*, (Akt. Yılmaz Nevruz), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇETİN, Nurullah (2011), *Mankurtluk Külâhı*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KOLCU, Ali İhsan (1997). *Milli Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KOLCU, Ali İhsan (2010), *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- KOLCU, Ali İhsan (2008), *Bozkırdaki Bilge*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- KUNDERA, Milan (2002), *Roman Sanatı*, (çev. Aysel Bora), İstanbul: Can Yayınları.
- MERİÇ, Cemil (2014), *Kırk Ambar I*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAĞLIK, Şaban(2012), “Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi”, (Ed. Köksal Alver), *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları: 307-343.
- YILMAZ Ayşe (1998), “Bir Sovyet Aydınının Trajedisi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 10: 295-300.
- www.pau.edu.tr/ctleb/tr/sayfa/Karaçay-balkar-turkleri (erişim tarihi: 5 Temmuz 2015).

**ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜKLERİNDE AYNI YANLIŞTAN
DOĞMUŞ YEDİ GÖLGE KELİME: HAV, HAVLA, HOBLA,
HUBLA, HAVUBLA, HAVABLA, HAUBLA**

**SEVEN GHOST WORDS THAT ARE BORN FROM THE SAME
MISTAKE IN CHAGATAI TURKIC LANGUAGE DICTIONARIES:
HAV, HAVLA, HOBLA, HUBLA, HAVUBLA, HAVABLA,
HAUBLA**

Sinan UYGÜR*

Öz

Çağatay Türkçesi ile ilgili hazırlanan sözlüklerde pek çok gölge kelime mevcuttur. Bu gölge kelimelerin bir kısmının ortaya çıkışında sözlük müelliflerinin payı olsa da asıl payın müelliflerin kullandığı yazmaları çoğaltan müstensihlere ait olduğu görülmektedir. Bu makalede de "hav", "havla", "hobla", "hubla", "havubla", "havabla" ve "haubla" şeklinde sözlüklerde kendilerine yer edinmiş yedi gölge kelime üzerinde durulmuştur. Yapılan incelemenin sonucunda bu kelimelerin Nevâî'nin Sedd-i İskenderî'sinin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih ktb. 3754 numaralı yazmasındaki veya bu yazmaya kaynaklık etmiş ya da bu yazmadan çoğaltılmış başka bir yazmadaki bir harf eksikliği sebebiyle ortaya çıktıkları anlaşılmıştır.

•

Anahtar Kelimeler

Çağatay Türkçesi, gölge kelime, hav, havla, hobla, hubla, havubla, havabla, haubla

•

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkoloji@yahoo.com

Gönderim Tarihi: 28.08.2015

Kabul Tarihi: 19.10.2015

Abstract

There are many ghost words in the dictionaries that are prepared about Chagatai Turkic Language. Although the dictionary editors have contributions to the appearance of some of these words, it is seen that the substantial contribution belongs to the copyists that reproduce the manuscripts used by the editors. In this article, it is discoursed on seven shadow words that have attained place for themselves in the dictionaries as: "hav", "havla", "hobla", "hubla", "havubla", "havabla" and "haubla". As the result of the analysis that was made, it was understood that these words appear due to a missing letter in the manuscript of Nevâ'î'nin Sedd-i İskenderî's Süleymaniye Manuscript Library Fatih ktp. 3754 or in another manuscript that sourced for or has been reproduced from this manuscript.

•

Keywords

Chagatai Turkish, ghost word, hav, havla, hobla, hubla, havubla, havabla, haubla

•

Dil zaman içinde değişik sebeplerle başkalaşmalara uğrar, bu başkalaşmaların artmasıyla ki yeni ağız, şive, lehçe ve hatta diller ortaya çıkar. Çoğunlukla konuşma dilinde görülen bu değişimler zaman zaman yazı dillerine de sirayet eder. Konuşma dilinden yazı diline yansıyan değişimler başlangıçta tabii karşılanmazlarsa da sonra sonra kabul görüp değişmez gerçekmiş gibi sahiplenilirler. Ancak bunlardan daha başkaca, ekseri sözlük müelliflerince hayal perdesine konan, selefleri tarafından yeniden sahnelenen, sahnelendikçe gerçeklik izlenimleri artan; sahnenin arkasına bakıldığında ancak gerçek olmadıkları anlaşılıp sadece birer yanılsama oldukları fark edilebilen kelimeler de vardır. “Gölge kelime” olarak adlandırılan bu kelimelerin Türk dili üzerine kaleme alınan sözlüklerde de varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.

Bilgi çağı denen günümüzde bilgiye ulaşmada nispi bir hızlanma olmuşsa da bilgi muhafızlarının zihniyet dönüşümünün teknolojik gelişmelerin gerisinde kalması sebebiyledir ki bugün de bu alanda aşılması güç engeller vardır ve elbette bilim adamları enerjilerinin büyük bir kısmını bu uğurda sarf etmek zorunda kalmaktadır. Türkiyat çalışmalarında da ne yazık ki durum aynıdır. Türkiyat veri tabanımızın olmayışı sebebiyle yapılan çalışmalara ulaşmadaki zorluklar, bu bilim dalında bilgi üretimini olumsuz etkilemektedir. Hâlbuki bilgiyi paylaşmak, bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmak beraberinde bilgi üretimini hızlandıracak ve Türklük bilimi pek çok hurafeden arınacaktır. Çağatay Türkçesi üzerine hazırlanan sözlüklerde mevcut gölge kelimelerin tespiti ve tashihi de bu alanda çalışanların yeni imkânlar kazanmalarına bağlıdır.

Çağatay Türkçesi Türk dili tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu alanda yapılan çalışmaların 15. yüzyılın sonlarında Ali Şir Nevâyî'nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” isimli eseriyle başladığı ve temelde onun eserleri üzerinden günümüze kadar ivme kazanarak devam ettiği görülmektedir. Osmanlı, İran ve Hindistan'da onun eserlerini anlamak üzere tertip edilmiş gramerler ve sözlükler onu Türkçenin diğer tarihî lehçelerinden ayrıcalıklı bir yere oturtmaktadır. Ancak hazırlanan bu sözlüklerdeki “debr”, “onzel”, “kumşum”, “ahsardurğa”, “arkığlaça”, “aşkış”, “aşlar”, “bilekçi”, “çens”, “ebegü”, “isir”, “karuğ”, “mamur”, “sayğur”, “söksül”, “toşuk-tuşuk”, “tut”, “yile-” gibi pek çok kelimenin gölge kelime olduğunun ortaya çıkartılmasıyla (Thúry 1903; Eren 1950; Clauson 1960; Erbay 2010; Kaçalın 2011) bu alanda sözlük kaleme alanların eserlerini kaleme aldıkları dönemdeki iletişim ve ulaşım imkânlarındaki yetersizlikler yüzünden yetkin olamadıkları anlaşılmıştır. Bu eserlerdeki gölge

kelimelerin miktarı, sözlüklere kaynaklık eden orijinal metinlerin bir araya getirilip sözlüklerle mukayesesi, elde edilen geçiş sıklığı düşük kelimelerin de günümüzdeki lehçelerle karşılaştırılmasıyla daha da artacaktır.

Bu makalede de bir kısım sözlükte *hav*, *havla*, *hobla*, *hubla*, *havubla*, *havabla*, *haubla* şeklinde yer alan yedi gölge kelime üzerinde durulacaktır. Bunların birincisi olan “*hav*” kelimesi ilk Abuşka Lugati’nde geçmekte olup eser üzerine yapılan çalışmalarda “Çaçmağ kavına dirler ki Sedd-i İskenderî’de Keşmîr şehri üzerinde odla yel tılısmını bozmağ beyânında gelür” (Atalay 1970: 249; Güzeldir 2002: 319; Kaçalın 2011: 552) açıklaması ile yer almaktadır. Daha sonraları kelime, bu sözlükten mühlhem başka sözlüklerde de kendine yer bulmuştur. Abuşka Lugati’ni “Dictionnaire Djaghataï-Turc” ismiyle Petersburg’da yayınlayan Véliaminof-Zernof da kelimedede düzeltmeye gitmemiş ve kelimeyi yukarıdaki gibi vermeyi uygun görmüştür (1869: 256). Kelime ACS’de “خَوْ khav (khau): tapló” (Vámbéry 1862: 60), PdC’de “خَوْ amadou” (Courteille 1870: 313), LT’de “дж. خَوْ typ. قَاوْ قَوْ” (Budagov 1869: 539), DTAP’de “خو Həw Sbst., = t قَاوْ amadou. | Zündschwamm.” (Zenker 1876: 413), ÇOW’de “xav: kav, kurum. Feuerschwamm, Russ” (Kunós 1902: 80), şekil ve açıklamalarıyla yer almıştır. Özbekler Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi’nin eserinde de kendine yer bulan kelime burada da “kav, seffân, kurum” karşılığı ile kaydedilmiştir (Süleyman Efendi 1298: 167).

Yukarıdaki malumata bakınca *hav* kelimesinin tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde var olabileceği düşünülse de Türk lehçelerinin taranması sonucunda böyle bir kelimenin mevcut olmadığı görülmüştür. Kelimenin karşılığı olarak verilen “Çaçmağ kavına dirler...”deki “*kav*” kelimesinin ise tarihî Türk lehçelerinde kullanıldığı yazılı kaynaklarda tespit edilmiştir. Kelimenin Eski Uygur Türkçesinde “*kavağu*” (Caferoğlu 1993: 114), Karahanlı döneminde DLT’de “*qav*” (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 411), Harezmi Altınordu Türkçesinde “*kav*” (Ünlü 2012: 297), Kıpçak Türkçesinde “*kav*” (Toparlı vd. 2003: 132), Eski Anadolu Türkçesinde “*kav*” (Kanar 2011: 430) ve Çağatay Türkçesinde “*kav*” (Süleyman Efendi 1298: 223) olarak kullanıldığı ilgili eserlerden anlaşılmaktadır. Hasan Eren ve Tuncer Gülensoy kelimenin kökeni üzerine yazdıkları maddelerde çağdaş Türk lehçelerinde kelimenin “*kav*”, “*kuv*”, “*gov*” “*kuv*”, “*kau*”, “*kog*”, “*kö*”, “*ko*”, “*kü*”, “*ku*”, “*kağ*”, “*xağ*”, “*kabü*”, “*kabö*”, “*xabo*”, “*kıa*”, “*ävä*” (Eren 1999: 218; Gülensoy 2007: 477) olarak kullanıldığını kaydetmişlerdir.

Çağatay Türkçesi ile yakın ilişki içinde olan dillere bakıldığında bu anlamda Moğolcada “*ula*” (Lessing 2003: 1339), Farsçada ise “*قو qau*” (Steingass 2005: 992), “*خف khaf, khuf*” (Steingass 2005: 468), “*خَفْ (hef)*” (Şükûn, 2006: 796) kelimelerinin bulunduğu görülmektedir. Räsänen, kelimenin Çuvaşçadaki şeklini Moğolca ile ilişkilendirmiştir (1969: 508). EDAL’de de kelimenin Ana Altayca şeklinin

“*k’ jöbe” olabileceği ileri sürülmüş, buna bağlı olarak Altay dillerindeki türevleri de ele alınmıştır (Starostin vd. 2003: 802). Kök olarak Altay dillerine bağlanan kelimenin Farsçadaki “قو qau” şeklinin Türkçeden ödünçleme olduğu (Doerfer 1967: 532-533) açıktır. “خف *khaf*”/“خَفْ (*ħef*)” kelimesi de Türkçeden ödünçleme olmalıdır. Çağatay Türkçesinde karşılığı olan ve vezin olarak da farklılık arz etmeyen Farsçadaki bu kelimelerin şiirde tercih edilmesinin düşük bir ihtimal olduğunu kabul etmek gerekeceğinden “Ħav” biçimini bunlarla örtüştürmek doğru olmayacaktır. Zaten “خف *khaf*”/“خَفْ (*ħef*)” kelimesi de bu sebeplerden Çağatay Türkçesinde -en azından eldeki eserlerde- kullanılmış değildir.

Kelime için verilen örnek Nevâyî'nin “Sedd-i İskenderî”sindedir. Abuşka Lugatî'nde yer alan “Digil Ħav bile könli dik boldı taş / Ki andın imes muṭlaķa şu'le fāş” (Atalay 1970: 249; Güzeldir 2002: 319) beyti Kaçalın tarafından “dégil Ħublar könğli dék boldı taş / ki andın émes muṭlaķā şu'le-fāş” (2011: 552) olarak okunmuş, kelime S (Clauson 1960: 279r) dikkate alınarak tashih edilmiş ve madde başı ile örneğin uyuşmadığı ifade edilmiştir (Kaçalın 2011: 552). Kelimenin örneklendiği Sedd-i İskenderî'nin yazmalarına ve yayınlarına bakıldığında beyitteki kelimenin Kaçalın'ın bu düzeltmesiyle uyuştugu görülmektedir. Kelime, Bibliathèque Nationale de Francedaki Supplement 316 numaralı yazmanın 430. varağının a yüzünde “خوبلار”, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki Revan ktb. 808 numaralı yazmanın 385. varağının b yüzünde “خوبلار”, Revan ktb. 809 numaralı yazmanın 230. varağının b yüzünde “خوب لار”, Revan ktb. 810 numaralı yazmanın 233. varağının b yüzünde “خوبلار”, Konya Karatay Yusufaga Kütüphanesindeki 42Yu6627 numaralı yazmanın 251. varağının a yüzünde “خوب لار”, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesindeki Esad Efendi ktb. 2578 numaralı yazmanın 308. varağının a yüzünde “خوبلار”, Ayasofya ktb. 3854 numaralı yazmanın 233. varağının a yüzünde “خوبلار” şeklinde yer alırken, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih ktb. 3754 numaralı yazmanın 277. varağının a yüzünde “خوبلا” biçiminde hatalı olarak yazılmıştır. Eserin yayınlarından bu son nüshaya ulaşılmadığı ve bu sebeple yanlış yazımdan da bahsedilmediği (Tören 2001: 265; Erkinov 1993: 299) anlaşılıyor. O hâlde Abuşka müellifi, eserini hazırlarken ya eserin Fatih ktb. 3754 numaralı yazmasını ya da bu nüshadan çoğaltılmış veya bu nüshaya kaynaklık etmiş, ancak günümüze ulaşamamış veya henüz tespit edilememiş başka bir nüshasından faydalanmış olmalıdır. Abuşka müellifi bahsedilen beyitteki “خوبلا” şeklinde yanlış yazılan kelimeyi “taş”, “şule”, sonraki beyitteki “timür”, “ot” kelimeleri arasındaki münasebete de uygun, yani [taş+demir+kav=ot/şule] denklemindeki “kav”ın eksikliğine binaen iki nokta fazlalığı ile “Ħav bile” şeklinde anlamış ve aktarmıştır.

Kelimeyi beytin anlam bütünlüğü içinde değerlendirmek bu hususta daha kesin bir sonuca ulaşmamızı sağlayacaktır. Courteille beyti “On aurait dit que la pierre et l’amadou étaient devenus comme son cœur, d’où aucune flamme ne saurait s’élever” (1870: 313) biçiminde tercüme etmiştir. Atalay da beyti “Kav değil gönlü taş gibi oldu ki andan kıvılcım bile çıkmıyor.” (1970: 249) şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Kaçalın ise NS’de beytin anlamını “Sanki kendisinden hiç kıvılcım çıkmayan güzellerin gönlü gibi taş kesildi” (Kaçalın, 2011: 552) şeklinde vermiştir ki beytin bu çevirisinden kelimeyi “hav bile” değil de “hūblar” olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı anlaşılmaktadır.

Bu kelime ile bağlantılı diğer kelimelere gelince, AL’de “hobla” (Atalay 1970: 249), GAL’de “havubla” (Güzeldir 2002: 319), NS’de “havla” (Kaçalın 2011: 552), DDT’de “خوبلا” (Véliaminof-Zernof 1869: 256), ACS’de “خوبلا *khaubla” (Vámbery 1862: 60), PdC’de “خوبلا” (Courteille 1870: 313), ŞSL’de “خوبلا” (Süleyman Efendi 1298: 167), ÇOW’de “xavabla” (Kunós 1902: 80), DTAP’de “خوبلا HAUBLA” (Zenker 1868: 414), LT’de “خوبلا” (Budagov 1869: 540) ve ÇTS’de “havla” (Ünlü 2013: 449), “hobla” (Ünlü 2013: 476), “hubla” (Ünlü 2013: 482) şeklinde geçen bu altı kelime yazının farklı yorumlara imkân tanınması sebebiyle ortaya çıkmış olmalıdır. Bu sözlüklerde “çakmak” anlamıyla yer alan bu kelimelerin sözlükten sözlüğe bulaşıp çeşitlenerek günümüze ulaşmış olmalarına rağmen Çağatay Türkçesinde kullanımlarıyla ilgili elde herhangi bir somut örnek de yoktur. Ancak kelimelerin gerek verilen anlamları ve gerekse yazım hususiyetleri bakımından yukarıda bahsedilen “hav” kelimesi ile ilişkili oldukları açıktır. AL’nin yazmalarında farklı harekelemeler ile yazılmış olsa da hepsinde “خوبلا” harf sıralamasıyla yer alan kelime “hubla / hobla / haubla / havubla / havabla” okunabileceği gibi “hav bile” de okunabilir ki bu da “hav” kelimesine verilen beyitteki gölge kelime ile uyuşmaktadır. Yani bu kelimeler “hav” kelimesine verilen örnekten yanlışlıkla doğmuş görünüyor. Yukarıda da bahsedildiği üzere verilen beyitteki kelimenin tetkik edilen Sedd-i İskenderî yazmalarından biri hariç diğerlerinde “خوبلار” şeklinde yer alıyor olması ve beytin anlam bütünlüğüyle bunun daha iyi uyuşması sebepleri iledir ki bu kelimeler de gölge kelimedir. Çağatay Türkçesi üzerine yazılmış Bedâyiü’l-Lugat’te (Borovkov 1961), Senglah’da (Clouston 1970), Hulasa-i Abbasî’de (Düzgün 1388), Zebân-ı Türkî’de (Kara 2011), Nisâb-ı Türkî’de (Sarica 2014), Behçetü’l-Lugat’te (Thúry 1903), Der Beyân-ı Istilâhât-ı Emtahü’ş-şufarâ Mevlânâ Nevâyi’de (Özkan 1996), Navâiy Asarlari Luğatî’nde (Şamsiyev ve İbrâhimov 1972), Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâxli Luğatî’nde (Kononov 1984), Navâiy Asarlari Uçun Qisqaça Luğat’te (Xasanov 1993), Çağatay Tiliniñ İzâhliq Luğatî’nde (Bahâwudûn 2002) ve Tschaghataisch-Deutsches Glossar’da (Prokosch 2009) bu yedi kelimenin kaydedilmemiş olması

için ilk bakışta bu sözlük müelliflerinin sözlüklerini hazırlarken Sedd-i İskenderî'den yararlanmamış veya dikkatsiz olabilecekleri ihtimalleri akla gelse de yukarıda tezahür eden bilgiler doğrultusunda bunun böyle olmadığını ve bu sözlük müelliflerinin daha dikkatli çoğaltılmış nüshalardan faydalanarak sözlük hazırladıklarını söylemek daha doğru olacaktır.

Tarihî metin çalışmaları yapanların sağlam kalesi olan, her sıkışılan yerde müracaat edilen sözlüklerin içinde pek çok hata barındırıyor olduğu gerçeği, metin dilbilimcilerdeki sözlüklere güveni ortadan kaldırmalı; örneği az, ancak bir iki yerde tespit edilebilen kelimeler sağlam bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bunların yapılabilmesi için ise yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere evvela büyük bir Türkiyat veri tabanı hazırlanmalı ve ilgililerin buraya kolayca erişebilmeleri sağlanmalıdır. Sözlüklerimiz, ancak yapılacak bu çalışmalardan sonra güvenilir bir müracaat kaynağı olma hususiyetine sahip olabilir.

ESER KISALTMALARI

ACS: Abuska Csagatajtörök Szogyüjtemeny

AL: Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü

ÇOW: Şejx Suleyman Efendi's Çağatay-Osmanisches Wörterbuch

ÇTS: Çağatay Türkçesi Sözlüğü

DDT: Dictionnaire Djaghataï-Turc

DTAP: Dictionnaire Turc-Arabe-Persan

EDAL: An Etymological Dictionary of Altaic Languages

GAL: Abuşka Lûgati (Giriş-Metin-İndeks)

LT: Sravnitelnyj Slovar Turetsko-Tatarskix Nareçij

NS: Nevāyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar

PdC: Dictionnaire Turc Oriental

S: Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi

Xan

ŞSL: Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmânî

KAYNAKÇA

- Ali Şir Nevâyî. *Hamsa-i Nevai*, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi 42Yu6627 nolu yazma.
- Ali Şir Nevâyî. *Külliyât*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan ktb. 808 nolu yazma.
- Ali Şir Nevâyî. *Külliyât-ı Nevâyî*, Bibliathèque Nationale de France, Supplement 316 nolu yazma.
- Ali Şir Nevâyî. *Sedd-i İskenderî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi ktb. 2578 nolu yazma, 260-347 varakları arası.
- Ali Şir Nevâyî. *Sedd-i İskenderî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya ktb. 3854 nolu yazma, 195-272 varakları arası.
- Ali Şir Nevâyî. *Sedd-i İskenderî*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih ktb. 3754 nolu yazma, 238-328 varakları arası.
- Ali Şir Nevâyî. *Sedd-i İskenderî*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan ktb. 809 nolu yazma, 196-271 varakları arası.
- Ali Şir Nevâyî. *Sedd-i İskenderî*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan ktb. 810 nolu yazma, 199-275 varakları arası.
- ATALAY, Besim (1970), *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- BAHÂWUDÛN, Muḥemmet-Tursun vd. (2002), *Çağatay Tiliniñ İzâhliķ Luğati, C I-II*, Urumçi: Şincañ Halk Neşriyatı.
- BOROVKOV, Aleksandr Konstantinoviç (1961), *Bada'i al Luğat*, Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- BUDAGOV, Lazar Zaharovich (1869), *Sravnitelnyy Slovar Turetsko-Tatarskix Nareçiy, Cilt I*, Saint Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademiy Nauk.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1960). *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*, London: E.J. W.Gibb Memorial Series.
- COURTEILLE, Pavet de (1870), *Dictionnaire Turc Oriental*, Paris: A L'imprimerie Impériale.
- DOERFER, Gerhard (1967), *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen, Cilt III*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- DÜZGÜN, H. (1388). *Hekim Mehmed Xoyi, Xulase-yi Ebbasi (Senglax)*. Tebriz: İntişârât-ı Yârân.
- ERBAY, Fatih (2008), W. Radloff'un "Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ERBAY, Fatih (2010), "'Gölge Kelime' Terimi ve Çağatayca Sözlüklerdeki Bazı Gölge Kelimeler", *Turkish Studies*, Volume 5/3: 1175-1186.
- ERCİLASUN, Ahmet ve AKKOYUNLU, Ziyat (2014), *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Luğâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EREN, Hasan (1950), "Çağatay Lûgatleri Hakkında Notlar", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt 8, S 1.2: 145-163.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu

Yayınları.

- ERKINOV, Sâdir (1993), *Mukammal Asarlar To'plami Yigirma Tomlik O'n birinçi Tom Xamsa Saddi İskandariy*, Tâşkent: O'zbekistân CCR "Fan" Naşriyâtı.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜZELDİR, Muharrem (2002), *Abuşka Lüğati (Giriş-Metin-İndeks)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- XASANOV, Bâtirbek (1993), *Navâiy Asarlari Uçun Qisqaça Luğat*, Tâşkent: Uzbekistân Respublikasi Fanlar Akademiyasining "Fan" Naşriyâtı.
- KAÇALİN, Mustafa (2011), *Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KANAR, Mehmet (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- KARA, Funda (2011), *Zebân-ı Türkî*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- KONONOV, Andrey Nikolayeviç vd. (1984), *Alişer Navâiy Asarlari Tilining İzâxli Luğati III*, Tâşkent: Uzbekistân SSR "Fan" Naşriyâtı.
- KÚNOS, Ignác (1902), *Şejx Suleyman Efendi's Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest: Mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
- LESSING, Ferdinand (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II*, Çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Fatma (1996), "Nevayi Eserleri İçin Yazılmış Bir Lügat: Der Beyân-ı Istlâhât-ı Emtahü'ş-şuğarâ Mevlânâ Nevâyî". *Bilgi*, Sayı: 1, Bahar'96, 1996, 198-243.
- PROKOSCH, Erich (2009), *Tschaghataisch-Deutsches Glossar*, Graz: Universität Graz.
- RÄSÄNEN, Marti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SARICA, Bedri (2014), *Çağatayca-Farsça Manzûm Bir Lügat Nisâb-ı Türkî*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- STAROSTIN, Sergei-vd. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Brill-Leiden- Boston
- STEINGASS, Francis Joseph (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞAMSİYEV, Parsa ve İbrâhimov, Sâbircân (1972), *Navâiy Asarlari Luğati*, Tâşkent: Ğafur Ğulâm Nâmidagi Adabiyât va San'at Naşriyâtı.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (1882). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmânî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- ŞÜKÛN, Ziya (1996), *Farsça-Türkçe Lügat*, İstanbul: MEB Yayınları.
- THÚRY, József (1903), *A 'Behdset-ül-Lugat' Czimü Csagatáj Szótár*, Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- TOPARLI, Recep-vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÖREN, Hatice (2001), *Ali Şir Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, Suat (2012), *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.

- VÁMBÉRY, Ármin (1862), *Abuska, Csagatajtörök Szogyűjtemeny*, Budapest: Emich Gusztav M.Akad Nyomdasz Betűivel.
- VÉLIAMÍNOF-ZERNOF, Vladimir Vladimirovich (1869), *Dictionnaire Djaghatai-Turc*, Saint Petersburg: Academie Imperiale des Sciences.
- ZENKER, Jullius Theodor (1866), *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*. Leipzig: Wilhelm Engelmann, Libraire-Éditeur.

CÜMLE ÖGELERİNİN TASNİFİ

CLASSIFICATION OF ELEMENTS OF THE SENTENCE

Şahap BULAK*

Öz

Cümle ögelerinin doğru tasnifi, Türkçe söz dizimindeki sorunların çözümünde büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar yayımlanan söz dizimini konu alan makalelerde ve söz dizimi kitaplarında özne ile yüklem asıl/temel/zorunlu öge; bunların dışındaki ögeler ise yardımcı öge olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu tasnif, cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak yansıtmadığı için söz dizimindeki sorunların çözümüne yardımcı olmadığı gibi bu sorunların çözümünü de geciktirmiştir. Bu durum cümle ögelerinin yeni bir tasnifine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu çalışma söz konusu ihtiyacı gidermek ve söz dizimindeki diğer sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle bugüne kadar yayımlanmış söz dizimini konu alan makaleler ve söz dizimi kitaplarında esas alınan cümle ögelerinin tasnifleri özetlenmiştir. Bunlar üzerine yapılan kısa bir değerlendirmeden sonra cümledeki işlevleri ve nitelikleri dikkate alınarak temel öge, zorunlu ögeler ve seçimli ögeler olmak üzere üçe ayrılarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra temel öge, zorunlu ögeler ve seçimli ögeler ayrı başlıklar altında incelenerek özellikleri ve tanımları verilmiştir. Temel ögenin cümlelerin kurucu ögesi olan yüklemden oluştuğu, zorunlu ve seçimli ögelerin ise cümlede kullanılan yükleme göre değişkenlik gösterdiği kanısına varılmıştır. Söz konusu ögelerin belirleyicileri üzerinde durularak cümlede yer almalarının neye bağlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada dile getirilen fikirlerin uygulamasını gösteren örnek cümle çözümlenmeleri yapılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, elmek:sahapbulak@gmail.com

Gönderim Tarihi: 24.08.2015
Kabul Tarihi: 20.10.2015

•

Anahtar Kelimeler

Türkiye Türkçesi, söz dizimi, cümlelerin ögeleri, temel öge, zorunlu öge, seçimlik öge

•

Abstract

Accurate classification of the elements of the sentence plays an essential role in resolution of the problems in Turkish syntax. Within the articles and syntax books about the syntax published up to now, while subject and predicate have been considered as main/key/compulsory elements, elements other than those have been regarded as auxiliary elements. However, since such a classification does not represent the qualities of the elements of the sentence in full, it did not only leave resolve the problems unsolved in syntax but also delayed its resolution. This situation reveals a requirement for a new classification for items of the sentence. This study has been carried out to meet the need in question and contribute to the resolution of other problems.

First of all, classifications of elements of the sentence based upon in articles and syntax books about syntax published up to now have been summarized. Following a short review upon these, elements of the sentence have been classified in a manner to fulfil the need. Elements of the sentence have been classified as main, compulsory and optional elements, divided into three considering their functions and qualities within the sentence. Then, features and definitions of the main, obligatory and optional elements have been given being reviewed under separate titles. It has been concluded that main element is derived from predicate that is the constituent element, while compulsory and optional elements vary depending on the predicate used within the sentence. Dwelling upon the determiners of the elements in question, on what issue their falling within the sentence depends has been determined. Besides, sample sentence analysis demonstrating practice of the ideas stated within the study has been made.

•

Keywords

Turkey Turkish, syntax, elements of the sentence, main element, compulsory element, optional element

•

1. GİRİŞ

Türkçe ile ilgili bilimsel çalışmalar bir yandan hızla artarken bir yandan da nitelik değiştirmektedir. Eski çalışmaların oluşturduğu geleneksel dil bilgisinin açtığı yolda, modern bakış açılarıyla yapılan bilimsel çalışmalar ile gramer sorunlarına çözüm bulma çabaları sürmektedir. Ancak buna rağmen birçok konuda henüz bir görüş/kabul birliği sağlanabilmiş değildir. Ses bilgisi, şekil bilgisi, sözcük bilgisi ve anlam bilgisi alanlarında olduğu gibi cümle bilgisi alanında da çözülmesi gereken birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bunların başında cümle ögelerinin nitelikleri ve sınırlarının belirlenememesi sorunu gelmektedir. Son yıllarda bu alanda birçok makale ve söz dizimi kitabı yayımlanmasına rağmen esas alınan farklı yöntem ve bakış açıları nedeniyle bu sorunun çözümünde istenen mesafe alınamamıştır.

Cümle ögeleri konusunda çözülmesi gereken önemli sorunlardan biri, ögelerin niteliklerini tam olarak yansıtan bir tasnifin yapılamamasıdır. Cümle ögelerinin niteliklerini tam anlamıyla yansıtan bir tasnif yapıldığı takdirde cümle ögeleriyle ilgili diğer sorunlar daha kolay çözüme kavuşacaktır. Böyle bir tasnifle cümle ögelerinin türleri, kapsamaları, kullanıldıkları yerler ve işlevleri daha iyi belirlenebilir.

Söz dizimini konu alan makalelerde ve söz dizimi kitaplarında cümle ögelerinin tasnifi konusunda farklı ifadelerle de olsa birbirine yakın yaklaşımlar sergilenmiştir. Bunlar incelendiğinde cümle ögelerinin tasnifi konusunda birbirine yakın üç ayrı yaklaşım görülür. Akerson (2007: 162), Karaağaç (2011: 186), Hengirmen (2007: 322), Deny (1941: §1170-1173), Gencan (1975: §8.1), Dizdaroğlu (1976: 11), Ediskun (2010: 328), Özmen (2013: 5) ve Üstünova (2000: 489)'nın esas aldığı birinci görüşe göre özne ve yüklem temel ögeler; diğer ögeler yardımcı ögedir. Ergin (1993: 377) cümle ögelerinden fiil ve faili esas unsur; diğer ögeleri yardımcı unsur, Bilgegil (2009: 15) özne ve yüklemi esas ögeler; diğer ögeleri tamamlayıcı ögeler, Kononov (1956: §767-850) özne ve yüklemi baş ögeler; diğer ögeleri yardımcı ögeler olarak niteleyerek bu görüşle örtüşen bir yaklaşımı farklı ifadelerle dile getirmiştir.

İkinci yaklaşımı, birinci görüşteki dilciler gibi cümlenin ögelerini kesin yargılarla ayırmak yerine daha esnek bir tasnif yapan dilcilerin görüşü oluşturur. Bunlardan Karahan (1999: 46) cümlenin ögeleri konusunda kesin bir tasnif yapmayı yüklemi ana unsur, özneyi ondan sonraki en önemli unsur olarak nitelemiştir. Biraz farklı bir şekilde ifade etse de Özkan-Sevinçli (2011: 119,126) de

yüklemi temel öge, özneyi ondan sonraki en önemli öge olarak niteler. Banguoğlu (2000: §438-442), Emre (1945: §115) ve Hatipoğlu (1972: 100) ise tasnif yerine cümle ögelerini önem derecesine göre vererek yüklem, özne, nesne ve tümleçler şeklinde bir sıralama yapma yoluna gitmişlerdir.

Üçüncü görüş ise, cümlenin tek temel ögesinin yüklem olduğunu savunan görüştür (Bulak 2013: 1116; Delice 2003: 134; Atabay vd. 2003: 20). Bulak (2013:1116) ve Delice (2003: 134) yüklem cümlenin tek temel ögesi olduğunu kabul edip cümlenin ögelerini; temel ögeler, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler olarak tasnif ederken Atabay vd. (2003: 20) yüklem cümlenin en önemli ögesi olduğunu söylemekle yetinmiştir.

Yukarıda zikredildiği gibi cümle ögelerinin doğru tasnifi, Türkçe söz dizimindeki sorunların çözümünde büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar yayımlanmış söz dizimini konu alan makalelerde ve söz dizimi kitaplarında özne ile yüklem asıl/temel/zorunlu öge; bunların dışındaki ögeler ise yardımcı öge olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu tasnif, cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak yansıtmadığı için söz dizimindeki sorunların çözümüne yardımcı olmadığı gibi, bu sorunların çözümünü de geciktirmiştir. Bu durum cümle ögelerinin yeni bir tasnifine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Söz konusu ihtiyacı gidermek ve söz dizimindeki diğer sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla yapılan bu çalışmada öncelikle söz dizimini konu alan makaleler ve söz dizimi kitaplarında esas alınan cümle ögelerinin tasnifleri özetlenmiştir. Bunlar üzerine yapılan kısa bir değerlendirmeden sonra cümle ögeleri; cümlenin yönetme erkinin sınırları içinde, cümledeki işlevleri ve nitelikleri dikkate alınarak temel öge, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler olmak üzere üçe ayrılarak sınıflandırılacaktır. Daha sonra temel öge, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler ayrı başlıklar altında incelenerek özellikleri ve tanımları verilecektir. Söz konusu ögelerin belirleyicileri üzerinde durularak cümlede yer almalarının neye bağlı olduğu tespit edilecektir. Ayrıca çalışmada dile getirilen fikirlerin uygulamasını gösteren örnek cümle çözümlemeleri yapılacaktır.

2. Niteliğine Göre Cümlenin Ögeleri

Türkçe söz dizimi ve cümlenin ögeleri ile ilgili; başta cümle ögelerinin nitelikleri ve sınırlarının tam olarak belirlenememesi sorunu olmak üzere birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda büyük sorun oluşturmaktadır. Türkçe söz diziminin iyi tahlil edilebilmesi için cümle ögelerinin niteliklerinin iyi belirlenmesi ve sınırlarının kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerekir. Bu yapıldığı takdirde bütün ögelerin özellikleri ve işlevleri daha net bir şekilde belirlenebilecektir.

Cümle ögelerini konu alan yayınların ekseriyetinde yüklem ve özneyi cümlelerin temel ögesi; diğer ögeleri yardımcı öge sayan yaklaşım, sadece yüklem cümlelerin en önemli ögesi olduğunu söylemekle yetinen esnek yaklaşım ve ögelerin önem derecelerine göre sıralanması şeklindeki yaklaşımdan oluşan tasnifler, Türkçe cümle yapısını yansıtmaktan ve cümle ögeleriyle ilgili sorunların çözümüne katkı sağlamaktan uzaktır. Bu durum yeni bir tasnifi elzem kılmaktadır. İşleve dayalı olması gereken bu tasnif ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Bu bilgiler ışığında cümle ögelerinin niteliklerine göre yeni bir tasnifin yapılması ve ögelerin cümlede yer almasının belirleyicisinin de ortaya konması gerekir. Bu yapıldığı takdirde cümlede yer alan ögelerin özellikleri ve işlevleri daha net bir şekilde belirlenebilir. Bunun için cümle ögelerinin temel öge, zorunlu ögeler ve seçimlik ögeler olmak üzere üçe ayrılarak incelenmesi gerekir.

2.1. Temel Öge

Cümle ögelerini konu alan bilimsel makale ve söz dizimi kitaplarında, yüklem cümlelerin temel ögesi yani olmazsa olmaz kurucu ögesi olduğu konusunda bir görüş/kabul birliği vardır. Fakat öznenin cümlelerin temel ögesi olduğu konusunda görüş/kabul birliği yoktur. Öznenin cümlelerin kurucu ögesi olup olmadığı konusu, özne hakkındaki fikir ayrılıklarının temelini oluşturmaktadır. Konuya geleneksel dil bilgisi açısından yaklaşan dilciler öznenin cümlelerin temel ögesi yani olmazsa olmaz olduğunu savunurken bazı dilciler öznenin cümlelerin olmazsa olmaz olmadığını, yüklem anlamının istediği ve anlamının tamamlanması için gerekli olan zorunlu bir öge olduğunu savunmaktadır (Atabay vd. 2003: 20; Bulak 2013: 1116; Delice 2003: 134; Özmen 1995: 224-227). Bu sebeple temel ögeyi belirlemek ve tanımlayıp özelliklerini tespit edebilmek için öncelikle öznenin cümledeki yerini belirlemek gerekir.

Özne türlerinin adlandırılışı, özne yüklem ilişkisi, edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne olup olmadığı gibi özne ile ilgili önemli bazı sorunların çözümü, öznenin cümlelerin kurucu yani temel ögesi olup olmadığı hususunun açıklığa kavuşmasına bağlıdır. Bu sebeple özne hakkındaki söz konusu sorunların çözülebilmesi için öncelikle öznenin cümlelerin kurucu ögesi olup olmadığı hususunda bir görüş/kabul birliğinin sağlanması gerekir. Bu görüş/kabul birliği sağlandığı takdirde başta öznesiz cümle kurulup kurulamayacağı ve edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne olup olmadığı tartışmaları olmak üzere; özne yüklem ilişkisi, özne türlerinin adlandırılışı gibi özneye ilgili birçok sorun kendiliğinden çözülecektir.

Yukarıda özetlendiği üzere, dilcilerin önemli bir kısmı özneyi yüklemle birlikte cümlelerin temel ögesi olarak kabul eder. Bu şekilde düşünen dilciler

genellikle dil malzemesinden değil, genel mantık kurallarından hareketle, yüklem in daha doğrusu fiilin bulunduğu her yerde mantıken bir öznenin bulunması gerektiğini savunurlar. Bu şekilde yapılan tasniflerde esas alınan her cümlede bir özne olması gerekliliğinden dolayı yüklemi edilgen fiillerden oluşan cümlelerdeki düz tümleçler de özne sayılmakta, buna özne veya genellikle sözde özne denmektedir.

Özneyi cümlenin kurucu/temel ögesi saymayan dilciler de mevcuttur. Bu görüş gittikçe yaygınlık kazanmaktadır. "Türk Gramerinin Sorunları" toplantısında Hamza Zülfikar'ın "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı" bildirisinden sonra, tartışma bölümünde Leyla Karahan öznesiz cümle olabileceği için öznenin temel öge sınıfından çıkarılması gerektiğini öneri olarak sunmuştur (Zülfikar 1995: 43-51). Neşe Atabay ve arkadaşları "Türkiye Türkçesinin Sözdizimi" adlı kitaplarında öznesiz cümleleri konu başlığı olarak almış ve bu cümlelere ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur (Atabay vd.2003: 44-47). H. İbrahim Delice "Türkçe Sözdizimi" adlı kitabında cümlenin tek temel ögesinin yüklem olduğunu belirtir (Delice 2003: 134). Mehmet Özmen cümlenin tek temel ögesinin yüklem olduğunu ve diğer ögeleri yüklem in belirlediğini söyler (Özmen 1995: 224).¹ Öznenin cümlede kurucu/temel öge olmadığı ve öznesiz cümle kurulabileceği hususunda en kesin ifadeler "Özne Türleri Üzerine" adlı makalede dile getirilmiştir. Öznesiz cümleler özellikleri ve örnekleriyle verilerek Türkçede öznesiz cümle kurulabileceği ispat yoluna gidilmiştir (Bulak 2013: 1116).

Yüklemi geçişli ve geçişsiz edilgen (meçhul çatılı) fiillerden oluşan cümleler ile yüklemi etken fiillerden oluşan kalıplaşmış ifadelerden oluşan cümlelerde özne bulunmaz. Öznesiz cümleler nitelik bakımından iki farklı özellik göstermektedir. Bazı öznesiz cümlelerde özne tamamen yoktur. Yüklemdeki iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı hiçbir şekilde belli değildir. Bu tür cümleler öznesi olmayan cümlelerdir. Bazı öznesiz cümlelerde ise özne çeşitli şekillerde diğer ögelerin içinde verilir. Yüklem in bildirdiği iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı bellidir. Fakat bu cümlelerde özne doğrudan değil, dolaylı olarak veya başka ögeler içinde verilir. Bu tür cümleler ise öznesi gösterilmeyen cümlelerdir (Bulak 2013: 1116-119).

Bütün bunlar cümlede tek bir temel/kurucu öge yani olmazsa olmaz öge olduğunu gösterir. Bu öge de cümlenin temel ögesi olan yüklemdir. Eksiltili cümlelerde bile mutlaka bir yüklem vardır. Fakat çeşitli sebeplerle düşmüş veya kullanılmamıştır. Türkçede cümle kurabilmek için mutlaka yüklem e ihtiyaç

¹ Mehmet Özmen "Türkçenin Sözdizimi" adlı kitabında özne ve yüklemi temel ögeler; diğer ögeleri yardımcı öge olarak değerlendirmiştir (Özmen 2013: 5).

vardır. Ancak özneye her zaman ihtiyaç yoktur. Öznesiz cümle kurulabilir ama yüklemsiz cümle kurulamaz. Bu sebeple Türkçe cümlede tek bir kurucu/temel öge vardır. O da yüklemdir.

Cümlede olmazsa olmaz olan yani her zaman mutlaka bulunması gereken ve cümlelerin zorunlu ve seçimlik ögelerinin belirleyicisi olan kurucu ögeye temel öge denir. Türkçe cümlede tek bir kurucu/temel öge vardır. O da yüklemdir. Bir cümle kurmak için cümlelerin kurucu ögesi olan yüklem olmak zorundadır. Cümledeki diğer ögeler, oluştukları kelime veya kelime gruplarına göre değil, yükleme karşı aldıkları duruma göre öge değeri kazanırlar. Cümlelerin yöneticisi olan yüklem, anlamını tamamlamak için cümlede yer alan zorunlu ve seçimlik ögelerin belirleyicisidir.

2.2. Zorunlu Ögeler

Cümlelerin temel ve kurucu ögesi olan yüklem cümlelerin yöneticisi olduğu için aynı zamanda diğer ögelere "öge değeri" verir. Yüklem dışındaki ögeler oluştukları kelimelere veya kelime grubuna göre değil yükleme karşı aldıkları duruma göre öge değeri kazanırlar. Bu ögeler cümlede yüklem tamamlayıcılarını oluşturur. Cümlelerin kurucu ögesi olan yüklem, cümlede yer alan kelime ve kelime gruplarını yöneten temel öge olarak cümlede hangi ögelerin kullanılacağını da belirler. Bu ögeler yüklem yönetimi çerçevesine giren unsurlardır. Bir yüklemle anlamlı ve doğru bir cümle kurabilmek için o yüklem yönetimi çerçevesine giren bütün ögeleri kullanmak gerekir. Dolayısıyla cümlede yüklem anlamının tamamlanması için gerekli olan kelime ve kelime gruplarının oluşturduğu ögeler zorunlu ögelerdir.

Cümlelerin kurucu/temel ögesi olan yüklem yönetimi çerçevesine giren ve yüklem anlamının tamamlanması için cümlede yer alması elzem olan ögelere zorunlu ögeler denir. Yüklem anlamının tamamlanması ve doğru bir cümle oluşturabilmesi için mutlaka gerekli olan bu ögeler tamamlayıcı özellik taşır. Bir cümlede hangi zorunlu ögelerin bulunması gerektiğini tayin eden yüklemdir. Dolayısıyla cümleyi kuran yüklem anlamının tamamlanması için istediği ögelerin cümlede bulunması zorunludur. Bu ögeler cümlede bulunmadıkları zaman anlamda bir eksiklik veya daralma olur.

Cümlelerin yöneticisi ve temel ögesi olan yüklem, cümlede hangi ögelerin zorunlu öge olarak yer alacağını belirler. Buna yüklem yönetimi çerçevesi denir. Bir fiilin yönetimi çerçevesi, o fiilin hangi ögelerle cümle kurabileceğini ve hangi zorunlu ögelerin o fiilin kurduğu cümlede yer alması gerektiğini; fiilin değerliliği ise o fiilin alacağı öge sayısını gösterir (Akerson 2008: 166-167). Fiil cümlelerinin yüklemi zaten fiilden oluşurken isim cümlelerinin yüklemi de bir isim unsuru ile

ek fiilden oluşur. Ek fiil de neticede fiildir. Buradan hareketle bir yüklemün yönetim çerçevesi de o yüklemün hangi ögelerle cümle kurabileceğini ve hangi zorunlu ögelerin o yüklemün kurduğu cümlede yer alması gerektiğini; yüklemün değerliliği ise, o yüklemün alacağı zorunlu öge sayısını gösterir.

Bir cümledeki zorunlu ögeler cümlede yer alan yüklemün yönetim çerçevesine göre değişkenlik gösterir. Zorunlu ögelerin belirleyicisi ve kurucu/temel öge olan yüklemün zorunlu öge olması zaten söz konusu değildir. Bağımsız tümleçler ise yükleme sorulan hiçbir soruya vermedikleri ve yüklemden bağımsız olarak cümlede yer aldıkları için seçimlik ögelerdir. Bunların dışındaki ögeler cümlede kullanılan yükleme bağlı olarak zorunlu öge olabilirler. Türkçede öznesiz cümleler dışındaki cümlelerde özne genellikle zorunlu öge olarak yer alırken yüklem ve bağımsız tümleç dışındaki düz tümleç, dolaylı tümleç ve zarf tümleçleri de kullanılan yüklemün yönetim çerçevesine girdikleri zaman zorunlu öge olabilirler.

2.3. Seçimlik Ögeler

Türkçe bir cümlede her zaman sadece kurucu/temel ve zorunlu ögeler bulunmaz. Bazen yüklemün yönetim çerçevesi ve dil kullanıcısının tercihine bağlı olarak cümlede anlamını zenginleştirmek amacıyla başka ögeler de yer alabilir. Bu ögeler, cümlede olmazsa olmaz olmadıkları gibi cümlede anlamını tamamlayıcı bir özellik de taşımazlar. Cümlede bulunmamaları bir anlam eksikliği veya daralmasına yol açmaz. Fakat cümlede bulunmaları cümlede anlamını zenginleştirir. Bu sebeple bu tür ögeler seçimlik ögeler olarak değerlendirilmelidir.

Seçimlik ögeler, yüklemün yönetim çerçevesine giren fakat yüklemün anlamının tamamlanması için elzem olmayan ögelerdir. Bu ögeler yüklemün anlamının tamamlanmasıyla doğrudan ilgili olmayan ögelerdir. Yüklemün değerliliğini gösteren zorunlu ögelerin dışındaki ögeler olan seçimlik ögelerin cümleyi anlam ve anlatım bakımından zenginleştirici özelliği vardır. Seçimlik ögelerin ana işlevi budur.

Cümlede yöneticisi olarak yüklem, anlamını tamamlamak için cümlede yer alan zorunlu ögelerin tek belirleyicisi; seçimlik ögelerin ise dil kullanıcısıyla birlikte belirleyicisidir. Yüklem seçimlik ögelere uygun olduğu halde dil kullanıcısı tarafından seçimlik ögeler cümlede kullanılmayabilir. Aynı şekilde dil kullanıcısı da istediği ögeyi değil yüklemün yönetim çerçevesine girebilen ögeleri seçebilir. Bu sebeple seçimlik ögelerin belirleyicisi yüklem ve dil kullanıcısıdır.

Kurucu/temel öge olduğu için yüklemün cümlede seçimlik öge olması söz konusu değildir. Özne ise, edilgen çatılı fillerin yüklem olduğu cümlelerde "...

tarafından" veya "... ca/ce" gibi yapıların içinde seçimlik öge olarak kullanılabilir. Bu tür kullanımların dışında özne genellikle zorunlu öge olarak cümlede yer alır. Bunların dışındaki düz tümleş, dolaylı tümleş, zarf tümleş ve bağımsız tümleşler cümlede yükleme karşı durumlarına göre seçimlik öge olarak yer alabilir.

2.4. Örnek Cümle Çözümlemeleri

2.4.1. Sadece yüklemden oluşan cümlelerde zorunlu ve seçmeli ögeler bulunmaz. Bu tür cümleler temel ögeden oluşur.

1. *Cumhuriyetin ilk yıllarıydı.*

Cumhuriyetin ilk yıllarıydı/**yüklem/temel öge**

2. *Bol ürün alınan bir yıl olmuş.*

Bol ürün alınan bir yıl olmuş/**yüklem/temel öge**

3. *Kırılır.*

Kırılır/**yüklem/temel öge**

4. *Girilmez*

Girilmez/**yüklem/temel öge**

5. *Bir şey değil*

Bir şey değil/**yüklem/temel öge**

6. *Yanlıştan dönüldü.*

Yanlıştan dönüldü/**yüklem/temel öge**

2.4.2. Bir cümlede sadece temel ve zorunlu ögeler bulunabilir. Zorunlu öge sayısı cümlenin yüklemine değerliliğine bağlıdır. Buna göre aynı cümlede bir veya birkaç zorunlu öge bulunabilir.

1. *Yazık değil mi bunca emeğe.*

Bunca emeğe/**dolaylı tümleş**, yazık değil mi/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Dolaylı tümleş

2. *Bakkal bozuk malları bana sattı.*

Bakkal/**özne**, bozuk malları/**düz tümleş**, bana/**dolaylı tümleş**, sattı/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/düz tümleş/dolaylı tümleş

3. *Bir torbada elli kilo un var.*

Elli kilo un/**özne**, bir torbada/**dolaylı tümleş**, var/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** özne/dolaylı tümleş

4. *Dün, çok sıcak bir gündü.*

Dün/**özne**, çok sıcak bir gündü/**yüklem**

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne

5. *Annem bana kırgındı*

Annem/özne, bana/dolaylı tümleş, kırgındı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/dolaylı tümleş

6. Ders anlaşıldı.

Ders/düz tümleş, anlaşıldı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** düz tümleş

7. Belirsizliğin daha çok süreceği sanılıyor.

Belirsizliğin daha çok süreceği/düz tümleş, sanılıyor/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** düz tümleş

8. Bu söze gülünür.

Bu söze/dolaylı tümleş, gülünür/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** dolaylı tümleş

2.4.3. Bir cümlede temel öge, zorunlu öge ve seçimlik ögeler yer alabilir. Zorunlu ögelerin sayısını yüklemün değeri belirler. Seçimlik ögelerin cümlede yer almasını ise yüklemün yönetim çerçevesi ve dil kullanıcısının tercihi belirler.

1. Ali şimdi sınıfta uyuyor.

Ali/özne, şimdi/zarf tümleş, sınıfta/dolaylı tümleş, uyuyor/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne, **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleş/dolaylı tümleş

2. Köylüler buğdaylarını bugün tüccara verdi.

Köylüler/özne, buğdaylarını/düz tümleş, bugün/zarf tümleş, tüccara/dolaylı tümleş, verdi/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/düz tümleş/ dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleş

3. Leyla bugün belediye düğün salonunda Ali Selim'le evlendi.

Leyla/özne, bugün/zarf tümleş I, belediye düğün salonunda/dolaylı tümleş, Ali Selim'le/zarf tümleş II, evlendi/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/zarf tümleş II **Seçimlik Ögeler:** Dolaylı tümleş/zarf tümleş I/

4. İnşaata izinsiz girilmez.

İnşaata/dolaylı tümleş, izinsiz /zarf tümleş, girilmez/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Dolaylı tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleş

5. He, Ali elindeki paketi Fatma'ya verdi.

He/bağımsız tümleş Ali/özne, elindeki paketi/belirli düz tümleş, Fatma'ya/dolaylı tümleş, verdi/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/ belirli düz tümleş, dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Bağımsız tümleş

6. *Ama Rabia kapıyı çok geç açtı.*

Ama/bağımsız tümleş Rabia/özne, kapıyı/düz tümleş, çok geç/zarf tümleci, açtı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/düz tümleş **Seçimlik Ögeler:** Bağımsız tümleş/zarf tümleci

7. *Ayşe uzun zamandır Ali'ye âşıkmiş.*

Ayşe/özne, uzun zamandır/zarf tümleci, Ali'ye/dolaylı tümleş, âşıkmiş/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleci

8. *Tipi yüzünden yollar kapandı.*

Tipi yüzünden/zarf tümleci, yollar/düz tümleş, kapandı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Düz tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleci

9. *Kapı çilingir tarafından açıldı.*

Kapı/düz tümleş, çilingir tarafından/zarf tümleci, açıldı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Düz tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleci

10. *Ağaçtaki limonlar ırgatlarca toplanmış.*

Ağaçtaki limonlar/düz tümleş, ırgatlarca/zarf tümleci, toplanmış/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Öge:** Düz tümleş **Seçimlik Öge:** Zarf tümleci

11. *Dün dağa çıkıldı.*

Dün/zarf tümleci, dağa/dolaylı tümleş, çıkıldı/yüklem

Temel öge: Yüklem, **Zorunlu Ögeler:** Özne/dolaylı tümleş **Seçimlik Ögeler:** Zarf tümleci

3. SONUÇ

3.1. Türkçe söz diziminin birtakım sorunları bulunmaktadır. Cümle ögeleriyle ilgili sorunların önemli bir kısmı, cümle ögelerinin niteliklerine göre doğru bir şekilde tasnifi ile çözülebilir. Ancak bugüne kadar yapılan tasnifler cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak yansıtmamaktadır.

3.2. Cümle ögeleri; temel öge, zorunlu öge ve seçimlik ögeler şeklinde tasnif edilmelidir. Bu şekilde yapılan bir tasnif, cümle ögelerinin niteliklerini tam olarak belirlenmesini sağlayabilir ve cümle ögeleriyle ilgili diğer sorunların çözümüne katkı sağlayabilir.

3.3. Cümlede olmazsa olmaz olan yani her zaman mutlaka bulunması gereken ve cümlelerin zorunlu ve seçimlik ögelerinin belirleyicisi olan kurucu ögeye temel öge denir. Cümle kurulması için gerekli olan yargıyı bildiren öge yüklem olduğu için yüklemsiz cümle kurulmaz. Cümlelerin kurucu ögesi olan yüklem, cümle

kurulması için tek başına yeterlidir. Bu yüzden cümlenin tek temel ögesidir. Cümlenin yönetme erkini elinde bulunduran yüklem, zorunlu ögeler ile seçimlik ögelerin belirleyicisidir.

3.4. *Cümlenin kurucu/temel ögesi olan yüklemın yönetim çerçevesine giren ve yüklemın anlamının tamamlanması için cümlede yer alması elzem olan ögelere zorunlu ögeler denir.* Cümlenin yönetme erkini taşıyan yüklemın anlamının tamamlanması için zorunlu ögelerin mutlaka cümlede bulunması gerekir. Tamamlayıcı özelliğe sahip olan zorunlu ögelerin belirleyicisi cümlenin yüklemidir.

3.5. *Seçimlik ögeler yüklemın yönetim çerçevesine giren fakat yüklemın anlamının tamamlanması için elzem olmayan ögelerdir.* Cümleyi kuran yani konuşanın tercihine göre kullandığı fakat gerek cümle kuruluşunda gerekse yüklemın anlamının tamamlanmasında mutlaka bulunması gerekmeyen ögelerdir. Yüklem uygun olduğu halde seçimlik ögeler dil kullanıcısı tarafından cümlede kullanılmayabilir. Aynı şekilde dil kullanıcısı da istediği ögeyi değil yüklemın alabildiği ögeleri seçebilir. Bu yüzden seçimlik ögelerin belirleyicisi yüklem ve dil kullanıcısıdır.

3.6. Temel öge, kurucu öge; zorunlu ögeler, tamamlayıcı ögeler; seçimlik ögeler ise, anlam ve anlatımı zenginleştirici ögelerdir.

KAYNAKÇA

- AKERSON, Fatma Erkman (2007), *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ATABAY, Neşe - Özel, Sevgi - Çam, Ayfer (2003), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BİLGEGİL, Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Salkımsöğüt Yayınları.
- BULAK, Şahap (2011), "Türkiye Türkçesinde Düz Tümleç(Nesne)" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1 Winter 2012: 419-438.
- BULAK, Şahap (2013), "Özne Türleri Üzerine" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, Winter 2013: 1101-1127.
- DELİCE, H. İbrahim (2007), "Yüklem Özne ve Nesne İlişkisi" *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, C 31: 141-145.
- DELİCE, H. İbrahim (2004), "Cümle Öğelerinin Sınıflandırılması ve Cümlelerin Temel Öğeleri" *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri* S. 4:127 - 170
- DELİCE, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar (2010), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1972), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (2007), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2011), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1999), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KONONOV, A. N. (1956), *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri*, (Tercüme: Sabit Paylı) Moskova- Leningrad.
- ÖZKAN-SEVİNÇLİ, Mustafa-Veyisi (2011), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*, İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi.
- ÖZMEN, Mehmet (1995, Mart), "Cümlelerin Altıncı Öğesi ve Bir Terim Önerisi", *Türk Dili Dergisi*, 519: 224-227.
- ÖZMEN, Mehmet (2013), *Türkçenin Sözdizimi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2000). "Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ile Yüklem", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 2000/1, S. 582: 489-497.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995), "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı", *Türk Gramerinin Sorunları' Toplantısı* (22-23 Ekim 1993): 43-51, Ankara: TDK Yayınları.

**MİLLİ KÜTÜPHANE'DE KAYITLI 06 MİL YZ. A 2860
NUMARALI ŞİİR MECMUASI***

**THE POETRY JOURNAL NUMBERED 06 MIL YZ. A 2860 IN
THE NATIONAL LIBRARY**

Selman KARADAĞ**

Öz

Mecmualar, çeşitli kişilere veya konulara ait seçilmiş mensur ve manzum birçok türü içerisinde barındıran derleme eserlerdir. Şiir mecmuaları ise, edebiyat tarihi özellikle klasik Türk şiiri tarihi açısından divanlar ve şuara tezkirelerinden sonra önemli kaynaklardır. Genellikle derleyeni ve derleme tarihleri belirsiz olan şiir mecmualarında divanı bulunmayan/bulunamayan şairlerin şiirlerine ulaşılabilindiği gibi kaynaklarda adı geçen veya geçmeyen şairlerin şiirlerini de tespit edebilmek mümkündür. Bu yönleri ile şiir mecmuaları, kültür ve edebiyat tarihine ışık tutarlar.

Makalede Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlı olan 06 Mil Yz. A 2860 numaralı şiir mecmuasının tanıtımı amaçlanmıştır. XV ve XIX. yüzyıllara ait muhtelif nazım şekillerinde şiirlerin bulunduğu 162 varaklık mecmuada toplam 532 manzume yer almaktadır. 100 şaire ait 409 şiir dışında kalan 123 şiirde mahlas tespit edilemediğinden şairi gösterilememiştir. Esasen mecmuanın içerik tespitinin amaçlandığı çalışmada şiirlerin matla'ı veya ilk bendlerinin birinci mısraı transkripsiyonlu metinleri mecmuadaki tertip sırası gözetilerek verilmiştir.

•

* Bu makale tarafımızca hazırlanan yayımlanmamış yüksek lisans tezinden elde edilen bilgiler doğrultusunda yazılmıştır:

KARADAĞ, Selman (2011), *Milli Kütüphane 2860 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme - Transkripsiyonlu Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Erol ÇÖM), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

** Uzman, Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü, selmankaradag@selcuk.edu.tr

Gönderim Tarihi: 19.02.2015

Kabul Tarihi: 15.09.2015

Anahtar Kelimeler

şiiir mecmuası, mecmua, şair, mecmua geleneği, divan şiiiri, Mil Yz. A 2860

•

Abstract

Journals are compilations containing various kinds of selected verse and prose works belonging to persons or subjects. Poetry journals, on the other hand, are important sources after divans (collected poems) and şuara tezkire (collections of poets) in terms of history of literature, especially history of classical Turkish poetry. In poetry journals, whose compilers and dates of compilation are generally unknown, one can access poems of poets who do not have divans or whose divans cannot be found; in addition, one can also identify poems of poets whose names are mentioned or not mentioned in sources or references. In this respect, poetry journals shed light on history of culture and literature.

The purpose of this article is to present a poetry journal registered with number 06 Mil Yz. A 2860 in The National Library Manuscripts Collection. Containing 162 foils of poems in verse form belonging to the 15th and 19th centuries, the journal includes 532 poems. Apart from 409 poems belonging to 100 poets, the poets of 123 poems have not been indicated as the poets' pennames could not be established. This study, which aimed to determine the content of the journal, presented the transcribed texts the first verse of the first couplets of poems in the order given in the journal.

•

Keywords

poetry journal, journal, poet, journal tradition, divan poetry, Mil Yz. A. 2860

•

GİRİŞ

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA MECMUALAR

Türk edebiyatında ve özellikle klasik edebiyatımızda önemli bir yere sahip olan “mecmua” kelimesi derlenmiş, toplanmış; anlamlarını içerir.

Edebiyatta ise mecmua “toplanıp biriktirilmiş şeylerin hepsi, seçilmiş yazılardan meydana getirilmiş yazma kitaplardır”¹. İçerisinde aynı konuda yazılmış manzum ve mensur edebi yazılar toplandığı gibi farklı konuda şiir/metin derlemelerinden de oluşabilen mecmuaların genellikle mürettibi ve tertip tarihi belli değildir. Ancak az sayıda mürettibi ve tertip tarihi belli olan mecmualar da bulunmaktadır. Mecmualar içerik olarak tamamen derlemecinin zevkine bağlı olduğundan tertipli veya tertipsiz olarak karşımıza çıkabilir.

Mecmuaların Tasnifi

Günay Kut mecmuaları aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır.

Genel olarak mecmualar;

1. Nazire mecmuaları,
2. Seçme şiir mecmuaları (mecnû'a-i eş'ar, mecmu'a-ı devāvin)
3. Aynı konu ile ilgili eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan mecmualar (Mecmu'a-i edviyye, mecmu'a-i tevārih, mecmu'a-i mu'ammeyat, mecmu'a-i münşe'at, mecmu'a-i resāil gibi)
4. Karışık, yani manzum ve mensur veya farklı dillerle yazılmış parçalardan oluşan mecmualar
5. Derleyeni belli mecmualar (Ömer bin Mezid, Mecmu'atu'n-Neza'ir; Eğirdirli Hacı Kemal, Cami'u'n-Neza'ir; Edrineli Nazmi, Mecma'u'n-Neza'ir; Pervane Bey Mecmu'ası; Budinli Hisali, Metali'u'n-Neza'ir) şeklinde tasnif edilir (Kut, 1986: 170-72).

Agâh Sırrı Levent ise mecmuaları şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Nazire Mecmuaları
2. Meraklılarca toplanmış, birer antoloji niteliğinde seçme şiirler mecmuaları
3. Türlü konulardaki risâlelerin bir araya getirilmesiyle oluşan mecmualar
4. Aynı konudaki eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş mecmualar

¹ Geniş bilgi için bakınız: Günay Kut, “Mecmua”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler*, İstanbul, 1986, 6.C., s. 170.

5. Tanınmış kişilerce hazırlanmış, birçok yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmualar (Levend 1984: 166-167).

“Mecmuaların konuları daha çok edebiyatla ilgilidir. Gazel, kaside, musammat, tarih, mektup vs. şekiller ile tevhid, na’at, mersiye vb. türleri üzerinde oluşturulmuş mecmualar bunlardandır. Ancak fıkıh, kelim gibi dini ilimler; simya, reml, sihir, falcılık gibi eski batıl ilimler; musiki, hat gibi sanat dalları vs. üzerine derlenmiş mecmualar da vardır. Bu tür mecmualar bir konu bütünlüğüne sahiptir. Buna karşılık her mecmua derleyicisi, aynı titizliği göstermeyebilir ve her çeşit hoş giden yazıyı mecmuasına alabilir” (Pala 2002: 312).

Şiir mecmularının tasnifi konusunda yapılan yeni çalışmalar neticesinde farklılıklar da söz konusu olmuştur².

Şiir Mecmualarının Önemi

Mecmualar, edebiyat araştırmaları ile kültür tarihinin öğrenilmesi ve aktarılması adına son derece önem arzeden ve içerisinde edebiyattan ilahiyata, sosyolojiden tıba kadar birçok alanda bilgiler barındıran önemli kaynaklardandır. Mecmuaların büyük bir kısmını oluşturan ve antoloji kelimesine karşılık gelen şiir mecmuaları zaman zaman edebiyat tarihindeki eksiklikleri tamamlayan kaynaklar arasındadır.

Şiir mecmuaları ile ilgili çalışmalar son zamanlarda artsa da yıllar önce mecmuaları konu alan yazısında Ali Canip Yöntem; şuara tezkirelerindeki bilgilerin kimi zaman yanıltıcı olduğunu, aşırı övgülerin edebiyatçıları yanıltacağını ve ilgili şair hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için mecmualara başvurulması gerektiğini belirterek şairler üzerinde araştırma yapanlar için mecmuaların acele ve şahsi hükümler vermelerini önlediğini söylemektedir (Ali Canip 1927: 363-364).

İçinde barındırdıkları şiirlerle kimi zaman edebiyat kaynaklarına yardımcı olurken kimi zaman da araştırılan konu üzerinde başka kaynak bulunmadığından incelenebilecek tek kaynak olarak karşımıza çıkan “şiir mecmualarının tanıtımına yönelik çalışmalarda ele alınan mecmuanın nüsha tavsîfi; mürettibi/müstensihi belli ise onun hakkındaki bilgiler; muhtevası, tasnifi ve tertip özellikleri; şair, nazım türü ve şekilleri gibi yönleriyle değerlendirilmiştir. Bu tarzda yapılmış çalışmaların en önemli işlevi

² Bu konuda bkz. Mehmet Gürbüz, “Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yay., İstanbul 2012, s. 99-113; Atabey Kılıç, “Mecmûa Tasnifine Dâir”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yay., İstanbul, 2012, s. 77-96; Kamil Ali Gynaş, “Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, Konya 2011, s. 245-260.

mecmualarda yer alan şair ve şiirlerin gün yüzüne çıkarılması ve ilgililerinin istifadesine sunulmuş olmasıdır" (Tanyıldız 2012: 225).

Şairlerin kimlik tespitini, edebi şahsiyetini ve şiirlerinin değerlendirmesini yapmak için başvurulmuş şiir mecmuaları hem divan sahibi şairlerin divanlarına bir sebeple girmemiş şiirleri gün yüzüne çıkarmak hem de kaynaklarda adı geçtiği halde divanı bulunmayan/bulunamayan şairlerin şiirlerinin unutulmasını önlemek ve geleceğe aktarmak gibi görevleri üstlenirler.

Bunun yanında şiir mecmualarının bir diğer önemi ise kaynaklarda hiç söz edilmeyen şairlerin şiirlerine rastlanıldığı zaman bunların derlenmesinin yanında araştırmacıların farklı ve müstakil çalışmalar yapmalarına zemin oluştururken edebiyat dünyasına da yeni bilgiler eklenmesini sağlamasıdır.

"Türk şiir tarihi açısından değerli kaynaklar olan mecmualar sayesinde, edebiyat tarihlerindeki bir kısım bilgiyi netleştirmek ve zaman zaman da düzeltmek, yeni yeni bilgiler eklemek mümkün olabilir. Derleyeni ve yılı tam olarak bilinmese de bir mecmuanın derleniş tarihi, içindeki parçalardan yaklaşık olarak tespit edilebildiği için, döneminin şiir zevkini, beğenilen şairlerini ve hatta toplanan şiirlere göre de yazıldığı dönemin en beğenilen şiirlerini belirleme imkânı verir. Yine mecmualarda divan sahibi olmayan, hatta divanı bulunduğu hâlde şiiri divanında bulunmayan şahsiyetlere ve eserlere rastlanabilir. Kısaca, Türk şiirinin gelişimini, değişimini ve geçirdiği merhaleleri tespitte mecmualar, özellikle seçme şiir mecmuaları ve nazire mecmualarının önemi küçümsenemez" (Tunç 2000: 105-106).

Buraya kadar anlatılanlar doğrultusunda mecmualar;

- a. Yeni ve farklı çalışmaların yapılmasını (Ayan 1993; Aynur 2007; Canpolat 2003; Tarlan 1946; Zülfe, 2008),
- b. Müstakil neşirlerin yapılmasını (Derin 1985; Canpolat 1995; Çıpan 2000; Karavelioğlu 2011; Gıynaş 2014)
- c. Araştırılmaları için farklı projelerin hayata geçirilmesini ([MESTAP (Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi)])
- d. Lisansüstü tezlerin yapılmasını sağlamıştır.

Şiir Mecmuaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yapılan araştırmalar neticesinde makaleye konu olan Milli Kütüphanede bulunan 2860 numaralı şiir mecmuasına çalışmaya başlanıldığı zamanlarda çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve son birkaç yılda çalışmaların önemli ölçüde arttığı görülmüştür. Makalede asıl amaç mecmua tanıtımı olduğundan mecmualar üzerine yapılan çalışmalardan genel olarak bahsetmek konunun seyrini göstermesi bakımından daha uygun olacaktır.

Özellikle 2011 yılından bu yana mecmualar üzerine yapılan çalışmaların büyük kısmını makaleler ve tezler oluşturmaktadır³. Tez ve makalelerin yanında yapılan sempozyum ve çalıştay gibi programlarda da mecmuaların önemi, mahiyeti ve çalışmaların koordineli olarak ilerleyebilmesi için yapılması gerekenler vurgulanmış, yeni metotlar ve tasniflerle mecmualar ele alınmıştır.

Çalışmalara konu olan ve belki de bu alanın büyük bir boşluğunu dolduracak olan faaliyetlerden bir tanesi de “Mecmûaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)” isimli projedir. Projenin hayata geçirilmesi için yapılan “Osmanlı Şiirinin Hazinesi: Mecmualar ve Cönkler Çalıştay”nda uzun ve sistematik bir çalışmayla resmî ve özel kütüphanelerde bulunan bütün mecmuaların bilgilerinin bir listesinin oluşturulmasının ve bir veritabanı ile bunun araştırmacıların hizmetine sunulmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bunun neticesinde de şu anda hizmete açık bulunan MESTAP resmî sitesi üzerinden mecmualar hakkında yapılan çalışmaların geniş kitlelere ulaşması amaçlanmıştır⁴.

Ayrıca proje kapsamında çalışmaların nasıl yapılması ve ilerlemesi ile ilgili verilen bilgiler ve alınan kararların makaleye konu olan tezimizle büyük ölçüde örtüştüğü görülmüştür.

06 Mil Yz A 2860 Numaralı Mecmuanın Tanıtımı

Milli Kütüphane yazmalar koleksiyonunda kayıtlı bulunan 06 Mil Yz A 2860 numaralı ve Mecmûa-i Eş’âr isimli mecmua, muhtelif şairlerin şiirlerine yer verilen bir mecmuadır. Aslan ve arma filigranlı kâğıt türünden oluşup 244 mm. boy ve 163 mm. eninde 162 varaktır. Ancak mecmuanın başında ortasında ve sonlarında boş sayfalar mevcuttur. Sayfaların cetvelleri çizilerek geçildiğinden muhtemelen sonradan doldurulmak üzere boş bırakılmıştır.

³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. Ahmet Tanyıldız (2012), Şiir Mecmûalarının Neşri Hakkında, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5, S.21, s.224-239; Kamil Ali Gynaş (2011), Şiir Mecmûaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası, Konya: Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 25, s. 245-260; Mecmûaların önemi ve rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırk Anbarı, (Haz. Hatice Aynur vd.) İstanbul: Turkuaz Yayınları, Yaşar Aydemir (2007), Metin Neşrinde Mecmûaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler, Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3, s.122-137; M. Fatih Köksal (2011) Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmûaları ve İshak-zâde Fevzî Mecmûası, Klâsik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu-Bildiriler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.449-467. , M. Fatih Köksal (2012), Şiir Mecmûalarının Önemi ve “Mecmûaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP) Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırk Anbarı, İstanbul: Turkuaz Yayınları. (s. 409-431); Semra Tunç (2005), “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1985 Numaralı Şiir Mecmuası”, SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 18.

⁴ Geniş bilgi için: <http://mecmualar.tr.gg/> (Erişim tarihi: 06.03.2015)

Mecmuada; cetveller, bazı nakarat beyitler ve başlıklar kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Okunaklı rik'a ile yazılan mecmuanın sayfa satır sayıları 10-20 arasında değişkendir.

Mecmua, Divan-ı Sâbit şeklinde başlamaktadır. Ancak baştan 3 varakta Sabit'in gazellerine yer verilmiştir. Sonrasında ise 4a-8a kısmı boş bırakılmış, tekrar Sabit'ten bir gazel yazılmış, ayrıca 9a-37a arası ve 44b-45b-48b-50b-54b-55b-146b-147a-152a yine boş bırakılmıştır. 154b'den sonra verilen numaralara göre mecmua 161a'ya geçmiş 1 varak boş bırakılarak tamamlanmıştır. Bu alanların sonradan doldurulmak üzere boş bırakılması yüksek ihtimaldir. mevcuttur. Mecmua Leylâ Hanım'ın bir tarihi ile tamamlanmıştır.

Mecmuada mürettib ve tertip tarihine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak 117a'da "Li-muharrihi" başlıklı ve "Şehrî" mahlaslı bir gazel yer almaktadır. İçerisinde XV. yüzyıl şairi Şeyhî'den XIX. yüzyılda yaşamış Şakir Mehmet Efendi'ye kadar muhtelif şairlerin şiirlerini ihtiva eden mecmuanın tertibinin XIX. yüzyıl sonu veya XX. yy. başlarında olabileceği yüksek ihtimaldir. Bu dönemlere ait Şehrî mahlaslı bir şairin mecmuayı düzenlemiş olabileceği gibi mecmuanın özensiz tertib edilmesinden kaynaklı özellikle "velehu" ibaresinin sürekli tekrarı nedeniyle "li-müellifi" ve "li-muharririhî" gibi başlıkların atılmış olması da muhtemeldir. Ayrıca bu ihtimal çerçevesinde mecmuanın varak numaralarının sonradan verilmiş olabileceği ve bu başlıktan önceki sayfanın kopmuş olması, önceki sayfada Şehrî mahlaslı bir şiirin olması da ihtimaller içindedir. Sonuç olarak mecmuanın mürettibi konusunda verilen "li-muharririhî" başlığıyla mürettibin kestirelemediği neticesine varmak mümkündür.

Şiirlerin bir araya getirilmesinde ve sıralanışında; kafiye, redif, vezin, şekil, tür, kronoloji gibi mutlak bir ölçüt gözetilmediği görülmektedir. Bununla birlikte Şakir Efendi, Koca Râgıp, Sabit ve Vecdî'nin şiirlerinde kafiye ve rediflere göre alfabetik bir sıralama görülüyor. Mecmuaya, "Sabit Divanı" şeklinde başlanılmış belli bir gazelden sonra bu düzen bozulmuştur. Bir gazelden sonra kalan boş yere bir müfred veya bir gazelin ardından hemen bir tahmis yazıldığı olmuştur. Bazen de farklı şairlere ait aynı redif ve konulu benzer şiirler art arda verilmiştir.

Mecmuada tespit edebildiğimiz 100 şairden farklı türde 409 şiir vardır. Mahlası olmayan ya da tespit edemediğimiz 123 manzumeyle birlikte toplam 532 şiir mevcuttur. En çok gazel nazım şekli göze çarpmaktadır. Bunun ardından müfred, matla ve kıtalar gelmektedir. Buna göre mecmuadaki 532 manzumeden 309 gazel, 26 kıt'a, 16 müseddes, 9 tesdis, 9 tahmis, 2 muhammes, 2 murabba, 3 terki-i bend, 2 terci-i bend, 2 şarkı, 5 beyt, 2 müfred, 13 matla, 3 tarih, 3 rubai, 1 semai ve 1 mütekerrir muaşşer olmak üzere toplamda 409 manzumenin mahlası belirlenmiş geri kalan şiirlerin ise mahlası bulunmamakla birlikte bunların da

çoğunluğunu müfredin oluşturduğu görülmektedir.

Özellikle eserin sonlarına doğru verilen müfred, beyt ve matlaların “velehu” şeklinde belirtilmiş olması ve kendinden önceki şairlerin divanlarında bu tür bir şiirin bulunmaması mecmuanın özenli bir şekilde oluşturulmadığını göstermektedir.

Ayrıca bazı şiirlerin eksik kalması, bazılarının mahlas beytinin değiştirilmesi, kiminin de başlıklarının ya da mahlasının yanlış yazılması gibi hatalar mecmuada göze çarpmaktadır.

Bir diğer önemli husus ise mecmuadaki yazım hatalarıdır. Hataların basit hatalar olması müstensih'in gözünden kaçmış olmasından ya da yüzyıllara göre değişiklik gösteren düzlük yuvarlaklık sorunundan olabilir. Bazı kelimelerde harflerin noktaları ters yerlerdeyken; bazen noktalar hiç konulmamıştır. Özellikle birçok yerde “ñ” (ك) harfi, (ج) harfi ile ve terkipler kimi yerde kelimeye nispet “y”si birleştirilerek yazılmıştır. “Müfred” olarak atılan başlıkların hemen hemen hepsini müstensih “müfret” şeklinde yazmıştır. Bu imlâ özelliği muhtemelen yakın dönemde yazılmasından kaynaklanmaktadır.

Mecmuanın son kısımlarındaki şiirlerin bir bölümünün başında segâh, hüseynî, sabâ, rast gibi musiki terimlerinin olması şiirlerin bazılarının bestelendiğini göstermektedir. Bu şekildeki şiirlerin büyük kısmının kime ait olduğunu belirleyemedik.

Mecmuada yer alan şiirlerden özellikle müfredlerde kısmen vezin kusurları vardır. Vezin kusuru bulunan şiirlerin dışında kullanılan vezinler ve kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Kullanılan Vezin	Sayısı
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün	2
Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün	102
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün	149
Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün	3
Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün	6
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün	3
Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün	41
Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün	74
Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün	24
Mef'ülü fā'ilātün mef'ülü fā'ilātün	6
Müfte'ilün mefā'ilün müfte'ilün mefā'ilün	6
Müstef'ilātün müstef'ilātün	1
Müfte'ilün müfte'ilün fā'lün	1

Mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün	1
Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	97
Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	4

Mecmuaya şiiri alınan şairler, şiir sayıları ve türleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Şair Adı	Nazım Şekli ve Sayısı
Ahmed Paşa	1 gazel
'Akif Efendi	1 müseddes
'Alî	1 gazel
'Arif	1 beyt
'Arşî	2 gazel
'Aşık 'Ömer	1 müseddes, 1 semai
'Aşkî	1 gazel, 1 tahmis
'Atâ	1 müseddes
'Atâyî (Nev'i-zâde)	2 gazel
'Âtıf	1 gazel
'Avnî	1 gazel
Äzerî	1 tesdis, 3 müseddes
Bahâyî Efendi	2 gazel
Bâkî	9 gazel
Bedî'î	1 gazel
Cem'î	2 gazel
Cevrî	1 tesdis, 13 gazel, 1 terhib-i bend.-I
Cihânî	2 gazel
Cinânî	2 müseddes
Dervîş	1 gazel
Enderunlu Vâsîf	1 müseddes, 1 şarkı
Es'ad (Şeyh.)	1 gazel, 1 murabba
Fâyîzî	15 gazel
Fâzıl (Enderünî)	1 müseddes
Fehîm-i Kâdîm	1 terk. Bend, 2 gazel
Fevrî	1 gazel

Fıtnat Hānım	1 şarkı
Fuzūlī	16 gazel
H. Ahmed Paşa	1 gazel
Hākim	1 gazel
Hāletī (Azmi-zade)	1 gazel
Hālıfī	1 gazel
Hālım Girāy	2 tahmis, 1 matla
Hāmdī	1 gazel
İhyā	1 beyt
Kemalpaşazade	1 gazel, 1 kıt'a
Lebīb	1 gazel
Leylā Hānım	1 tahmis, 1 gazel, 3 tarih
Luṭfī	4 gazel
Mānī	1 müseddes
Maḳālī	1 gazel
Mekkī	1 gazel
Meylī	1 gazel
Mezākī	9 gazel
Mucīb	1 gazel
Muḫīfī	1 gazel
Murādī	3 gazel
Nābī	1 gazel, 1 müfred
Naḫīfī	1 gazel
Nāzūk	1 gazel
Nedīm	4 gazel
Nef'ī	13 gazel,3 rubai
Nesīb	1 gazel
Neş'et Efendi	1 tahmis
Nev'ī	1 gazel
Pertev (Muvakkıtzade)	1 tahmis, 2 gazel
Rāgīb Paşa	10 gazel
Raḫmī	1 tahmis, 1 gazel
Rā'if	1 müseddes, 3 gazel, 1 kıt'a
Rāsīḫ	1 murabba
Rāşid	1 tesdis
Refi'	1 gazel, 1 beyt
Remzī	1 mütekerrir muaşşer

Revānī	1 gazel
Riyāzī	6 gazel
Rūhī	5 gazel, 1 terci-i bent
Şābir	1 gazel
Sābit	15 gazel, 1 müfred
Şabrī	8 gazel
Şādık	1 gazel
Sa'dī	1 gazel
Şafvet	1 gazel
Sāmī	4 gazel, 2 tahmis
Selkī	1 müseddes
Sevādī	1 gazel
Seyyid 'Arif	1 beyt
Şıdkī	1 gazel
Sırrī	1 gazel, 1 matla
Sürürī	1 beyt, 1 terci-i bent
Şākır	56 gazel, 24 kıta, 6 tesdis, 1 müseddes, 2 muhammes, 1 terk. bend
Şefik	1 gazel
Şehrī	1 gazel
Şem'ī	1 gazel
Şeyh Gālib	1 şarkı
Şeyhī	1 gazel
Şeyh. Yahyā	26 gazel, 11 matla
Şuhūdī	1 gazel
Taşlıcalı Yahyā	2 gazel
Tiğī	1 müseddes
'Ubeydī	2 gazel
'Ulvī	1 gazel
Uşūlī	1 gazel
Ümīdī	1 gazel
Vaşī	1 müseddes
Vecdī	16 gazel
Vehbī	1 beyt
Veysi	9 gazel
Zāfī	2 gazel

Son olarak tespit edilebilen şairlerin şiirlerini detaylı bir tablo oluşturarak aşağıda gösterdik. Tabloda şairin ismi, şiirin ilk mısra'ı, çalışmamızda kaçınıcı şiir numarasına ait olduğu, mecmuada kaçınıcı varakta olduğu, şiirin nazım şekli son olarak da mukayese edilen veya araştırılan eserde mevcut olup olmadığı, mevcutsa kaçınıcı sayfada olduğu gösterilmiştir.

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.*
Ahmed Paşa	Dilâ gördüñ mi dildarı yatur ağıvare yaşlanmuş	103	70b	Gazel	Ahmed Paşa D. (bulunamadı)
'Akif Efendi	Dil baña mahrem olmadığın şimdi aırladım	28	46b	Müseddes	-
'Alı	Yakan dağ-ı siyahum yarımuñ hali midür ya Rab	205	90a	Gazel	Gelibolulu Âlî D. (s.215)
'Arif	Bu cüy-i eşk ile böyle yaşarsa merdüm-i çeşm	491	143a	Beýt	-
'Arşî	Ey dil yine bir zülf-i semen ile dolaşduñ	101	70b	Gazel	Arşî D. (s.242)
'Arşî	Tır-ı müjgân ile cân ile siper mi degülüz	107	71b	Gazel	Arşî D. (s.188)
'Aşık 'Ömer	Ben gam çekerim ol gözi mekkâr güler oynar	528	151b	Semai	Aşık Ömer D. (s.508)
'Aşkî	Yâ Rabbi baña âfet-i devrânımı göster	215	93a	Gazel	Aşkî D. ve Şiir M.-I (bulunamadı)
'Aşî	Kesbimiz itmeñ müdâm nâlan-ı dilân üstine	360	130b	Tahmis	Aşkî D. ve Şiir M.-I (bulunamadı)
'Afâ	Baña zulm itme meded cürümüñi 'afv eyle benüm	50	55a	Müseddes	-
'Atâvî	Mümkün mi 'aşık-ı ruğ-ı cânâne olmayum	177	85a	Gazel	Nev'i-zâde Atâvî D. (s.238)
'Atîf	Dest-i sâkıden ki cân-ı pür-şafâ eksük degil	212	92b	Gazel	Nev'i-zâde Atâvî D. (s.230)
'Avnî	Vuşlatuñ kadrimi mehcür olmadukça bilmedüm	71	62b	Gazel	-
'Avnî	Gelmemişdür bu felek devrinde şâhum sen gıbi	154	79a	Gazel	Avnî D. (bulunamadı)
'Azeri	Anmaduñ bir kez gam-ı 'aşkıñla giryân olduğum	277	108b	Tesdis	-
'Azeri	Gerçi âvîn-i vefâ uymaz senüñ mu 'âdına	282	110b	Müseddes	-
'Azeri	Didi ol meh çâk ider tığum girbânüñ senüñ	284	111b	Müseddes	-
'Azeri	İtme virân meder-i zulm ile beytüñ 'î-hazenüm	285	112a	Müseddes	-
Bahâvî Efendi	Ruğundan şem'-i meclis var ise şerm ü hicâb eyler	321	121b	Gazel	Bahâvî D. (s.180)
Bahâvî Efendi	Dünyâyı harâb itdi o mestâne bakışlar	322	122a	Gazel	Bahâvî D. (s.182)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Bakî	Mırg-ı dil kornuğa bir kâneti Tübâ gözedür	106	71a	Gazel	Bakî'D. (s.141)
	Zâhidâ 'ibret gözün aç şüret-i zübâya bak	189	88a	Gazel	Bakî'D. (s.248)
	Hâl-i âlem ezeli böyle perişân ancak	190	88a	Gazel	Bakî'D. (s.247)
	Şöyle olmuş câm-i 'aşk-ı yârdan mest ü harâb	293	114b	Gazel	Bakî'D. (s.113)
	Gel ey dil halka-i müşgîn-i zülf-i pür-şikenden geç	305	117b	Gazel	Bakî'D. (s.119)
	Eylesün la 'îni dermân dil-i bîmâra meded	313	119b	Gazel	Bakî'D. (s.125)
	Turnaz yanında hañçerini vaşf ider nigâr	324	122b	Gazel	Bakî'D. (s.130)
	Eser âhım yili küyüñde cism-i nâ-tivân ditret	325	122b	Gazel	Bakî'D. (s.188)
	Dil ne mihnetden kaçar hergiz ne gâmdan incünür	326	123a	Gazel	Bakî'D. (s.147)
	Kan ağıladıp firâkuñ ile öldürür misin	114	72b	Gazel	-
	Sırr-ı 'aşkı ağzuña alma zebânuñ duymasun	47	53b	Gazel	Cem'İD. (s.319)
	Cevrî	Ben gönlümi her dilber-i hoş-râya düşürmem	166	82a	Gazel
Ne mir'ât-ı dil-i ebna-yı 'âlemde şafâ gördüm		90	67a	Tesdis-7	CevrîD. (s.369)
Râziyam devrân beni bir lahza hândan itmesün		168	82b	Gazel	CevrîD. (s.249)
Çeşmüte nâz itmegi her demde kânün eyleme		172	83b	Gazel	CevrîD. (s.268)
Zülfine beste melek hüsrüne âdem 'aşak		191	88b	Gazel	CevrîD. (s.233)
Mecnûn-revişem zülf-i şanemden haberüm yok		193	88b	Gazel	CevrîD. (s.233)
Rûnd-ı 'aşkam mescid ü meyhâne yek-sândur baña		214	93a	Gazel	CevrîD. (s.182)
Şanmañ bizi şüff gibi seccâde-perestüz		280	109b	Terk. B.-I	CevrîD. (s.160)
Cân virmek ise gamzeñe ger vaşluna bâ'iş		301	116b	Gazel	CevrîD. (s.188)
Gamzesi kan dökmede müjgâne itmez ihtiyâc		308	118b	Gazel	CevrîD. (s.188)
Çeşmi kaşd itse dile gamzesi hâzır bulunur		341	126b	Gazel	CevrîD. (s.201)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Cevri	Âlûfelerüz hem-şöhbetümüz rûh-fezâdur	342	126b	Gazel	Cevri D. (s.205)
	Mest ider hûş-yârı 'aşkuñ dâstânı böyledür	343	127a	Gazel	Cevri D. (s.208)
	Cân almak imiş gamzesiniñ kârını bildük	368	133a	Gazel	Cevri D. (s.235)
	Neden hâmtiş gonca bülbül-i şeydâyı söyledüm	500	144b	Gazel	Cevri D. (divanda bulunamadı)
Cihâni	Ruhsârı mı yârün meh-i envâr mı nedir bu	507	146a	Gazel	Cevri D. (divanda bulunamadı)
	Yeridür meyî ider ise dil o kadd-i mişâl üzre	80	64b	Gazel	-
Cinânî	Ruñ-ı dildârı seyr eyle o kadd-i bî-mişâl üzre	81	65a	Gazel	-
	Halk-ı 'âlem gamdan âzâd olduğundan baña ne	45	53a	Müseddes	Cinânî D. (s.338)
	Halkuñ ne 'aceb hükmet olup 'akd ile hâlli	97	69b	Müseddes	Cinânî D. (s.278)
Dervîş	Güşe-i gamda dil-i bîmârdur eğlencemüz	93	68b	Gazel	-
Enderunlu Vâsîf	Kim ola zür ile maşşûdına reh-yâb-ı zafer	31	48a	Müseddes	Enderunlu Vâsîf D. (s.549)
	Dil-ğarâb-ı 'aşkıñam sensin sebeb berbâdına	529	152b	Şarkı	Enderunlu Vâsîf D. (s.466)
Es'ad (Şeyh.)	Gel ey hezâr cân ile kurbânıñ olduğum	38	51a	Gazel	Ş. Es'ad D. (bulunamadı)
	Nâr-i hicrânıñla ey şulğ-ı cihân	516	148b	Murabba	Ş. Es'ad D. (s.105)
Fâ'izî	Yüküldi hâtrum şinden girü 'âlem ħarâb olsun	46	53b	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.225)
	Turma sâkı yine câm-i mey-i rahşân yüristin	59	59a	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.226)
	Elinden cân düşünmez ser-ğuş-ı dîrinedür gönübüm	175	84b	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.216)
	Mümkün mi mâ'îl-i leb-i cânâne olmayum	176	84b	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.217)
	Bahâr geçdi dağı ben şafâ nedir bilmem	179	85b	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.215)
	Sen rtdüñ ise bu dil-i nalâmı ferâmüş	182	86a	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.197)
Cem gidüp bezm-i cihân içre kodı câm-ı şarâb	Olmasa Leyla eger câm-i mey-i 'aşk ile mest	206	91a	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.169)
		288	113b	Gazel	Kafzâde Fâ'izî D. (s.168)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Fâ'izi	O seng-i dıldür olan inkisarına bâ'ış	300	116b	Gazel	Kafzâde Fâ'izi D. (s.171)
	Fenn-i belâda oldı dıl üstâd-ı ehl-i derd	314	120a	Gazel	Kafzâde Fâ'izi D. (s.175)
	Eld e sebû ile kaçan bezme mey-âverân gelür	327	123a	Gazel	Kafzâde Fâ'izi D. (s.177)
	Şerer-i dıl felege çıkmaya bir şeb yokdur	328	123b	Gazel	Kafzâde Fâ'izi D. (s.190)
	Bir taraftan baht turmaz dâ'imâ yüz döndürür	330	123b	Gazel	Kafzâde Fâ'izi D. (s.184)
	Gayrılar gerçi ki ağyar gözinden şaknur	331	124a	Gazel	Kafzâde Fâ'izi D. (s.189)
	Gidermiş elden ol şobbetün ile guşşalar gamlar	332	124a	Gazel	Kafzâde Fâ'izi D. (s.186)
Fâzil	Rahim ider yok başa hiç nâlelerinden gayrı	70	62a	Müseddes	Enderunlu Fâzil D. Tb. (s. 17)
Fehîm-i Kadîm	Ey nigâb-ı gâzabı mest-i mey-i nahvet-i nâz	92	67b	Terk. Bend	Fehîm-i Kadîm D. (s.264)
	Rüyumi hâk eyledüm ol hâk-i pâyi görmege	174	84a	Gazel	Fehîm-i Kadîm D. (s.648)
	Bir hayât için kazâ bilmem ne nâz eyler başa	292	114b	Gazel	Fehîm-i Kadîm D. (s.312)
Fevri	Şahrâda benüm Mecnûn tağlarda benüm Ferhâd	145	77b	Gazel	Şiir M. (Eserde bulunamadı)
	Olmada diller rübüde gamze-i câdüsuna	511	147b	Şarkı	-
Fıtnat Hânum	Hicrân ile yanar güceler rişte-i cânım	65	60b	Gazel	Fuzûlî D. (s.223)
	Penbe-i merhem-i dâğ içre nihândur bedenüm	66	61a	Gazel	Fuzûlî D. (s.230)
Fuzûlî	Tutuşdı gam odına şâd gördügün görilüm	67	61a	Gazel	Fuzûlî D. (s.229)
	Gamzesin sevdiñ dilâ cânıñ gerekmez mi saña	86	66a	Gazel	Fuzûlî D. (s.139)
	Ey göñül ol hançer-i müjgâna eylersen heves	181	86a	Gazel	Fuzûlî D. (s.192)
Fuzûlî	Şem-i rüyün âñâb-ı âlem-ârâdur seniñ	204	90b	Gazel	Fuzûlî D. (s.212)
	Şabâ lutf itniñ ehl-i derde dermândan haber virdiñ	208	91b	Gazel	Fuzûlî D. (s.210)
	Ol ki her sâ at gülerdi çeşm-i giryânım görüp	290	114a	Gazel	Fuzûlî D. (s.148)
	Ey esir-i dâm-ı gam bir güşe-i meyhâne tut	297	115b	Gazel	Fuzûlî D. (s.151)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Fuzûlî	Şebâ ağıyardan pınhân gamum dildâre izhâr it	298	116a	Gazel	Fuzûlî D. (s.151)
	Perişân halk-ı 'âlem âh u efgân itdigümdendir	355	129b	Gazel	Fuzûlî D. (s.180)
	Şabâdan gül yüzinde sümbül-i pür pîç ü tâb oynar	358	130a	Gazel	Fuzûlî D. (s.164)
	Nice yıllardır ser-i küy-i melâmet beklerüz	363	131b	Gazel	Fuzûlî D. (s.190)
	Teşne-i câm u vişâlûñ Âb-ı Hayvân istermez	364	132a	Gazel	Fuzûlî D. (s.186)
	Ey fırâk-ı leb-ı cânân cigerüm hün itdüñ	372	134a	Gazel	Fuzûlî D. (s.210)
	Kıldı zulfûñ-veş perişân hâlümi hâlûñ senûñ	373	134a	Gazel	Fuzûlî D. (s.211)
	Aldı etrâfumu 'adü imodâda 'âsker yok müdür	352	129a	Gazel	-
	Ferâğat lâne-i 'uzletde şöhretiden cüdâ oldum	75	63b	Gazel	Hâkîm D. (bulunamadı)
	Gayret-i gül-zâr-ı cennetdür ruğ-ı âlüñ senûñ	203	90a	Gazel	Hâletî D. (Metin Bankası)
Hâkîm	Çekerse şerhâlar tığñ ten-i 'uryâne incünmez	359	130b	Gazel	-
	Olsan dañı yıllarca işigünde müläzım	20	41b	Tahmis	Halîm Giray D. (s.11)
Hâletî	Ey zulf-ı ham-ender-ham-ı kullâb-ı mañabbet	21	42b	Tahmis	Halîm Giray D. (s.10)
	Fiğân kim olmadı mahrem hayâle didelerüm	489	143a	Matla'	Halîm Giray D. (s.68)
Hâmîdî	Şeb-fâ-be-seher âh [u] fiğân itmede gönlüm	20	41a	Gazel	Hamdullah Hamîdî D. (bulunamadı)
	Riyâz-ı 'işvede olmazdı böyle bâlâter	490	143a	Beyt	-
Kemalpaşazade	Çarç-ı gerdürdan bitürsin eksik olmaz inkilâb	82	65a	Gazel	Kemalpaşazade D. (bulunamadı)
	Şol 'arâk kim ol gül-endâmuñ yahâğından çıkar	482	142b	Kit'a	Kemalpaşazade D. (bulunamadı)
Lebîb	Sinem üzre dâğ açup nev-reste bir gül beslerem	34	49a	Gazel	Lebîb D. (bulunamadı)
	'Âşık hat u [hâl ü] ruğ-ı cânâne tokımma	16	37b	Tahmis	Leylâ Hânum D. (bulunamadı)
Leylâ Hânum	Kâtil-i 'âşıkândur çeşmüñ	17	40b	Gazel	Leylâ Hânum D. (bulunamadı)
	Şeh-i 'âlem cenâb-ı zill-ı Hağ 'Abdü'l-Mecîd Hânum	26	45a	Tarih	Leylâ Hânum D. (bulunamadı)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Leylâ Hânım	'Abdü'l-Mecîd Hâmî İläh itdi cihâna pâdişâh	531	160b	Tarih	Leylâ Hânım D. (Metin bankası)
	Zîb-i evreng-i'lüfâfet öldü Hân 'Abdü'l-Mecîd	532	161a	Tarih	Leylâ Hânım D. (Metin bankası)
Luftî	Şebistan-ı hayâlüimde bu şeb Leylâyı söyledüm	501	144b	Gazel	-
	Rahim idüp bunca niyâza bir cevâb itmez misin	505	145b	Gazel	-
	O hünî gözlerütü meysiz dem-â-dem pür-İhumâr olsun	506	146a	Gazel	-
	Gören mest olmamak mümkün müdür la'l-i müzâbandan	526	151a	Gazel	-
	Âh kim bilimmedi bî-şabr u sâ mân öldüğüm	283	111a	Müseddes	Mânî D. (s.44) Mânî Şiirleri (s.28)
Mağâlî	Merhabâ ey mel-i bî-mîhr-i sevâd-i şâmuñ	371	133b	Gazel	-
Mekkî	Gelmeye bezm-i meye zâhid sevâb itmez misin	504	145b	Gazel	Mekkî D. (s.82)
Meylî	Gama mu'tad olan dil fırkat-i cânâne incinmez	361	131a	Gazel	-
Mezâkî	Bî-gam olmaкса murâduñ sâkin-i meyhâne ol	180	85b	Gazel	Mezâkî D. (s.461)
	Görül ki bezm-i mahabbetde mest olup kalmış	183	86b	Gazel	Mezâkî D. (s.416)
	Dil-beste-i dü-zülf-i perîşânuñum sentüñ	201	90a	Gazel	Mezâkî D. (s.437)
	Yârsuz bir dem qarâr-i 'âşık-ı nâ-kâm güc	306	118a	Gazel	Mezâkî D. (s.306)
	Öyle mest-i nâza bî-pervâ niyâz itmek de güc	307	118a	Gazel	Mezâkî D. (s.306)
	Alnındağı ol zañm-ı melâhâh-eşeri gör	337	125b	Gazel	Mezâkî D. (s.347)
	Gelüp üfdâdeler şaf olup 'arz-ı niyâz eyler	338	125b	Gazel	Mezâkî D. (s.362)
	Yârsuz 'âşık-ı gâmgünde meserret mi olur	339	126a	Gazel	Mezâkî D. (s.345)
Cânâ ne 'aceb böyle bu gam-İyârî unuttuñ	367	132b	Gazel	Mezâkî D. (s.437)	
Mucîb	Gülşen-i hüsnünde ol şuñuñ fiğân itsem gerek	498	144a	Gazel	-
Muhîttî	Cevr ile nâz kılmaк ol bî-vefâya kaldı	116	73a	Gazel	Muhîttî D. (s.286)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Murâdî	Âh kim gönülüm diler seyr itse cânân illerin	48	54a	Gazel	Murâdî D. (bulunamadı)
	Hâfizâ Bağdâda imdâd itmege er yok mudur	353	129a	Gazel	Murâdî D. (bulunamadı)
Nâbî	Dem-â-dem tîr-i hecrüñ atırsa cânâ incinmez	362	131b	Gazel	Murâdî D. (bulunamadı)
	Kâlmadı râh-ı talebde hâtar inşâ-Allâh	72	62b	Gazel	Nâbî D. (s.956)
Nâhîfî	Bir ben miyim cihânda Nâbî esîr-i 'aşkı	159	80b	Müfred	Nâbî D. (s.602)
	Cevri buldukça terâkıtt o şeh-i bî-dâduñ	37	51a	Gazel	Nâhîfî D. (s.287)
Nâziük	İbn-i vakt ol ey görüñ evvel bahâr olsun dime	152	79a	Gazel	-
Nedîm	Esdükçe bâd-ı şubh perîşânsun ey görüñ	69	61b	Gazel	Nedîm D. (s.314)
	Bûs-ı la'lüñ şöyle sır-âb-ı zülâl eyler beni	74	63a	Gazel	Nedîm D. (s.350)
Nefî	'Aşka düştüm cân u dil müft-i cüvânân oldı hep	497	143b	Gazel	Nedîm D. (s.277)
	La'l-i nâbün çâşnî-senc-i 'itâb itmez misin	503	145a	Gazel	Nedîm D. (s.311)
Nefî D.	Bîñ var ola hicrânüñ ile sîmede dağum	167	82b	Gazel	Nefî D. (s.320)
	Yâre derdüm diyemem bezm-i şarâb olmayacak	188	87b	Gazel	Nefî D. (s.311)
Nefî D.	Gâmze-i tîğ-keş ü çeşm-i silîr- sâzına bak	194	89a	Gazel	Nefî D. (s.312)
	Refârna vâbeste mühümât-i kıyâmet	207	91a	Gazel	Nefî D. (s.290)
Nefî D.	Hem kâdeh hem bâde hem bir şuh sâkıdır görüñ	213	92b	Gazel	Nefî D. (s.316)
	Bildürdüm derdimi bir âh ile cânâna hep	289	113b	Gazel	Nefî D. (s.287)
Nefî D.	Gâmze dîl-düz olıcak nâz u tegâfîl ne belâ	291	114a	Gazel	Nefî D. (s.283)
	Kâmet mi bu ya fitne-i pür-pây-ı kıyâmet	296	115b	Gazel	Nefî D. (s.289)
Nefî D.	Ölmek âsân 'aşka bir dem firâk-ı yâr güc	309	118b	Gazel	Nefî D. (s.293)
	Çekemem derd-i firâkıñ meded ey mâh meded	315	120a	Gazel	Nefî D. (s.294)
Nefî D.	Çekdiğüm derdi ne hem-ñâne ne hem-râh bilür	351	128b	Gazel	Nefî D. (s.300)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Nefî	Sinemi deldi müjeñ oqları tã cãnuna dek	369	133a	Gazel	NefîD. (s.312)
	O şeh cãn u dile rahm eyleyüp däd irdügin görsek	370	133b	Gazel	NefîD. (s.313)
	Yâ Rab dilümi sehv ü hãfãdan şakla	407	138b	Rubâi	NefîD. (s.351)
	Yâ Rab kerem it bendete ihsân eyle	408	138b	Rubâi	NefîD. (s.351)
	'Aceb mi kıla Ferhãd bî-nevânũ eger bälãda	409	138b	Rubâi	NefîD. (bulunamadı)
Nergisi	Dönmesin çarh-ı felek hãk ile yeksân olsun	281	109b		-
	Hecr-i vaşluña getürmekden hayãluñ yãduma	39	51b	Gazel	Nesîb D. Tb. (s. 23)
Neş'et Efendi	Bezm-i vuşlatda 'aceb hecr ile eşk-bâr oldum	55	58a	Tahmis	Neş'et Efendi D. Tb. (s. 63)
Nev'î	Tãli' bu vech ile dün ser-keş nigâr böyle	100	70a	Gazel	Nev'îD. (s.494)
Pertev (Muvakkatzade)	'Aşkuñla senüñ âteşe yandum hãbertüñ yok	43	52a	Tahmis	Pertev D. (s.322)
	Bimâr olursam dermãn idersün	68	61b	Gazel	Pertev D. (s.224)
	Güñlerimüz hecr ile şãm oldı gel	73	63a	Gazel	Pertev D. (s.185)
Rãgıb Paşa	Mest-i cãm-i vuşlanũ hecr ile mañmür olmasun	41	51b	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.55)
	Ne kadar olsa edeb perde-keş-i rãz baña	374	134b	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.2)
	'Aceb pãkize tıynet pür-şafãdur meşreb-i minã	375	134b	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.3)
	Hürüş-i dæg ile sinem bahãrdur güyã	376	135a	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.4)
	Elinden çekdigüm sãkt-i dehrüñ nış-i semdür hep	377	135a	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.7)
	Düşer her dãm-i gisüya dil-i bî-tãbdan feryãd	378	135b	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.12)
	Nãvek-endãz-i kazãya nigeh-i tür vürür	379	135b	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.29)
	Dile mir'at-i emelden nice şüret görinür	380	136a	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.19)
Mesfãh süz-i şevk-i merg olan cellãd-ı gãmzeñdür	381	136a	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.19)	
Uçurdum murg-ı tıvãbi hãstetünle çok zamãnlardur	382	136a	Gazel	Rãgıb Paşa D. Tb. (s.27)	

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Raḥmî	Ne cānda māsivā kaydı ne dilde kıl u kâfım var	87	66b	Tahmis	-
	Yed-i kudret ki ez el ḥakimi tahmür itdi	98	70a	Gazel	-
Rā'if	Dilü ümmü'd-i vişālünle tebāh itmeyeytüm	44	52b	Müseddes	-
	Cevr-i gerdüna taḥammül ne yamān müşkil imiş	76	63b	Gazel	-
	Şeker- ab oldı bu demler dil ü cān eşküm ile	77	64a	Gazel	-
	Teb-i 'aşkuñ dile ol merthebe te' şir itdi	78	64a	Gazel	-
	Ser- hoş olurum la' l-i leb-i yār añılsa	488	143a	Kita	-
	Bir melek meşrebli şüh-ı meh- cebünimsin benim	35	49b	Murabba	-
Rāşid	Hüsnü'le 'aşık olan 'ālemde şādān olmasun	276	108a	Tesdis	Rāşid D. (bulunamadı)
Reff'	Hakk müyesser eylesün feṭḥ it Ḥorāsān illerin	49	54a	Gazel	-
	Sırışk-i çeşmimi bir dem 'aceb siler mi diyü	494	143a	Beyt	-
Remzî	Feyz-i Hak māye-i 'aşkı dil-i danāda kodı	530	153a	Müt. muşşer	Remzî D. (bulunamadı)
Revānî	Hüblar çünkü görür 'aşkı bülbül yirine	84	65b	Gazel	Revānî D. (s.247)
Riyāzî	Hep bilürler küşte-i deşt-i belālar birbirin	56	58b	Gazel	Riyāzî D. (495)
	Güşe-i miñnetde yoklar mütelālar birbirin	57	58b	Gazel	Riyāzî D. (s.497)
	Öyküntip rakş ile refiārūta dönsün yürüsün	60	59b	Gazel	Riyāzî D. (s.518)
	Her göñüde neşve-i 'aşk-ı maḥabbet bir degül	211	92a	Gazel	Riyāzî D. (s.458)
	Dilberinden ayru düşmek 'aşk-ı şeydā ne güc	304	117b	Gazel	Riyāzî D. (s.280)
	Bu 'ālem-i se-rüze 'aceb gulsriān olur	357	130a	Gazel	Riyāzî D. (s.309)
Rūhî	Ḳaddüñe irmek umar dil ne temennādur bu	95	69a	Gazel	Bagdathî Rūhî D. (s.896)
	'Aşık-ı cevri ile öldürdüğini az şanur	110	72a	Gazel	Bagdathî Rūhî D. (s.548)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Rûhî	Lebütü andukça göñül dîde-i giryân ağlar	117	73a	Gazel	Bağdath Rûhî D. (s.565)
	Ağlasam ben yaraşur kim baña bülbul dîdiler	146	78a	Gazel	Bağdath Rûhî D. (s.492)
	Yuf hârma dehrüñ gül ü gülzârma hem yuf	278	108b	Tercî-i B.	Bağdath Rûhî D. (s.194)
	Sine mecrûh u göñül malzûn u hâtur pür-harac	310	119a	Gazel	Bağdath Rûhî D. (s.366)
Şâbir	Metâ'-i aşkûna nakd-i dil-i şeydayî ben virölüm	499	144a	Gazel	Şâbir D. (s.159)
	Hâm ü sipâs ü minnet o sultâna ibtidâ	1	1b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.351)
Sâbit	Cânüm ol nâz ber-efrâste dildâra fedâ	2	1b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.351)
	Şu mir'âtü'l-avâlim nüshası kim sîredür câna	3	2a	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.354)
	Gül-nahl-i nâ-tuvâna süvâr oldı 'andelîb	4	2a	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (bulunamadı)
	Açılmaz idî hâtur-ı nâşad-ı 'andelîb	5	2b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.359)
	Bülbulün göñlün alaldan gonca bî-dildür garîb	6	2b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.360)
	Ebrûsî çekmiş ol şeh-i hüsnün kemân-ı baht	7	3a	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.365)
	Her şâm virür dâğ-ı cünun büy-i mağabbet	8	3a	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.365)
	Peymâne şunup sâkî-i horşîd-i mağabbet	9	3b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.366)
	Zülfüle her şeb itmededür ehl-i zâr bahş	10	3b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.370)
	Guşâyîş-i dile zerrîn pîvâledür bâ'îş	11	3b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.371)
	İmne nâvek-zede-i çeşm-i sitemkâra 'ilâc	12	4a	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.372)
	Bezm-i meyde iki câm içse o gül-gonca-muzâc	13	4a	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.374)
	Virdî hat-ı la'lün dile bir tîb-i müferrih	14	4a	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.375)
	Bir yâr için agyâra tevellâ ne belâdur	15	8b	Gazel	Bosnalı Sâbit D. (s.393)
	Herkes birer tarîka grüp girdi cennete	160	80b	Müfred	Bosnalı Sâbit D. (bulunamadı)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Şabîrî	Meyhâne benim şahm-ı gülîstân senüñ olsun	169	83a	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.130)
	Sensiz nice def'-i gam-ı hücrân idertüm ben	170	83a	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.134)
	Mıng-ı cân-ı 'aşkı almakda büñ nâz eylese	173	84a	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.140)
	Şevk her yerde bulunmaz dil-i dâñada olur	344	127a	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.76)
	Hâlûñ hayâlî hübb-ı şafâyı yetiştürür	345	127b	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.83)
	Ne bezmüñ şem'isin pervâne-i bî-tâkatüñ kimdür	348	128a	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.92)
	Ganzelerin ki 'aşakuñ tâb u tüvânun aldılar	349	128a	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.95)
	Niyâz- nâme-i dil yâre bî-zebân okunur	350	128b	Gazel	Sabîrî Şakîr D. Tb. (s.94)
	Ruñların hoy-gerde seyr it âteş-i seyyâleden	502	145a	Gazel	-
	Zahm-ı sinem gamze-i hün-ğ'ara şor şorma baña	496	143b	Gazel	-
Şafvet	Her zamân bir Vâmûk u 'Azrâ olur 'âlem bu ya	17	39a	Gazel	-
	Büy-i haberüñ yok mı şabâ verd-i tertümden	22	43a	Gazel	Sâmi D. (bulunamadı)
Sâmi	Nev-civânun dağı ne meclis ü ne câmi bilür	24-53	43b-57a	Tahmis	Sâmi D. (bulunamadı)
	Ser-menzil-i esrâr-ı haşkâkat yerimüzdür	25-54	44a-57b	Gazel	Sâmi D. (bulunamadı)
Selîki	Ne 'acab tîr-i güşâd olmuş o çeşm-i siyehüñ	27	46a	Gazel	Sâmi D. (bulunamadı)
	Olmaduñ tekeye-i 'irfânda sebak-ğ'ân-ı şubân	52	56b	Tahmis	Sâmi D. (bulunamadı)
	Nîgeh gül-büse-çin olmağ ne mümkün la'l-i nâbından	524	150b	Gazel	Sâmi D. (s.359)
Sevâdî	Za'f-ı 'aşk-ı yâr ile kâlmadı tende kuvvetüm	287	113a	Müseddes	Selîki Şiirleri (s.50)
	Ehl-i iyşuz kalmazuz 'âlemde nâm u nenge biz	105	71a	Gazel	-
Seyyid 'Arif	Sirişk-ı âl ile hem-renk oldu Ceyhûna	492	143a	Beyt	-
	Her kim taleb eylese ser-i küy-i nigârüñ	18	40a	Gazel	Sıdkî Paşa D. (bulunamadı)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Sırrı	Şehâ tîğ-i ğamuñ kesmek dilermiş bendeni senden	79	64b	Gazel	Üsküdarlı Sırrı D. (bulunamadı)
	Şehâ tîğ-i ğamuñ kesmek dilermiş bendeni senden	435	139b	Matla'	Üsküdarlı Sırrı D. (bulunamadı)
Sürürî	Anup mey içdiğüm ol mâh ile gözüm töldi	493	143a	Beyt	-
Şakir	Dimâğ-i cânâ bü-y-i kâkül-i 'anber-şemim aldum	112	72b	Gazel	Şakir Mehmed D. (bulunamadı)
	Dili gehvâre-i nefret uyutdı hâtırñ hoş tut	156	79b	Tesdis	Şakir Mehmed D. (s.806)
	Deşt-i temennâda nedir pîç ü tâb	157	80a	Müseddes	Şakir Mehmed D. (s.783)
	Şâh-ı sevâ-dîde-ğânüm mülketim deşt ü hevâ	158	80b	Muhammes	Şakir Mehmed D. (s.741)
	Seyl-i sahrâ-yı mahabbet eyledi hâbum harâb	161	81a	Muhammes	Şakir Mehmed D. (s.710)
	Fezâ-yı bezm-i farâbda Cemîñ nesin gördük	163	81b	Tesdis	Şakir Mehmed D. (s.793)
	Âh eyledigim şive-i refârñ içindir	216	93b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.179)
	Dil-i şüirdemiz bülbül gibi nâlan olur her şeb	217	93b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.163)
	Müjgân-ı yâri şordum o tür-i kazâ imiş	218	93b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.221)
	Bir kâtib-i nev-restenñ şimdi gönül şeydâsıdır	219	94a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.180)
	Gül-ruhuñ 'aşkıñı izhâra cesâret geldi	220	94a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.301)
	Şikâyet itme cevr-i dil-rubâdan ol dilâ Şakir	221	94a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.181)
	Hâf-ı rüy-i dil-rubâ bir lâlezârumdur benim	222	94b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.254)
	N' olur ki 'âşık-ı zâra o şüh-i dil-sitan gelse	223	94b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.283)
	Benim hep âh u vâhumdur saña bu şöhrate bâ'îş	224	95a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.166)
	Ele al hâtır-ı vîrânemi eyile âbâd	225	95a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.172)
	Ne 'aceb men'e muştır oldı bu meyden vâ'iz	226	95b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.228)
	Hezâr-ı 'âşıkân fikriñle her dem zârdır sensiz	227	95b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.212)
Gülisfân-ı 'âlemiñ bü-y-i vefâsın görmedim	228	95b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.255)	

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Şakir	Dil-i âvâreyi dâm-i belâda zâr iden sensin	229	96a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.272)
	Süzüş-i nâlemden 'âlem cümle dil-gür oldı âh	230	96a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.282)
	Hün oldı felek nâle-i âh-ı seherimden	231	96a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.274)
	Fırak-ı yârı tefekkürle vuslatum bilemem	232	96b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.255)
	Tig-i nigehiñ hañçer-i bürrâna mı bezîzer	233	96b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.183)
	Cânân yine meh-tâba çıkup uykuya yatmış	234	97a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.222)
	Hañ degil rüyündaki ey mâh-peyker ya nedir	235	97a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.185)
	'Aşkñla göñül oldı perişân yüre cânâ	236	97a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.157)
	Dest-i cevrimle diger-gün oldı hâlim kıl meded	237	97b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.173)
	Görenler meh-cemâle 'aşk ile hep hû çekerler hû	238	97b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.278)
	Vişâl-i Leylî-i himmet gedâ-yı düna el vürmez	239	97b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.213)
	'Aşka dış olan biñ gün âh ider	240	98a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.186)
	Ol peñ hâl-i derûm bilse de bilmezlenür	241	98a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.187)
	Revnağ-ı bezm-i ülfete dil-ber-i mestâne gerek	242	98b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.241)
	Ruhsâr-ı bi-hemtâsunñ bak reng ü büy-ü âline	243	98b	Gazel	Şakir Mehmed D. (bulunamadı)
	Câm-ı la'fîndür vüren hep derd-i ser 'aşıklara	244	99a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.284)
	Hicrân ile şad-şerha dil-i zârına düşdü	245	99a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.305)
	Şevk-i lutfiñ dil-i enverde kodı cilve-i 'aşk	246	99a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.238)
	'Âşak-ı zârñ hemân endişesi bir âh olur	247	99b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.190)
	Hün-âbe-i haşret var iken dide-i terde	248	99b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.285)
	Felekle tâb-ı ruñ-ı gül-izârñ bilmez yok	249	100a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.238)
	Hayret-zedeyim 'aşkla hem-dem neme lâzım	250	100a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.257)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Şakir	Cânân ile sâgar bu gıce fem feme düşmüş	251	100a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.222)
	Gül-i 'araka ne dem ki 'izân tazelendir	252	100b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.191)
	O meh-i yek-şebe kim 'aşkına câm şunar	253	100b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.192)
	Eyle yâ Rabb sinemi mihmân-serây-i şevk-i 'aşk	254	101a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.233)
	Dâg-i sinem şad hezârân gânze-i dil-dâr bir	255	101a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.192)
	Nihâl-i ergüvân dide-i güvâ şeb-nem almışdır	256	101a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.193)
	'Aşıkda bu feryâd u tahassür olagelmüş	257	101b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.224)
	Esir-i nergis-i mestaneyim mestânelik kârim	258	101b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.258)
	Pertev-i envâr-i muhr-i şevkden her şeb baha	259	102a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.159)
	Devâ-yı derd-i sine derd-i cânân öldüğün bildim	260	102a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.272)
	Serde dâg-i iştiyâkı tazeleler bir taze mâh	261	102b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.298)
	Dem-be-dem endişe-i hasret doker çeşm-i terim	262	102b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.268)
	Hâk-i pây-ı keremim pây-e-i 'urvân çekemem	263	102b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.270)
	Dilim ateş muhede öğünürse baht öğünsün	264	103a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.271)
	Senû ben zîver-i bezm-i rakîbân öldüğün gördüm	265	103a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.269)
	Zâhm-i derdim kâbil-i merhem degildir âh âh	266	103b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.282)
	Bir şehûn şimdî gönül bende-i efgendesidir	267	103b	Terk. Bend	Şakir Mehmed D. (s.690)
	Âh kim bir gözleri fertâna meftûn oldu dil	268	105a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.251)
	Bî-mürüvvet pür-cefâ dil-dârsın bildim seni	269	105b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.300)
	Zulfını dökme perîşân eyleme gisuların	270	105b	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.239)
	Kesr iden kalbimi sa 'yında ço meşkür olsun	271	106a	Tesdis	Şakir Mehmed D. (s.788)
	Terk idince 'aql u fikrim şabr u sâmanım gibi	272	106b	Tesdis	Şakir Mehmed D. (s.790)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Şakir	Bülbül-i gülzârı şem'i-i hüsnî nâfân eyledi	273	107a	Tesdis	Şakir Mehmed D. (s.791)
	Gönlüde bezm-i yâre varmağa tâb ü tüvân lâzım	274	107b	Tesdis	Şakir Mehmed D. (s.407)
	Fülk-i dil-i firkafe düşdi yine vuşlat diyerek	279	109a	Gazel	Şakir Mehmed D. (s.246)
	Ârâm-ı dîlim eyledi yağma şeh-i bi-dâd	383	136b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.323)
	Haçer-i cevriñle cânâ oldı sinem şerha-dâr	384	136b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.355)
	Meclise tür-be-dest geldi o âşub-ı zamân	385	136b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.323)
	Göz nûri döküp eyleme eşk-i teri ısrâf	386	136b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.324)
	Dil-teşne idi verd-i teriñ şolmamasıçün	387	136b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.325)
	Ey dil saña bir şüb-ı vefâ-pîşe gerekdir	388	136b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.326)
	Ne bende kaldı tañammül ne dilde şabra mecâl	389	137a	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.354)
	Şanmañ beni her şüb-ı ceñâ-pîşeye bende	390	137a	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.333)
	Göñül ki 'aşk u mañabbet mekâmıdır yeridir	391	137a	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.341)
	Göñül mümkin mi ol şâh-ı cihâna 'arz-ı hâl itmek	392	137a	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.342)
	Neş'e-i dil-dâr ile sinemde var bir hoş sürür	393	137a	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.346)
	Tıfl-ı aşkı besledim gehvâre-i sinemde ben	394	137a	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.347)
	O mâh-ı burc-ı mañvet ile ülfet kânda ben kânda	395	137b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.348)
	'Aşk-ı ruñuñ oldı yine sinemde nümâyân	396	137b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.349)
	Serv-i kâmet dîlber-i mümtâz imişsin bilmedim	397	137b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.349)
	Şorma derûn-ı 'aşkı yâresi âşıkâredir	398	137b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.351)
	Neden ey âfet-i cânım seni sevdi göñlüm	399	137b	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.345)
Kemâl-i hüsn ile mümtâz olursa böyle olur	400	137b	Kıta	Şakir Mehmed D. (bulunamadı)	
Zülf-i şirîniñ görüp oldum hermân dîvânesi	401	138a	Kıta	Şakir Mehmed D. (s.345)	

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Şâkir	Dâğ-ı elem-i 'aşkıımız âfâka nihândır	402	138a	Kıta	Şâkir Mehmed D. (s.343)
	Ünsiyvete bir mâh ile ol şüh girişiş	403	138a	Kıta	Şâkir Mehmed D. (s.340)
	Âh ile tutuşdur dil-i h'vâbide uyanşun	404	138a	Kıta	Şâkir Mehmed D. (s.339)
	Atılma tır-veş her şâhn-i ma'nâyâ bilür bilmez	405	138a	Kıta	Şâkir Mehmed D. (s.339)
	Gül-i ruhsârı açılşun dâ seyr it verd-i ra'nâyî	406	138a	Kıta	Şâkir Mehmed D. (s.350)
Şefîk	Şabâ pejmürdedür ol nağl-i nâzuñ piç u tâbından	525	150b	Gazel	-
[Şehri] Li-muâharririhi	Eylemem 'ar'ar gibi kadd-i dil-ârâ ile bahş	302	117a	Gazel	Şehri D. (bulunamadı)
Şem'i	Bugün gam tekyegâhında fedâ bir cânumuz vardır	109	71b	Gazel	Şem'i D. (bulunamadı)
Şeyh Gâlib	Ey nihâl-i 'işve bir nevres-fidânusm benüm	520	149a	Şarkı	Şeyh Gâlib (s.217)
Şeyhî	Câna geçdi zañm-i gânzeñi rahime himmet yok mndur	354	129b	Gazel	Şeyhî D. (bulunamadı)
Şeyh. Yahyâ	Şîve vü nâz ile ol serv-i lûrâmân yürüşün	58	59a	Gazel	Yahyâ D. (s.170) Ş. Yahyâ D. (s.316)
	Şeh-bâz gözütü şayd-i dil ü câna süzlüşün	61	59b	Gazel	Yahyâ D. (s.161) Ş. Yahyâ D. (s.298)
	Görince lûd vücüdüm mahy' olur kalmaz nişân benden	62	60a	Gazel	Yahyâ D. (s.159) Ş. Yahyâ D. (s.293)
	Yerümde şâbirütüm gelse lûdeng-i cân-sitân senden	63	60a	Gazel	Yahyâ D. (s.155) Ş. Yahyâ D. (s.286)
	Getür câm-i sürür-encâmü diller şâd-kâm olsun	64	60b	Gazel	Yahyâ D. (s.160) Ş. Yahyâ D. (s.296)
	Ney gibi bir 'âşık-i dem-sâz buldum kendüme	171	83b	Gazel	Yahyâ D. (s.184) Ş. Yahyâ D. (s.346)
	Hâcümüñ maşûdü Ka'be baña küyüñdür garâz	184	86b	Gazel	Yahyâ D. (s.108) Ş. Yahyâ D. (s.191)
	Gâmuñdan her kaçan kim nâle vü feryâd ider 'âşık	185	87a	Gazel	Yahyâ D. (s.118) Ş. Yahyâ D. (s.209)
	Ber-murâd olmamak olamaz olcağ himmet-i 'âşğ	186	87a	Gazel	Yahyâ D. (s.113) Ş. Yahyâ D. (s.200)
	'Aşka kâbil dil mi yok şehr içre yâ dil-ber mi yok	187	87b	Gazel	Yahyâ D. (s.115) Ş. Yahyâ D. (s.204)
İrdi bahâr sen dañi şâd olmaduñ göñül	209	91b	Gazel	Yahyâ D. (s.133) Ş. Yahyâ D. (s.240)	
Bezm-i 'aşka nitekim pervâne geldiñ ey göñül	210	92a	Gazel	Yahyâ D. (s.134) Ş. Yahyâ D. (s.241)	

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Şeyh. Yahyâ	Bir gün gele kim şâd ola mahzûn-ı mahabbet	294	115a	Gazel	Yahyâ D. (s.40) Ş. Yahyâ D. (s.56)
	İhtesün seng-i havâdiş câm-i şabbâyı şikest	295	115a	Gazel	Yahyâ D. (s.39) Ş. Yahyâ D. (s.52)
	Bu âşûba mey-i la'lün midür şahbâ midür bâ'îş	299	116a	Gazel	Yahyâ D. (s.41) Ş. Yahyâ D. (s.57)
	Senden olmazsa inâyet hâl yâ Mevlâ ne güc	303	117a	Gazel	Yahyâ D. (s.42) Ş. Yahyâ D. (s.59)
	Gelür mi yine göñül bâğına bahâr-ı ferağ	312	119b	Gazel	Yahyâ D. (s.44) Ş. Yahyâ D. (s.63)
	Getür ol câmî ki derd ehline hâlet getirür	316	120b	Gazel	Yahyâ D. / Ş. Yahyâ D. (bulunamadı)
	Niçün bir-çârenün dil-dâr mehcür oldüğim ister	317	120b	Gazel	Yahyâ D. (s.53) Ş. Yahyâ D. (s.81)
	Nâr-ı lûşk ile kanâ'at gibi bir ni'met mi var	318	121a	Gazel	Yahyâ D. (s.78) Ş. Yahyâ D. (s.132)
	Râst geldüm yâre bir serv-i dil-ârâdur gider	319	121a	Gazel	Yahyâ D. (s.64) Ş. Yahyâ D. (s.103)
	'Âştıkuñ almaga câmî tîr kim cânân atar	323	122a	Gazel	Yahyâ D. (s.53) Ş. Yahyâ D. (s.80)
	Zülf-i pür-çinüñ gamundan dide kim pür âb olur	336	125a	Gazel	Yahyâ D. (s.54) Ş. Yahyâ D. (s.83)
	Gisularuñ dil almaga tedbîr itdiler	340	126a	Gazel	Yahyâ D. (s.57) Ş. Yahyâ D. (s.89)
	Hemîşe merdüm-i çeşmüm 'izâr-ı yâra baqar	347	127b	Gazel	Yahyâ D. (s.60) Ş. Yahyâ D. (s.96)
	'Aşk-ı Leylâ ile bir âteş-i süzân idi Kays	365	132a	Gazel	Yahyâ D. (s.102) Ş. Yahyâ D. (s.180)
	Feryâdum irdi göklere ey serv' kad yetiş	413	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.291) Ş. Yahyâ D. (s.503)
	Dûd-ı âlu göklere irdi re'âyânüñ bugün	414	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.293) Ş. Yahyâ D. (s.504)
	Olmasa n'ola duhânsız dâ'im ol dil-sitân	415	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.293) Ş. Yahyâ D. (s.504)
	Duhân içüp o şeble dimerünüz kim râyândur bu	416	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.294) Ş. Yahyâ D. (s.504)
	Sözi bu vâ'izüñ mahbûb sevme bade nûş itme	417	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.296) Ş. Yahyâ D. (s.507)
	Ben duhân içdüm diyü meclisde şâd olmam hele	418	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.295) Ş. Yahyâ D. (s.504)
Gözlerüm cânâ remedden bağların şamma beni	419	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.298) Ş. Yahyâ D. (s.506)	
Bir dem mi vardur kim felek azürde-hâtur eylemez	420	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.289) Ş. Yahyâ D. (s.506)	

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Ş. Yahyâ	Yanuña alup rak'bi eyledüñ seyr-i çemen	421	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.293) Ş. Yahyâ D. (s.507)
	Ğamnuñla dide eker dil çeker belâ-yı fırâk	422	139a	Matla'	Yahyâ D. (s.291) Ş. Yahyâ D. (s.507)
	Düşdi dîvâne dile bir şeret-i nâr-efgen	436	140a	Matla'	Yahyâ D. (s.294) Ş. Yahyâ D. (s.505)
Şühüdî	Oldı ma müre-i dil derd-i ğumâr ile ğarâb	83	65b	Gazel	Şühüdî D. (s.32)
	Hâlûme rahım eyleyen derdüme dermân kılmasın	148	78b	Gazel	Taşlıcalı Yahyâ D. (s.487)
Taşlıcalı Yahyâ	Mest ü lâ-ya 'kıl ider âdemi câm-i Cem-i 'aşk	150	78b	Gazel	Taşlıcalı Yahyâ D. (s.410)
	Baňa kemlik şunanlar dâ'imâ iylikle yâd olsun	286	112b	Müseddes	-
Tığî	Ğamnuñla pâyımâl olan dil-i vîrânı atımsızın	85	66a	Gazel	Şiir M.-I (bulunamadı)
	Biz ki bu devr içre câm-i dil-ğuşâyâ maliküz	111	72a	Gazel	Şiir M.-I (s.21)
'Ubeydî	Ey gönül gayrıya meyl eyleme cânân bir olur	366	132b	Gazel	D. Ulvî D. (-D) Şiir M.-II (s.18)
	Yine dil âyinesiniñ ğubârı var ancak	195	89a	Gazel	Usûfî D. (s.155)
Ümîdî	Yakdı gönülüm aşyânın yâr itdi târ u mâr	320	121b	Gazel	-
	Bir âfet yüzli dil-şayyâdeniñ oldum ğirifârı	36	50a	Müseddes	-
Vaşfî	Bir lahza beni bir-ğam-ı yâr eyleme yâ Râb	118	73b	Gazel	Vecdî D. (s.70)
	Dilüñ şabr u sükûnun nâle vü feryâda virdüm hep	120	73b	Gazel	Vecdî D. (s.72)
Vecdî	İftî dil rüyuna rüyüñ dil-i süzâna ğased	122	74a	Gazel	Vecdî D. (s.75)
	Lutf-i felek ki illere âbi şarâb ider	123	74a	Gazel	Vecdî D. (s.79)
Şebistân-ı ğamun bezümünde şem'-i enverüm yokdur	Dildeki seniñ âteş-i 'aşkuñ eşeri var	126	74b	Gazel	Vecdî D. (s.81)
	Ğâlî kelâm-ı lutf u geh âzâra kâ'îlüz	128	74b	Gazel	Vecdî D. (s.88)
Bütân kim subhımız zünnâre mensûb eylemişlerdir	Sünemde tâze şerha-i tîğ-i nigâh açar	129	75a	Gazel	Vecdî D. (s.94)
		130	75a	Gazel	Vecdî D. (s.91)
Sünemde tâze şerha-i tîğ-i nigâh açar		132	75b	Gazel	Vecdî D. (s.92)

Şair Adı	Mısra	Şiir No	Var. Nu.	N. Şekli	İncelenen Eser ve Sayfa Nu.
Vedî	Gönül süzân iden cism-i nizaruñ taze dâğuñdur	134	75b	Gazel	Vedî D. (s.93)
	O kuth-i derd kim aña dil-i nâ-şad ayak başmış	136	76a	Gazel	Vedî D. (s.102)
	Ey dil ham-i gisü vü ruñ-ı yârda kalduñ	137	76a	Gazel	Vedî D. (s.105)
	Benümdür nevbet-i feryâd bulbüller hamuş olsun	138	76b	Gazel	Vedî D. (s.123)
	Dest vurdi şabâ turra-i tarrâr tağıldı	140	76b	Gazel	Vedî D. (s.137)
	Cilvegâh istemezüz güşe-i ğamdan ğayrı	141	77a	Gazel	Vedî D. (s.138)
	Dil-i çeşm-âşinâ sâmnâ ile bî-ġâne olmaz mı	142	77a	Gazel	Vedî D. (s.141)
	Hâlin Girâya nazîre tarîkine bakarak	495	143a	Beyt	-
	Meyl eylese aġyâre anı şamma vefâdur	143	77b	Gazel	-
	Künc-i vaşlın o perî illere ikrâr eyler	144	77b	Gazel	-
	Kanı ol demler ki derd ü ġuşşadan mehcür idüm	165	82a	Gazel	-
	Cefâ ma'müresin luftuñla ber-bâd eyle sultânüm	178	85a	Gazel	-
Saña rahm eylemezken ol tabîb-i nâz-perverdüñ	197	89b	Gazel	-	
Müjehdür mişe-zârî şîr-i merdüm-gürdür ġamzeñi	199	89b	Gazel	-	
'Âşık-ı miskini turmaz çeşm-i cânân aġladur	333	124b	Gazel	-	
Cihân içre büt-i deyre tapanlar gerçi kâfirdür	334	124b	Gazel	-	
Hâlet-i vuşlat-ı dülber ne 'aceb yerler olur	335	125a	Gazel	-	
Senüñ 'aşkuña düşenler vişâlden vişâil ister	32	48b	Gazel	Zâî D. Tb. (s.37)	
'Aşkuña düşdi gönül kıldı bu dünyâdan ferâġ	33	49a	Gazel	Zâî D. Tb. (s.22)	

SONUÇ

Çalışmamızda Millî Kütüphane'de bulunan 06 Mil Yz. A 2860 numaralı mecmuanın tanıtımı ve içeriğine ait nazım şekillerinin bilgileri verilmiştir. Mecmuanın derleyicisi ve tarihi belli değildir. İçerisindeki bir gazele "*Li-muharririhî*" başlığı atılmış ve mahlas olarak "*Şehrî*" kullanılmıştır. Mecmuada 19. yüzyıl şairlerinin şiirlerine yer verilmesi derleme tarihi hakkında en büyük ipucudur. Mecmua 162 varaktan oluşmaktadır. Ancak eserin birçok sayfası boştur. Sayfaların cetvelleri çizilmiş ara ara şiir yazılmış ve birçoğu boş bırakılmıştır. Sonradan doldurulabileceği düşünülerek boş bırakılmış olabileceği ihtimali yüksektir. Mecmuada tespit edilen 100 şair bulunmaktadır. Bunun yanında şairini tespit edemediğimiz şiirler de vardır. En çok şiir "*Şakir Mehmet Efendi*"ye aittir. Şairlerin yaşadığı zaman dilimleri dikkate alındığında; 15 ve 19. yüzyıl arası şairlerin mecmuada yer aldığı görülmektedir.

Müstensihinin ve derleme tarihinin belli olup olmaması, aynı ya da muhtelif konular içermesi ve tertibi gibi özellikleri mecmuaların değerini belirler. Edebiyat tarihimiz için çok kıymetli bilgiler barındırabilecek bu tür eserlerin kütüphane arşivlerinin tozlu raflarından gün yüzüne çıkarılması ve araştırmacıların bu konuya yönlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ALİ CANİB (1927), "Edebiyat Tedkiklerinde Mecmûaların Rolü", *Hayat*, S 45: 363-364.
- AÇIKGÖZ, Namık (1986), *Riyâzî Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği* (Divan, Sâkî-name ve Düstürü'l'Amel'in Tenkidli Metni) (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üni..
- AÇIKGÖZ, Namık (1990), *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AK, Coşkun (2001), *Bağdatlı Rûhî Divânı (Karşılaştırmalı Metin)* 2 cilt, Bursa: Uludağ Ün..
- AKKUŞ, Metin (1993), *Nefî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay..
- AKYÜZ, Kenan - Süheyl Beken- Sedit Yüksel - Müjgan Cunbur, (2000), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALTUN, Kudret (1999), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanı*, Niğde: Özlem Kitabevi.
- ATİK GÜRBÜZ, İncinur (2011/1), "Bir Siir Mecmuasındaki Hicivli Söyleyisler", *Turkish Studies*, Volume 6, Issue 2: 87-94.
- Atik Gürbüz, İncinur (2011/2), *Mecmû'a-i Letâif*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AVŞAR, Ziya, *Revâni Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap yayınları.
- AYAN, Hüseyin (1993), "Bir Nazire Mecmuası", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S 7: 111-118.
- AYAN, Hüseyin (1981), *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar (2001), "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilgi-19* (Güz 2001): 147-153.
- AYDEMİR, Yaşar (2001, Aralık), "Şairlerin Edebi Kişiliğinin Tespitinde Mecmuaların Rolü", *Türk Kültürü*, Yıl XXXIX, S 464: 731-744.
- AYDEMİR, Yaşar (2007), "Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer 2007: 122-137.
- AYDIN, Mehmet (2003), *17. Yüzyıl Divan Şairlerinden Vecdî (Abdülbaki) Divanı*, Ankara: Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- AYPAY, A. İrfan (1992), *Nahîfî Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği Ve Divanının Tenkidli Metni)*, Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, DT..
- BEKTAŞ, Ekrem (2007), *Muvakkıtzade Muhammed Pertev Divanı*, Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divânı I-II*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- CAN, Ertuğrul (2005), *Şuhûdî Divânçesi (İnceleme-Metin)*, Adana: Çukurova Üni. SBE. YLT.
- CANPOLAT, Mustafa (2003), "Mecmû'atü'n-Nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 28: 275-277.
- CANPOLAT, Mustafa (1995), *Ömer bin Mezîd-Mecmû'atü'n-nezâ'ir (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), *Yahyâ Bey Divanı (Tenkidli Basım)* İstanbul: İstanbul Üni. Yay..
- ÇETİN, Kamile (2006), *Râşid ve Divanı İnceleme- Tenkidli Metin*, YLT, Isparta.
- ÇIPAN, Mustafa (2000), *Derviş Avnî, Güfte ve Şiir Mecmuası*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- DEMİREL, Şener (2011), *16. Yüzyıl Şairlerinden Mânî, Divân ve Şehr-engiz-i Bursa (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap yayınları.
- DEMİREL, Şener (1999), *17. Yüzyıl Şairlerinden Şehri (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, Elazığ: Fırat Üniv., DT.
- DERİN, Fahri, Vâhid Çabuk (1985), *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî-Mecmû'a-yı Tevârih*, İstanbul:

- İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, M. Nur (1977), *Şeyh. Es'ad Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: MEB.
- DURU, Necip Fazıl (1994), *Sâbir-Mehmed Hayatı- Eserleri- Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- Enderunlu Hüseyin Fâzil Divanı*, Tıpkıbasım.
- ERDOĞAN, Mehtap (2005), *Sıdkî Paşa Divanı*, İnceleme-Tanskripsiyonlu Metin, Sivas: Cumhuriyet Ün. SBE. YLT.
- Ertem, Rekin (1995), *Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GIYNAŞ, Kamil Ali (2014), *Pervane Bey Mecmuası*, Akademik Kitaplar 1-3 Cilt, İstanbul.
- GIYNAŞ, Kamil Ali (2011), "Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25: 245-260.
- GÜMÜŞ, Nevin (2005), "Türk Tarih ve Edebiyatına Dair Değerlendirilmemiş Kaynaklardan Bir Mecmua Örneği: Tuhfe-i İsmâiliye", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S 18: 129-162.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2011) "Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları", *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları: 315-328.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2012), "Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları: 99-113.
- GÜRCAN, Karapanlı (2005), *Şeyhülislam Muhammed Mekkî Divanı*, İstanbul: YLT.
- GÜREL, Rahşan, *Enderunlu Osman Vâsif Bey ve Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- GÜVEN, Ahmet Emin (2005), *Remzî Divançesi (Kayserili Mehmed Remzî Efendi)*, Kayseri.
- İPEKTEN, Haluk (1990), *Nâilî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (1970), *Nâilî Kadîm Divanı (Edisyon- Kritik)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,.
- İSEN, Mustafa (1990), *Usuli Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa- Cemal Kurnaz (1990), *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAHRAMAN, Bahattin (1989), *Arşî Divanı'nın Tenkidli Metni I-II*, Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.
- KAHRAMANOĞLU, Kemal (1995), *Sami Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü DT.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara: Akçağ Yay..
- KARACAN, Turgut (1991), *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*, Sivas: CÜ.
- KARAKÖSE, Saadet (1994), *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*, Malatya.
- KARAPANLI, Gürcan (2005), *Şeyhülislam Muhammed Mekkî Divanı*, İstanbul.
- KARASOY, Yakup - ORHAN Yavuz (2010), *Âşık Ömer Divanı*, Konya.
- KARAVELİOĞLU, Murat A. (2011), *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*, İstanbul: Titiz Yayınları.
- KARAVELİOĞLU, Murat Ali (2005), *XVI. Yüzyıl Şairlerinden Prizenli Şem'inin Divanı'nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi*, İstanbul: DT.
- KAVRUK, Hasan (2001), *Şeyhülislam Yahyâ Divanı (Tenkidli Basım)*, Ankara: MEB.
- KAYA, Bayram Ali (2003), *Azmi-zâde Hâletî Divanı*, Harvard Üniversitesi / Metin Bankası.
- KILIÇ, Atabey (2012), "Mecmûa Tasnifine Dair", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları: 75-96.
- KIRKILIÇ (1985), Ahmet, *Sultan Üçüncü Murad (Murâdî) Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış DT, Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE.

Koca Ragıp Paşa Divanı, Tıpkıbasım.

KOPARAN, Birgül (1995), *Cem'î Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.

KÖKSAL, M. Fatih (2012), Şiir Mecmûalarının Önemi ve "Mecmûaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırk Anbarı*, İstanbul: Turkuaz: 409-431.

KURTOĞLU, Orhan (2004), *Lebib Divanı- Tenkitli Metin-* Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

KUT, Günay (1986), "Mecmu'a", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler, İsimler, Eserler, Terimler)*, C 6. İstanbul: Dergâh.

KUTLAR, Fatma Sabiha (2004), *Arpaenîni-Zade Mustafa Sami Divanı*, Ankara.

KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)*, Ankara: TDK Yay..

LEVEND, Agah Sırrı (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, , XXIV+666 s.

Leylâ Hanım Divanı, Metin Bankası.

MACİT, Muhsin (1997), *Nedim Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

MERMER, Ahmet (1991), *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

MERMER, Ahmet (2002), *XVII. Yüzyıl Divan Şairi Vecdî ve Divânçesi*, Ankara: MEB.

NACİ, Muallim (1995), *Lugat-i Naci, Çağrı Yay.*, İstanbul.

Nesib Divanı (1261), Tıpkıbasım.

Neş'et Efendi Divanı, Tıpkıbasım.

OKATAN, Halil İbrahim (1995), *Kafzâde Fâ'izi- Hayatı Eserleri Sanatı- Tenkitli Divan Metni*, İzmir: Ege Üniversitesi, SBE. DT.

OKUYUCU, Cihan (1994), *Cinânî Hayatı, Eserleri, Divânının Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

ÖZYILMAZ, Halime (1995), *Üsküdarlı Sırrı Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divânının Tenkidli Metni*, Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT.

ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1999), *Hamdullah Hamdî Ve Divanı*, Ankara: Kül. Bakanlığı,.

PALA, İskender (2002), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yay..

POYRAZ, Yakup (2008), *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Divanı Üzerine Bir Araştırma (İnceleme- Metin)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üni. SBE.DT.

Sabri Şâkir Divanı, El-cevaib Matbaası, İstanbul 1296.

SARAÇ, M. Ali Yekta (1999), *Şeyhülislam Kemalpaşazade*, Şule Yayınları.

SIRRI (1976), *Divan-ı Sırrı / Hacı Muharrem Hilmi Efendi*, Editör: S. Ateş [y.y], Ankara.

TANYILDIZ, Ahmet (2012), "Şiir Mecmûalarının Neşri Hakkında", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 5, S 21: 224-239.

TARLAN, Ali Nihad (1992), *Ahmed Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

TARLAN, Ali Nihad (1948), *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri (Rahmî ve Fevrî)*, İstanbul: İÜEF, Fasikül 1.

TARLAN, Ali Nihad (1948), *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri (Ubeydî- Aşkî- Şem'î- İşretî)*, İstanbul: İÜEF, Fasikül 2.

TARLAN, Ali Nihad (1948). *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri ('Ulvi- Me'âlî- Nihânî-Feyzî- Kâtibi)*, İstanbul: İÜEF, Fasikül 3.

TARLAN, Ali Nihad (1948), *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri (Revânî- Hayretî- Hâverî- Âhî- Peyâmî- Sâni)*, İstanbul: İÜEF, Fasikül 4.

- TATAROĞLU, Abdullah (1995), *Muhiti Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği Divanının Tenkidli Metni*, Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü YLT.
- TOLASA, Harun (1979), *Şeyhülislam Bahâyî Efendi Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- TOPARLI, Recep- ÇÖĞENLİ, M. Sadi (1992), *Divan-ı Halim Giray*, Erzurum: Fen-Edeb. Fak. Ofset.
- TULUM, Mertol- TANYERİ, M. Ali (1977), *Ne'î Divanı*, İstanbul: İstanbul Üni. Yayınları.
- TUNÇ, Semra (2000), "Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2455 Numarada Kayıtlı Bir Şiir Mecmuası", *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 6: 105-139.
- TUNÇ, Semra (2007), "On Altıncı Yüzyıl Divan Şairi Mânî ve Şiirleri", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 21: 1-37.
- TUNÇ, Semra (2005), "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1985 Numaralı Şiir Mecmuası", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18: 11-87.
- TURAN, Lokman (1998), *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ Ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş 2 cilt*, Erzurum.
- YANBAL, Semra (2009), *Şâkir Mehmed Efendi Divanı (Metin- İnceleme)*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi. SBE. YLT.
- YÜCEBAŞ, Hilmi (2004), *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul: L&M Yayınları.
- ÜZGÖR, Tahir (1991), *Fehim-i Kadim (Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Zâtî Divanı*, [İsmail Hakkı Hazretlerinin halkalarından bir zât] Tıpkıbasım 1257.
- ZÜLFE, Ömer (2009), *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selikî ve Şiirleri*, Ankara.
- ZÜLFE, Ömer (2007), "Pervane Beg Nazire Mecmuası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 34: 244-245.

BİR FOLKLOR GÖNÜLLÜSÜ AHMET ŞÜKRÜ ESEN VE DEFTERLERİNDEKİ MÂNİLER*

A FOLKLORE VOLUNTEER: AHMET SUKRU ESEN AND MANIS FROM HIS NOTEBOOK

Nilgün AYDIN**

Öz

Türk halkbilimi alanı içinde, üzerinde en çok çalışılan sahalardan biri Türk halk edebiyatıdır. Bu dairede ele alınan ürünler, sözlü gelenek içinde aktarılırken değişime uğrayabilir veya unutulabilir. Bundan dolayı, kültürel unsurların kaybını önlemek için, sistemli bir şekilde derleme faaliyetlerinin yapılması ve elde edilen verilerin de sınıflandırılarak arşivlenmesi gerekmektedir. Günümüzde, eski kütüphanelerimizde veya şahısların ellerinde bulunan el yazması eserlerde, sözlü kültüre ait pek çok ürün yer almaktadır ve bu ürünler gün ışığına çıkarılmayı beklemektedir. Ahmet Şükrü Esen bu anlamda, yaşadığı süre içerisinde büyük bir derleme arşivi oluşturmuş bir folklor gönüllüsüdür. Hazırlanan bu çalışmada Ahmet Şükrü Esen'in kimliği, derleme defterleri, Türk Halkbilimi alanına katkıları hakkında bilgi verilmiş ve derleme defterlerinde bulunup gün ışığına çıkarılan mâniler çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Şükrü Esen, Türk Halkbilimi, sözlü kültür geleneği, derleme defterleri, mâni

Abstract

Turkish Folklore in the area is undoubtedly the most studied area of Turkish Folk Literature. The products discussed in this apartment, may be subject to change in transit through oral tradition or forgettable. Therefore, to prevent the loss of cultural elements, making assembly operations in a systematic way and should be classified as archiving of data obtained. Today, in the hands of our old manuscripts in the library or individual works are located many items belonging to oral cultures and these products remain to be brought to light. Ahmet Sukru blowing in this sense, has created a large collection of folklore archives during

* Bu makale, "Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler (İnceleme-Metinler)" başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır (Aydın 2011).

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-KONYA.
e-posta: naydin@selcuk.edu.tr

Gönderim Tarihi: 18.08.2015

Kabul Tarihi: 08.09.2015

the period where the volunteers. Ahmet Şükrü Esen's identity prepared in this study, review books, provided information about their contribution to the field of Turkish folklore and disqualifications unearthed in compiling the book is found and evaluated from various angles.

•

Keywords

Ahmet Şükrü Esen, Turkish Folklore, tradition of oral culture, compilation notebooks, mâni genre

•

1. Ahmet Şükrü Esen ve Derleme Defterleri

1.1. Hayatı: 1893 yılında Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı İbradı kasabasında doğan Ahmet Şükrü Esen'in, babası Şeyh Mehmet Efendi, annesi Zekiye Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini İbradı'da tamamlayan Ahmet Şükrü, 16 Kasım 1913'te 20 yaşında iken Malatya'nın [şimdi Adıyaman'ın] Besni kazasında mahkeme zabıt kâatibi olarak göreve başlamıştır. 19 Şubat 1916 tarihine kadar bu görevde kalmış, bu tarihten itibaren Malatya müdde-i umûmîliği [savcı] kâatipliğine atanmıştır.

1913'ten 1943'e kadar olan zabıt kâatibi olarak başlayıp ağır ceza mahkemesi reisliğine kadar uzanan 30 yıllık memuriyet hayatında Esen; Besni, Malatya, Adana, Maraş, Kayseri, Yozgat, Artvin, Konya, Ankara gibi Anadolu'nun değişik illerinde çeşitli adli görevlerde bulunmuş ve mesleğinin sağladığı olanaklardan yararlanmışır. Yaşadığı dönemde halkbilimine çok az ilgi gösteren aydınlara nazaran, bu alana dair çeşitli konularda bilgi, belge ve metinleri derleyerek oluşturduğu arşivi ile bu bilim dalı üzerinde çalışanlar için büyük bir kültür hazinesi bırakan Esen, 18 Şubat 1943'de Bilecik milletvekili seçilmiştir. Göreve başladıktan bir yıl sonra, 18 Ekim 1944'te vefat etmiştir (Esen 1997: 9).

1.2. Folklor çalışmaları ve derleme defterleri: Ahmet Şükrü Esen, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de başlayan, *Türk Yurdu*, *Türk Derneği*, *Türk Ocağı* gibi derneklerde devlet eliyle yürütülmüş olan derleme faaliyetlerinin yanında; bu işi ferdî olarak yürütmeyi kendine görev edinerek folklor gönüllüleri arasında yer almış önemli bir şahıstır.

30 yıllık memuriyet hayatı boyunca Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yapan ve adliye görevlerinde bulunmanın kendisine sağladığı olanaklardan yararlanan Esen'in bu süre içinde topladığı cönkler ve özellikle sayısı 27 olan derleme defterleri folklorik metinleri içermesi bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Defterlerindeki notlardan Esen'in derleme yaptığı kaynak kişilerin çoğunun hapisanelerde yatan mahkûm ve tutuklulardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Esen 1997: 9).

Esen'in defterlerinin yanı sıra elde ettiği cönkler şu anda Millî Kütüphane'de -Ankara'da- bulunmaktadır. Esen'in oğlu Ali [Koçak] Esen Minkari'nin *Anadolu Destanları* (1991) adlı eserin ön sözünde verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere babasının kitaplığında bulunan 48 cönk ve 110 el yazması eser Millî

Kütüphane'ye, yaklaşık 2000 kitabı da Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne verilmiştir¹ (Parlak 2009: 111).

Ahmet Şükrü Esen, 1927'de Ankara'da kurulmuş olan *Halk Bilgisi Derneği*'nin Ankara'da düzenlediği kongreye Kayseri temsilcisi olarak katılmıştır. 1928 tarihli *Halk Bilgisi Mecmuası*'nda Dadaloğlu'na ait sekiz şiiri yayımlamış ve Dadaloğlu'nu kamuoyuna tanıtan ilk o olmuştur. Ayrıca, *Halk Bilgisi Haberleri*'nin 2, 3 ve 4. sayılarında Ahmet Şükrü Esen tarafından hazırlanacak olan "Dadaloğlu Dîvânı" adlı eserin neşredileceği duyurulmakla birlikte; bu divânın neden basılmadığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (Görkem 2006: XXVIII).

Bir folklor gönüllüsü olduğu anlaşılan Ahmet Şükrü Esen'in meslek hayatı boyunca görev değişiklikleri dolayısıyla gezdiği Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptığı derlemeleri, topladığı çok sayıda cönkleri ve kitapları büyük bir titizlikle biriktirmesi onun, halk kültürüne verdiği önemi çok açık bir şekilde göstermektedir. Esen'in oğlu Ali [Koçak] Esen Minkari, babasının bu hazine niteliğindeki derlemelerini, aralarına yenileri katılmak üzere her gittikleri yere sandıklar içinde taşıdığını belirtmiştir. Evlerinde, babasının arkadaşları ve akrabaları ile lâtife dolu toplantılar esnasında raflardan inen, sandıklardan çıkan ilginç metinlerin elden ele dolaşarak üzerinde konuşulduğu Minkari tarafından anlatılmıştır (Minkari 2009: 89).

Ahmet Şükrü Esen, 51 yıllık hayatının son 30 yılında derleyip biriktirdiği folklor malzemeleri ile ilgili yayın yapamamıştır. Belki de bu konuda iyice olgunlaşmayı beklemiş, ama erken ölümü onun bu arşivini inceleme fırsatını elinden almıştır. Esen'in arkadaşları Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Pertev Nâili Boratav ve onun arkadaşları bu malzemelerin arasından çeşitli yayınlar yapmışlardır. Esen, görev yaptığı adliyelerde, mahkûmlar ve onların aracılığıyla ulaştığı kaynak kişilerden halkbilimi verimlerini derlemiş; derlenen malzemelerin defterlere aktarılmasını sağlamıştır. Ayrıca gezdiği yerlerde ulaştığı bazı cönklerdeki şiirleri de bu defterlere kaydetmiştir. Ahmet Şükrü Esen'in 5480 şiir ve folklorik metinlerin yer aldığı bu derlemelerini kapsayan 27 defteri; 1960'lı yıllarda içindekilerin taranıp yayınlanmaya değer nitelikte olanlarının seçilerek kümelenmesi ve açıklamalarıyla baskıya hazırlanması önerisiyle, Pertev Naili Boratav'a verilmiştir. Boratav da Ahmet Şükrü Esen'in bu derlemelerinden yola çıkarak eski öğrencisi Rémy Dor'la birlikte 1982 yılında *Anadolu Aşıtları*'nı, Fuat Özdemir'le birlikte *Anadolu Türküleri*'ni, yine Fuat Özdemir'le birlikte çalışmış

¹ *Anadolu Destanları* ve diğer kaynaklarda Millî Kütüphane'ye devredilen cönklerin sayısı 48 olarak belirtilmekle birlikte, 54 tane olduğu tespit edilmiştir. Cönkler, 06 Mil Yz Cönk 1, 2, 3, 4, 5, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 67, 68, 70, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 89 numaralarıyla kayıtlıdır (Parlak, 2009: 111).

olduğu *Anadolu Halk Destanları'nı* Özdemir'in ölümü üzerine Ali Esen Minkari'nin üstlenmesiyle 1991 yılında yayımlamışlardır (Aydın 2011: 24-25)

Boratav ve arkadaşlarının yaptığı bu çalışmaların ardından uzun bir süre Ahmet Şükrü Esen'in defterleri üzerinde kitap hacminde bir çalışma yapılmamıştır. 'Boratav Arşivi'nin Türkiye'ye getirilmesinden sonra ise, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı* danışma kurulu üyelerinden Sabri Koz (bkz. Koz, 2009), Prof. Dr. İsmail Görkem ve onun lisansüstü eğitim gören öğrencilerinin tamamlanmış ve devam etmekte olan çalışmaları ile bu suskunluk dönemi sona ermiştir².

Bu metinler, nerdeyse bir asır önce derlenerek yazıya aktarılmıştır. Sadece bu açıdan bakıldığında bile, Türk kültürüne dair verimlerin saklanması ve bu verimlerin günümüzdeki ürünlerle ne kadar benzeyip benzemediği, anlam dünyası vs. yönünden birçok konuda çeşitli mukayeselerin yapılabilmesi adına Esen'in arşivinin çeşitli çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmasının Türk Halkbilimi için büyük bir önem arz ettiği düşünülmektedir.

2. Türk Sözlü Kültürü ve Anonim Halk Edebiyatı

Kültürün, içinde bulunduğu toplumun kimliğini temsil etmesinden, toplumun hayat şartlarına göre yapılanması ve bu doğrultuda muhtevasının oluşması anlaşılmalıdır. Dünyada çok farklı milletlerin bulunması, bu farklı kimlikleri temsil eden kültürlerin olmasındandır. Bir milletin, millî kimliğini belirleyen kültürel unsurlar bir gelenek dâhilinde taşınmaktadır. Bu gelenek, 'sözlü' ve 'yazılı' ifade gelenekleridir. Farklı yapı ve özellikte bulunan bu iki gelenekten yazılı gelenek, sözlü geleneğin birikimlerinden faydalanmaktadır. Aslında bir alış-veriş süreci içinde sürekli olarak birbirlerini etkileyerek gelişimlerini devam ettirmektedirler (Yıldırım, 1998a: 37).

Sözlü kültür, 'yazı öncesi'nde, mitolojik dönemden bu yana 'söz'³ün kutsî işlevi sayesinde her dönemde kendini hissettirmiştir. Halk kültürü verimleri bu

² İsmail Görkem, *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu-Bütün Şiirleri* (Görkem, 2006) adlı eserinde, onun yönettiği Recep Tek'in, "*Türk Edebiyatı'nda Dertli Olgusu, Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)*" (Tek, 2011) ve Betül Aydoğdu'nun, "*Türk Edebiyatı'nda Seyranî Olgusu, Develili Seyranî ve Eserleri (İnceleme-Metin)*" (Aydoğdu, 2011) adlı doktora tezlerinde defterlerden faydalanılmıştır. Onur Ünlütürk'ün "*Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Karacaoğlan Şiirleri*" (Ünlütürk 2003), Recep Tek'in "*Türk Halk Saz Şairleri: Azmî, Şâzî, Peroane (İnceleme- Metin)*" (Tek, 2004), Uğur Başaran'ın "*Ahmet Şükrü Esen Defterlerinde Anonim Türk Halk Edebiyatı Ürünleri (Atasözü-Beddua-Bilmece-Deyim-Dua-Tekerleme-Fıkra) (İnceleme-Metinler)*" (Başaran 2011) isimli yüksek lisans tezlerinin ise tamamı bu defterlerdeki ürünler üzerine hazırlanmıştır. (ayrıca bkz. Aydın 2011).

³ Walter J. Ong, folkloru incelerken en önemli özellik olarak 'söz'ü ele almıştır. 'Söz'ün varlığı ile destanların yaşandığı çağa kadar gidilebilmekle birlikte sadece yazının olmadığı dönemde değil; sonraları matbaanın, televizyon, bilgisayar gibi elektronik aygıtların hayatın içine girdiği dönemlerde de folklor unsurlarının tamamen sözlü olmasa da paylaşımı ve yeni biçimlere girmesi

kültür geleneği içerisinde yüzyıllardan beri aktarılagelmıştır. Halk hafızasındaki birçok ürün, bu şifahî anane sayesinde devamlılığını korumuş; kolektif şuuraltının oluşumuna etki eden unsurların ve bu oluşumdaki temel dinamiklerin belirlenmesini sağlamıştır.

Anonim halk edebiyatı, sözlü gelenek ortamında yaratılan, ilk söyleyicileri olan ama zaman içinde ilk söyleyicilerinden bağımsızlaşarak kuşaktan kuşağa aktarılacak suretiyle yaşatılan halk edebiyatı ürünlerini kapsayan bir edebiyattır⁴.

Türk halk edebiyatı ürünleri, “sözlü iletişim ortamında” yayıldığı için değişikliğe uğrar. Halk edebiyatına dair bir ürünün farklı yerlerde söylenmiş şekillerine bakıldığında, söylendikleri bölgenin özelliklerine göre değişip, çeşitlendiği görülebilmektedir. Anonim halk edebiyatı, İslamiyet öncesi Türk Edebiyatının İslam kültürü içindeki devamı niteliğindedir. Bu edebiyat içerisinde bulunan, halk hafızasına yerleşen ürünler millî karakter taşımakla birlikte, belirli durum ve zamanlarda söylenerek veya icra edilerek; aktarıcılarının içinde bulunduğu bağlama göre de çeşitlenip kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

3. Mânî Şekli, Türü ve Söyleme Geleneği

Anadolu insanının düşünce yapısının, beğenisinin, dertlerinin, özlemlerinin, sevgilerinin, kıskançlıklarının, hâsılı ortak kültürünün sergilenişinin görüldüğü mânîler; yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan kuşaktan kuşağa bir gelenek içinde aktarılan anonim edebiyatın en çok icra edilen şiir türlerinden biridir (Artun 2004: 111).

Türk insanının hayata bakışının yanı sıra estetik ölçütlerinin de temsil edildiği mânîler, diğer halk kültürü ürünleri gibi toplumu ayakta tutan kültürel dinamikleri belirlemede, dikkate değer bir önem arz etmektedir. Balkanlardan Orta Doğu'ya uzanan Osmanlı coğrafyasında ve Orta Asya'da icra edilen mânîlerin; biçim ve icra yönünden sağlam bir yapı sergilemeleri, insanların ortak

ile tezahür ettiği görülmektedir. Ong, sözlü kültürü “birincil sözlü kültür” ve “ikincil sözlü kültür” olmak üzere iki bölümde incelemiştir. “Birincil sözlü kültür” çağı ile yazı ve matbaanın olmadığı, iletişimin yalnız konuşma diliyle olduğunu belirten Ong, “ikincil sözlü kültür” çağı ile de günümüz ileri teknolojisinin yaşantımıza getirmiş olduğu telefon, radyo, televizyon ve diğer elektronik araçların “sözlü” nitelikleri, üretimi ve işlevinin önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline dönüştüğü dönemi kastetmektedir (Ong 2004: 23-24). Sözlü kültürün bahsedilen bu dönemlerin hepsinde var olması, gelişimini sürdürmesi, dilin sürekliliği ve geleneğin devamlılığı ile mümkün olmuştur.

⁴ Bu edebiyatın ürünlerinden nazım olanları destan, mânî, türkü, ninni, ağıt, tekerleme ve ölçülü sözlerden oluşurken; nesir olanları ise masal, efsane, menkabe, fıkra gibi ürünlerden oluşmaktadır. Bir de bu türlerden halk hikâyeleri nazım-nesir karışık bir yapı göstermektedir. Atasözleri ve bilmeceleler ise hem nazım hem de nesir olabilmektedir. Ayrıca bu türler, “konuşmalık dokumalar”, “anlatmalık dokumalar”, “söylemelik dokumalar” ve “oynamalık dokumalar” gibi icra özelliklerine göre de sınıflandırılabilir (Yıldırım 1998b: 100).

duygularına tercüman olmaları ve bu duyguların tek birimden oluşan yapılarından ötürü halkın hafızasında kolayca yer edinebilmesi, bu türün yaygın olmasını açıklayan özelliklerindedir.

Mâni kelimesinin ortaya çıkışı hakkında çeşitli görüşler⁵ bulunmakla birlikte, Hikmet Dizdaroğlu, mâni sözcüğünün kaynağının aydınlatılmamış olduğunu, ortaya örnekseme yoluyla birtakım varsayımların atıldığını ve sözlüklerde de bu konuda yanlış ve eksik bilgiler verildiğini belirtmiştir (Dizdaroğlu 1969: 51).

Mâniler, hece sayıları, dize ve kafiye gibi birtakım şekil özelliklerine göre farklı başlıklar altında incelenebilmektedir. Bu başlıklar şunlardır: Düz/tam mâni; kesik/cinaslı mâni; doldurmalı kesik mâni/ayaklı mâni; yedekli/artık mâni; müstezad mâni (Aydın 2011: 9-11). Fuad Köprülü, dört mısradan mürekkep olarak tanımladığı mânilerin, Türk nazımının en eski şekli olduğunu ve mânilerin sonraki dönemlerde birleşerek türkü ve koşmaları, sagu ve destanları meydana getirdiğini ileri sürmektedir (Köprülü 1989: 202-203). Mâniler, anonim halk şiirinin en çok kullanılan nazım şekillerinden biridir ve genellikle, 7 heceden ve dört dizeden oluşmaktadır (Boratav 1970). Düğünlerde, kadın topluluklarında, iş yerlerinde, tarlalar vb. yerlerde söylenen mâniler umumiyetle hece vezninin 7 veya 8'lisi ile meydana gelen tek dörtlükten oluşan manzumelerden meydana gelmektedir (Elçin 1988: 334).

Mâniler, klâsik Türk edebiyatındaki rubaîler gibi müstakil bir yapı göstermektedir. Bu nazımlar, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17 dizeden oluşabilmektedir. Mânilerin sadece 4'lükten ve 7 heceden oluştuğuna dair yapılan tanımlamalar eksiktir. Mâniler, çoğunlukla bu şekilde söylenmekle birlikte, söylenen bu tanımın dışına çıkan mâniler de bulunmaktadır. Bu türün diğer şiirlerden ayrılmasını sağlayan temel özellik kafiyeleşimi ile ilgilidir. İlk dizeler mânincinin gerektiğinde kullanmak üzere hafızasına kaydettiği hazır kalıplar olmakla birlikte; bu dizelere ne söyleyiciler ne de dinleyiciler önem verirler. Sadece duygunun anlatılmasında hareket noktası olduğunu düşünürler. En güzel mânilerin ilk dizeleri ile son dizeleri arasında gizli bir bağ kurabilen ve böylece dış âlem ile iç duyguları kaynaştırabilen mânilerin olduğu düşünülmektedir (Boratav 1970: 285).

⁵ Mâni' kelimesinin nereden geldiğine dair ileri sürülen çeşitli görüşler bulunmaktadır. Hüseyin Kâzım Kadri, mâninin kelime olarak hangi dilden geldiğinin bilinmediğini belirterek "Halk edebiyatımızın bir tarz-ı mahsus ki ekseriya dört ve bazen altı mısradan teşekkül eder ve hece vezninin (parmak hesabı) yedilisi ile söylenir" demektedir, Evliya Çelebi'den mâninin makamla söylendiğine dair ifadelerle yer vermektedir (Hüseyin Kâzım Kadri 1945: 342). Fuad Köprülü, mâni sözcüğünün "mana"dan bozulduğunu, bu tür şiirlerin önceden belki de tuyuğ olarak anıldıklarını veya bu tuyuğun sadece cinaslı mânileri işaret ettiğini ve Pertev Naili Boratav, mâni kelimesinin Arapça "ma'na" kökünden geldiğini belirtmişlerdir (Köprülü 1989: 202-203; Boratav 1982: 171).

Müstakil bir tür olma özelliğinin yanı sıra aynı zamanda ‘şekil’ adı da olan mânilerin, kafiye örgüsü bakımından; koşma, türkü, ağıt, ninni gibi birçok türün oluşumunu sağladığı ya da bu türlerin bazen mâni şeklinde söylendiği görülmektedir. “Mâni” ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında, şekil olduğu daha çok vurgulanmaktadır. Fakat “mâni” aynı zamanda müstakil bir türdür. Halk edebiyatı yaratmaları sözlü kültür ortamında olduğu için, ortaya çıkan her metnin ‘eş’ veya ‘benzer’ metin olarak kabul gördüğü ve hafızaya alındığı görülmektedir. Mâninin canlı gösterim ‘[=performance oriented]’⁶ esnasında, bağlamı içinde değerlendirilmesi de türün kapsamını belirlemek açısından önemlidir. Mâni söyleme geleneğinde ‘ezgi’ çok büyük bir önem arz etmektedir. Mânilerin ezgi ile söylenmesi, bu metinlerle ‘türkü’ metinleri olarak karşılaştırılması gibi bir duruma da sebep olmaktadır. Burada da mâninin ‘ezgi’den soyutlanarak müstakil tür olmasını sağladığı yapı özelliklerinin ve anlam dünyasının belirleyici olduğu görülmektedir.

Anlam dünyaları itibarıyla hayatın her alanında söylenebilen mânilerin çeşitli işlevleri de vardır. Cinsiyet, yaş ve benzeri toplumsal statülerin oluşturduğu yapı ve onun biçimlendirdiği değerlerle şekillenen gelenekler dolayısıyla, bireyler kendini istedikleri yerde ve zamanda ifade edemedikleri için; sosyo-kültürel engellere karşı mânilerin, bu bağlamda görev yüklenerek “mâni tipi iletişim” olarak adlandırılabilir geleneksel bir iletişim aracı olma özelliği gösterdiği görülmektedir (Çobanoğlu 2006: 71).

“Mâni tipi iletişim” sayesinde, toplum baskısından dolayı görüşemeyen birbirine sevdalı kişilerin kendi aralarında, şifreli anlaşma gibi mânileri kullandıkları görülmektedir. Bazen de, kişilerin dile getiremeyeceği arzu ve isteklerinin de mâni vesilesiyle dile getirildiği görülmektedir. Cinsel konulu olan mâniler bu duruma örnek olarak verilebilir.

Mâni söyleme geleneği

Sözlü gelenek şiir sanatının var olabilmesi için dört ana unsura dayanması şarttır. Bunlar: “Söz”, “yaratıcı”, “mûsıkı” ve “dinleyici çevre” dir. Bu ana unsurlar olmadan icranın oluşumu mümkün değildir (Yıldırım 1998ç: 180). Çünkü bu unsurlar birbirlerine çok sıkı bağlarla bağlıdır ve oluşumun gelenek içindeki ana iskeletini oluşturmaktadır.

Sözel edebiyat ürünlerinin her birinin içinde olduğu bir icra geleneği olduğu gibi mânilerin de kendine özgü bir geleneği bulunmaktadır. Mâni söyleyenlere bakıldığında, genellikle kadınların mâni söyledikleri görülmektedir. Erkekler, ekseriye karşılıklı atışmalarda, söyleşmelerde, davar güderken ve hasat kaldırırken söylemektedir. Mâni söyleyenlere “mânici” denilmektedir.

⁶ Vurgu için bkz. (Görkem 2000:12).

Mâniler, umutsuz aşklar, yakarışlar, acı, özlem gibi duygularla söylenildiği kadar hayatın gündelik akışı içinde söylenebilmektedir. Törenselleşmiş nitelikte olanların -kına mânileri, çalışma esnasında söylenen, halı dokuyan kızların, tarlada çalışan kişilerin söyledikleri mâniler vs (tasnif için bkz. Boratav 1982: 190-193)- yanında mâniler; milli gelenek hâlinde yaşayarak varlığını koruyup devam ettiren ve tarihî an'ane ve adetlerin tesiriyle de bir ihtiyaç hâlinde ortaya çıkabilen hatıra kaynağıdır (Terzibaşı 1975: 12). Konuları içinde insanın yaşantısına dair çoğu durum, inanış, davranış şekillerinin yer aldığı mânilerde, oluştukları kültüre destek verir nitelikte söylemlerin olduğu görülmektedir.

4. Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler

Ahmet Şükrü Esen'e ait olan 27 defterin I, IV numaralı olanları Pertev Naili Boratav ve Esen tarafından çalışılmış; XVI, XVII numaralı defterlerin de Farsça olmasından dolayı geri kalan 23 defter arasından saptanan mâni metinleri Latin harflerine aktarılmıştır. Bu metinlerin toplam 541 olup, okundukları defterlere göre dağılımları şöyledir: AŞE II: 34; AŞE III: 46; AŞE VI:5; AŞE XI: 19; AŞE XVIII: 31; AŞE XXI: 68; AŞE XXII: 55; AŞE XXIII: 79; AŞE XXIV: 75; AŞE XXVI: 129⁷.

Defterlerdeki mâni metinlerine bakıldığında bu metinlerin Ahmet Şükrü Esen'in defterlerinin genelinde olduğu gibi derlemelerden oluştuğu görülmektedir. Sadece XXI. defterde 80 numaralı olan 3 mâni metninin başında, "Salahaddin'in Cöngü" notu düşülmüştür. Ayrıca defterlerde, Latin harfleriyle yazılmış olan XXIII: 203'te iki, 204'te iki ve 212'de on bir tane olmak üzere on beş mâni metnine rastlanmıştır.

4.1. Mânilerin kendi içinde mukayesesi:

Metinler, Esen'in görev yaptığı Orta Anadolu şehirleri; Kahramanmaraş, Kayseri, Yozgat, Konya, Ankara ve Adana'dan yapılmış derlemelerden oluştuğu için, çoğunun bu yörelerde söylenen mâniler olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte yine de kesin bir yargı ileri sürmek mümkün değildir. Çünkü Esen'in, bu metinleri tutuklu ve hükümlülerden dinlediği bilinmektedir ve mânilerin sözlü kültür geleneği ile aktarılıyor olması, kaynak kişilerin farklı kültür ortamlarından gelmiş olabileceği veya belleklerinde buldukları yöre dışında da pek çok farklı mâninin de yer alabilmesi ihtimalini göz önünde bulundurmayı zorunlu kılmaktadır.

Defterlerde yer alan mânilerin kendi içlerinde de eş ve benzer metinlerine rastlanılmıştır. Çeşitlenmeler dâhil altmış iki tane olan bu metinlerden, defter numarasına göre sonra kaydedilen metnin dipnotunda bkz. ibaresine yer

⁷ AŞE: Ahmet Şükrü Esen'in kısaltmasıdır.

verilerek önce olan metne atıf yapılmıştır. Aşağıda bu şekilde olan metinlerden örneklere yer verilmiştir.

Kaya dibi taş başı
Hilâldir yârin kaşı
Çirkin ile bal yeme
Güzel ile taş taşı (II: 17-5)

Kaya başı taş başı
Hilâldir yârin kaşı
Çirkin ile bal yeme
Güzel ile taş taşı (II: 171-1)

Gülmeniz
Gül elinde gülmeniz
Ben bur(a)da kan ağlarım
Sen orada gül Deniz (III: 143-4)

Gülmeniz
Gül elinde gülmeniz
Ben burda kan ağlarım
Sen or[a]da gül Deniz (XXIV:189-4)

Od yanar kazan bilir
Yol hâlin [g]ezen bilir
Geceyi hastadan sor
Gurbeti gezen bilir (XXII: 172-2)

Od yanar kazan bilir
Yol hâlin [g]ezen bilir
Geceyi hastadan sor
Gurbeti gezen bilir (XXII: 213-1)

4.2. Mânilerin diğer mânilerle mukayesesi

Ahmet Şükrü Esen defterlerinden Latin harflerine aktarılan mâniler, önceden tespit edilen yedi kaynaktaki yer alan mânilerle mukayese edilmiştir. Mukayese işleminde kronolojik sıra takip edilmiştir⁸.

Çalışma sonucunda ortaya çıkan mânilerin mukayese edildiği ilk kaynak Kilisli Rifat Bilge'ye ait *Mâniler* adlı kitaptır. Kitap 1928 yılında ilk olarak eski harflerle neşredilmiştir. 2001 yılında ise Ata Çatıkkaş tarafından hazırlanarak, Latin harfli şekli ile tekrar basılmıştır. İkinci kaynak; 1944 yılında basılan Niyazi Eset'in *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler* adlı eseridir. Üçüncü kaynak olarak incelemeye dâhil edilen kitap, yine Niyazi Eset'e ait 1946 yılında yayımlanan

⁸ Tez çalışmasında metinlerin mukayese edilmesi sırasında şu sıra takip edilmiştir.: Metinlerin dipnotlarında yer alan "*" işaretiyle, mânilerin yer aldığı kaynaklar gösterilmiş, ayrıca bunların ait olduğu sayfa numaralarına işaret edilmiştir. Kaynaklar, en eski olandan yeni basılana doğru sıralanmış; aynı şekilde de değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Çeşitlenmeler kelime bazında ise, mânilerdeki kelime karşısına, tespit edilen kelime; cümle bazında ise cümleye yer verilmiştir. Dizelerdeki hece fazlalıkları (), tamamlanan eksiklikler [], cilt keşiği sebebiyle okunamayan kısımlar /.../, okunamayan kısımlar(?) ve okunan ama emin olunamayan kelimeler de kelime yanına (?) konulmak suretiyle gösterilmiştir.

*Mâniler Kılavuzu*⁹ adlı eserdir. Dördüncü kaynak; M. Hasan Göksu'nun *Mânilerimiz* adlı eseridir. Beşinci ve altıncı kaynaklar Lütfullah Sami Akalın'a ait olan, *Türk Mânilerinden Seçmeler I* ve *Türk Mânilerinden Seçmeler II* adlı eserlerdir. Çeşitlenmelerin tespiti için kullanılan son kaynak ise Şükrü Elçin'e ait *Türkiye Türkçesinde Mâniler* adlı eserdir.

Ahmet Şükrü Esen defterlerinden translitera edilen 541 mâni ile seçili kaynaklarla yapılan mukayese sonucu tespit edilen çeşitlenmelerin sayıları:

Kilisli Rıfat Bilge'nin *Mâniler*: 136,

Niyazi Eset'in *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler*: 161,

Niyazi Eset'in *Mâniler Kılavuzu*: 281,

Hasan Göksu'nun *Mânilerimizden*: 186,

L. Sâmî Akalın'ın *Türk Mânilerinden Seçmeler I*: 68,

L. Sâmî Akalın'ın *Türk Mânilerinden Seçmeler I*: 46,

Şükrü Elçin'in *Türkiye Türkçesinde Mâniler* adlı eserlerinde: 69.

Çeşitlenmeleri bulunmayan mânilerin defterlere göre dağılımları:

AŞE III: 36; AŞE VI: 1; AŞE XI: 13; AŞE XXI: 23; AŞE XXII: 17; AŞE XXIII: 40; AŞE XXIV: 16; AŞE XXVI: 58.

Yapılan karşılaştırmalar sonucunda tespit edilen çeşitlenmeler değerlendirildiğinde, bu çeşitlenmelerin mânilerin anlam çerçevesi içinde olduğu görülmüştür. Yani, eş metinlerde de, benzer metinlerde de verilmek istenen anlam aynı kalmış; değişen unsurların -dize/kelime- yerine de bu anlamı sağlayacak nitelikteki unsurlara yer verilmiştir. Bu değişikliklerin, içinde yaşanan zamanın kültür ortamına göre şekillendiği düşünülmektedir. Esen defterlerinde yer alan metinlerden birinin ilk dizesi “konsul üstünde pekmez” iken “sofrada duru pekmez” olarak çeşitlenmiş ve “konsul” kelimesinin yerine “sofra” kelimesinin; yine “benim montuma yetmez” olarak geçen dördüncü dizesinde ise “mont” kelimesinin yerine “süs” ve “pudra” kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu metinlerden en eski olanının Esen defterlerinde yer alan metin olduğu göz önüne alındığında “mont” kelimesinin yerini daha sonraki metinlerde “pudra” kelimesinin almasının zamanın getirisinin doğal bir sonucu olabileceği düşünülmektedir. İlk dizede verilen “konsul” kelimesinin yerine daha sonra kaydedilen eserlerde bulunan mânilerde “sofra” kelimesinin kullanılması, bu

⁹ *Mâniler Kılavuzu* adlı eserde, Mehmet Halit Bayrı'nın *Türk Halk Edebiyatına Ait Maddeler* (1932), *Mâniler*; Vasfi Mahir Kocatürk'ün *En Güzel Türk Mânileri* (1933); Murat Uraz'ın *Halk Edebiyatı Şiir Dil Örnekleri* (1933); Pertev Sungur'un *Dişarbakır Hoyratından Mâni-Maya- Horyat ve Atasözleri* (1935); Talat Mümtaz Yaman *Kastamonu'da Toplanmış Mâniler* (1936); Naki Tezel'in *Bilmeceler ve Mâniler* (1941); Hasan Şeyhoğlu'nun *Çankırı Tarih ve Halkıyatı* (1942); Şevket Baysanoğlu'nun *Dişarbakır Folkloru* (1943); Niyazi Eset'in *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler* (1944) adlı eserleri gibi on dokuz kaynaktaki mâniler değerlendirmeye alınmıştır (Eset 1946: 7-11).

duruma tezat oluşturur niteliktedir. Bundan dolayı, bu mânileri söyleyen kişilerin beslendikleri kültür ortamı ve kişisel ihtiyaçlarının değişkenlik arz edebilmesi gibi hususların, bu durumda etkin rol oynayabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ

Türk Halkbilimi çalışmalarında alan araştırması ve derleme her zaman için çok önemli bir yere sahiptir. Halkbilimi unsurları her ne kadar sözlü kültür geleneği içinde kuşaktan kuşağa aktarılsa da, devam eden bu süreç içerisinde değişim ve dönüşümün tespit edilebilmesi açısından elde bulunan ilk kaynaklara başvurmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Ahmet Şükrü Esen'in cönk niteliği taşıyan defterlerindeki halkbilimi verilerinin gün yüzüne çıkarılıyor olması da bu amaca yöneliktir. Bu çalışma için düşünüldüğünde 20. asrın başında derlenmiş mânî metinlerinin açığa çıkarılması, asrın sonuna kadar farklı zaman dilimlerinde derlenmiş metinlerle mukayese edilebilmesini mümkün kılmıştır.

Ahmet Şükrü Esen defterlerinde bulunan mânîlerin diğer kaynaklarda çeşitlenmelerinin olduğu gibi, bazı mânîlerin çeşitlenmelerinin olmadığı görülmüştür. Çeşitlenmelerin tespiti sonucunda, Esen defterlerinden Latin harflerine aktarılan toplam 204 mânî metninin bu kaynakların hiçbirinde yer almadığı tespit edilmiştir. Ahmet Şükrü Esen defterlerinde yer alan mânî metinlerinin sayısının 541 olduğu düşünüldüğünde, geriye kalan 337 mânînin çeşitlenmelerine ulaşılmıştır.

Bu kaynaklar, konuyla alakalı temel kaynaklar olduğu için; hazırlanan bu çalışmadaki mânîlerle yapılan mukayese sonucunda, çeşitlenmeleri bulunmayan mânîlerin Türk mânî külliyatına kazandırılmış oijinal metinler olduğunu söylemenin mümkün olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ARTUN, Erman (2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYDIN, Nilgün (2011), *Ahmet Şükrü Esen Defterlerindeki Mâniler (İnceleme-Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- BORATAV, Pertev Naili (1970), "Mâni" md. [1942]. *İslâm Ansiklopedisi C 7*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi: 285-288.
- BORATAV, Pertev Naili (1982), *Türk Halkbilimi I. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (4. Basım), İstanbul: Gerçek Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2007), "Türk Halk Kültüründe Mâni Tipi İletişim Biçimi ve Sosyo-Kültürel İşlevleri", *IV: Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyum Bildirileri*, 6-8 Kasım 2006, Fethiye: Fethiye Belediyesi/ Egeli Araştırmacı ve Yazarlar Birliği Yayınları: 69-77.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1969), *Halk Şiirinde Türler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1988), "Maniler Üzerine". *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 334-339.
- ESEN, Ahmet Şükrü (1997), *Anadolu Ağıtları*, (Hazırlayan: Pertev Naili Boratav-Rémy Dor) İstanbul: İletişim Yayınları.
- ESET, Niyazi (1944), *Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler*, Ankara: Halkevi Neşriyatı.
- ESET, Niyazi (1946), *Mâniler Kılavuzu*. Ankara: Halkevi Neşriyatı.
- GÖRKEM, İsmail (2000), *Halk Hikâyeleri Araştırmaları: Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Ankara: Akçay Yayınları.
- GÖRKEM, İsmail (2006), *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri*, İstanbul: E Yayınları.
- GÖRKEM, İ. (2006), "Anadolu Türk Ağıtlarının Mizahî Karakteri Hakkında Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, 20, 153-168.
- H. KÂZİM KADRİ (1943), *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebi Lügatleri*, C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOZ, Sabri (2009), *Ahmet Şükrü Esen'e Armağan*, İstanbul: Özal Matbaası.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad (1989), *Tuyug. Edebiyat Araştırmaları 2*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- ONG, Walter J. (2004), *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü Teknolojileşmesi*. (çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- PARLAK, Erol (2009), " Ahmet Şükrü Esen'in Türk Göçerleri Sözlü Kültür Derlemeleri", *Ahmet Şükrü Esen'e Armağan*. İstanbul: Özal Matbaası, 109-114.
- TERZİBAŞI, A. (1961). "Türk Edebiyatı'nda Mâni Biçiminin Doğuşu ve Gelişmesi". *Türk Yurdu*, C III, (3-4): 41-43.
- YILDIRIM, Dursun (1998a), "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler", *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 37-42.
- YILDIRIM, Dursun (1998b), "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri". *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 65-75.

YILDIRIM, Dursun (1998c), "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları". *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınevi: 87-101.

YILDIRIM, Dursun (1998ç), "Orta Asya Bozkırlarından Urumun Eline (Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine)" . *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınevi: 180-195.

KEMAL SUNAL FİLMLERİNİN FOLKLORİK İŞLEVLERİ

FOLKLORIC FUNCTIONS OF KEMAL SUNAL MOVIES

İsmail ABALI*

Öz

Kültür malzemesi olarak folklorik ürünler canlı birer varlıktır. İnsanlığın ortaya çıkışından itibaren her dönem ve ortama göre çeşitli özelliklerde kendini gösteren bu ürünler, ait olduğu milletin kültürünü birebir yansıtmış; toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre şeklen yahut içeriksel olarak değişimler göstermiş ve bu doğrultuda farklı işlevler üstlenmiştir.

Erken devirlerden itibaren sözlü kültür ortamında doğup gelişen folklor ürünleri, bireyler arasındaki iletişimi farklı boyutlara taşımıştır. Sonraki süreçte yazıya aktarılan bu ürünler, gelecek nesillere olduğu gibi taşınabilmiş ve söz konusu ürünlerin tarihsel gelişimi bilimsel dayanaklarla incelenebilmiştir. Sonraki kuşaklara ulaştırılabilme bağlamında folklorik ürünlerin yazıdan sonra görsel ve işitsellik kazanarak çeşitli kitle iletişim araçlarına yansıtılması ise halkbilimine farklı boyutlar kazandırmıştır.

Öncelikle işlev teorisi ile kültür ortamları hakkında kısa bilgiler verilecek olan bu çalışmada, ayrıca, Türk sinema tarihinde derin izler bırakmış olan komedi sanatçısı Kemal Sunal'ın filmlerinin folklor açısından işlevleri tespit edilmiş ve bu tespitler, söz konusu sanatçının filmlerinden çeşitli örnekler de verilerek tasnif edilmiştir. Bu tasnifler ışığında çalışmamızın sonunda ise birtakım tespit, öneri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

İşlev teorisi, Kemal Sunal filmleri, Folklor-sinema ilişkisi, Kültür ortamları, Elektronik çağda folklor

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora öğrencisi - İzmir / TÜRKİYE

Abstract

The folkloric components have an alive features as a cultural materials. These components including some features from every age and context, have the features belong to nation which in it; also traded as formal or contents to requirements and expectations of social however also have certain functions.

The folkloric components rising and growing in verbal cultural context since old ages, have an important role of communication between people. These components occurring as writing at the next time, could transferred to the next generations and analysing history of these components by scientific basics. Capturing these components to communicate items as gathering audio visual features have also a main role of the folklore.

In the study including the certain in formations about functional theory and the context of culture, the Kemal Sunal movies which had affects on history of the Turkish cinemawill be analysed about its folklorical functions. However these fixations will be classified as giving certain examples from the movies. According to these classifications at the end of the study, there will be some fixations, advices and evaluations.

•

Keywords

Functional theory, Kemal Sunal movies, the realition of folklore-cinema, Contexts of culture, Folklore at the electronic age

•

GİRİŞ

Folklor ürünlerinin hangi ihtiyacı karşıladığını araştırma ve inceleme fikri ilk olarak Amerikan Folklor Derneği'nin kurulması ve Journal of Folklore Dergisi'nin yayınlanmasında söz sahibi olan Franz Boas ve arkadaşlarının yerli kabilelerin folklorik anlatmalarında bu fikri uygulamak istemeleriyle ortaya çıkmıştır. Fikrin yayılması ve kabul görmesi bağlamında Benfey'in Avrupa masalları ile Pançatantra'daki masalların birbirleriyle olan benzerliğinin sebeplerini bulmak istemesi de aynı amacın vücut bulmuş halidir. Ayrıca çeşitli araştırmacılarca bulmacaların aklı çalıştırdığı, atasözlerinin kanun maddesi gibi kabul edildiği ve taşlama içerikli şarkıların düşmanlıkları ortaya çıkardığı ilekabile mitlerinin pek çok alanda etkili olduğu yönündeki tespitleri de bu fikrindevamı nitelikte sayılmaktadır (Dorson 1984: 27-34).

"İlkel Psikolojide Mit" adlı eseriyle folklor araştırmalarında bir çığır açan Malinowski, kültürü aletler, tüketim malları, anayasal belgeler, insan düşüncesi, beceri, üretim, töre ve inançlardan meydana gelen bir bütün olarak görmekte ve toplumun ihtiyaçlarının değişmesiyle kültürünün de değişeceğini savunmaktadır. Linda Dégh de Macar masalları üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde masalın kültürel ortama göre şekillendiği ve dinleyicilerin bunda aktif rol aldığını tespit etmiştir (Çobanoğlu 2005: 224-237). Bunun yanında Andrea Gillespie'nin Santa Fe giyim ve süsleme tarzı, Bogatrev'in ise Slovakya'daki halk kostümleri üzerine yaptığı araştırmalarda tek amaçları söz konusu ürünlerin işlevleri hakkında tespitler yapmak olup W. Propp'un masallarda 31 işlev saptaması da aynı amacı taşımaktadır (Yayın 2014: 517-518).

William Bascom ise halk edebiyatı yaratmalarının işlevlerinden bir model oluşturarak bu işlevlerin en önemli dört tanesini şu şekilde sıralamıştır:

- Eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi
- Toplumsal kurallara ve törenlere destek verme işlevi
- Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi
- Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi (Ekici 2011: 124-125)

Günümüz işlevsel halkbilimi çalışmalarının vazgeçilmezi konumunda bulunan Bascom'un bu modeli baz alınarak pek çok araştırma ve inceleme yapılmıştır. "Kemal Sunal Filmlerinin Folklorik İşlevleri" adını taşıyan bu çalışmamızda da Bascom'un belirlediği fonksiyonlardan birkaçına rastlamak mümkün olup, ayrıca, tarafımızca tespit etmiş olduğumuz diğer işlevler de örneklerle ifade edilmeye çalışılacaktır. İncelememize geçmeden önce folklor-

sinema ilişkisi ve halk edebiyatı yaratmalarının geçirdiği kültür ortamları hakkında kısaca bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Bilindiği üzere folklor ürünleri sözlü kültür ortamında şekillenir ve toplum, yazı öncesi çağda tüm bilgi, birikim ve deneyimlerini bu ortamdaki istifade ederek teşkil eder (Yıldırım 1998: 95). Toplumsal yaşamın her alanında müstakilleşmeye başlayan folklorik ürünlerin geçireceği bir sonraki aşama ise yazılı kültür ortamıdır ki bu, elektronik kültür ortamına geçişte büyük bir rol oynar. Zira Eberhard'ın da öngördüğü gibi (Ersoy 2004: 87) Koroğlu, Battal Gazi, Karacaoğlan, Keloğlan ve Kırk Haramiler gibi birçok hikaye/masal metinlerinin filmleri çekilmiş ve teoride ifade edildiği gibi sözlü kültür ortamında doğup yazılı kültür ortamında kaydedilen folklorik ürünler, elektronik kültür ortamında ses ve görüntü ile gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

Halkbilimi ürünlerinin kültür ortamlarını değiştirerek yaşaması, yani sözlü anlatıların sürekliliği (Boyras 2008: 105-118), ürünlerin yapısı, muhtevası ve icrasında da birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Nitekim masal ve hikayenin yerini sinema (Birkalan 2000:48); masal analarının yer aldığı samimi ortamın yerini elektronik ortam (Özdemir 2005: 159) ve anlatıcıların yerini ise radyo ve televizyon (Küçükbaşmacı 2013: 1063-1080) almıştır.

Bu değişimlere pek tabii ki kahramanları da eklemek yerinde olacaktır. Zira "*Geleneğin Koroğullarınının, Keremlerinin, Aslılarının yerini Filiz Akın, Cüneyt Arkin, Tarık Akan ve benzerleri almıştır.*" (Küçükbaşmacı 2013: 1069). Zikredilen bu isimler, Türk sinemasının önemli sanatçıları arasında kendilerine yer edinmişlerdir. Fakat Kemal Sunal, zihinlerimizdeki Nasreddin Hoca, Keloğlan, Koroğlu gibi geleneksel Türk kahramanlarının adeta ortak bir vücuda girip elektronik kültür ortamına aksetmiş halleri gibidir.

Türk komedi sinemasının en önemli yapı taşı niteliğinde olan Kemal Sunal filmleri, hiç şüphesiz, çekildiği dönemin sosyal, siyasi, ekonomik vb. izlerini taşıması yanında içerdiği halk kültürü unsurlarının etkisiyle de Türk toplumu tarafından kabul görmüş; ekranlarda kendilerinden bir şeyler bulan Türk insanı bu filmleri asla unutamamıştır. Zira bugün dahi televizyonlarda büyük bir beğeniyle izlenmesi bunun için olsa gerektir.

İhtiva ettiği halk kültürü unsurları ile yukarıda bahsettiğimiz folklorik ürünlerin sürekliliğini sağlayan Kemal Sunal filmlerinin halkbilimsel işlevleri araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. İlk bakışta sadece eğlendirip düşündürdüğü izlenimini veren bu filmler, gerek senaristlerinin gerekse de yönetmenlerinin bilinçli ya da bilinçsiz katkıları sayesinde bir kültür aktarımı vazifesi görmekte; birçok halkbilimi ögesini işitsel ve görsel olarak bünyesinde barındırmaktadır.

Kemal Sunal filmlerinde tespit ettiğimiz folklorik işlevleri beş başlık halinde, şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Folklor Ürünleri İle Eğlendirme/Hoşça Vakit Geçirme İşlevi

Kemal Sunal filmleri, her şeyden önce komedi filmleri olarak tanımlanmaktadır. Sinemada gösterildiği ve televizyonlarda yayınlanmaya başladığı andan itibaren bu filmler, Türk toplumunun en çok aradığı ve izlemeye doyamadığı filmler olarak anılmıştır. Halkın, filmlerine olan bu büyük beğenisinin nedenlerini araştıran Kemal Sunal, kendi hazırladığı yüksek lisans tezinde bu nedenlerden birini de filmlerinin halkın mizah anlayışına yatkın olması ve canlandırdığı karakterlerin Keloğlan, Nasreddin Hoca gibi geleneksel mizah kahramanlarının devamı niteliği taşıması olarak göstermiştir (Sunall 1998:105).

Gerçekten de Kemal Sunal'ın birçok filminde bu durumu görmek mümkündür. Nitekim canlandırdığı karakterlerin *Tokatçı* (1983) filminde eşeğe ters binmesi, *Üçkağıtçı* (1981), *Yedi Bela Hüsnü* (1982) gibi çoğu filminde hazırcıevap bir tipte olması ile Nasreddin Hoca'nın; *Şaban Oğlu Şaban* (1977) filminde söylenenleri yanlış anlaması ile Karagöz'ün ve *Çarıklı Milyoner* (1983), *Tokatçı* (1983), *Gurbetçi Şaban* (1985), *Katma Değer Şaban* (1985) gibi filmlerinde ise saflığı ve temizliği sayesinde kötülerini alt etmesi ile de Keloğlan'ın özelliklerini taşıması, Sunal'ın bu savını kanıtlamaktadır.

Yukarıda isimleri zikredilen ve Türk mizah geleneğinin en önemli unsurlarından olan Nasreddin Hoca, Keloğlan ve Karagöz'ün çeşitli özellikleri bağlamında "Şaban" karakterinde vücut bulması neticesinde söyleyebiliriz ki çoğu Kemal Sunal filminde güldürü unsuru, folklor yaratmaları ile sağlanmakta ve bu filmler, folklor ürünleri ile eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi taşımaktadır.

2. Folklor Ürünlerini Gelecek Kuşağa Aktarma İşlevi

Giriş kısmında da belirttiğimiz üzere folklor ürünleri, sözlü kültür ortamında şekillenerek yazılı kültür ortamına ve oradan da elektronik kültür ortamına taşınmaktadır. Yazılı kültür ortamından farklı olarak elektronik ortamda bu ürünler, işitsellik ve görsellik kazanarak sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.

Pek çok Türk filmi gibi (Aslanoğlu 2004; Koçak 2006; Oğuz&Ersoy 2011) Kemal Sunal filmleri de içerdiği birtakım halkbilimsel öğelerle bu vazifeyi ve işlevi üstlenmiştir. Zira yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış veya kalmaması muhtemel pek çok maddi yahut sözel folklor ürünü, Kemal Sunal filmleri

sayesinde arşive geçmiştir. Örneğin *Salako* (1974) filmindeki baca pilavı¹, *Kibar Feyzo* (1978) ve *Tokatçı* (1983) filmlerindeki mani atma, *Dokunmayın Şabanıma* (1979) filminde bacadaki şişeye ateş etme ve *Keriz* (1985) filmindekigerdek düğümü ve çarşaf serme gelenekleri ile yine birçok filmdeki maniler, yöresel yemekler, kıyafetler ve halk mimarisi gibi folklor unsurları görsel ve işitsel özellikleriyle gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

Çocuk oyunları da Kemal Sunal filmlerinde işlenen bir öge olmuştur. Hem oynanış şekli olarak görsel hem de oyun esnasında söylenen tekerleme/şarkılarla işitsel özellikleriyle birlikte arşive geçen bu oyunlardan bazıları *İbo İle Güllüşah* filminde (1977) seksek, ip atlama ve uçurtma uçurma; *Umudumuz Şaban* (1979) filminde yine seksek ile kutu kutu pense ve *Şaban Pabucu Yarım* (1985) filminde de ip atlama ile "Yağ Satarım Bal Satarım" oyunları şeklinde yer almıştır.

Sayamadığımız daha pek çok halk kültürü unsurunu bünyesinde barındırmasıyla bu filmler, folklor ürünlerini gelecek kuşaklara aktarma işlevini taşımaktadır.

3. Folklor Ürünleri İle Eğitime/Mesaj Verme İşlevi

Kemal Sunal filmlerinin eğiten, güldürürken düşündürülen ve birtakım toplumsal mesajlar veren bir özellik taşıdığı aşikardır. Zira hem çekildiği dönemin sosyal ve siyasi olayları hem de toplumun yıllardır eğitimsizliğinden karşılaştığı bazı yanlış tutum, davranış ve uygulamaları işlemesi Kemal Sunal filmlerinin çok değerli birer kültür yapıtı olmasını sağlamıştır.

Toplumun eğitimsizliği neticesinde ortaya çıkmış olan kan davası, töre cinayeti ve üfürükçülük gibi bazı uygulamaların Kemal Sunal'ın filmlerinde yerildiğini ve bunun yanlış uygulamalar olduğu mesajının topluma verildiğini görmekteyiz. Nitekim *Davaro* (1981) ve *Keriz* (1985) filmlerinde Kemal Sunal'ın canlandığı karakterler, kendi iradeleri dışında bu uygulamaların baş aktörü olmaya zorlansa da "Şaban" tipi; aklı, zekası, kurnazlığı ve saflığı ile bu durumu lehine çevirerek topluma bu uygulamaların yanlış olduğu mesajını başarılı bir şekilde vermektedir. *Üçkağıtçı* (1981) filminde de aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Zira "Şaban", üfürükçüyü alt etmeye çalışan fakat köyün imamına saygı gösteren bir karakter yapısıyla halka kimin doğru, kimin yanlış olduğunu bu şekilde göstermek ve dolayısıyla toplumu eğitmek istemektedir.

4. Folklor Ürünlerinin Oluşumunu/Yaratımını Örnekleyerek Görselleştirme İşlevi

¹ Daha fazla bilgi için bkz. (Oğuz 2014, 25-39).

Bir folklor ürününün nasıl doğup yayıldığı ve bugünkü anlamda nasıl bir kimlik kazandığı yıllarca tartışılan ve üzerinde araştırmalar yapılan bir konu olmuştur. Çeşitli kuramlar öne sürülse de henüz kesin olarak bir sonuca varılamayan bu konu bağlamında Kemal Sunal'ın bazı filmlerinde efsaneleştirme ve destanlaştırma olgusuna rastladığımızı ifade etmek yerinde olacaktır. Nitekim *Bekçiler Kralı* (1979) ile *Umudumuz Şaban* (1979) filmlerinde; acımasız esnaf, fabrikatör ve mafyanın pençesinde yaşamını devam ettirmeye çalışan halk, kendini bu durumdan kurtarmasını umdukları "Şaban"a halk kahramanı gözüyle bakarlar. Öylesine ki bu durum, mahalleli arasında yayılarak olağanüstü özelliklerin atfedilmesine kadar gider. *Katma Değer Şaban* (1985) filminde de aynı durum görülmekle birlikte "Şaban"a yakıştırılan bu olağanüstülüklerin temelinde Türkiye'den giden işçilere kötü muamelede bulunan Alman devleti ve fabrikatörlere duyulan öfke vardır. Nitekim Şaban'ın *altı Alman'ı bir yumruktaki yere serdiği, Türk işçileri döven on beş Alman'ı tek başına hastanelik ettiği, kurşunu yüzüğün ortasından geçirebilecek kadar usta nişancı olduğu, yüz elli kiloluk Alman güreşçiyi alt ettiği, Alman takımına tek başına altı gol attığı ve Süpermen gibi uçabildiği* şeklindeki nitelikler mahalleli arasında yayılmış ve halkın kurtarıcısı olarak filmde yer almıştır. *Salako* (1974) filminde ise aynı adlı kahramanın ağaya olan başkaldırısı, Urfalı Babi² tarafından saz eşliğinde çalınıp söylenerek destanlaştırılmaktadır. Filmde Urfalı Babi: "*Bu millet yıllarca olur olmaz adamlardan medet umdu. Hamido destanı, Salako Destanı...*" der ve Salako'nun hikayesini;

*Salako'nun hünerleri
Şaşırttı köylüleri
Kabadayı Salako
Hem de çifte yürekli*

*Salako'nun şanı şöhreti
Sardı tüm memleketi
Kaçırıldı Emine'yi
Duyanlar hayret etti*

*Ağa dövdü, o sustu
Sonra evini bastı
Kaçırıldı Emine'yi
Dağ da bağına bastı*
şeklinde anlatır.

*Salako'nun namı yürüdü
Hamido'yu öldürdü
Malları geri verdi
Köylüleri güldürdü*

*Çıkmın komşular çıkmın
Salak oğlana bakın
Emine'yi kaçırmış
İki de selam çakın*

*Salak oğlan kendini
Asarken çardak çöktü
Eminesiz yaşamam
Diye gözyaşı döktü*

² Daha fazla bilgi için bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Urfali_Babi

Kemal Sunal filmlerinde rastladığımız *halk kahramanı olgusunun efsaneleştirilmesi ve destanlaştırılması* neticesinde söyleyebiliriz ki bu filmler, bazı folklorik ürünlerin oluşumu ve yaratımını örnekleyerek görsel bir şekilde sunma işlevini taşımaktadır.

5. Elektronik Çağda Folklorik Anlatmaları ve Karakterlerini Temsil İşlevi

Toplumun ihtiyaçları değiştikçe tutum ve davranışları, tutum ve davranışları değiştikçe de kültürü değişmeye başlar. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz üzere folklorun sözlü kültürden elektronik kültür ortamına olan yolculuğu da bununla ilgilidir. Kitle iletişim ortamından evvel evlerde yahut kahvehanelerde anlatılan masal, hikaye, efsane ve benzerlerinin yerini film, dizi ve diğer programlar almış (Çevik 2015); bir başka deyişle halkın dinleme ihtiyacına bir de izleme eklenmiştir.

Kemal Sunal filmleri, şüphesiz, halkın bu yeni ihtiyacını fazlasıyla karşılayan bir unsur olarak dikkati çekmektedir. Zira bugün dahi büyük bir rağbetle izlenmekte olan Kemal Sunal filmleri, yeri geldiğinde fıkra gibi güldürmekte, yeri geldiğinde de masal, hikaye gibi insanları farklı alemlere götürmektedir. Bazen Köroğlu gibi sosyal düzene başkaldıran (Birkalan 2000: 47) bazen Nasreddin Hoca gibi hazırcevap bazen de Keloğlan gibi saf ve temiz tiplmesiyle karşımıza çıkan "Şaban", adeta toplumun yeni kahramanı haline gelmiştir.

Meddahlık, Orta Oyunu ve Karagöz geleneğinin devamı olarak görülen ve geleneksel Türk mizahını yeni kahramanı addedilen "Şaban" (Sunal 2012: 522) ile Keloğlan'ın benzerliğini Nazlı Kırmızı çok güzel bir şekilde açıklamıştır. Ona göre her iki kahraman da alt tabakadan gelip ayrımlı bir çevreye girer, çeşitli engellemelerine rağmen kötülerini alt edip sevdiği kadınla evlenir yahut başka bir şekilde mutlu sona ulaşır (Kırmızı 1990: 41-42). Hande Birkalan da Şaban-Keloğlan benzerliğine dikkat çekerek iki karakterin de anti-kahraman olduğunu ve bu bağlamda "Şaban"ın ayrıca Nasreddin Hoca ile de benzer yönlerinin olduğunu ifade etmiştir. Ona göre hem Nasreddin Hoca hem de Şaban, dinle hafiften dalga geçen birer kahramanlardır (Birkalan 2000: 52). Bu tespitler ışığında Şaban'ın bir yandan da fıkra kahramanı Bektaş'i andırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Buraya alamayacağımız kadar çok filmde Keloğlan ve Nasreddin Hoca özelliklerini taşıyan "Şaban"ın kimi filmlerinde Köroğlu'yu andırıldığı da görülmektedir. Nitekim *Salako* (1974) filmde -köylülerin zorlamasıyla da olsa- ağaya başkaldırıp kızını kaçırmaması, *Kıbar Feyzo* (1978), *Deli Deli Küpeli* (1986), *Bekçiler Kralı* (1979) ve daha birçok filmde halka eziyet edenlere karşı çıkıp onları alt etmesi "Şaban"ın modern bir Köroğlu olduğunu gözler önüne

sermektedir.

Bazı Kemal Sunal filmlerinde ise güldürü Karagöz özellikleriyle sağlanmaktadır. En belirgin olarak *Şaban Oğlu Şaban* (1977), *Süt Kardeşler* (1976) ve *Tokatçı* (1983) filmlerinde görüldüğü üzere "Şaban", söylenilenleri anlamaz ve doğal olarak da kendisinden istenilenin aksini yapar; bu da toplumun Karagöz geleneğinden alışık olduğu gülme unsurunu yaratır.

Açıkça görülmektedir ki Kemal Sunal filmleri bugün masal, hikaye gibi folklorik ürünlerin; canlandırdığı karakterler de Nasreddin Hoca, Keloğlan, Köroğlu ve Karagöz gibi geleneksel kahramanların yerini almış ve bunların karşıladığı ihtiyacı ve işlevi üstlenmiştir.

* Bilindiği üzere halk arasında yayılmış sözlü bir ürünün halkbilimi dairesinde değerlendirilebilmesi için gereken özelliklerden biri de anonim olmasıdır (Çobanoğlu 2005: 21-22). Nesilden nesle yayılarak ilk söyleyeni unutulmuş olan bu ürünler, zamanla toplumun ortak bir malı haline gelir ve anonim özelliği kazanır. Fakat bazı sözlü ürünler vardır ki söyleyeni belli olmasına rağmen tıpkı folklorik bir ürünmüş gibi halk arasında rağbet görerek gelecek nesillere de taşınır.

Türk insanının çoğu sahnesini zihnine kazıdığı ve neredeyse tüm repliklerini ezberlediği Kemal Sunal filmlerine bu gözle baktığımızda da bazı espri ve şakaların halk arasında rağbet gördüğünü ve folklorik bir ürünmüş gibi algılanarak canlı bir şekilde yaşadığını tespit etmiş bulunmaktayız. Örneğin *Kibar Feyzo* (1978) filminde, yevmiesini umduğu miktarın altında alan Feyzo ile patronunun arasındaki;

Feyzo – Benimki niye onlardan eksik?

Patron – Onlar sendikalı.

Feyzo – Ben de Harranlıyım.

Patron – Yürü git işine.

Feyzo – Patron da sendikalı herhalde, hemşehrisini koruyor.

diyaloguna benzer espri ve şakaların özellikle memur ve işçiler arasında çokça yapıldığı bilinmektedir. Benzer bir örneği *Süt Kardeşler* (1976) filminde de görmek mümkündür. Nitekim film karakterlerinden KumandanHüsamettin'in sık sık Şaban'asarf ettiği "*Seni hiç sevmedim, süt oğlan! Babanı da sevmezdim.*" sözlerine benzer esprilerin de her kesimden insanlar arasında söz konusu olduğu malumdur.

Kaynağı belli olsa da tıpkı Nasreddin Hoca fıkrası gibi kabul ettiğimiz bu espri ve şakaların halk arasında gittikçe yayıldığı gerçeği bağlamında folklorik mahiyette bir izlenimi olduğu ile Kemal Sunal filmlerinin bu ve benzerlerine kaynaklık eden bir işlev üstlendiği açıkça görülmektedir. Fakat söz konusu

ürünlerin anonim olmadığı gerekçesiyle bu işlevi biz, müstakil bir başlık halinde göstermek yerine üzerinde birkaç söz söylemeyi yeğlemiş bulunuyoruz.

SONUÇ

Beş folklorik işlevini tespit ettiğimiz Kemal Sunal filmlerinin sadece güldürürken düşündüren değil buna ek olarak folklorik ürünleri sesli ve görüntülü olarak gelecek nesillere aktaran ve çeşitli özellikleri bağlamında temsil eden, bu ürünler aracılığıyla topluma mesajlar veren, yeri geldiğinde bunların nasıl oluşturulduğunu örnekleyen filmler olarak Türk sinema tarihinde kendine yer edindiği açıkça görülmektedir. Halkbilimi açısından hala yeterince incelenmemiş olduğunu düşündüğümüz bu filmlerin, çeşitli kuramlar ve bakış açıları ışığında araştırıldığında konuya ilişkin yeni ufuklar açabilecek bir potansiyelde olduğu aşıkardır.

Kemal Sunal filmleri üzerinde uyguladığımız ve eski veya yeni diğer Türk filmleri üzerinde de başarılı bir şekilde uygulanabileceğini düşündüğümüz bu yöntemin, halkın dinleyerek izleme ihtiyacını karşılayan diğer teknolojik görsel türlere de tatbik edilerek bu konu hakkında genel görüşlerin ortaya konması fikri, çalışmamızın sonunda yapabileceğimiz önerilerin en başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

- ASLANOĞLU, Birgül (Yangın) (2004), *41 Türk Filminde Folklorik Unsurlar*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BİRKALAN, Hande (2000), "Gelenek, Halk Kahramanları, Popüler Medya ve İnek Şaban", *folklor/edebiyat*, Cilt: VI, Sayı: 23: 47-53.
- BOYRAZ, Şeref, (2008), "Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler", *folklor/edebiyat*, Sayı: 54: 105-118.
- ÇEVİK, Mehmet, (2015), "Televizyon Dizileri Halk Hikayelerinin Modern Şekli Midir?", *Milli Folklor*, S 106: 34-46.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2005), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DORSON, Richard (1984), *Günümüz Folklor Kuramları*, (Çev: Nermin Ulutaş), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- EKİCİ, Metin (2011), *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- ERSOY, Ruhi (2004), "Sözlü Kültür Ortamı Kaynaklarının Medyada Kullanımı Bağlamında Gaziantep'te Nevruzla İlgili Bir İnancın Dansa Dönüştürülmesi Serüveni", *TÜBAR*, XVI: 85-94.
- KIRMIZI, Nazlı (1990). *Geleneksel Anlatılar ve Söyleni Türk Güldürücü Filmleri Üzerine Yapıcı Bir Çözümleme*, Eskişehir.
- KOÇAK, Birgül (2006), "Doğu-Batı Arasında Türk Sineması: Korku Filmleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, Sayı 26: 93-104.
- KÜÇÜKBASMACI, Gülten (2013), "Elektronik Çağda Sözü Satıcıları: Radyo ve Televizyon", *Turkish Studies*, 8/4: 1063-1080.
- OĞUZ, Öcal (2014). "Çağdaş Kentte Bir Yeniden Canlandırma Örneği: Çiğdem Günü", *Milli Folklor*, Sayı: 101: 25-39.
- OĞUZ, Öcal&Ersoy, Petek (2011). *1960'lardan Günümüze Türk Sinemasının Çocuk Oyunları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2005), *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları
- SUNAL, Ali Kemal (1998). *TV ve Sinemada Kemal Sunal Güldürüsü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SUNAL, Gözde (2012), "Kemal Sunal Güldürülerinde Karakterlerin Temsili", *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 11, S 21: 519-526.
- YAYIN, Nerin (2014), "İşlev Teorisi Bağlamında Bir Nasrettin Hoca Fıkrası: Bana Görünme De...", *Ali Çelik Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları: 515-525.
- YILDIRIM, Dursun (1998), *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Urfali_Babi, Erişim Tarihi: 20.06.2015

SEBİL'DE (MERSİN) BAĞ EVİ KÜLTÜRÜ*

THE CULTURE OF VINEYARD HOUSE IN SEBİL (MERSİN)

Ali MEYDAN**
Şenay GÜNGÖR***

Öz

Mersin'in Tarsus ilçesine bağlı bir orman köyü iken, 1972 yılında kasaba statüsü kazanan Sebül, 1990'da Çamlıyayla'ya bağlanmıştır. 1970'li yıllara kadar ekonomisi daha çok orman işçiliği ve hayvansal üretime dayalı olan kasabada, bu yıllardan sonra bitkisel üretim ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Engeli bir arazide kurulan ve toplu yerleşme dokusuna sahip Sebül'de bağ-bahçe tarımı arazi şartlarından dolayı yerleşim yerinden uzakta yapılmaktadır. Bu uzaklık bağ evleri olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bağ ve bahçelerde çalışmalar yaklaşık Mart ayında başlar ve üretilen ürünün çeşidine ya da bulunulan mekâna göre Kasım ayına kadar sürebilir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan ve var olan bir durumu ayrıntılarıyla açıklamayı amaçlayan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Katılımcı gözlem ve sahadan elde edilen veriler konu ile ilgili literatürden taranan verilerle desteklenmiş ve betimsel analiz yaklaşımı ile ortaya konulmuştur.

Araştırmada bağ evlerinin ortaya çıkışı, bağ evi olarak kullanılan meskenlerin özellikleri, kasaba ile bağ evi arasındaki göçler, bağ evlerinde iş bölümü, kışa hazırlık, yetiştirilen ürünler ve bu ürünlerin değerlendirilmesi, günlük hayat gibi özellikler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sebül kasabası, bağ evleri, bağcılık, bitkisel üretim

* 4-7 Haziran 2014 tarihleri arasında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde düzenlenen Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, alimeydan01@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, senaygungor01@gmail.com

Gönderim Tarihi: 18.09.2015
Kabul Tarihi: 05.10.2015

Abstract

The town of Sebil that became town in 1972 while it had been a forest village affiliated to Tarsus district of Mersin, it was affiliated to Çamlıyayla district in 1990. Whereas the town's economy based more upon woodworking and animal production until 1970s, vegetative production started to gain importance after these years.

The vegetative production started with viticulture depended upon grapes, and then horticulture for fruits such as apple, peach, walnut, plum, etc. started to be popular.

The orchard and vineyard agriculture was has been engaged in away from the residential area due to the field conditions in Sebil that has a collective settlement tapestry. This distance revealed the fact of vineyard houses. Workings in orchards and vineyards start nearly in March and can continue till to November according to the location or the species of the plant.

Descriptive analysis method aiming to explain a current situation through the details which is also one of the qualitative research method was used to reveal the vineyard houses culture appeared as depending upon the hard physical and economic conditions. The data obtained from the participant observations and the field were supported through the data in the literature related to the subjective and were revealed through the descriptive analysis method.

Emergence of vineyard houses, properties of the residences used as the vineyard house, the migrations between the town and vineyard houses, division of labor in vineyard houses, preparation for winter, the grown products, and assessment of these products were analyzed in details in the study.

•

Keywords

Sebil town, vineyard houses, viniculture, vegetative production

•

GİRİŞ

İnsanlar, başlangıcından bu yana doğal ortam ile iki türlü etkileşim halindedir. Bunlardan ilki doğal ortamın insanlara etkisi, ikincisi ise insanların doğal ortamı değiştirme yönünde yaptığı etkidir. Coğrafya, ikili bir karaktere sahiptir. Bunlardan birini insan, diğerini ise çevre oluşturmaktadır. Bu noktada coğrafyacı da insanı, çevrenin bir elemanı olarak ele almasının yanında çevreyi değiştirici yönüyle de değerlendirmektedir (Gümüşçü 2014: 313). Yeryüzündeki canlı ve cansız olaylar arasındaki karşılıklı ilişkiler, yeryüzünde farklı coğrafi mekânların meydana gelmesinde etkili olmaktadır. Coğrafya biliminin amacı da aralarında farklılık ve benzerlikler olan çeşitli coğrafi görünümünün analizini yapmaktır. Dolayısıyla coğrafya bilimi insanların coğrafi yeryüzünü tanıyarak ondan daha iyi yararlanmaları ilkesine dayanmaktadır (Güngördü 2003).

Kùltürel ekolojinin konusu olan insanla yer arasındaki ilişki oldukça önemlidir. Beşeri mekânsal çeşitliliklerin açıklanması bir dizi kùltürel faktöründe göz önüne alınmasını gerektirir (Tümertekin ve Özgüç 1998: 121). Yeryüzünün her mekân parçası içinde veya yanında yer alan bir saha ünitesine kendi özelliklerini vermekte, adeta bazı özellikleriyle damgalamaktadır. Aynı husus geniş bir saha dâhilinde yayılmış bir ırka, bir dine ve bir kùltüre ait halk topluluklarının özellikleri için de geçerlidir. Yani mevkii bir yerin tabii imkanlarını ve bütün kùltürel özelliklerini ifade etmektedir (Tanrıkulu 2014: 26).

Kùltürün oluşmasında üzerinde yaşanan coğrafi mekânın özellikleri etkilidir. Kùltür, insanın doğaya karşı doğayla birlikte varlığını sürdürebilmesi için ürettiği her şeydir. Her kùltürel sistem oluşmak ve gelişmek için, kendi yaşama özelliklerine uygun yeterli bir doğal çevreye ihtiyaç duyar. Kùltürel sisteme ait hemen her şey bu mekânın içinde ve çevresinde yer alır (Güvenç 2011). Kùltür, insanın yetenekleri ve bu yetenekler ölçüsünde mekânla etkileşiminin ancak mekânın özelliklerine uygun olarak ortaya koyduğu maddi ve manevi varlıkların bütünüdür. Hem insanın yetenekleri ve sınırlılıkları hem de mekânın insanın yeteneklerine cevap verebilme düzeyi kùltürel coğrafi görünümü oluşturur (Tanrıkulu 2014: 146). Kùltürel coğrafi görünümün belki de hiçbir yönü mekân üzerinde kùltürün oluşturduğu mimari tarz kadar kolaylıkla görülemez. Maddi kùltürel coğrafi görünüme egemen olan yapılar en basitten en gösterişlisine kadar değişik şekillerdedir. Anıtsal yapıların kùltürel mirasın önemli bir bölümünü yansıtır, bunların biçimleri, toplumların başarı, estetik, değer ve önceliklerine işaret eder. En mütevazı yapılar bile toplumların kùltürleri ve değerleri hakkında bir şeyler anlatır. Kısaca kùltürel coğrafi görünüm kùltürün aynasıdır (Tümertekin ve Özgüç 1998: 128).

İnsanların yerleşmiş oldukları coğrafi mekân, onların yerleşme özelliklerini, ekonomik etkinliklerini ve günlük yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Farklı coğrafi özelliklere sahip mekânlara yerleşen insanların bir süre sonra coğrafi şartlara uyum sağladıkları ve buna uygun ekonomik uğraşlar geliştirdikleri gözlenebilir. Topografyanın çok çeşitli olduğu ve coğrafi özelliklerin her adımda değiştiği Türkiye kültür-coğrafya ilişkisinin pek çok örneğinin gözlemlendiği bir ülkedir. Ege, İç Anadolu ve Akdeniz sahilleri gibi yerler insanların toplu yerleşim yerleri kurmaları ve buna uygun tarımsal faaliyetler geliştirmelerine imkân sağlarken, Doğu Karadeniz topografyanın ancak dağlık yerleşmeye izin verdiği bir özelliğe sahiptir. Akdeniz ve Karadeniz Bölgelerinin yüksek yerleri bitkisel üretime uygun olmadığından hayvansal üretime dayalı bir kültür ortaya çıkmıştır.

Türkiye kırsal yerleşme şekilleri ve tipleri açısından oldukça zengindir. Geçici yerleşme şekilleri arasında yer alan bağ evleri, adını yetiştirilen ürünün tarımsal faaliyet şeklinden almıştır. Bağ evleri, çok çeşitli parsel büyüklüklerindeki bağ alanlarının en uygun yerlerinde kurulmuş, köylerden uzak, geçici oturlan ve münferit inşa edilmiş yerleşmelerdir. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere bağ evleri, üzüm bağları içerisinde ailelerin bağ alanlarının bakımı ve ürün toplaması amacıyla, özellikle ilkbahar ve yaz aylarında belirli süreyle kaldıkları tek meskenden oluşan geçici yerleşmelerdir (Özdemir vd 2002).

Mersin'in dağlık kesimindeki yerleşmelerde ise yüzyıllardır devam eden hayvansal üretim yerini bitkisel üretime bırakmaya başlarken bağ evi kültürü ortaya çıkmıştır. Bu durum üzerinde göçebe yaşam gelenekleri, engebeli topografya ve yabancı hayvanlarının bağlara zarar vermesini önlemek gibi nedenler etkili olmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

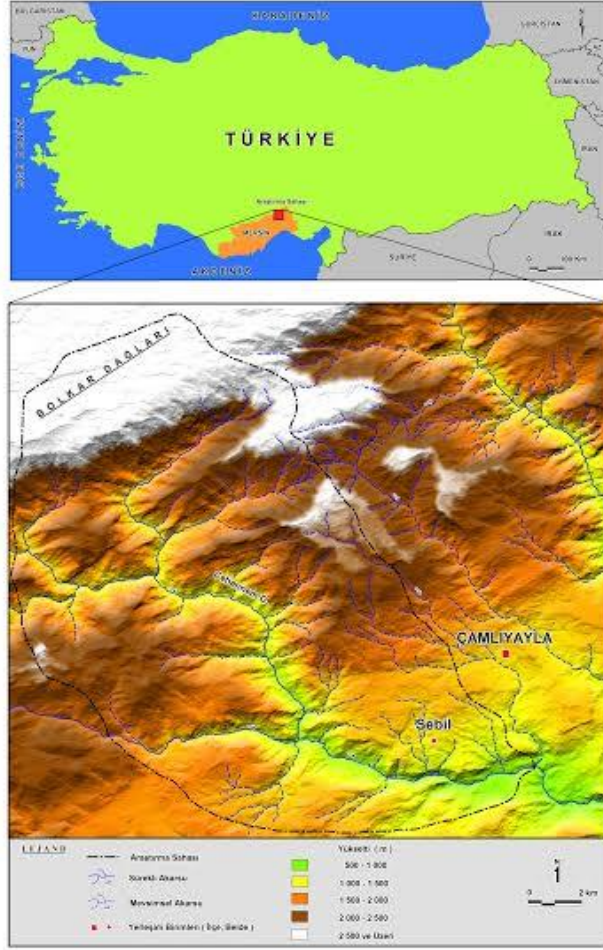
Araştırmada, Sebil'de (Mersin) bağ evi kültürünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla bağ evlerinin ortaya çıkışı, bağ evi olarak kullanılan meskenlerin özellikleri, kasaba ile bağ evi arasındaki göçler, bağ evlerinde iş bölümü, kışa hazırlık, yetiştirilen ürünler, bu ürünlerin değerlendirilmesi ve günlük hayat gibi özellikler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Fizikî ve ekonomik şartlara dayalı olarak ortaya çıkan bağ evi kültürünü ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan ve varolan bir durumu ayrıntılarıyla açıklamayı amaçlayan betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analizde elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. (Altunışık ve diğ. 2001; Yıldırım ve Şimşek 2005).

Katılımcı gözlem ve sahadan elde edilen veriler konu ile ilgili literatürden taranan verilerle desteklenmiştir. Harita Genel Komutanlığı'nın 1/100.000 ölçekli topografya haritasının ilgili paftalarından yararlanarak Mapinfo 9.5 programı ile harita oluşturulmuştur. Oluşturulan harita ve fotoğraflarla metin kısmına görsellik kazandırılmıştır.

SEBİL'İN COĞRAFİ KONUMU ve GENEL ÖZELLİKLERİ

Mersin'in Tarsus ilçesine bağlı bir orman köyü iken, 1972 yılında kasaba statüsü kazanan Sebil, 1990'da Çamlıyayla İlçesine bağlanmıştır (Şekil 1). 1970'li yıllara kadar ekonomisi daha çok orman işçiliği ve hayvansal üretime dayalı olan kasabada, bu yıllardan sonra bitkisel üretim ağırlık kazanmaya başlamıştır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunuyla 29 Mart 2014 yerel seçimleriyle Çamlıyayla'ya bağlı bir mahalle haline getirilmiştir.

Şekil 1: Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

Çalışma alanı ve yakın çevresi Orta Toroslar'ın güney bölümünde kalmakta olup, Bolkardağ Birliği'nin güney sınırını oluşturmaktadır. Permilen-Alt Tersiyer yaş aralığında çökelen Bolkardağ Birliği, Devoniyen-Üst Kretase arasında sığ neritik ortamda çökelmiş karbonat ve kırıntılı kayalar ile Üst Kretase-Alt Tersiyer arasında kırıntılı kayalar ile temsil edilmektedir (İnan ve Ekingen 2007). Çalışma alanı Üst Miosen aşınım yüzeyi olarak yüksek plato özelliğindedir. Sahanın şekillenmesinde jeolojik yapı ile flüvyal ve tektonik süreçler etkili olmuştur. Tepelik sahalar yaklaşık 1100 m ile 3000 m arasında yükseltilerden oluşur. Temelde mezozoik yaşlı kireç taşlarından oluşan Cehennem dere formasyonu ile en üstte Alt-Orta Miosen yaşlı Karaisalı formasyonundan oluşan sahada karstik

şekillere sıkça rastlanmaktadır.

Düzyayla (Sivas) civarından başlayıp, Kayseri, Çamardı (Niğde), Kamışlı, Pozantı ve Gülek Boğazını takiben Mersin'in kuzeyinden geçerek yaklaşık K60D doğrultusuyla Anamur'a kadar uzanan Orta Anadolu Fay Sistemi, Türkiye'nin en uzun üçüncü doğrultu atımlı fay kuşağını oluşturmaktadır. Orta Anadolu Fay Sisteminin (CAFS) Gülek ile Anamur arasında kalan bölümü Namrun Fay Zonu olarak adlandırılmıştır. Namrun Fay Zonu bölgede K60-80D doğrultularında ve 3-8 km uzunluğunda çok sayıda fay ile temsil edilmektedir. Bunlar sırasıyla; Namrun, Çamarası, Sebil, Cehennemdere, Alaiye, Tepetaş, Meydan ve Çevlik faylarıdır (İnan ve Ekingen 2007). Sebil kasabasının üzerinde kurulduğu saha etrafındaki bu faylar ve Tarsus Çayı'nın kolları tarafından parçalanmıştır. Yaz aylarında yaylacılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı sahada kuru tarım alanları ile sebze meyve bahçeleri ve bağ alanları iç içe girmiştir.

Asma gelişme devresi oldukça uzun bir bitkidir. Bu dönemde iklimik faktörler son derece önemlidir. Özellikle sıcaklık, yağış, bağıl nem, rüzgâr ve güneşlenme bitkinin gelişimini yakından etkiler (Kadıoğlu, 2008, 145). Bu bitki kış sıcaklık ortalamalarının 0°C'nin altına indiğı, hatta en düşük sıcaklıkların -20 ile -30°C'ye düşebildiğı sahalarda bile yetiştirilebilmektedir (Doğanay 2013: 135). Sahada Cehennem Dere vadisi boyunca Akdeniz ikliminin etkisi, yerleşmenin yoğunlaştığı 1000-1200 metrelere kadar sokulmaktadır. Yükselti ve engebenin arttığı kuzey kesimlerde kışları soğuk ve kar yağışlı, yazları serin iklim koşulları görülür.

Saha Tarsus Çayı havzasının sınırları içinde kalmaktadır. Sebil kasabasının ana hidrolojik unsuru olan Cehennem Dere, Tarsus Çayı'nı oluşturan iki ana akarsudan biridir. Dere yukarı kesiminde bazı derelerle ve gük kaynaklarla beslenir (Foto 1a). Arazinin karstik olması neticesinde kar suları yeraltı kaynakları olarak yüzeye çıkmakta ve Cehennem Dere'nin de kaynaklarını oluşturmaktadır.

Mevsimlik dereler, karstik kaynaklar ve yer altı suları sahanın diğer hidrolojik unsurlarıdır. Araştırma sahasında su potansiyeli fazla veya az olan birçok kaynağı rastlanılmıştır. Bu kaynaklar, kar erimelerine ve yağışlara bağlı taban suyunun beslenmesi şeklindedirler. Sular, geçirimli kayalardan sızarak bir akiferde toplanan ve eğim doğrultusunda hareket ederek geçirimli (kireçtaşı) ve geçirimsiz (şişt) tabakaların kontak noktalarında yüzeye çıkarlar. Bunların birçoğı, yöre halkı tarafından üzerine bir çeşme yapılarak daha kullanışlı hale getirilmiştir (Foto 1b). Sahada su kaynaklarının yetersiz olduğı yerleşmelerde su ihtiyacı açılan kuyulardan sağlanmaktadır. Yaklaşık 10-15 metre derinliğinde olan kuyular genelde killi veya ofiyolitik kayaların olduğı yerlerde açılmaktadır. Sahada yaşanan yaz kuraklığı nedeniyle basit havuzlar inşa

edilmiştir (Foto 1c). Bu havuzlarda biriken sular kuraklığın arttığı dönemde bağların sulanması için kullanılmaktadır.

Foto 1: *a-Tarsus Çayının Cehennemdere gözesi. b-Karstik kaynaklardan birine yapılmış bir çeşme. c-Yazın bağları sulamak amacıyla yapılmış bir havuz*

Sahada kahverengi orman toprakları ve kireçsiz kahverengi orman toprakları geniş yer tutmaktadır (Foto 2). Asma farklı toprak türlerine uyum yeteneği yüksek olan bir bitki türü olmakla birlikte tınlı ve ya kumlu-tınlı topraklarda yüksek verim alınır (Kadıoğlu 2008). Sebilde dağılış gösteren topraklarda derinlik az ve taşlılık yaygındır. Eğimin ve derinliğin uygun olduğu yerlerde bağlar kurulmuştur.

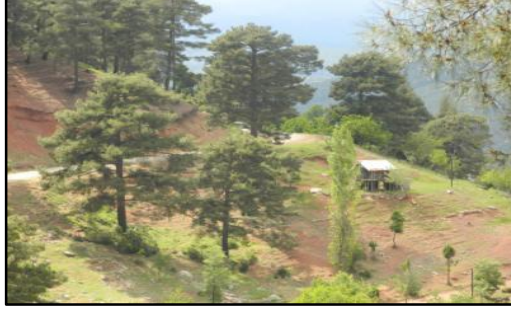

Foto 2: *Kızılcım ormanlarının hâkim olduğu kahverengi orman topraklı alanlardan bir görünüm*

Araştırma sahası Akdeniz bitki coğrafyası içerisinde kalmaktadır. Akdeniz bölgesinin klimaksı olan Kızılcım ormanları geniş alanlar kaplar. Kızılcım ormanlarıyla birlikte makilik alanlar Cehennem dere vadisi boyunca yer yer görülürken, yüksek kesimlerde Toros Göknarı (*Abies cilicica*), Toros Sediri (*Cedrus libani*) ile Boylu Ardıç (*Juniperus excelsa*) ve Kokulu Ardıçlar (*Juniperus foetidissima*) karışık ormanlar ya da saf ormanlar oluşturmaktadır. Kızılcım ormanlarının ve makiliklerin tahrip edildiği alanlarda bağ ve bahçe tarımı yapılmaktadır (Foto 3).

Foto 3: a- Akdeniz bitki coğrafiyası içinde kalan bölgede Kızılçam ormanlarının tahribiyle açılmış alandaki bir bağ b- Makiliklerin tahribiyle açılmış alandaki bir bağ

Kasabanın geçmişı yaklaşık 400 yıllıktır. İlk yerleşenlerin Çukurova'nın sıcağından yaz aylarını geçirmek için bu bölgeye çıkan ve sahayı sürekli yerleşme sahası haline getiren Yörükler olduğu bilinmektedir. Sonraki yıllarda Girit, Aydın ve Alanya Yörüklerinden gelen ailelerin de katılımıyla nüfus artmıştır. 1972 yılına kadar köy tüzel kişiliğiyle yönetilen Sebil bu tarihte belediye örgütüne kavuşmuştur. 2007 yılında 3252 kişi olan Sebil nüfusu, 2010 yılında 2403 kişiye, 2013 yılında ise 2060 kişiye düşmüştür.

BAğ EVLERİ'NİN FONKSİYONEL ÖZELLİKLERİ

Bağ evleri; çok çeşitli parsel büyüklüklerindeki bağ alanlarının en uygun yerinde kurulmuş, üzümün olgunlaştığı ve kurutulduğu devrede yerleşilen, köylere uzak geçici oturlan ve münferit inşa edilmiş yerleşmelerdir (Kadıoğlu 2010: 101). Anadolu'da bağcılık çok eskilere dayanır. Hatta Hititler devrinde bile bu ekonomik faaliyet sürdürülüyordu. Bunda esas rolü Anadolu'nun iklim özellikleri oynar. Pek çok ürünün yetişmesine uygun olan iklim özellikleri, asmanın yetişmesine de çok uygundur (Doğanay 2013: 135). Dolayısıyla araştırma sahasında bağcılığın gelişmesinde ve bağ evlerinin ortaya çıkmasında, bağ tarımına elverişli iklim özellikleri önemli bir yer tutar. Yaz aylarında yaylacılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı sahada kuru tarım alanları ile sebze, meyve bahçeleri ve bağ alanları iç içe girmiştir. Engebeli yüzey şekilleri, karstik arazi yapısı ve yükselti bağcılığı ön plana çıkarmıştır. Ayrıca güneşlenme süresinin kısalığı ve yaz kuraklığı kök sistemi oldukça gelişmiş olan bu tarım ürününün (asma-vitis vinifera) bölgeye uyumunu kolaylaştırmıştır.

Engebeli bir arazide kurulan ve toplu yerleşme dokusuna sahip Sebil'de bağ-bahçe tarımı arazi şartlarından dolayı yerleşim yerinden uzakta yapılmaktadır. Çiftçilerin düzenli olarak bağlara gidip-gelmelerini güçleştiren bu uzaklık bağ evleri olgusunu ortaya çıkarmıştır (Foto 4). Ayrıca bağlarda çalışmalar yaklaşık Mart ayında başlar ve üretilen ürünün çeşidine ya da bulunulan mekâna göre

Kasım ayına kadar sürebilir. Üzümün vejetasyon süresinin oldukça uzun olması, olgunlaşma ve hasat döneminde daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyulması, bağların budanması, çapalanması, ilaçlanması, sulanması gibi işlerin uzun zaman alması ve yabancı hayvanlardan bağı koruma ihtiyacı bağ evlerinin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Göçebe yaşama uyum sağlamış yöre halkının, hayvansal üretimi bırakıp bitkisel üretime geçmesi de bu durum üzerinde etkili olmuştur.

Foto 4: Cehennemdere yolunda bulunan bağ evleri

Sebil'e yaklaşık 400 yıl önce ilk yerleşenler göçebe yaşama dayalı hayvancılık faaliyetlerini uzun süre sürdürmüşlerdir. Zaman içinde nüfusun artması ve 1940'lı yıllardan sonra orman yollarının yapılmasıyla birlikte orman işçiliği ve bağcılık önemli geçim kaynaklarından olmuştur. Bağcılık faaliyetleri ilk yıllarda yerleşim yerinin hemen yakınında başlamış ve ilerleyen yıllarda sahaya yayılmıştır. Günümüzde Tarsus çayının bir kolu olan Cehennem dere vadisi çevresi ile yörede Güzle, Zevzek, Ahmetfakılı ve Ucarı olarak bilinen bölgelerde geniş bağ alanları bulunmaktadır. Üzüme dayalı bağcılık ile başlayan bitkisel üretim faaliyetleri, daha sonra elma, şeftali, ceviz, erik gibi meyvelere dönük bahçecilik şeklinde gelişmiştir

Mart ayında bağların budanma ve çapalanma döneminde bağ evini sadece öğle yemeği yedikleri (günübirlik) mekân olarak kullanan bağcılar, Nisan ayının sonlarına doğru bağ evine göçerler. Bu aydaki en önemli uğraş sarmalık yaprak toplamak, bağ içindeki yabancı otları ayıklamak ve ilaçlama yapmaktır. Ekim ayının sonlarına doğru üzümlerin kesilmesiyle bağ evinden köye göçülür. Ülkemizin diğer alanlarındaki bağ evlerinde ise göç tarihleri değişiklik göstermektedir. Eğirdir Gölü güneyinde bağlarda ilkbaharın ikinci yarısında başlayan zararlılarla mücadele, budama ve sulama gibi faaliyetler günübirlik Eğirdir'den bağlara gidip, dönmek suretiyle gerçekleştirilmekteydi. Bağlara göç

olayı üzümlere ben düşmesine bağlı olarak genellikle Eylül ayı başlarında yaşlıların belirlediği tarih halka duyurulur, hazırlıklara başlanır ve o gün geldiğinde toplu olarak gerçekleşirdi (Yılmaz 2003: 110). Gediz yöresinde bağlara (güme yerleşmelerine) Mayıs ayı sonlarında göçülmekte, Eylül ayı ortalarından itibaren geriye dönülmektedir (Özav 1995: 179). Alaşehir Çayı vadisinde Haziran ayı başlarında göçülür, Ekim ayı ortalarına kadar yaklaşık 5 ay süreyle oturulmaktadır (Girgin 1991: 153). Artvin yöresinde ise durum daha farklı olup, Şubat ayı başlarında bağlara göç hareketi başlar, 3-4 ay bağlarda kalındıktan sonra Mayıs ayı içerisinde köylere geri dönülmektedir (Ceylan 2001: 59-60). Göç esnasında uzun yıllar kullanılan at, eşek ve katırın yerini günümüzde traktör, pikap ve tak tak gibi motorlu araçlar almıştır (Foto 5).

Foto 5: Günümüzde bağ evlerine ulaşım ve yük taşımada kullanılan, bölgede daha çok tır tır olarak isimlendirilen ulaşım ve yük taşıma aracı tak tak

Sebil'de yaygın olarak yetiştirilen üzüm çeşitleri Göğüzüm, İslahiye Siyahı, Alfons, Red Glop, Pozantı Siyahı ve Yalova İncisi gibi türlerdir. Yeni dikilen asma bölgede barana olarak bilinen yaklaşık 1,5 m boyundaki direklere yürütülür. Barana geçmiş yıllarda daha çok kızılçam, cehri ve katran ardıcı gibi türlerden yapılırken, yakın zamanlarda ise beton direkler olarak imal edilmektedir. Asmayı bir direğe yürütme Türkiye'de birçok yerde görülen bir uygulama iken, Tarsus çevresinde yetiştirilen Tarsus Beyazı gibi üzüm türlerinin üretiminde kullanılan bir yöntem değildir. Kadioğlu (2008) Çal çevresinde yaptığı araştırmada asmanın belli aralıklarla dikilen direkler arasında çekilen tellere doğru yürütüldüğü, böylece güneşlenmenin arttığı, zararlı böceklerin etkisinin azaldığı, toprağı işlemenin ve hasadın kolaylaştığı bulgusuna ulaşmıştır (s. 147).

Bağların belli bir süre içinde yapılması gereken peridoyodik işlemleri vardır. Bu işlemlerin benzerlikleri birçok çalışmayla (Doğanay 1997; İbret 2003; Kadioğlu 2008) ortaya konmuştur. Ancak bağın fonksiyonel durumuna, bölgenin

topografya ve iklim özelliklerine göre kısmi farklılıklar görülebilir. Sebil’de bağların budanması, çapalanması ve üzümlerin kesilmesi, ilkbahar ve sonbahar aylarına denk geldiği için sabah erken saatlerde başlayıp akşam geç saatlere kadar süren çalışmalar; yaz aylarında sabah ve akşam gibi günün daha serin saatlerinde yapılır (Foto 6). Çalışmalarda bütün aile fertleri görev alır. Çocukların eğitiminin devam ettiği ilkbaharın sonu ve Sonbaharın başında çocuklar ya bağ evinden okula gidip gelir ya da anneleriyle köyde kalarak okulların tatil olmasını veya bağbozumu zamanını beklerler.

Foto 6: Bağın budanması ve budanmış bir bağ

Yetiştirilen ürünlerin büyük kısmı tüccarlara satılırken, bir kısmı kış mevsimi için saklanır. Kışlık tüketim için saklanan üzümün bir kısmı kurutulurken, bir kısmı kurutulmadan taze tüketilmek için askıda bekletilir. Aynı zamanda sıcak yaz günleri, kışlık ihtiyaçlar olan sarmalık yaprak, bulgur, salça, salamura, pekmez, pestil, bandırma vs. yapımı için de uygun zamanlardır (Foto 7). Asma yaprağının geleneksel olarak önemli bir tüketim potansiyeline sahip olması Çal’da da görülmektedir (Kadioğlu 2008).

Foto 7: Kışlık ihtiyaçların hazırlanması **a-**Pekmez yapımını. **b-**Bandırma yapımı

Bağcılığın ana unsuru olan üzümün yanı sıra, erik, elma, şeftali, ceviz, kiraz, ayva, kızılıklık yetiştirilir. Bu durum İbret (2003)’ün çalışmasıyla benzerlik gösterir.

Tosya Şehri yakın çevresinde de bağ evlerinin içinde bulunduğu araziye her ne kadar bağlık dense de bu arazinin tamamen bağlarla kaplı olmadığı gr÷lmektedir. Bağlıklarda bağ ve meyve ağaçlarından arta kalan alanlarda da bağ evi halkının g÷nlük ve kışık ihtiyaçlarına yönelik domates, biber, fasulye gibi çeşitli yazlık sebzeler yetiştirilmektedir (s. 12). Sebil'de bağcılık yapılmak amacıyla işletilen tarlada ilk olarak domates, patlıcan, biber, fasulye ve kabak gibi r÷nler yetiştirilir. Asmaların by÷mesi ve öz÷m vermeye başlamasıyla bu üretime son verilir. Ancak ihtiyacı karşılamak amacıyla bir miktar sebzeyi de her bağcı yetiştirmektedir. Arpa, buğday, avdar ve yulaf gibi tahul üretime ise geçimlik düzeyde yapılır. Çalışma sahasında bağcılık ile birlikte sınırlı da olsa hayvancılık faaliyetinden söz etmek mmk÷ndür. Hayvanlar evin alt katlarında ya da eklentilerinde barındırılmaktadır. Bunlar daha çok koyun ve keçi gibi kkbaş hayvanlar, nadiren by÷kbaş hayvanlar ve yk hayvanları da beslenmektedir. Beslenen kkbaş hayvan köye geçilince gene alt ev denilen evin altında ya da eklentilerinde süt ihtiyacını karşılamak amacıyla beslenmeye devam edilir veya kurban bayramında satılır.

Yetiştirilen r÷nler genellikle tüccarlara satılır. Fiyatlarda yıllar arasında dalgalanmalar gözlenir. r÷nlerin bir kısmı g÷nlük ya da kış ihtiyacı için ayrılır. Asmaların ve ağaçların yaprakları; arpa, avdar, yulaf gibi r÷nler hayvan yemi olarak kullanılır.

Bağ Evi Olarak Kullanılan Meskenlerin zellikleri

Yaklaşık 1800 konut bulunan Sebil'de 800 civarında bağ evi mevcuttur. Bağ evlerinin Akkeh ve Zevzek Dibi denilen mevkilerine doğru yayılmasıyla bu konutlar kasabayla i içe geçmiştir.

Bağcıların Nisan-Ekim ayları arasında kullandıkları bu meskenler yaklaşık 1940'lı yıllardan bu yana Sebil'de yer almaktadır. Araştırma sahasında bağ evi olarak kullanılan meskenler farklı bölgelerde farklı isimlerle anılmaktadır. Tosya evresinde Gümele (İbret 2003), Gediz kasabası çevresinde Gme (zav, 1995), Eğirdir Gölü güneyinde Kelif (Yılmaz, 2003) denilen bağ evlerine Amasya evresinde Seyvan adı verilmektedir (Foto 8).

Foto 8: Amasya'da Seyvan adı verilen bağ evi

Türkiye'de mesken özelliklerini belirleyen ana unsurların etkisini (jeoloji, jeomorfoloji, iklim, bitki örtüsü, kültür vs.) saha meskenlerinde de görülmektedir. Kır yerleşmelerindeki meskenlerde kullanılan ağaç, taş ve toprak gibi yapı malzemelerinin önemli bir kısmı doğal çevreden temin edilir. Bu özellik günümüzde azalmakla beraber halen devam etmektedir. Ulaşım olanaklarının sınırlı olması, malzemenin yakın çevreden kısa zamanda kolay ve ucuza temin edilmesi, kırsal kesimdeki halkın doğal çevreye yönelmesine yol açmıştır. Kuşkusuz sosyal faktörler de meskenlerde kullanılan yapı malzemelerini etkilemiştir. Doğal çevrenin meskenler üzerindeki etkisi meskenlerde kullanılan malzemelerden kolayca anlaşılmalıdır (Köse 1997: 164).

Mesken yapımında kullanılan malzemeler, genellikle yakın çevreden temin edilen taş ve ahşaptır. Sahada, kolay işlenebilen ve kolay şekil alabilen kalkerler, en önemli yapı malzemelerinden biridir. Ahşap malzeme olarak Toros Sediri, Toros Göknarı, Kızılcım, Karaçam ve bazen Ardiç gibi ağaçlar kullanılmaktadır. Geleneksel meskenlerde, taş, ahşap ve toprak; çağdaş meskenlerde ise briket, tuğla ve çimento gibi yapı gereçleri kullanılmıştır. Sahada hem tek katlı hem de iki katlı bağ evlerine rastlanmaktadır (Foto 14-16). Genellikle iki katlı olan bağ evlerinin üst katı barınmak için ayrılırken, alt kat tarım araç ve gereçlerinin saklanması için düzenlenmiştir. Bağ evinin üst katına çıkarken dışarıdan taş veya ahşap bir merdiven kullanılır. Üst katın önü giriş ve balkon olarak tasarlanmıştır. Tuvaletler ise ya evin kenarında, ya da biraz dışarıda bulunur. Bununla birlikte son yıllarda yeni yapılan bağ evlerinde tuvaletlerin evin içinde hemen girişe inşa edilmiştir. İnceleme alanı içindeki bağ evlerinin ağıl ve

odunluk gibi eklentileri bulunmaktadır (Foto 9). Bağ evlerinin yapısı Özdemir (2000)'in Safranbolu'da yaptığı çalışmayla benzerlik göstermektedir. Safranbolu'da yöre insanının birkaç hayvana sahip olması, bu meskenlerde zemin katın bir bölümünün ahır olarak ayrılmasını gerektirmiştir. Ahırın meskenin içinde bulunmasına karşılık samanlıklar meskenlerden uzakta ve harman adı verilen yerin çevresinde yer almaktadır. Ancak Sebil'de samanlıklar da evin altında bulunmaktadır.

Foto 9: Bağ evi eklentileri

Genellikle bağ alanı içerisinde bir havuz yer almaktadır. Bu havuzlarda hem yağmur suları biriktirilmekte ve hem de açılan kanallar vasıtasıyla şebeke suyundan su getirilmektedir. Bu havuzlardan özellikle kuraklığın arttığı dönemde bağ-bahçe alanlarının sulanmasında faydalanılmaktadır.

Kuraklığa bağlı sulama, verim düşüklüğü gibi bağcılık faaliyetlerinde görölen birçok sorun vardır ve bunlar ÷lke bağcılığı açısından ortak sorunlar olarak ele alınabilir. Kadioğlu (2008)'de bağcılığın verim düşüklüğü ve pazarlama olmak üzere halen çözüm bekleyen önemli sorunlarla karşı karşıya olduğunu belirtmiş ve bu nedenle yöre halkının İzmir, Manisa ve Denizli gibi yakın şehirlere göç ettiği sonucuna ulaşmıştır. Aynı sorunların Sebil'de de yaşandığı gözlenmektedir.

Meskenlerin Gelişim Aşamaları

Çalışma alanında bağ evlerinin farklı gelişim aşamaları görölmektedir. İlk aşaması çadırlar olan bağ evleri, bağın gelişmesi ve bağcının ekonomik gücüyle de ilişkili olarak farklılaşmaktadır.

Birinci aşama: Yeni açılan ya da tahıl tarımı yapılırken bağ haline getirilen bir tarlada öncelikle temel ihtiyaçları karşılayacak şekilde bir çadır inşa edilmektedir (Foto 10, şekil 2). Çadır meskenler genellikle gün içinde bağda çalışılırken kullanılmakta ve çalışma bittikten sonra daimi yerleşmeye geri

dönülmektedir.

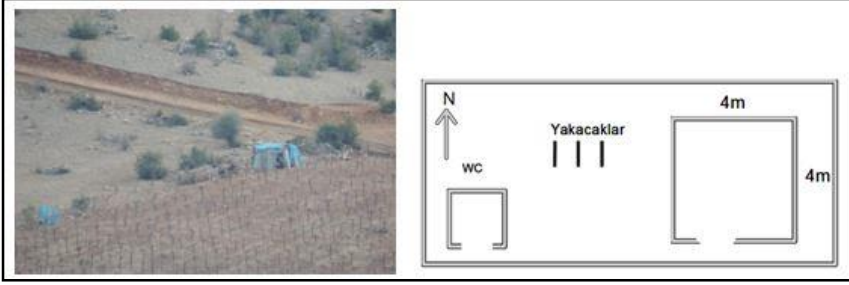

Foto 10: Bağ evlerinin ilk aşaması olan bağ içindeki bir çadır

Şekil 2: Bağ evlerinin ilk aşaması olan çadır planı

İkinci Aşama: Bu aşamada daha çok eşyaların konulduğu ve arada bir kalınan bir çardak inşa edilir (Foto 11, Şekil 3). Çardaklar kolay ve ucuz elde edilen malzemelerden yapılmaktadır. Bazı çardaklarda ahşap, çinko, sac ve atermit gibi malzemelerden sadece biri kullanılırken bazılarında bu malzemeler birlikte kullanılmaktadır.

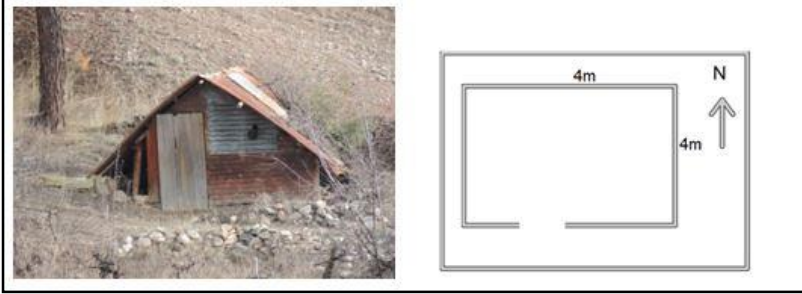

Foto 11: Bağ evlerinin ikinci aşaması olan çardak

Şekil 3: Bağ evlerinin ikinci aşaması olan bir çardak planı

Üçüncü Aşama: Bu safhada bağ evleri direkler üzerine yapılır. Alt kısım eşya koymak ya da öğle yemekleri ve dinlenmek için kullanılabilir (Foto 12, Şekil 4). Bu aşamada yılın belli dönemlerinde bağ evinde ailece kalınmaktadır.

Foto 12: Bağ evlerinin üçüncü aşamasından bir görünüm

Şekil 4: Üçüncü aşamadaki bağ evi planı

Dördüncü Aşama: Bu tür bağ evleri genellikle iki katlıdır. (Foto 13, Şekil 5). Eklentilerin ve fonksiyon alanlarının artmasıyla birlikte hayvanlar da bağ evine getirilmektedir.

Foto 13: Bağ evlerinin dördüncü aşamasından bir görünüm

Şekil 5: Dördüncü aşamadaki bağ evi planı

Beşinci Aşama: Bu aşamada daha kaliteli yapı malzemeleri kullanılmaya başlanır ve eklentiler çeşitlenir (Foto 14, Şekil 6). Bu safhadaki bir bağ evi yapılırken ekonomik güç, bağda geçirilen süre, bağın büyüklüğü ve yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği etkili olmaktadır.

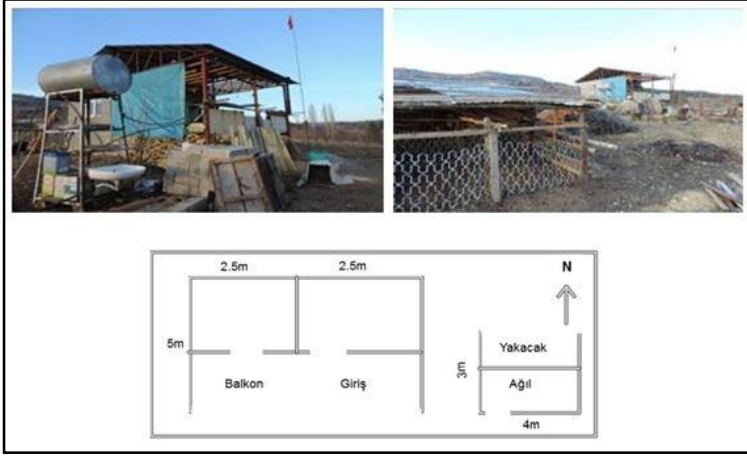

Foto 14: Bağ evlerinin beşinci aşamasından bir görünüm

Şekil 6: Beşinci aşamadaki bir bağ evi planı

Altıncı Aşama: Bu safhada daha büyük ve fonksiyonel bağ evleri inşa edilmektedir. Bununla birlikte eklentiler artmış ve bağcılık faaliyetlerine hayvansal üretim de dahil olmuştur (Foto 15, Şekil 7).

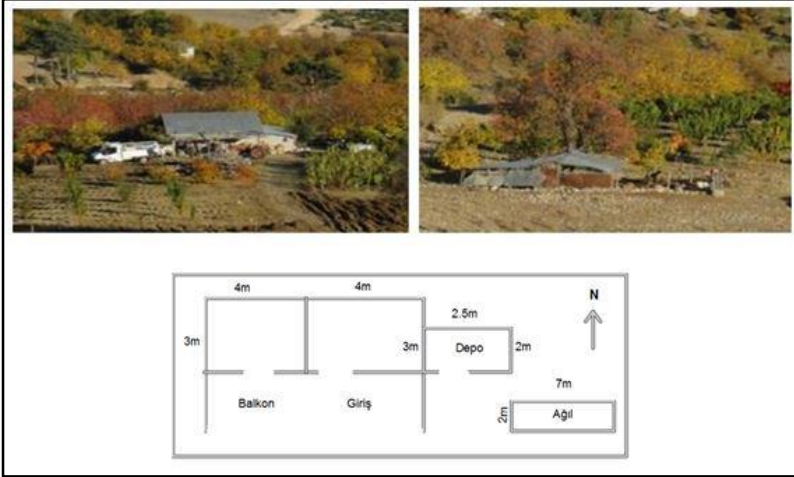

Foto 15: Bağ evlerinin altıncı aşamasından bir görünüm

Şekil 7: Altıncı aşamadaki bağ evi planı

Yedinci Aşama: Bu aşamada inşa edilen bağ evleri, asıl yerleşim yerindeki evlerden farklıdır (Foto 16, Şekil 8). Modern yapı gereçlerinin kullanıldığı, betonarme bağ evlerinin planı, kat ve oda sayıları sosyo-ekonomik şartlarla yakından ilgilidir.

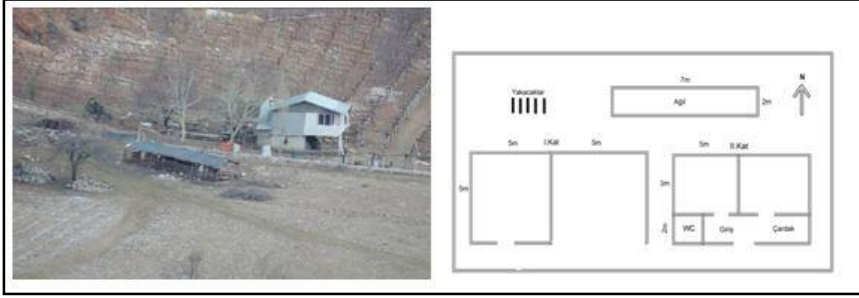

Foto 16: Çalışma sahasında görülen en gelişmiş bağ evi örneğinden bir görünüm

Şekil 8: Sebil'de yer alan en gelişmiş bağ evi örneğinin planı

Ayrıca sahada yaklaşık 30-40 yıl önce inşa edilen ve hala kullanılan bazı bağ evleri de gelişmiş bağ evlerine örnektir (Foto 17, Şekil 9). Günümüzde modern yapı gereçlerinin gelişmesiyle bu tür bağ evleri inşa edilmemektedir.

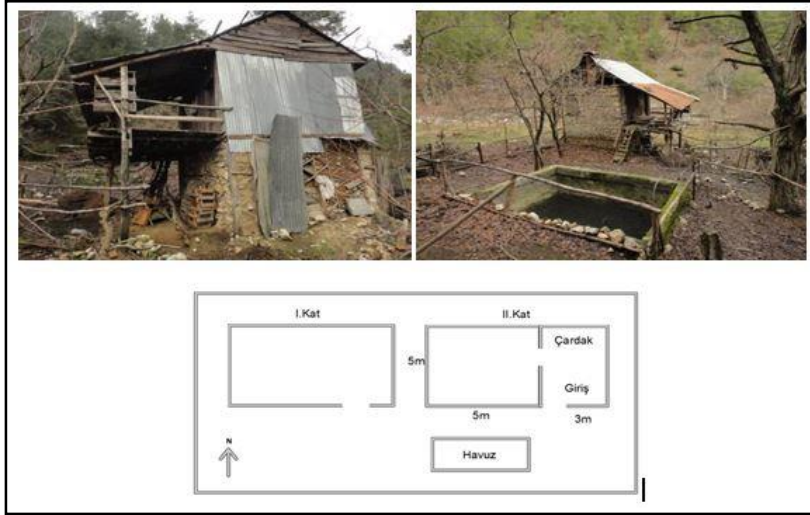

Foto 17: Yaklaşık 30-40 yıl önce inşa edilmiş ve döneminin en gelişmiş bağ evlerine örnek teşkil eden yapıdan bir görünüm

Şekil 9: Yaklaşık 30-40 yıl önce inşa edilmiş ve döneminin en gelişmiş bağ evlerine örnek teşkil eden mesken planı

SONUÇ ve ÖNERİLER

Arazi yapısının engebeli olması, bağ bahçe tarımı yapılacak arazinin azlığı ve toplu yerleşme dokusuna sahip olması, iklimin ve toprak yapısının yeterince elverişli olmaması gibi şartlardan dolayı, bağcılığın yerleşim yerinden uzakta yapılması Sebil'de bağ evi kùltürünü ortaya çıkarmıştır. Yapılan çeşitli bilimsel

çalışmalar (Özey 1991, Girgin 1991, Özav 1995, Ceylan 2001, Ünal 2003, Yılmaz 2003, Kadioğlu 2008) Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde bu kültürün değişik şekillerde kendini gösterdiğini ortaya koymuştur. Yapı ve fonksiyon açısından birbirine benzeyen bağ evleri farklı bölgelerde farklı isimlendirilmişlerdir. Tosya çevresinde Gümele (İbret 2003), Gediz kasabası çevresinde Güme (Özav, 1995), Eğirdir Gölü güneyinde Kelif (Yılmaz, 2003) denilen bağ evlerine Amasya çevresinde Seyvan adı verilmektedir.

Ceylan (2003) Dibek – Çomaklı Dağı çevresinin doğal ortam özellikleri ve dam yerleşmelerine etkilerini incelediği araştırmasında dam yerleşmelerinin kuruluşu, gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri bakımından topografyanın da büyük ölçüde belirleyici bir rolü olduğunu belirtmiştir. İnceleme sahasının doğal ortamında çoğunlukla beşeri etkilerinin sonucunda önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bunların başında hayvan otlatma, tarla açma, yangın ve yakacak temini gibi nedenlerle doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesi gelmektedir. Genellikle meşelerden oluşan ormanların tahribiyle çalılar, bunların tahribiyle de meralar ortaya çıkmıştır. Tarım ürünlerine olan ihtiyaç ve hayvancılık gelirinin yeterli olmaması gibi nedenlerle meraların elverişli kesimleri zamanla tarlalara dönüşmüştür (s. 162-163). Altaş, Gök ve Doğanay (2006)'ın araştırmalarında bağ evlerinde çadırların yerini yavaş yavaş ahşap, taş, kerpiç, tuğla ve betonarme meskenlerin almaya başladığı ifade edilmiştir. Ekonomik imkânların artması ve ulaşımın daha elverişli hale gelmesiyle çimento, tuğla vb. çağdaş yapı malzemesi inşaatlarda kullanılmaya başlamıştır. Böylece fiziki coğrafya şartlarının etkisi giderek azalmıştır (s. 72). Işık (1992)'de meskenlerin gerek yapı malzemesi gerekse plan ve işlevlerinde çevre koşullarının önemini koruduğu gözlenir. Gediz kasabası çevresinde bulunan güme yerleşmelerinin Sebil'deki bağ evleri ile yapı ve kullanım özellikleri bakımından birbirine yakın olduğu görülmektedir (Özav, 1995). Sebil bağ evlerinin gelişim özellikleri, kullanım amaçları ve fonksiyonları Türkiye'nin farklı yerlerinde görülen ve farklı isimler verilen bağ evleri ile benzerlik göstermektedir.

Sebil'de bağ evleri ve bağcılıkla ilgili sorunlar genellikle aşağıdaki gibidir:

- İlbaharda ve sonbaharda zaman zaman etkili olan dolu yağışı ve soğuk hava verim düşüklüğü veya hiç ürün alınamaması gibi durumlara yol açmaktadır.
- Engabeli arazi ve ortalama 1000 m. yükselti Sebil'de tür tercihinin kısıtlarken verimin de düşük olmasına sebep olmaktadır.
- Arazinin engabeli ve yüksek olması erozyonun olumsuz etkisini ve toprağın verimsizliğini beraberinde getirmektedir.
- Türkiye'de 20 yıl önce varlığı saptanan Filoksera zararlısı Sebil'de de

bağlara büyük zararlar vermiş ve pek çok bağın tamamen kurumasına yol açmıştır.

- Yağış düzensizliğinden ve karstik yapıdan dolayı kuraklık ve yeterince sulama yapılamaması büyük problemdir.

- Zaman zaman önemli girişimler olsa da sürdürülebilirlik sağlanamadığından kooperatifleşme sorunu çözümlenememiştir.

- Miras yoluyla arazilerin küçülmektedir.
- Yeni inşa edilenler ya da merkeze yakın olanlar dışındaki bağ evlerinde elektrik bağlantısı yoktur.

Bunun için;

- Sürekliliği olan kooperatiflerin kurulması
- Sulama için havuzların geliştirilmesi ve damlama sulamaya geçilmesi
- Arazi toplulaştırmasının uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ALTAŞ, Namık Tanfer, GÖK, Yaşar ve DOĞANAY, Serkan (2006), "Domaniç'te Kır Meskenleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11 (16): 63-88.
- ALTUNIŞIK, Remzi, COŞKUN, Recai, BAYRAKTAROĞLU, Serkan ve YILDIRIM, Engin (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- CEYLAN, Mehmet Akif (2003). "Dibek-Çomaklı Dağı (Manisa) Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri ve Dam Yerleşmelerine Etkileri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8 (10): 133-169.
- CEYLAN, Salih (2001), "Artvin Yöresinde Geçici Yerleşmelerden Olan Bağevlerinin Üç Farklı Örneği: Bağevi, Üzüm Ambarı ve Koğlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2: 52-70.
- DOĞANAY, Hayati (1997), *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, İstanbul: MEB Yayınları.
- DOĞANAY, Hayati ve ÇAVUŞ, Ahmet (2013), *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi.
- GİRGİN, Mustafa (1991), "Alaşehir Vadisinde Bağevleri", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2: 150-165.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (2014), *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- GÜNGÖRDÜ, Ersin (2003), *Türkiye'nin Turizm Coğrafyası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1994), *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İŞİK, Şevket (1992), "Ezine-Bayramiç Çevresinde Kır Mezkenleri", *Ege Coğrafya Dergisi*, 6: 101-116.
- İBRET, B. Ünal (2003), "Tosya Şehri ve Yakın Çevresinde Gümele Yerleşmeleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, 41: 1-22.
- İNAN, Selim ve EKİNGEN, Serkan (2007), "Namrun Fay Zonu'nun Jeolojik – Morfotektonik Özellikleri: Orta Anadolu Fay Sistemi'nin Güneybatı Bölümü (Orta Toroslar – Türkiye)", *Yerbilimleri, Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 28 (3): 147-158.
- KADIOĞLU, Yahya (2008), "Çal'da (Denizli) Bağcılığın Coğrafi Analizi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13 (20): 141-161.
- KADIOĞLU, Yahya (2010), "Türkiye'de Fonksiyonel Özelliğini Kaybetmiş Geçici Yerleşmelere Bir Örnek: Tavas Bağ Evleri", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 20: 98-114.
- KÖSE, Abdullah (1997), *İvrindi ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 837, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No:76, Araştırmalar Serisi No: 17.
- ÖZAV, Lütfi (1995), "Eski Gediz Kasabası Çevresinde Gümele Yerleşmeleri", *Türk Coğrafya Kurumu Dergisi*, 30: 173 - 189.
- ÖZAV, Lütfi (2002), "Sivaslı ve Çevresinde Kır Konutları", *Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 4 (2): 31-42.
- ÖZDEMİR, Ünal (2000), "Safranbolu'da Köy Meskenleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6 (4): 159-171.
- ÖZDEMİR, Ünal, Güner, İbrahim ve Kopar, İbrahim (2002), "Safranbolu Platosunda Geçici Kır Yerleşmeleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (7): 133-152.
- ÖZEY, Ramazan (1991), "Bozdoğan ve Çevresinde Bahçe Evleri", *Türk Dünyası*

Araştırmaları Dergisi, 71: 121-143.

TANRIKULU, Murat (2014), *Coğrafya ve Kùltür*, Ankara: Edge Akademi Yayınları.

TÜMERTEKİN, Erol ve ÖZGÜÇ, Nazmiye (2011), *Beşeri Coğrafya (İnsan-Kùltür-Mekan)*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2005) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILMAZ, Osman (2003), "Eğirdir Gölü Güneyinde Fonksiyon Değiştiren Yerleşmelere Bir ÖrneK: Kelifler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakùltesi Dergisi*, 4 (6): 106-119.

www.tuik.gov.tr

BEKTAŞI KÜLTÜRÜNÜN MİZAHSAL KODLARI: BEKTAŞI DEĞERLERİNİN FIKRALARA YANSIMA BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

HUMOROUS CODES OF BEKTASHI CULTURE: A RESEARCH ABOUT THE FORMS OF BEKTASHI VALUES ON THE REFLECTION TO JOKES

Metin IŞIK*
Ayhan ERDEM**

Öz

Bu çalışma Bektaşî kültürünün temel değerlerinin mizahsal kod olarak Bektaşî fıkralarına nasıl yansıtıldığını konu edinmektedir. Çalışma ile Bektaşî değerlerinin fıkralara yansıtma biçimleri, bir diğer ifadeyle "fıkralardaki Bektaşî imajı ve algısının" ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında ilk olarak Bektaşîliğin temel değerleri ele alınmıştır. Ardından konuyla ilgili 165 Bektaşî Fıkrası "Bektaşî Değerlerini" olumlama veya olumsuzlama kriterleri açısından değerlendirilerek içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Böylece "Bektaşîlikle temsil edilen felsefenin İslâm'ın dışındaymış gibi algılandığı veya aktarılmak istendiği" şeklindeki varsayım test edilmiştir.

Bu bağlamda fıkralarda yer alan Bektaşî tipinin; Allah inancı zayıf, içki içen, oruç tutmayan ve namaza karşı da oldukça mesafeli duran bir kişilik şeklinde sunulduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bektaşî, Bektaşîlik, fıkra, Bektaşî değerleri, içerik analizi

Abstract

This study includes the subject of how basic values of Bektashi Culture reflected to jokes as a humorous code. With the study, it is aimed to reveal the forms of the values of Bektashi on the reflection to jokes, in other words, "the image and perception of Bektashi in the jokes".

In the study, first the basic values of Bektashism are discussed. Then, 165 jokes are analyzed and evaluated in terms of affirmation or negation criteria using content analysis method. Thus, it

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi, imetin@sakarya.edu.tr

** Doç. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, drayhanerdem@gmail.com

Gönderim Tarihi: 19.03.2015
Kabul Tarihi: 15.05.2015

was confirmed that the philosophy which represents with the Bektashism are perceived and wanted to transfer outside the Islam.

In this context, the type of Bektashi presented in the jokes; appears as a personality who belief in God is weak, drink alcohol, do not fast, also remain distant against praying

•

Keywords

Bektashi, Bektashism, joke, the values of Bektashi, content analysis

•

GİRİŞ

Arapça kökenli bir sözcük olan "fıkra" kelimesi anlatı çekirdeğini hayattan alan bir olay veya düşünceye dayanmaktadır (Karadağ 1999: 234). Fıkraların temelinde nükte, mizah, tenkit ve hiciv unsurları bulunur (Elçin 1981: 623). Fıkralar bir meseleyi açıklamak, bir konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak veya hoşça vakit geçirmek için de anlatılabilir (Sakaoğlu 1992: 13).

Bir mizah türü olarak giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini bünyesinde bulunduran fıkralar gündelik yaşamımızda karşılaştığımız olaylar hakkında düşünmemize yardımcı olur. Genel olarak tek bir vaka veya fikir üzerine kurulu olan fıkralarda giriş ve gelişme bölümleri bazen iç içe olabilmektedir. Fıkralarda teferruat ve uzun tasvirlerle yer verilmez, az sözle çok şey anlatılırken; her hikaye bir hükümle sona erer (Yıldırım 1999: 7).

Genel olarak bakıldığında ana karakterlerinden hareketle Türk Fıkralarını 3 grupta toplamak mümkündür (Yıldırım 1999: 6): İlk gruptaki fıkralar inanç, itikat ve din adamlarıyla ilgilidir. İkinci gruptakiler devlet yöneticileri ve halk arasında geçen olayları ele alır. Üçüncü ve son gruptaki fıkralar ise aile, hukuk, terbiye, yardımlaşma ve eğitim gibi konularla ilgili hayat hadiselerini içerir.

Diğer yandan Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Temel, Laz, Bektaşî fıkraları şeklinde ağızdan ağıza dolaşan fıkralar; ya kahramanlarının adlarıyla ya da söz konusu kahramanların mensubu oldukları topluluğun adıyla da anılabilmektedir (Ağıldere 2010: 240).

Bektaşî Fıkralarındaki Bektaşî yaşamı ve insanı seven, yaşamın gerçeklerine eğilmiş, duygulu, şakacı, zeki, güler yüzlü ve ölçülü konuşan bir muhabbet insanı olarak ifade edilir (Dedebaba 2003: 363). Eleştirel bir kişilik olan Bektaşî Tipinin karşısındakini hor görmediği, küçük düşürmediği, argo ve tahrik edici söz kullanmadığı; sorunlar ve sıkıntıların yanı sıra çözüm yollarına da değindiği belirtilir (Gülçiçek 2003: 29).

Yıldırım (1999: 37)'a göre fıkralardaki Bektaşî, toplum hayatında meydana gelen olayları eleştirirken, insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu öğreterek, onları düşündürmeyi amaçlar. Tanrı ile ilişkisi aşık-maşuk çerçevesinde olan Bektaşî Tanrı'ya ve onun yasalarına samimi olarak inanır. Yıldırım, Bektaşî'nin temel amacının halkı eğlendirmek değil, güldürürken eğitmek ve öğretmek olduğunu savunur.

Anadolu ve Balkanların coğrafi ve toplumsal koşulları dikkate alınarak yapılan İslam dininin tasavvufi bir yorumu olarak kabul edilen (Keçeli 2011: 435) Bektaşîliğin temelleri, peygamber ve ehli beyt sevgisi ile başlamış, Ahmet Yesevi

ile şekillenmiş ve Hacı Bektaş Veli'nin "Dört Kapı Kırk Makam" ilkesiyle de günümüze kadar ulaşmıştır (Süreyya 2012: 23).

Mürşit olarak Hazreti Muhammet'i, rehber olarak Hazreti Ali'yi, pir olarak da Hacı Bektaş Veli'yi tanıyan Bektaşilik, İslam kültüründe 12 esas tarikattan biri olarak kabul edilir (Ruhi, 1996: 133). Kur'an-ı Kerim'i son kutsal kitap olarak niteleyen Bektaşilik, İslamı da son din olarak kabul eder.

Diğer yandan tarihsel perspektifle bakıldığında ise Bektaşilikle ilgili genel olarak iki gruptan söz etmek mümkündür (Efendi, 2011: 79-80): Birinci gruptakiler ehli sünnet çizgisine yakın duran, tarikatleri ile ilgili yorum ve uygulamalarında bu hususa özen gösterenlerden oluşmaktadır. Ahmet Ali Hilmi Dede- Baba ile Ahmet Rifat Efendi bu gruba örnek gösterilebilir.

İkinci grupta yer alanlar ise Alevi-Batıni vurgusunun hakim olduğu bir Bektaşilik anlayışını benimsemişlerdir. İsmaili-Batıni etkisindeki bu grupta hususi fikirler ve ehli sünnet dışı anlayış ve uygulamalar kendisini göstermektedir.

Bektaşiliğin ortaya çıkışından itibaren Hacı Bektaş Veli'den hemen sonra onun kimliği ve fikirlerinin niteliği üzerinde bu iki grup arasında görüş ayrılıkları yaşanmaktadır. Halen devam eden bu tartışmalarda ilk grup Hacı Bektaş Veli'yi ehli sünnet çizgisinde bir mutasavvıf olarak görürken; diğer grup ise aksini ileri sürmektedir.

Bu çalışmada ehli sünnet çizgisine yakın duran, yorum ve uygulamalarında bu hususa özen gösteren Bektaşilik (birinci gruptaki) ilke ve değerleri alınacaktır. Çalışma kapsamında ehli sünnet çizgisindeki Bektaşilik değerlerinin, Bektaşî fıkralarına ne oranda yansıdığı; bir diğer ifadeyle doğru bir şekilde yansıyor yansımıyor, içerik analizi yöntemiyle irdelenecektir.

Hacı Bektaş Veli ve zamanla onun şahsiyeti üzerine bina edilen Bektaşilik, asırlardan beri gerçek değerlerinin üzeri örtülen manevi kurumlardan biri olarak kalmıştır (Süreyya, 1995: 1). Böyle bir olgu ise Bektaşî değerlerinin toplum tarafından tam olarak anlaşılabilmesi veya yanlış anlaşılması gibi sonuçlar doğurmaktadır.

Bektaşilikle temsil edilen felsefenin İslâm'ın dışındaymış gibi algılanması veya aktarılmak istenmesi sosyal dokumuzda zayıflık ve çözümler oluşturabilecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuğcu, 1995: 75). Burada ilim dünyasına ve bilim adamlarına büyük görevler düşmektedir. Zira Bektaşiliğin gerçek yönlerini ortaya koymak suretiyle, Bektaşilik geleneğinin gerçek değerlerinin kamuoyuna aktarılması Türk Toplumunun birliği ve dirliği için son derece önem taşımaktadır.

Çalışmada ilk olarak Bektaşiliğin temel değerleri ele alınacaktır. Ardından ise

söz konusu Bektaşî değerlerinin fıkralara yansıma biçimleri; bir diğer ifadeyle fıkralardaki Bektaşî imajı ve algısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Bektaşilikte Temel Değerler

Bektaşilik, "birlik- dirlik" ana ilkesi çerçevesinde dostluk, kardeşlik ve dayanışma üzerine kurulmuştur. İyiliğin esas olduğu Bektaşilikte, her Bektaşî'nin "her iyi insan Bektaşîdir" öğretisinden hareketle iyiye, güzele ve doğruya yönelmek gerekir (Dedebaba 2006: 387). Bektaşiler her şeyi mazharına göre değerlendirirler. Buna göre katili de mazlumu da yaratan Allah'tır. "Hayrihi ve adaletihî min Allahü Teala" inancı ekseninde şerrin beşeri zaafardan ortaya çıktığına inanılır (Süreyya 2012: 27).

Hacı Bektaş Veli (2011: 29) "Makalat" adlı eserinde nefsi şeytanın yardımcısı olarak ifade ederken; kibir, haset, cimrilik, tamah, öfke, kahkaha ve maskaralığı da olumsuz nitelikler olarak sıralar. Kibrin kaynağı olarak şeytanı görürken, alçak gönüllülüğün kaynağı olarak ise Rahman'ı gösterir.

Bu bağlamda Bektaşîliğin temel koşullarını "iman etmek, ilim öğrenmek, zekat, oruç, hac, helal kazanmak, faizi haram bilmek, nikah yapmak, şefkatli olmak, hayzı haram bilmek, arı (temiz) giyinmek ve arı yemek, iyiliği emretmek" (Hacı Bektaş Veli 2011: 39-41; Çakıroğlu, 2011: 103) şeklinde sıralamak mümkündür. Diğer yandan Hacı Bektaş Veli (2011: 53)'ye göre bu değerlere marifet makamları olarak sabır, utanma, edep, tevazu ve cömertlik de eklenebilir.

Bektaşî inancına göre kul Tanrı'ya kırk makamda yaklaşır. Söz konusu kırk makamın 10'u şeriat, 10'u tarikatta, 10'u marifette, 10'u ise hakikattedir (Varlık 2000: 78-79):

Buna göre ilk makam "Şeriat Makamı"dır. İman etmeyi esas alır. Allah'ın varlığına, birliğine, meleklerine, kitaplarına, ahiret gününe, kaza, kader, hayır ve şerrin yalnız Allah'tan geldiğine iman etmeyi gerektirir. İbadet etmeyi, zekat vermeyi, hacca gitmeyi ve öldükten sonra dirileceğine inanmak esastır.

İkinci makam olan "Tarikat Makamı"; tövbe etmeyi, Allah korkusu taşımayı, mürit olmayı, iyiye yönelmeyi, hırka giymeyi, dünya ziynetine meyil etmemeyi, hizmet etmeyi, ümidi yitirmemeyi, cemiyete katılmayı ve aşk içinde olmayı esas alır.

Üçüncü mevki "Marifet Makamı"; edebi, korkuyu, perhizkarlığı, kanaat etmeyi, utanmayı, cömertliği, ilim yapmayı, miskinlikten kaçınmayı, marifetli olmayı ve kendi özünü bilmeyi esas alır.

Dördüncü ve son makam olan "Hakikat Makamı" ise toprak olacağımızı bilmeyi gerektirir (Çakıroğlu 2011: 113). Bu makam yetmişiki milleti ayıplamamayı, eliyle ve diliyle kimseye kötülük yapmamayı, yaratılmış canlılara

eza etmemeyi, Tanrı'nın yarattıklarına hoş bakarak muhabbetle yaklaşmayı, iyilik ve cömertlik yapmayı, sır saklamayı, zikir ve müşahade etmeyi temel alır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Bektaşî geleneğinde, "Allah'ın tek ve bir olduğuna", iman etmek esası vardır. Hz. Muhammet mürşit, Hz. Ali rehber, Hacı Bektaş Veli ise pir olarak kabul edilir (Çotuksöken 2004: 22).

Bektaşîlik eğitim açısından insanları "er kişi" ve "ham kişi" (ham ervan) olmak üzere ikiye ayırır. Er kişi eğitilmiş, gafletten çıkmış ve Allah'ı bilen kişi olarak nitelenir (Öz 1997: 439).

Bektaşî olmak isteyen bir kişi henüz aday iken nefsi artırılır. Ruhani bir yol olan Bektaşîlikte, yola girdikten sonra ruhun yüceltilmesine çalışılır. "Dört Kapı ve Kırk Makam" esası ekseninde, bir müslümanın eline, beline, diline, eşine, işine, aşına hakim olması gerektiği ifade edilir. Tüm dinler insanı dünyadan ahirete götürmeye çalışırken, Bektaşîlik ise ahiretten dünyaya açılan bir penceredir. Korku, kuşku, tasa, gam ve kederi kaldırarak, insanı karanlık bir ahiretten, aydınlık bir dünyaya getirir. Bektaşîlikte eğitim temeli akıl, aşk, sohbet ve muhabbetken, din ise yüce bir zevk ve kutsal bir neşedir (Süreyya 2012: 24-25).

Bektaşîlik geleneğinde, kimseye kin, kibir ve haset beslenmemesi, insan kalbinin kırılmaması, haramdan uzak durulması öğütlenir. Müritlere "Döktüğün varsa doldur, ağlattığın varsa güldür, Allah katına kul hakkı ile gitme" denilir (Varlık, 2000:81). Bektaşîlikte yolun sonu; bir başka ifadeyle en önemli makam ise dervişliktir. "Fakir" olarak da ifade edilen derviş; "Allah'tan başkasına ihtiyacı olmayan, gönlünde Hakkın zikrinden başka şeye yer vermeyen insan" anlamına gelir (Süreyya 2012: 36).

Bektaşîlik evrensel bir temele dayanır. Evrenselliğin temelinde ise insan sevgisi, dostluk ve barış olmak üzere üç temel değer söz konusudur. Bir diğer ifadeyle Bektaşîlik insan severlik, konukseverlik, yardımlaşma, sevgi, dayanışma, barış, dostluk ve kardeşlik bağları üzerine kurulmuştur (Öz 1997: 419-434).

Keçeli (2011: 435-36) "Bektaşî Kime Denir" adlı çalışmasında Türkiye'de yaşayan ve Balım Sultan Erkannamesi'ni uygulayan Bektaşîlerin aşağıda yer alan temel ilkeler konusunda görüş birliğinde olduklarını belirtmektedir: Buna göre;

-Bektaşîlik Tanrı'nın tek ve bir olduğuna, doğurmadığına, doğmadığına ve bir denginin bulunmadığına inanmaktır.

-Bektaşîlik Kur'an- Kerim'e inanmaktır. Zira Kur'an Bektaşîliğin temel dayanağıdır.

-Bektaşîlik, her insanda Tanrı cevheri (Tanrısal nur) olduğuna, Tanrı'nın insanı en iyi özellikleriyle yarattığına inanmaktır.

-Bektaşîlik, Hz. Muhammet'in Bektaşîlerin mürşiti, aydınlatıcısı ve öğretmeni olduğuna inanmaktır.

İnsanın malını, canını ve dünyasını gerektiğinde başkasına bırakabileceği ilkesi bağlamında, Bektaşîlik ahlakı şu temel değerleri esas almaktadır (Öz 1997: 420-432): Bilgiye önem verme, hiddet ve şiddeti kontrol etme, hoşgörölü olma, cömert ve konuksever olma, eline, beline ve diline sahip olma, sevgi, barış ve birlik, olduğu gibi görünme, gösterişsiz ve yalın yaşama.

"Ara bul", "incinsen de incitme", "kadınları okutunuz", "murada ermek sabırla olur", "her ne ararsan önce kendinde ara", "nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme", "ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlık olur", "nebi ve veliler Tanrı'nın insanlığa hediyesidir", "düşmanın da insan olduğunu unutma", "edepli ol", "hiç kimseyi ayıplama" ve "eline, beline ve diline hakim ol" şeklinde özetlenen Hacı Bektaş Veli'nin 12 ilkesinden de anlaşılacağı üzere (Çakıroğlu 2011: 212) Bektaşîlik inancı kibir, sapkınlık ve yalancılıktan uzak bir insanlık hedeflenmektedir.

İnsan nefsinin eğitimi amaçlayan Bektaşî geleneği ahlaksal temeller konusunda duyarlı talebeler yetiştirmeyi ilke edinir. Bu sayede her türlü kötülüklerden arındırılmış bireylerden oluşan bir toplum hedefler. Bireyi kötü kılan nefis, kibir, buğuz, kin, kıskançlık, tamah, öfke, arkadan konuşma ve maskaralık gibi kötü şeyleri yasaklar.

Bu bağlamda Bektaşîliğin ahlaksal ilkelerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Öz 1997: 434-469): Allah'a ve Hz. Muhammet'e iman-itaat etmek, ibadet etmek, yalan söylememek, arkadan konuşmamak, helal kazanmak, haram yememek, kin ve kibir tutmamak, kıskanç olmamak, küçüğe izzet, büyüğe hizmet etmek, nefsinin hakim olmak, kalp kırmamak, cimrilik yapmamak, bilimi rehber almak, kibirli olmamak, alçak gönüllü olmak, cömert ve sabırlı olmak, şükür etmek, kaza ve kadere teslim olmak, kendi ayıbını görebilmek, eğitime ve tahsile önem vermek, iyilik yapmak, kötülükten kaçınmak, çevreye zarar vermemek, şefkatli olmak, arı (pak) giymek ve arı yemek.

2. Bektaşî Değerlerinin Fıkralara Yansıması

Bektaşî değerlerinin fıkralara yansıma biçimlerini konu edinen bu çalışmada, "Bektaşî Fıkralarında sunulan Bektaşîlik imajının, Bektaşîliğin gerçek değerleriyle ne oranda örtüştüğü" tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Çalışma kapsamında Bektaşîliğin temel değerlerinin ele alınmasının ardından içerik analizi yöntemiyle Bektaşî Fıkraları irdelenerek; "Bektaşîliğin temel değerlerinin fıkralara nasıl yansıdığı" sorusuna cevap aranmaktadır. Bir başka ifadeyle Bektaşî değerlerinin fıkralara yansıma biçimleri sayısal verilere dayalı içerik analizi yöntemiyle irdelenmektedir.

Çalışma Bektaşîliğin gerçek değerlerinden yola çıkarak "Bektaşîlikteki temel

değerlerin fıkralara yansıma biçimlerini ortaya koymayı amaçlayan" betimleyici ve durum saptayıcı bir nitelik arz etmektedir.

İçerik analizi yapılırken yukarıdaki bölümde ele alınan Bektaşiliğin temel değerleri baz alınmıştır. Bu değerler arasından seçilen; "Allah'a iman etmek, Kur'an- Kerim'e inanmak, Hz. Muhammet'i murşit olarak kabul etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, kaza ve kadere iman etmek ve içki içmemek" gibi realitelerden yola çıkılmıştır.

Diğer yandan konuyla ilgili literatür incelendiğinde Dursun Yıldırım'ın "Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları" adlı eserinde Bektaşî Fıkralarını Türk fıkra geleneği içindeki konumlarını da belirleyerek; konu, yapı, dil ve üslup gibi kriterler bağlamında sınıflandırdığı görülmektedir.

Yusuf Çotuksevim (2004) de "Bektaşî Fıkraları" adlı eserinde "Konuları ile Kullanıldığı Bağlamlara Göre" bir sınıflandırma yapmıştır.

Halil İbrahim Şahin (2010), "Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri" başlıklı çalışmasında "üstünlük", "uyumsuzluk" ve "rahatlama" gibi gülme teorileri bağlamında Bektaşî fıkralarındaki gülmeye neden olan durumlarla ilgili tespit ve değerlendirmeler yapmıştır.

Hikmet Yazıcı (2013) ise, "Bektaşî Fıkralarının Mizah Anlayışı ve İşlevi Bağlamında Bireysel ve Toplumsal Ruh Sağlığı" adlı makalesinde Türk sözlü kültürünün önemli öğelerinden biri olan Bektaşî fıkralarının mizah anlayışı ve işlevi bağlamında, bireysel ve toplumsal ruh sağlığı konularını ele almıştır. Söz konusu çalışmada Bektaşî fıkraları ile farklı şekillerde sergilenen mizah tarzları arasında bir bağ kurularak, Bektaşî fıkralarındaki mizahın ruh sağlığı üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Bu çalışmanın ise yukarıda örnekleri verilen diğer çalışmalardan farklı bir amacı bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışma ile Bektaşî Fıkralarını sınıflandırmak veya gruplandırmak yerine; içerik analiz yöntemiyle irdeleyerek, fıkralardaki Bektaşilik algısının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışma bu yönüyle özgün bir nitelik taşımaktadır.

Çalışma kapsamında Bektaşî Fıkraları konusundaki ilgili literatür incelenmiştir. Konuyla ilgili birçok fıkra kitabı yer almakla birlikte, satış rakamları, kolay ulaşılabilirlik ve popülerlik gibi kriterler açısından Sedat Gezer (2005) tarafından hazırlanan "En Güzel Bektaşî Fıkraları" adlı eser seçilmiştir. Bu kitaptaki Bektaşî değerleri ile ilgili olan 165 fıkra sayısal verilere dayalı olarak içerik analizi yöntemiyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. "En Güzel Bektaşî Fıkraları" ve benzeri kitaplarda yer alan Bektaşî fıkralarının hangi kaynaklara dayandığı ve doğru bir şekilde aktarılıp aktarılmadıkları konusu başka bir çalışma alanına gireceğinden, bu olgu araştırma kapsamına alınmamıştır.

Bu bağlamda söz konusu kitap içerisinde yer alan fıkralar ilk olarak; "Allah'a İman", "İçki", "Ramazan ve Oruç" " Cami" ve Namaz" ile "Cennet Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban" başlıkları altında toplanmıştır. Ardından herbir ana başlık altında yer alan fıkralar söz konusu olguları "olumlaması" ve ya "olumsuzlaması" ekseninde değerlendirilmiştir.

Bulgular: Çalışma kapsamında ele alınan 165 fıkra "Allah'a İman", "İçki" (rakı ve şarap, "Ramazan ve Oruç", "Cami ve Namaz" "Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban" gibi değerler bağlamında incelenmiştir.

Tablo 1: "Allah'a İman" Olgusuna Yaklaşım

Fıkra Başlığı	Olumlu	Olumsuz
Yağmur Duası		+
Allah Şimdi Ne Yapıyor	+	
Allah'ın Kelamı		+
Vızır Vızır	+	
Sadaka		+
Farzı da Bırak		+
Aldattım		+
Eşek İle İnek		+
Şükrede Şükrede Şımartıyorsunuz		+
Üç Defa Ömer Dedim Celallendin		+
Yok Diyeceksin De Dilin Varmıyor		+
Vere Vere Hepsi Bana Dönecek		+
Domuzun Sofusu		+
Ondan Alsın Kendi Evine Taksın		+
Sizin Soracağınız Bakkal Borcudur	+	
Hamam Parası Vermemek İçin Hamamı Yıktı		+
Seni Onarınca kadar	+	
Sen Tanrı Misafirisin, Burası da Tanrı'nın Evi	+	
Hep Onun Dediği Oluyor		+
Şimdi Bir Kelime- i Şahadet Getirir	+	
Şu Kabakları Bu Ağaçta Bitirseydin	+	
Koyunları Giydirdiğin Gibi		+
Gömleğim Kurumasın Diye Yağdırdı		+
Fırıncıdan Al Bakkala Ver	+	
Bana Fenalığı Layık Görün	+	

Bu Senin Yaptığını Ben Yapsam		+
Ben Nasıl Olsa Arabayla Gidiyorum		+
Can Almaya Amma da Meraklıymışsın		+
Besmeleyi Çocuğu Yaparken Çekecektin	+	
Sekiz Günde Yaratılan Dünya Ancak Bu Kadar Olur		+
Hak Dedik mi Dönmeyiz		+
Hangi Pezevengin Eliyle Yaptı	+	
Bilmece		+
Adam		+

“Allah’a İman” olgusuyla ilgili 34 fıkra tespit edilmiştir. Söz konusu fıkraların 23 tanesinin olumsuz nitelik taşıdığı saptanmıştır. Bir diğer ifadeyle 23 fıkroda Bektaşî, ‘Allah inancı ve imanı zayıf’ bir kişilik olarak lanse edilmektedir. Bunlar arasında yer alan “Adam” başlıklı fıkroda daha da ileri gidilerek “Allah İnancı”nın olumsuzlandığı ortaya çıkmaktadır. 11 fıkroda ise Allah inancı olumlanarak, Bektaşî Allah İnancına sahip bir kişilik olarak değerlendirilmektedir.

Diğer yandan “Yağmur Duası”, “Aldattım”, “Yok Diyeceksin De Dilin Varmıyor”, “Hep Onun Dediği Oluyor”, “Gömleğim Kurumasın Diye Yağdırdı”, “Can Almaya Amma da Meraklıymışsın” ve “Sekiz Günde Yaratılan Dünya Ancak Bu Kadar Olur” gibi fıkralarda Allah inancına karşı alay eden bir tutum sergilendiği görülmektedir. Bu da fıkralarda yer alan Bektaşî Tipinin Allah inancının ve imanının zayıf olduğu şeklinde bir görünüm ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2: İçki (Rakı ve Şarap) Olgusuna Yaklaşım

Fıkra Başlığı	Olumlu	Olumsuz
Buyrun Cenaze Namazına		+
Onu da Yaparım		+
Doğru Söz		+
Üzüm Suyu		+
Siz de Atın		+
Sen Ne İşe Yaradın		+
Ahirette de Yaşadık		+
Kendinden Olmayanı		+
Zina Aleti		+
Ben Çaktım O Çaktı		+
Uğursuzluk		+
Su Kalıyor		+

Bayramdan Bayrama		+
Sen Hiç Değişmemişsin		+
Sabretmek Enayiliktir		+
Onun Masrafı Fazla		+
Ateşe Rufailer Karışır		+
Ayakta Duramıyorum		+
Ayık Gezdiğim Var mı		+
Yüz Para İle Hicaza Da Gidilmez Ki		+
Şu Köprünün Üstünden		+
Şunu Tutuver de Burnumu Sileyim		+
İçkiyi Usulüyle İçmek		+
Utancıtan Kızarmışlar		+
Yemez içerim		+
Ya Hiç Sopa Yememişsin		+
Vallahi Billahi İçmem		+
İçmek Değil, Yürümek Fena		+
Onun Bunun Rızıkıyla Besleyecek Olduktan Sonra		+
İnsan Ölürken Düşmanlarıyla Barışmalı		+
Halt Etme Mahmut		+
Su İçerken Bile Aklıma Gelmiyor		+
O Yol Meyhaneye Çıkmıyor Mu?		+
Önemli Bir İşim Olmasaydı		+
Herhalde Yeni Haltlar Karıştırdı Ki		+
Kafam Olsaydı		+
Biz de Öyle Başlamıştık		+
Bundan Kötüsü Olmaz Ki		+
Demlerinde Olsunlar		+
Kendin İç		+
Hangimiz Serhoşuz		+
Yeri Göster		+
Cumburlop		+
Bir Tek		+
Sağlam Emanet		+
Vakit		+
Ölmekten Ne farkı Var		+
Ticaret		+

“İçki” (rakı ve şarap) konusu 48 fıkrada yer almaktadır. 48 fıkranın tamamında (% 100) Bektaşî Tipi içki içen bir kişilik olarak gösterilmektedir. “Doğru Söz”, “Zina Aleti”, “Su Kalıyor” ve “Ölmekten Ne Farkı Var” başlıklı fıkralarda yer alan Bektaşî Tipinin içki içen bir kişilik olmanın yanı sıra; içki içmeyi olumlayan bir nitelik sergilediği, bu fıkralarda içki içilmesinin adeta teşvik edildiği göze çarpmaktadır.

“Siz de Atın” ve “Önemli Bir İşim Olmasaydı” başlıklı iki fıkrada ise Bektaşî'nin camiye içki şişesiyle giren bir kişilik olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda fıkralarda yer alan Bektaşî Tipinin sürekli içki içen bir kişilik olduğu izlenimi oluşmaktadır.

Tablo 3: “Ramazan ve Oruç” Olgularına Yaklaşım

Fıkra Başlığı	Olumlu	Olumsuz
Allah Affeder Fakat		+
Bir Gün Eksik		+
Niyet		+
Güzel İçin Oruç Bozulur Mu?		+
Sana Ne		+
Sahip Çıktığım Allah		+
Ramazan Gider Yine Gelir		+
Ramazan O Kadar Mübarekse		+
Yolcuyum		+
Yumuşasın Diye Ağzımda Tutuyorum		+
Ne Söyleyeceksen Şimdi Söyle		+
Müslüman Olsan Oruç Tutardın		+
Tutarsan Altmış Gündür		+
Yersizlik		+
Sünneti de Bırakırsak		+
Sen de Mi Mahallenin Çocuklarına Uydun		+
Melekler Aldatır		+
Rakı Bu...		+
Veresiyesi Peşinde Koşturursun		+
Onu da Biz Tutuverdik		+
On Bir Ay Aç Gezdim		+
O Kadar Memnun Oldum Ki		+
Kalubeladan Beri		+

Öyle Olsa		+
Gelecek Seninkinden		+
İtibarın Artsın		+
Kimin Yüreğinin Yandığını Allah Biliyor		+
Farzın Yanında Sünnetin Hükümü Olmaz		+
Onu Önceden Düşünselerdi		+
Orucum Bozulacaktı		+
Bir Daha Sormam Efendim		+
Bir Günde Çıkıverdik		+
Oruç Yenir		+
Bayramın Geldiğine Yanarım		+
Bir Yede Bin Şükret		+
Bayrama Kadar Vakit Var		+
Bayram Şaşakaldı		+
Çalıntı Mal Gibi		+
Bin İ Yüz Yıllık Ramazan		+
Allah Size Yirmi Yedi Yıl Ömür Versin		+
Gün Sektirmeden		+
Kime İnanacaksın		+
Haydut		+
Şükür		+
Dolu ve Bektaşî		+
Unutmasın		+

“Ramazan ve Oruç” konuları 46 ayrı fıkrada yer almaktadır. Söz konusu 46 fıkranın tamamında (%100) Bektaşî Tipi “oruç tutmayan bir kişilik” olarak lanse edilmektedir. Hatta “Ramazan Gider Yine Gelir”, “Tutarsan Altmış Gündür”, “O Kadar Memnun Oldum Ki”, “Öyle Olsa”, “Gelecek Seninkinden”, “Bin Üç Yüz Yıllık Ramazan” ve “Allah Size 27 Yıl Ömür Versin” başlıklı fıkralarda ise oruç ve Ramazanla ilgili olarak küçümseyici ifadeler kullanıldığı da görülmektedir.

Buradan hareketle fıkralarda yer alan Bektaşî Tipinin “ramazan ve oruç” olgularına olumsuz yaklaşan ve oruç tutmayan bir kişilik olduğu izlenimi verilmektedir.

Tablo 4: "Cami ve Namaz" Olgularına Yaklaşım

Fıkra Başlığı	Olumlu	Olumsuz
Peşin Namaz		+
Sofu İle Bektaşî		+
Babamın Cenaze Namazını Kılmuştım		+
Seni Bir Daha Rahatsız Etmeyeyim		+
Nuh Gelmiyorsa...	+	
Hamam Değilse Camidir		+
Gözüm Orasını Seçmiyor		+
Pek Oynamaya Gelmez		+
Biri Gelip Güneyde işi Bitirirse		+
Beş Vakit Namazı Da Yeseydi		+
Ben Hiç Giriyor Muyum		+
Ben Kıldım Oldu		+
Ben Namazı Kuru Kılarım		+
Allah Rızası İçindi		+
Abdest de Alırdım		+
Herkes Kılar Da		+
Eve Gidip Geceliğimi Getireceğim		+
Hele Bir de Abdestli Kılayım		+
Haddini Bilmek		+

"Cami ve Namaz" olguları 19 fıkrada yer almaktadır. Bu fıkraların 18 tanesinde cami ve namaz olgularının olumsuzlandığı görülmektedir. "Nuh Gelmiyorsa" başlıklı bir fıkrada ise cami ve namaz konusuna olumlu bakan bir Bektaşî imajı sunulmaktadır.

"Babamın Cenaze Namazını Kılmuştım", "Hamam Değilse Camidir", "Gözüm Orasını Seçmiyor", "Herkes Kılar Da" ve "Haddini Bilmek" başlıklı fıkralarda Bektaşî Tipi namaz kılmamanın ötesinde namazla alay eden bir kişilik olarak gösterilmektedir. Diğer yandan "Ben Kıldım Oldu" ve "Ben Namazı Kuru Kılarım", "Abdest de Alırdım" ve "Hele Bir de Abdestli Kılayım" başlıklı 4 fıkrada ise Bektaşî Tipi abdestsiz namaz kılarak, abdesti ve namazı küçümseyen bir tavır içerisinde gösterilmektedir.

Bu bağlamda söz konusu fıkralardaki Bektaşî Tipi, cami ve namazla arasına mesafe koyan, "cami ve namaz" olgularına karşı olumsuz bir tavır takınan bir kişilik olarak sunulmaktadır.

Tablo 5: Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban Olgularına Yaklaşım

Fıkra Başlığı	Olumlu	Olumsuz
Yakmayan Yeri Varsa Onu Söyle		+
Sizin Nazarınızda Biz de Yanarız		+
Bu Kuş Nereye Gidecek		+
Desenize Bir Mahya Kurulacak		+
Ahiret		+
Korkacak Ne Var		+
Hesabı Düzeltiriz		+
Hz. Muhammetin Ümmeti...	+	
Ümmet		+
Dinin Temel Direği		+
Sağı da Yıkayacağım		+
Su İle Oynamaya Gelmez		+
Bir Osurukta Dağılırlar		+
Büyük İşler	+	
Dilenci Olmazdın		
Öyleyse Ben Şunun Mezarına	+	
Bunları Böyle Anlıyorsan		+
Sıratı Denizden Geçmek Niyetindeyim		+

"Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban" olguları 18 fıkroda ele alınmaktadır. Bunlardan 15 tanesinde Bektaşî Tipinin bu olgular hakkında olumsuz tavır sergileyen bir kişilik olarak lanse edildiği görülmektedir.

"Yakmayan Yeri Varsa Onu Söyle", "Sizin Nazarınızda Biz de Yanarız", "Bu Kuş Nereye Gidecek", "Desenize Bir Mahya Kurulacak", "Korkacak Ne Var" ve "Hesabı Düzeltiriz" başlıklı fıkralarda Bektaşî Tipi cennet, cehennem ve ahireti küçümseyen ve alay eden bir kişilik olarak gösterilmektedir.

"Dinin Temel Direği", "Sağı da Yıkayacağım", "Su İle Oynamaya Gelmez" ve "Bir Osurukta Dağılırlar" başlıklı fıkralarda ise Bektaşî abdesti küçümseyen ve alay eden bir kişi olarak lanse edilmektedir.

"Büyük İşler" ve "Öyleyse Ben Şunun Mezarına" başlıklı iki fıkroda "Dua" olgusu ile ilgili olumlu bir tavır sergilenmektedir. "Dilenci Olmazdın" ve

“Bunları Böyle Anlıyorsan” adlı fıkralarda ise duaya karşı olumsuz bir bakış açısı ile yaklaşıldığı görülmektedir. “Sıratı Denizden Geçmek Niyetindeyim” başlıklı fıkrada ise Bektaşî kurban kesmeyen ve kurbanı karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olan bir kişilik olarak ifade edilmektedir.

Bu bağlamda Bektaşî Tipinin "Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban" olgularına karşı olumsuz yaklaşan bir kişilik olarak lanse edildiği görülmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bektaşîlik ve Bektaşî değerlerinin fıkralara nasıl yansıdığını ele alan bu çalışma kapsamında Bektaşî değerleri ile ilgili olan 165 fıkraya içerik analizi ile incelenmiştir.

Bu bağlamda “Allah’a İman” olgusuyla ilgili 34, “İçki (rakı ve şarap)” konusuyla ilgili 48, “Ramazan ve Oruç” konularıyla ilgili 46, “Cami ve Namaz” olgularıyla ilgili 19, "Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban" olgularıyla ilgili olarak ise 18 fıkraya irdelenmiştir.

Tablo 6: Bektaşî Değerlerinin Fıkralara Yansıma Biçimleri

KONU	SAYI	OLUMLU	OLUMSUZ
Allah’a İman	34	11	23
İçki (Rakı ve Şarap)	48	-	48
Ramazan- Oruç	46	-	46
Cami- Namaz	19	1	18
Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban	18	3	15

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere “Allah’a İman” olgusunun yer aldığı 34 fıkradan 23’ünde Bektaşî Tipi Allah inancı- imanı zayıf olan ve bu olgulara karşı olumsuz tavır sergileyen bir kişilik olarak ifade edilmektedir. 48 fıkranın tamamında Bektaşî içki içen bir kişi olarak lanse edilirken; konuyla ilgili 46 fıkranın tamamında da Bektaşî oruç tutmayan, ramazanı önemsemeyen ve hatta alay eden bir kişilik şeklinde sunulmuştur. Ayrıca “Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban” olgularının yer aldığı 18 fıkranın 15’inde ise Bektaşî Tipi bu değerlere karşı olumsuz yaklaşan bir kişi olarak tasvir edilmiştir.

Söz konusu bulgulardan hareketle "fıkralarda yer alan Bektaşî Tipinin; Allah

inancı ve imanının zayıf olduğunu" söylemek mümkündür. Ayrıca Bektaşi Tipi incelenen tüm fıkralarda içki içen ve oruç tutmayan bir kişilik olarak ifade edilmektedir. Namaza karşı da oldukça mesafeli duran fıkralardaki Bektaşi Tipinin "Cennet- Cehennem, Hz. Muhammet, Abdest, Dua ve Kurban" olgularına karşı da olumsuz tavır sergileyen bir kişilik şeklinde sunulduğu ortaya çıkmaktadır.

Bektaşi değerlerinden yola çıkarak fıkralardaki yansıma biçimlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma ile; "Bektaşiliğin temel değerlerinin fıkralara olması gerektiği gibi doğru bir şekilde yansıtılmadığı" sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifadeyle, çalışma sonucunda "Bektaşilikle temsil edilen felsefenin, Bektaşi fıkraları vasıtasıyla İslâm'ın dışındaymış gibi algılandığı veya aktarılmak istendiği" varsayımı test edilerek doğrulanmıştır.

Yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği gibi Bektaşilik "birlik- dirlik" ana ilkesi çerçevesinde dostluk, kardeşlik ve dayanışma üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda bireyi kötü kılan nefis, kibir, buğuz, kin, kıskançlık, tamah, öfke, arkadan konuşma ve maskaralık gibi kötü şeyleri yasaklayarak ahlaklı ve erdemli insanlar yetiştirilmesini hedefleyen Bektaşiliğin fıkra kitaplarında niçin "İslâm'ın dışındaymış gibi aktarılmak istendiğinin" tespit edilebilmesi için yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Burada Bektaşi fıkralarının kaynaklarına (orijinine) inilerek, kurulacak sebep –sonuç ilişkileri ile konuyu aydınlatmaya dönük çalışmalar yürütülmesi yararlı olacaktır.

Sonuç olarak fıkralardaki Bektaşi algısının- imajının gerçek Bektaşilik değerleriyle örtüşmemesinin arka planında çok değişik etmenlerin rol oynayabileceği göz ardı edilmemelidir. Söz konusu etmenlerin neler olduğunun yanı sıra; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi sonuçlarının yapılacak araştırmalarla ortaya konulması Türkiye'nin birlik ve beraberliği için de büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞILDERE, T. S.(2010), “Bektaşî Fıkralarının Fransa Yolculuğu” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55: 239-253
- ÇAKIROĞLU, H. (2011), *Günümüzde Alevilik Bektaşîlik-Oluşumu, Dünü, Bugünü*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- ÇOTUKSÖKEN, Y (2004), *Bir Tebessüm Edelim Canlara Bektaşî Fıkraları*, İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- DEDEBABA, B.N. (2003), *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*, Cilt VI, Ankara: Ardıç Yayınları,
- DEDEBABA, B.N. (2006), *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*, Cilt VII, Ankara: Ardıç Yayınları.
- EFENDİ, A.R. (2011), *Gerçek Bektaşîlik. Haz. Salih ÇİFT*, İstanbul: İz Yayıncılık,
- ELÇİN, Ş. (1981), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara:
- GEZER, S. (2005), *En Güzel Bektaşî Fıkraları*. İstanbul: Kar Yayınları.
- GÜLÇİÇEK, A. D. (2003), *Alevi-Bektaşî Fıkra-Nükte-Hiciv Antolojisi*. Köln: Ethnographia Anatolica,
- KARADAĞ, M. (1999), *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*. Ankara.
- KEÇELİ, Ş. (2011), "Bektaşî Kime Denir?", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60: 435-440
- RUHİ, E.S. (1996), *Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik*. İstanbul: Selçuk Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (1992), *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*. Konya:
- SÜREYYA, M. (1995), *Tarikat-i Aliye-i Bektaşîyye*. Haz. Ahmet GÜRTAŞ. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- SÜREYYA, M. Ş. B.(2012), *Bektaşîlik ve Bektaşîler*. İstanbul: Hoşgörü Yayınları.
- ŞAHİN H.İ. (2010). “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55: 255-268
- ÖZ, B.(1997). *Bektaşîlik Nedir? Bektaşîlik Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- TUĞCU, H. (1995), “Aleviler ve Bektaşîler İslâm Düşmanı Değildir”. *Günümüzde Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- VARLIK, A. A. (2000). *İslamiyetin Özü Alevilik-Bektaşîlik*. İstanbul: Can Yayınları.
- VELİ, H.B. (2011), *Makalat*, Haz. A. Sait AYKUT. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- YAZICI, Hikmet (2013), “Bektaşî Fıkralarının Mizah Anlayışı ve İşlevi Bağlamında Bireysel ve Toplumsal Ruh Sağlığı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65: 281-298
- YILDIRIM, D. (1999), *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

2009 VE 2014 YEREL SEÇİMLERİNİN ULUSAL BASINDAKİ SUNUMUNUN SÖYLEMSEL KARŞILAŞTIRMASI

A DISCURSIVE COMPARISON OF 2009 AND 2014 LOCAL ELECTIONS COVERAGE IN THE NATIONAL PRESS

Fatma NİSAN*

Öz

Yerel yöneticilerin seçildiği yerel seçimlere siyasi partiler en az genel seçimler kadar önem atfetmekte ve siyasi parti liderleri yurdun genelinde mitingler düzenleyerek propaganda yapmaktadır. Yerel ve ulusal basın bu dönemlerde seçimleri sık sık gündemlerine taşıyarak bir söylem üretmektedir. Böylelikle siyasi partilerin söylemlerini her defasında yeni baştan üretmektedir. Basın tarafından yapılan haberlerde her ne kadar tarafsızlık kriterine uyulması gerekirse de haberlere her defasında ideolojiler yansiyarak ona göre belirli söylemler üretilmektedir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yapılan 2009 yerel seçimleriyle 2014 yerel seçimlerinin ulusal basında nasıl yer aldığı belirleyerek iki dönem arasında ulusal basında nasıl bir söylem farkı oluştuğunu ortaya çıkarmaktır. Karşılaştırma yapılırken her iki dönemdeki yerel seçimlerin ulusal basının birinci sayfalarında yer alış sıklığına da bakılmıştır. 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin ulusal basında söylemsel açıdan nasıl ve hangi farklılıklarla yansıtıldığı çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Her seçim döneminin bir aylık süreçlerinin incelendiği çalışmada van Dijk’in eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, her iki dönemde yapılan yerel seçimlerin ulusal basında nasıl yer aldığı belirlemek ve iki dönemin söylemsel karşılaştırmasını yapmak açısından önemli bir çalışmadır. Her ideolojiye sahip gazetelerin analize tabi tutulmasına önem gösterilmiş olan çalışmada; Akşam, Birgün, Bugün, Cumhuriyet, Evrensel, Güneş, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, Sabah, Star, Taraf, Türkiye, Vatan, Yeni Asya, Yeni Şafak ve Zaman gazeteleri incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, ulusal basın hem 2009 hem de 2014 seçimlerine genel anlamda ilgi göstermiştir.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü- ftmnsn@gmail.com, fatma.nisan@inonu.edu.tr

Gönderim Tarihi: 13.02.2015
Kabul Tarihi: 14.09.2015

•

Anahtar Kelimeler

2009 yerel seçimleri, 2014 yerel seçimleri, ideoloji, söylem, eleştirel söylem analizi

•

Abstract

Political parties give at least the same importance to the local elections held for local governors as general elections and political party leaders have been conducting propaganda by holding public meetings throughout the country. Local and national presses during this period develop a discourse by often bringing the news about elections to the agenda. Thus, the press reproduces discourses of political parties in every time. Even though news agencies are expected to follow policy of neutrality on the news about the local elections, certain discourses are again developed through the ideology that has been reflected on the news. The aim of this paper is to point out differences between the discourses developed by national press on the news in two periods of time; local elections in 2009 and 2014. While comparing and contrasting the news on the elections in these two periods, the frequency of appearance of the news about the local elections on the front page of the papers has been observed. The central question of this study is how the news about local elections in 2009 and 2014 have been reflected in the national press with the point of discursive terms and what kinds of differences there have been found on the news. The Method of Critical Discourse Analysis by van Dijk has been used in this study in which a one-month period of each election was observed. The study carries a great importance on the point of that how the news about the local elections period in 2009 and 2014 appeared on the national press and discourses over these two election period are compared. In the study which particularly the newspapers from each political ideology were observed and these newspapers are; Akşam, Birgün, Bugün, Cumhuriyet, Evrensel, Güneş, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, Sabah, Star, Taraf, Türkiye, Vatan, Yeni Asya, Yeni Şafak ve Zaman. According to the findings of the study, the national press has paid great attention to the local elections in both 2009 and 2014.

•

Keywords

local elections of 2009, local elections of 2014, ideology, discourse, critical discourse analysis

•

GİRİŞ

Yerel yöneticilerin seçildiği yerel seçimlerde de siyasi parti liderleri yurdun her tarafında mitingler düzenleyerek kitleleri etkilemeye çalışmaktadır. “Türkiye’de yerel yönetimler tarihsel gelişimleri sırasında Türk demokrasisine önemli katkılar sunmuşlardır” (Koçak- Ekşi 2010: 305). Genel seçimler ve yerel seçimler karşılaştırıldığında, yerel seçimlere katılımın hem Türkiye’de hem de diğer ülkelerde göreceli olarak daha düşük olduğu gözlenmektedir (Köseçik 2005: 259). Yerel seçim dönemlerinde hem yerel basın hem de ulusal basın seçimlere önemli bir yer ayırarak siyasetin söylemini üretmektedir. “Haber metnlerinin üretiminin ele alınmasında: Haberin söylemi, gazeteciliğin günlük pratikleri ve profesyonel ideolojileri içinde oluşur, haber metnlerinin üretildiği somut tarihsel koşullar ve üretim anı ile belirlenir” ve “Haberin söylemi medyanın ekonomi politikası içinde yapılır. Diğer bir deyişle kârlılık kaygısı, daha fazla kişiye yönelik içeriklerin hazırlanmasını gerektirir. Dolayısıyla daha çok izlenecek yani satacak konuların seçilmesi gerekir” (İnal 1996: 95-96).

Bu noktada, siyasi seçimler süreçleri kamuoyunda en çok merak edilen konuların başında gelmekte ve basında sıklıkla yer bulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yapılan 2009 yerel seçimleriyle 2014 yerel seçimlerinin ulusal basında nasıl yer aldığını belirlemek ve iki dönem arasında ulusal basında nasıl bir söylem farkı oluştuğunu ortaya çıkarmaktır. Hem 2009 hem de 2014 yerel seçimlerine Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Demokrat Parti (DP), Demokratik Toplum Partisi (2009-DTP)/ Barış ve Demokrasi Partisi (2014- BDP) ve Saadet Partisi (SP) katılmıştır. Çalışmada, söz konusu partilerin ulusal basında nasıl ve ne kadar yer aldıklarına bakılmıştır. 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin ulusal basında söylemsel açıdan nasıl ve hangi farklılıklarla yansıtıldığı çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada, 17 ulusal gazetenin her iki dönemde birer aylık süreçte çıkan sayfalarının birinci sayfalarına bakılmış olup haber ve fotoğraflar söylemsel açıdan irdelenmiştir. Çalışmada ulusal basından haber ağırlıklı kitle gazeteleri seçilmiş olup bulvar ve tematik gazeteler incelemenin dışında bırakılmıştır. “Her medya aynı söylemi tekrarlamaz” (Kazancı, t.y.: 82) söyleminden hareketle çalışma kapsamında incelenen gazeteler; Akşam, Birgün, Bugün, Cumhuriyet, Evrensel, Güneş, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, Sabah, Star, Taraf, Türkiye, Vatan, Yeni Asya, Yeni Şafak ve Zaman’dır. Çalışmada van Dijk’in eleştirel söylem analizi

yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, her iki dönemde yapılan yerel seçimlerin ulusal basında nasıl yer aldığını belirlemek ve iki dönemin söylemsel karşılaştırmasını yapmak açısından önemli bir çalışmadır. Çalışmanın ortaya koymuş olduğu bulgulara göre ulusal basın her iki seçim döneminde seçim haberlerine önemli derecede yer ayırmıştır.

1. Medyada İdeolojik Söylem

İlk ortaya çıktığında olumlu bir anlama sahip olup daha sonraki dönemlerde kendisine olumsuz bir anlam yüklenen “İdeoloji, toplumsal gerçekliğe bağımlılığını yanlış tanıyan düşünücü bir tavırdan, eylem odaklı bir inançlar kümesine, bireylerin toplumsal bir yapıyla aralarındaki ilişkiyi yaşamalarını sağlayan vazgeçilmez mecradan hâkim bir siyasi iktidarı meşrulaştıran yanlış fikirlere kadar her şey olarak adlandırabilir” (Rigel 2005: 316). İdeoloji, iktidarın belirli sözler üzerinde etkide bulunduğu ve kendisini onlar için zımnen kaydettiği durumları ifade eder; fakat buna dayanarak herhangi bir söylemsel tarafgirlik biçimiyle, taraflı sözlerle ya da retorik önyargılarla aynı şey olduğu söylenemez; ideoloji kavramı, daha çok belirli bir söz ile bu sözün olanaklılık koşulları arasındaki ilişkiye dair bir şeyler ifşa etmeyi amaçlar (Eagleton 2005: 308). İdeolojiler, iktidar seçkinlerinin iktidarlarını meşrulaştırmak için zihinsel denetim sağlama işlevi görmektedir (van Dijk 2003: 48). Söylemlerin ideolojilerinkine benzer bir etkisi vardır. Söylemler mevcut bir düşünme-görme biçimi olarak alternatif düşünme biçimlerini ortadan kaldırabilir, dolayısıyla da belli bir iktidar dağılımını destekleyebilir (Mutlu 2008: 262). van Dijk ayrıca, ideoloji ve söylem arasındaki ilişkinin iki yönlü olduğunu, ideolojilerin söylemleri belirlerken söylemlerin de ideolojileri benimsememize veya değiştirmemize neden olduğunu belirtir (2000: 88; 1995: 18).

İdeolojilerin bir takım aygıtlar çağırması yoluyla yayıldıkları ve yeniden üretildikleri kabul edilmektedir. “İdeolojik çağırma, esas olarak devletin ideolojik aygıtları, yani kilise, aile, eğitim sistemi, sendikalar, iletişim araçları vb. ile olmaktadır” (Althusser 2006: 128). Medyanın söylemler aracılığıyla ideolojileri devam ettirme ve yaygınlaştırmada önemli bir rolü bulunmaktadır (Atabek- vd. 2014: 25). Haberin söyleminde ideolojik pratikler yer almaktadır (Özer 2011: 50). Haber, iktidar seçkinlerinin görüşlerini yansıtmalarının yanında, aynı zamanda bir söylem olarak, haber kaynakları, anlatıcı ve hedef kitle arasında kurulan bir diyalogdur (Tokgöz 2000: 161). “Medyada her gün üretilen programlar ideolojik dil kullanılarak egemen ideolojinin kurulması ve kurulduktan sonra devam etmesi için tekrar tekrar inşa edilir” (Çakmak Kılıçaslan 2008: 129). Böylelikle medya ürettiği söylemler aracılığı ile temsil ettiği ideolojileri pekiştirir ve

gündelik yaşama sokar (Atabek- vd. 2014: 16). Bu noktada anlam kendi kendine oluşmaz, kasıtlı olarak ya da başka bir şekilde medya materyalinde inşa edilir. Bağımsız bir gözlemci olmak yerine bu inşa sürecine aktif biçimde katılan (Burton 1995: 46; Hackett 1997: 41) medyanın haber materyalinde egemen söylemler temsil edilir ve metin egemen söylemler etrafında kapanır (İnal 1996: 99). Bazı sosyal ve politik olayların yorumlanmasında ve bazı inançların yerleşmesinde haber medyasının birincil derecede etkili olduğu kabul edilmektedir (Ülkü 2004: 384).

Haberde bakış açısı, herhangi bir eylem ya da söyleme nereden bakıldığına ortaya konulmasıdır (Aslan 2004: 39). Medyanın gücü, dünyada olup bitenlerin betimlenmesinde alternatif kaynakların, alternatif enformasyonun ve öbür ilgili şeylerin dışlanması içerimler (van Dijk 1999: 371) ve medyanın öncelik verdiği sorunların kamuoyunda da önceliğe sahip olduğu (Çakmak Kılıçaslan 2008: 116) kabul edilmektedir. Medya anlamlandırma faili olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle, medya ile verilen mesajların, sadece açık anlamları bazında değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi, ideolojik yapılanışı bazında analiz edilmesi gerekmektedir (Hall 1999: 88). Çünkü kitle iletişiminin profesyonelleri hangi konuyu, olayı, hangi gerçekleri, gerçeklerin hangi yüzünü ve hangi dünya görüşünü paketlemeleri gerektiğini öğrenir, öğretir ve uygular (Erdoğan 1997: 245). Bu profesyoneller, bunu çoğunlukla haber oluşturma yoluyla yapar. “Haber medyanın çıktısıdır. Nerede medya varsa orada haber vardır. Medya ile haber yani kurum ile onun ürünü birbirini tümler” (Kazancı t.y.: 78). Medya kurumları, haberi oluştururken görüş ve düşüncelerden etkilenir ve bu da haberin öznel, dengesiz ve taraflı olmasına yol açarken (Hall 1981: 272- 273) anlatıcının okuyucusuna belli bir bakış açısı sunmasına (Said 1994: 81) neden olur. Bu durumda nesnel bir habercilikten bahsetmek biraz zorlaşmaktadır. “Nesnelliğin yokluğu sadece konu seçimi ve sunulanların karakterinde değildir; aynı zamanda sunulmayanlarla da ilgilidir” (Erdoğan 1997: 279- 281). Çünkü “nesnellik ideolojik bir kavramdır ve medya pratikleri ideolojik çerçevelerdir: Medya yapısı ve gerçeğini inşa ederler” (Erdoğan 1997: 282). Takdir hakkı, tarafsızlık ya da kısmi özerklik sayesinde medyanın; yani haberi yapan, aktaran, sunan ve yayınlayanın, ideolojik temsil anlamı ürettikleri saptanmıştır (Dursun 2001: 81). Medyanın kendi izleyicilerine ideoloji ilettiği gerçeği kabul edildiğinde bu ideoloji materyaldeki iletiler incelenerek bulunabilir (Burton 1995: 222). Asıl hedef metinlerdeki ideolojik boyutun ve çelişkilerin açığa çıkarılmasıdır (Fiske 1996: 234). Medya çözümlenmesinde haberin ideoloji taşıma kapasitesi, haberin ideolojik yükü yadsınmamakta, buna karşılık bu yöntemin nasıl gerçekleştirildiği, psikolojik tekniklerin nasıl uygulandığı araştırılıp, anlaşılmaya çalışılmaktadır

(Kazancı t.y.: 76). İletişim sürecinde kim, kime, ne amaçla ve hangi araçla, hangi koşul ve ortamda ne söylüyor formülünde, özellikle “ne söylüyor” sorusuyla ilgili inceleme, söyleneni anlamlandırmayı dolayısıyla içeriğinin ne olduğunun incelenmesini gerektirmektedir (Erdoğan 1998: 81).

Marcuse’a göre, “kitle iletişim araçları, toplumsal hayatta bir yaşam tarzının ideolojik örüntüsünü dokuyanlar olarak ve efendilerle onlara bağımlı olanlar arasında aracılık yapan yerleşik düzenin yayın organlarıdır. Bu nedenle kitle iletişim araçları ideolojik olmak zorundadır” (1997: 24). İktidar sahiplerinin düşüncelerinin kamuda yayılması ve benimsenmesinde yani uzlaşımın sağlanmasında önemli bir kanal da devletin ideolojik aygıtları arasında yer alan medyadır (İnal 1997: 150). Dolayısıyla “medya ve ideoloji ilişkisi daha çoğunlukla siyasi arenada ortaya çıkmaktadır” (Nisan 2012: 34) denilebilmektedir. Devlet bürokrasisinin iktidar aygıtlarını elinde tuttuğu ülkelerde, medya üzerinden uygulanan sistemli propaganda, egemen seçkinlerin çıkarına hizmet etmektedir (Chomsky- Herman 2004: 35). Çünkü iletişim araçları haberi sunarken egemen ideolojiyi her seferinde yeni baştan üretmektedir (Bannett 1988: 292). Bu anlamda medya ve siyaset arasındaki ilişki irdelenmesi gereken bir konudur.

2. Medya ve Siyaset İlişkisi

Kitle iletişim araçları ilk ortaya çıkmaya başladıkları andan itibaren siyasetin gündeminde önemli bir yer kaplamış ve siyaset de basın için önemli bir kaynak olmuştur (Nisan 2012: 44). Bu nedenle, hem medyaya hem de siyasete sistemin birbirini bütünleyen parçaları olarak bakılması gerekmektedir (Çakmak Kılıçaslan 2008: 122). Çünkü “hiçbir medya sisteminin siyasi rejimden bağımsız olduğu düşünülemez” (Arabacı 2004: 109). Medya haber kaynağı olarak siyaseti görmekte; siyasiler ise kendi düşünce ve tutumlarının kamuoyuna ulaşmasını istemektedir. Bu bakımdan her ikisinin de gereksinimleri genel itibarıyla uyum içerisindedir (Yüksel 2001: 143). Dolayısıyla medya ve siyaset ilişkisini tartışırken medyayı özerk, bağımsız ve bu özerklik içinde tamamen tarafsız bir dördüncü kuvvet olarak ele almak yerine, onu siyasal yapılaşma içinde görmeye çalışmak gerekmektedir (İnal 1999: 30).

Siyaset dünyası, medya tarafından üretilmekte ve sunulmakta; eğlenceye dönüştürülmekte, imaja dayalı şekillendirilmekte, sembolik ve törensel boyutla ele alınmakta, kişiselleştirme, basitleştirme, dramatize etme yöntemleriyle gösteriye dönüştürülmektedir (Çebi 2002: 25-27). Bireye mevcut siyasal sistem ve olaylar hakkında bilgi veren ve toplumdaki diğer etki merkezlerinden kanaat için ipuçları ileten (Göker- Doğan 2011: 51) medya, toplumsal yaşayışta ve demokratik sistemin işleyişinde; yasama, yürütme ve yargının yanında dördüncü

güç olarak görülmektedir. Bu anlamda basın kurumunun ikinci kamusal görevi olarak karşımıza “denetim ve eleştiri” yapma görevi çıkmaktadır (İçel 1986: 17). Basının gücü bu tarz durumlarda, siyasi elitlerin gücünün boyutlarına kadar ulaşmakta, hatta bazen onların bazılarını aşmaktadır (Arslan 2006: 4). Basın yöneten yönetilen ilişkisinde önemli bir kamuoyu ve gündem oluşturmada, denetim yapmakta, bu konularda seçmen halkı bilgilendirmektedir (Uztuğ 2004: 57; Gezgin t.y.: 172- 173). Bu noktada, siyasi elitler, kendilerine etkin bir kamuoyu desteği oluşturabilmek ve karar verme sürecinde başarılı olabilmek için medya desteğine muhtaçtır olmaktadır. Yine medya, toplumsal hareketlilik ve elit dolaşım süreci üzerinde, özellikle de siyasi elitlerin devir anı üzerinde oldukça etkili olmaktadır (Arslan 2006: 6).

Yönetilenler, yönetimin öz ve biçimine ilişkin düşüncelerini iki biçimde aktarma yetisine ve yetkisine ya da hakkına sahiptir. Bunlardan bir tanesi doğal ve biçimsel bir siyasal katılım olan "oy verme" biçiminde gerçekleşir. Diğeri ise salt seçim dönemlerinde değil yurttaşın her zaman düşüncelerini aktarma arayışına girmesidir ki, bunda ilk tercih ettiği araç ise medyadır (Gezgin t.y: 173). Medya, kamuoyu oluşturmak isteyen kurumların, örgütlerin, grupların etkili biçimde kullanabilecekleri tek araçtır (Anık 1994: 99). Medyayı en iyi kullananlar ise siyaset dünyasının aktörleridir. Siyasi aktörler, kendi ideolojilerini ve söylemlerini kamuoyuna istedikleri gibi yansıtmada noktasında medya araçlarından yararlanmaktadır. İletişim araçları bu rolleriyle sosyal gerçekliğin parçası haline gelmişlerdir (Poyraz 2002: 18). Medyanın güçlü bir ikna, tanıtım ve propaganda kaynağı olarak değerlendirilmesi (Laughey 2010: 42) siyasilerin iletişim araçlarıyla devamlı ilgilenmelerine neden olmuştur. “İletişim araçlarının ikna gücüne inanma, parlamenter sistemdeki demokratik toplumlar için görüşmelerin sağlanması gerekliliği, kamuoyu oluşturabilmek için düşünceler, eylemler ve olaylar üzerine birtakım çalışmaların gerçekleşmesinde kitle iletişim araçlarının etkililiğine duyulan inanç” (Charon 1993: 241) siyaset adamlarının medyaya yakın olmalarının nedenleri arasında sayılabilmektedir. Bundan dolayı, “siyasal iktidara sahip olmak isteyenler medyaya da sahip olmak ya da onu denetim altında tutmak gerektiğine inanmaktadır” (Alemdar 1999: 11). Siyasi elitler, en azından potansiyel olarak, medya üzerinde büyük bir baskı oluşturabilme ve medyayı kontrol altında tutabilme gücüne sahiptir. İktidarın, medya üzerindeki bu etkileme gücünü, zaman zaman farklı şekillerde kullandıklarına sıkça tanık olunur. Hatta yasama gücünü elinde bulunduran bu siyasi elitlerin, “gizlilik” ya da “ulusal güvenlikle ilgili” gibi gerekçeleri de kullanarak, isterlerse medyanın haber alma ve bilgi toplama özgürlüklerine sınırlamalar da getirebildikleri (Arslan 2006: 5) görülmüştür. Bundan dolayı, kitle

iletişim araçlarını kullanan medya mensupları zaman zaman bağımsız yayınlar yapsa da çoğu zaman iktidarın ideolojisine boyun eğmek (Karakoç- Mert 2013: 281) durumunda kalmaktadır.

3. 2009 ve 2014 Yerel Seçimlerinin Ulusal Basındaki Sunumu

Bu çalışmada, Türkiye'yi yakından ilgilendiren 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin ulusal basında nasıl ve ne oranda yer aldığı söylemsel açıdan analiz edilmiştir. İki dönem arasında söylemsel olarak nasıl farklılıkların oluştuğunun da analiz kapsamına alındığı çalışmada, 17 ulusal gazetenin birer aylık süreçte çıkan sayılarının birinci sayfaları irdelenmiş ve burada yer alan haberler söylemsel açıdan incelenmiştir.

3.1. Metodoloji

2009 ve 2014 yerel seçimlerinin ulusal basındaki sunumunun söylemsel karşılaştırmasının üzerinde durulduğu bu çalışmada eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. "Eleştirel söylem analizi, söylem olarak dilin kavramlaştırılmasını merkez aldığı ve eleştirel dil çözümlemesini toplumsal bilimlerde konumlandığı için eleştirel dilbilim üzerine kurulmuştur" (Fairclough- Graham 2003: 188-189). Dolayısıyla eleştirel söylem analizi, retorik kökenli, dil ve dilsel felsefedeki gelişmelerden etkilenen, hermeneutik metodolojinin sınırlarında çalışan sosyolinguistik bir analizdir (Sözen 1999: 102). Dilbilime, siyaset bilimine, toplumbilime yardımcı bir dal (Kazancı t.y.: 81) olan eleştirel söylem analizi, söylemin; sosyal kimlikleri, sosyal ilişkileri ve bilgi ya da inanç sistemlerini oluşturma yoluyla ilgilenmektedir (Özer 1999: 128). Söylem analizi, dil gibi anlamsal eylemleri incelemek için bilimsel bir yöntemdir ve toplumsal sorunları ve siyasal meseleleri araştırmada önemli bir yere sahiptir (Mora 2006: 328). Söylem analizi, haber metnini bütünlüğü içinde, bağlamından koparmadan incelemeye yönelik bir tekniktir. Var olan iktidar ilişkilerinin ve toplumda yer alan önyargıların söylem içinde nasıl kurulduğunu açıklamaya yönelik bu ilişkilerin eleştirilmesinden yola çıkar (İnal 1996: 96). Haber metinlerinin oluşumunun dayandırıldığı unsurlar; "Haberin söylemi; günlük gazeteciliğin pratikleri ve gazetecilerin profesyonel ideolojileri içinde oluşur, haber metinlerinin üretildiği somut tarihsel koşullar ve üretim anı ile belirlenir, medyanın ekonomi politikası içinde yapısını" (İnal 1996: 95- 96) şeklindedir.

Teun A. van Dijk, haberleri yalnızca metinsel ve yapısal açıdan incelememiş, anlama ve üretim düzeylerinde çözümleme ve açıklama getirmiştir (Ülkü 2004: 374). Haber anlatısını sentaktik ve semantik olmak üzere iki dilsel çözümleme türünde ele alan van Dijk, sentaktik çözümlemede, analiz birimi olarak haber

metninde kullanılan cümlelerin gramatik yapılarına odaklanırken, semantik çözümlemede ise sözcüklerin, cümlelerin, kısaca bütün söylemin anlamı üzerinde durulmasını öngörmektedir. Makro yapı incelemesi haber anlatısında işlenen temayı yansıtan, haber üretiminde kullanılan şemanın incelenmesidir. Haber üretimi profesyonel rutinler altında sürekli olarak yapılmakta ve bu üretim bir şema tarafından organize edilmektedir (van Dijk 1988: 15; 1983: 37). Başlıklar, haber girişleri, ana olay, haber kaynakları, ardalın ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar vb. unsurlar makro yapı içerisinde ele alınmaktadır (Özer 2011: 83).

Türkiye’de 2009 yerel seçimi, 29 Mart 2009’te yapılırken 2014 yerel seçimi ise, 30 Mart 2014 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti’nin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, CHP’nin Genel Başkanı Deniz Baykal, MHP’nin Genel Başkanı Devlet Bahçeli, DP’nin Genel Başkanı Süleyman Soylu, DTP’nin Genel Başkanı Aysel Tuğluk ve Ahmet Türk, SP’nin Genel Başkanı Numan Kurtulmuş’tur. 2014 yerel seçimlerinde ise, Ak Parti’nin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, CHP’nin Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, MHP’nin Genel Başkanı Devlet Bahçeli, DP’nin Genel Başkanı Gültekin Uysal, BDP’nin Genel Başkanı Demir Çelik, SP’nin Genel Başkanı Mustafa Kamalak’tır. Bu durumda 2014 döneminde CHP, DP, DTP/DTP ve SP’nin genel başkanlarının değiştiği görülmüştür.

Çalışmada ulusal basından haber ağırlıklı kitle gazeteleri seçilmiş olup bulvar ve tematik gazeteler incelemenin dışında bırakılmıştır. 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin gazetelerin birinci sayfalarında nasıl yer aldıklarını tespit etmek amacıyla 17 ulusal gazetenin birinci sayfalarında yer alan haberler ve fotoğraflar incelenmiştir. Çalışma kapsamında gazetelerin olayları birinci sayfalarında nerede ve nasıl yer verdiklerine de bakılmıştır. Gazetelerin olayları verirken haberde olumlu, olumsuz ya da nötr yargılarından hangisini geliştirdiği, sayfada manşet, sürmanşet, manşet altı yada sayfa eteğinin neresinde verdiğine de bakılmıştır. Bu durum, gazetelerin her iki dönemdeki olaylara nasıl yaklaştığını ve iki dönem arasındaki farklılıkları belirlenmesi açısından önemlidir. 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin ulusal basındaki sunumları Akşam, Birgün, Bugün, Cumhuriyet, Evrensel, Güneş, Hürriyet, Milli Gazete, Milliyet, Sabah, Star, Taraf, Türkiye, Vatan, Yeni Asya, Yeni Şafak ve Zaman gazeteleri üzerinden gerçekleştirilmiş ve gazetelerin sunumunda iki dönem arasındaki farklılıklara bakılmıştır.

3.2. Bulgular

2009 ve 2014 yerel seçimlerinin ulusal basında sunumuyla ilgili olarak yapılmış olan çalışmanın bulgularına göre, 2009 yılı yerel seçimleriyle ilgili bir aylık süreçte 745 haber, 2014 yılı yerel seçimlerinde ise, 795 haber incelenmiştir. Her iki dönemde incelenen toplam haber sayısı 1540'tır.

Tablo 1: 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin yıllara göre ulusal basınının birinci sayfalarında yer alış sıklığı

GAZETE	AK PARTİ		CHP		MHP		DP		DTP/BDP		SP		DĞRLR		TOPLAM	
	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014	2009	2014
Akşam	8	28	9	3	1	0	0	0	1	0	0	0	6	9	25	40
Birgün	7	22	5	8	0	0	0	0	2	1	0	0	10	3	24	33
Bugün	5	10	4	13	1	6	0	0	1	0	0	0	18	8	29	37
Cumhuriyet	18	16	14	16	1	1	0	0	0	2	1	0	14	6	47	42
Evrensel	13	17	1	2	0	0	0	0	7	8	1	0	22	8	44	35
Güneş	26	29	19	12	7	5	1	0	0	0	2	0	9	9	64	55
Hürriyet	13	22	10	24	6	23	0	0	0	1	2	0	17	8	48	78
Milli gazete	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	70	32	8	6	81	39
Milliyet	14	32	5	27	1	26	0	0	0	0	0	0	19	8	39	93
Sabah	13	27	7	1	0	0	0	0	1	0	0	0	8	4	29	32
Star	23	32	5	3	0	0	0	0	0	0	0	0	6	2	34	37
Taraf	6	19	8	19	0	8	1	0	0	6	0	0	8	10	23	62
Türkiye	20	35	16	2	15	0	7	0	0	0	11	0	6	3	75	40
Vatan	27	28	22	24	7	21	0	0	1	1	0	0	17	7	74	81
Yeni Asya	2	3	0	1	0	1	9	5	0	0	0	0	13	10	24	20
Yeni Şafak	7	32	7	9	1	1	0	0	0	0	0	0	8	6	23	48
Zaman	9	4	11	1	5	3	2	0	1	0	0	2	34	13	62	23
Toplam	212	357	144	165	45	95	20	5	14	19	87	34	223	120	745	795

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin, her iki dönemde de ulusal basının birinci sayfalarına önemli derece taşındığı görülmüştür. 2009 yerel seçimlerinde konuya birinci sayfada en fazla yer ayıran gazete, 81 haberle Milli Gazete, en az yer veren gazete ise, 23'er haberle Taraf ve Yeni Şafak gazeteleri olmuştur. 2014 yerel seçimlerinde ise, konuyu birinci sayfasına en çok taşıyan gazete, 93 haberle Milliyet, en az taşıyan gazete ise, 20 haberle Yeni Asya gazetesidir. Ak Parti 2009 yerel seçimlerinde 212 haberle, 2014 yılında ise, 357 haberle gazetelerin birinci sayfasına en çok taşınan parti olmuştur. Gazetelerde en az yer alan partilere bakıldığında ise, 2009'da 14 haberle DTP, 2014'te ise, 5 haberle DP ilk sırayı almıştır.

3.2.1. Akşam gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Akşam gazetesi, bir aylık sürelerle 2009 yerel seçimlerini 25 kez, 2014 yerel seçimlerini ise, 40 kez birinci sayfasına taşımıştır. Gazete, seçimle ilgili 2009 yılında Ak Parti'yi 8, CHP'yi ise, 9 kez işlemiştir. 2014 yılında ise, Ak Parti'ye 28, CHP'ye ise 3 kez birinci sayfada yer vermiştir. Çalışmanın nicel kısmı

değerlendirildiğinde Akşam'ın Ak Parti'yi 2014 yılında önemli derecede işlediği görülmektedir.

Çalışmanın nitel kısmına bakıldığında ise, 2009 seçimlerinde, Akşam'ın iktidar partisinin yanında yer almaktan çok, daha tarafsız bir duruş sergilediği görülmüştür. Buna göre, gazete, yerel seçim sonuçlarını "Seçmen AKP'yi uyardı: One Minute" (Akşam, 30 Mart 2009) başlığını ve "Ekonomik kriz sandığı teğet geçmedi. AKP, yerel seçimde 2007 genel seçimine göre 7 puan birden düştü. İktidar, başta İstanbul en güvendiği kentlerde bile hayal kırıklığı yaşadı. CHP, MHP ve DTP güçlenerek çıktı" şeklinde duyurmuştur. Konuya tam sayfa yer veren Akşam, haberlerin genelinde Ak Parti'nin oy kaybettiğinden bahsetmiştir. Gazete ertesi gün ise bu durumun nedenlerini "Neden eridi" (Akşam, 31 Mart 2009) başlığıyla verdiği haberde bunun nedenlerini sıralamıştır.

Akşam, 2014 seçimlerini 2009'tan daha çok sayfalarına taşımıştır. Gazete, 2014'te hemen hemen bir ay boyunca Ak Parti ve Erdoğan'ı manşetine taşımıştır. Erdoğan'ın lehinde bir söylem geliştiren gazete, bu durumu çoğunlukla satırlarına taşımıştır. Erdoğan'ın, "Partim birinci çıkmazsa siyaseti bırakırım" (Akşam, 06 Mart 2014) ifadesini kullanan gazete, burada Erdoğan'ın kararlı ve cesaretli duruşuna karşı halkın güven duyması gerektiği hissini uyandırmaya çalışmıştır. Yine Erdoğan'ın, "Menderes'e yapılanı şimdi bana yapıyorlar" (Akşam, 18 Mart 2014) ifadesini başlıkta kullanarak geçmişte idam ettirilen dönemin Başbakanı Adnan Menderes'i kendi memleketi Aydın'da hatırlatarak Erdoğan'ın da tıpkı Menderes gibi mağdur/mazlum olduğu, aynı sonun onun içinde hazırlanılmak istendiği yönünde bir söylem geliştirmiştir.

2014 seçim meydanlarında Başbakan Erdoğan, muhalefetten çok 'paralel yapı' olarak adlandırdığı Fethullah Gülen harekâtına yüklenmiştir. İktidar partisinin yanında yer alan Akşam da Erdoğan'ın konuyla ilgili, "28 Şubat'ta ülkesini sırtından hançerliyordu" (01 Mart 2014), "İnlerine gireceğiz" (02 Mart 2014), "Pensilvanya'daki Ergenekon'un sonu geldi" (16 Mart 2014), "Yüksek Seçim Kurulu'nda korkunç endişe: Paralel virüs" (05 Mart 2014), "Sandıkta sabotaj planı" (14 Mart 2014), "Paralel yapının e-lejyonerleri" (15 Mart 2014), "İstanbul için paralel oyun" (26 Mart 2014), "Sandık paralel dinlemez" (30 Mart 2014) şeklindeki söylemlerini satırlarında her defasında yeniden üretmiştir. Gazete bazen kendi de 'paralel yapı' şeklinde adlandırılan cemaate karşı bir söylem geliştirmiştir. Akşam'ın, "Derin operasyona imza atan paralel yapı, sanal darbe için lejyonerleri devreye soktu. Cemaate ait ev ve yurtlarda kalan öğrencilerle 'beddua seansları' düzenleyen yapılanma, yabancı uyruklu öğrencileri kullanmaya başladı. Bu öğrenciler, hükümet aleyhine **Twitter ve Facebook'ta propagandaya zorla dahil edildi**" (Akşam, 15 Mart 2014) şeklindeki

spotu ise, bu durumu en net şekilde açıklamaktadır.

Akşam, Erdoğan'ın muhalefete yönelik söylemlerini de başlıklarına taşımıştır. CHP İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mustafa Sarıgül'ün bir vatandaşa yumruk atmasına gönderme yaparak, "Millet sandıkta yumruk vuracak" (Akşam, 05 Mart 2014) ifadelerine yer vermiştir. Erdoğan, mitinglerinin çoğunda CHP, MHP ve cemaatin işbirliği içerisinde olduğunu iddia etmiş ve bunu sert bir dille eleştirmiştir. Akşam da bu durumu, "CHP-MHP ve Cemaate sert tepki: Üç kafadarın montaj ortaklığı" (02 Mart 2014), "Pensilvanya'nın kiralık partileri" (25 Mart 2014), "Pensilvanya- CHP-MHP BAAS'ın askerleri" (26 Mart 2014) başlıklarında olduğu gibi sık sık gündemine taşımıştır. Akşam, ayrıca "CHP'li belediye sandıkları uçurdu" (11 Mart 2014) şeklinde kimi zaman muhalefetin aleyhinde bir söylem geliştirmiştir.

Gazetenin birinci sayfada konuyla ilgili kullandığı fotoğraflar incelendiğinde ise, 2009'da çok fazla fotoğraf kullanmadığı, 2014'te ise, fotoğraflarında Erdoğan'ın söylemini desteklediği görülmüştür. Gazete Ak Parti'nin mitinglerini verirken kalabalık kitleler ve onlara sırtını dayamış bir Erdoğan portresi şeklinde vermiştir. Bu görsellerle gazete, halkın Erdoğan'ı desteklediği ve Erdoğan'ın halka güvendiğini onların sayesinde seçimlerden tekrar zaferle çıkacağını göstermeye çalışmıştır. Akşam, "Denizli mahşer yeri gibiydi" (02 Mart 2014), "Başbakan Malatya'da 100 bin kişiye seslendi" (07 Mart 2014), "Erdoğan İzmir Gündoğdu Meydanı'nda tarihi bir kalabalığa hitap etti" (17 Mart 2014) şeklinde yazılı görseller kullanarak da oradaki kalabalığa sözel olarak vurgu yapmıştır. 21 Mart 2014 tarihli haberin fotoğrafında ise, Erdoğan'ın arkasında kalabalık halk kitlesi, kucağında geleneksel kıyafetler içinde emzikli bir kız çocuğu, yanında ise eşi Emine Erdoğan yer almaktadır. Bu fotoğrafta Erdoğan'ın çocuğa yönelik bakışları oldukça şefkat doludur. Burada üretilen söylem; Erdoğan'ın babacan, şefkatli ve gelenekleri yani özünü kucaklayan bir yapıya sahip olduğu ve bunu yaparken de arkasında kalabalık kitlelerin desteğinin var olduğudur. Özellikle vurgulanması gereken diğer bir fotoğraf ise, "2 milyon İstanbulluyu demokrasi buluşturdu" üst başlığı ve "İşte Milli İrade" (Akşam, 24 Mart 2014) başlığıyla verilen fotoğraftır. Birinci sayfanın neredeyse tamamını kaplamış olan buradaki fotoğrafta devasa bir stadyumu andıran meydanda hınca hınç dolmuş olan milyonları ve halkı selamlar gibi elini havaya kaldırmış, siyah ceket ile beyaz gömlek giymiş şefkatle tebessüm eden Erdoğan'ı göstermektedir. Bu fotoğrafta Erdoğan'ın arkasındaki halk gücüne ve bu halkı bir baba şefkatinde kucaklayan, sahiplenici bir Erdoğan gösterilmeye çalışılmıştır.

Ayın tümünde olduğu gibi seçimden sonraki gün de Ak Parti'nin zaferine destekleyici bir söylem geliştiren Akşam, "Ne şantaj ne montaj ne ihanet: Millet

zaferi” (Akşam, 31 Mart 2014) başlıklı haberini tam sayfa vermiştir. Haberin spotunda, “17 Aralık darbe girişimine, paralel örgüt tuzaklarına, kirli ittifaklara, vatana ihanete kadar uzanan dinlemelere tokat gibi cevap... Milli irade, demokrasiye ve istikrara sahip çıktı. Ak Parti tarihi seçim zaferlerinin en anlamlısını kazandı” ifadelerine yer verirken “Derin operasyona sandık cevabı”, “Stratejik işbirliği de sökmedi” ve “Bunlar millete de paralel” ara başlıklarına da kullanmıştır. Gazete burada Erdoğan’ın ‘millete minnettarlığını’ göstermek için göğsüne götürmüş olduğu elini gösteren bir fotoğrafa da yer vermiştir. Seçim sonuçlarını bu şekilde yansıtması gazetenin hem görsel hem de sözel olarak Erdoğan ve Ak Parti’yi desteklediğini göstermektedir.

3.2.2. Birgün gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Birgün, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 25, 2014 seçimlerinde ise, 33 haber kullanmıştır. Gazete 2009’da en çok haberi diğerleri kategorisinde kullanmış olup Ak Parti’ye 7, CHP’ye ise 5 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 22 haberde Ak Parti, 8 haberde ise, CHP yer almıştır.

Birgün, 2009 yılında Ak Parti aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. Birgün’ün, “Erdoğan’ın terbiyesi müsaade etmezmiş” (02 Mart 2009), “Tunceli Valisi mi parti komiseri mi” (04 Mart 2009), “Kadınlar sussun Padişah konuşsun” (09 Mart 2009), “Lisede AKP propagandası” (10 Mart 2009), “Erdoğan ayrımcılığı mektupla itiraf etti” (21 Mart 2009) şeklindeki ifadelerinde bu durumun örneklerini görmek mümkündür. İdeoloji olarak Kürt solu tarafında yer aldığı söylenebilen Birgün, bu noktada Ak Parti’yi eleştiren bir söylem geliştirmiştir. “AKP’nin mumu Kürtlere kadar” (Birgün, 12 Mart 2009) başlıklı haberin spotunda “AKP’li adayların yerel seçim kampanyasında şoven öğeler giderek tırmanıyor. AKP Kürtlere açılacağını ifade ederken rakiplerini Kürtlük ve DEHAP ittifakı üzerinden vurma çabasında” yer alan ifadelerde de bunu görmek mümkündür. Haberde ‘şoven öğeler’ vurgusu yapılırken Ak Parti’nin Kürt söyleminde ‘samimi olmadığı’ ima edilmeye çalışılmıştır. Birgün, seçim günü ise, “Söz, yetki, karar, iktidar, halka” (Birgün, 28 Mart 2009) başlığını ve “Sol politikacılar, aydınlar ve sanatçılar herkesi, barıştan, demokrasiden, halkın yönetime katılmasından yana; gericiliğe, ırkçılığa ve militarizme karşı oy vermeye çağırıyor” ifadelerini kullanmıştır. Gazete hem başlığında hem de spotunda bir yandan birleştirici, bağdaştırıcı olunması gerektiği diğer yandan ise, açıkça ifade etmese de imayla, Ak Parti’nin bu özellikleri taşımadığı, oy verirken bunların göz önünde bulundurulması gerektiği çağırısı yapılmıştır.

Birgün gazetesi, 2014 seçimlerinde 2009 seçimlerinde olduğu gibi Ak

Parti'nin ve Erdoğan'ın aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. Birgün'ün "Ceplerine duble yol yapmışlar" (03 Mart 2014), "Erdoğan ve ailesi memleketi işte böyle parsellemiş: Ona küçük araziler verin" (04 Mart 2014), "Biraz daha yemek için ülkeyi savaşa sokacak" (21 Mart 2014), "Hem kendi sağlığını hem sağlığı için sus!" (28 Mart 2014) şeklindeki başlıklarında Erdoğan'ın aleyhindeki söylemleri görmek mümkün olmuştur. "28 Şubat'ta ne mi yapıyordunuz? Halkı soyup üstüne hapisten yırtıyordunuz" (Birgün, 01 Mart 2014), "Yeter ki yandaş ol ihale işi kolay" (Birgün, 05 Mart 2014) ifadelerinde Ak Parti'nin yolsuzluklarla, rüşvetle bağlantısı olduğu vurgusu yapılırken bir başka haberde ise, Erdoğan'ın seçim mitinglerinden birinde söylediği "İdeoloji Karmaşası: 'Ateiste rağmen yol yaptık'" (Birgün, 01 Mart 2014) ifadelerine yer verilerek Erdoğan'ın ayrımcı bir politika içerisinde olduğu ve halkı ayrıştırdığına dikkat çekilmiştir. Benzer bir duruma, "Urartular döneminde kombi yoktu, getirdik" (Birgün, 02 Mart 2014) başlıklı haberin spotunda "Başbakan Erdoğan, yolsuzluklarının üzerini örtmek için ilginç söylemler üretiyor. Erdoğan, 20-30 yıl önceden örneklerle kombi teknolojisini anlattı" ifadelerinde de yer verilmiştir. "İtiraf vizyonda" (Birgün, 06 Mart 2014) başlıklı haberin spotunda "Medyadan sonra yargıya da müdahale ettiği ortaya çıkan Başbakan Erdoğan, hakkındaki kayıtları doğruladı. Erdoğan, ses kayıtlarının doğal görüşmeler olduğunu iddia etti" ifadelerinde olduğu gibi gazete sürekli Ak Parti'yi kötileyen bir söylem geliştirmiştir. "Dışarıda 'düşman' içeride ise 'hain'" (Birgün, 25 Mart 2014) başlıklı haberin spotunda "AKP, yaklaşan yerel seçimler öncesi savaş çığırtkanlığını 'hem iç hem de dış düşman' söylemiyle pekiştirmeye girişti" ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerde Erdoğan, 'hain' ilan edilmiştir.

Gazetenin kullanmış olduğu "Katolik Kilisesi'nde AKP propagandası" (Birgün, 11 Mart 2014) şeklindeki başlıkta Ak Parti'nin dış güçlerle, Katolik dünyası ile bağlantı içerisinde olduğu uyarısı yapılmaya çalışılmış ve muhafazarlığı kullandığı iması çizilmiştir. Gazete öznel yorumlarına Erdoğan'ın iktidardan gitmesiyle ilgili söylemlere yer vererek devam etmiştir. "Parası neyse kutusuyla verelim, git artık. Çocuklarımız senin yüzünden ölüyor" (Birgün, 14 Mart 2014) başlıklı haberin spotunda, "Başbakan'ın kendisini kurtarmak isterken kullandığı savaş dili ülkeyi felakete sürüklüyor. Sağ oyları bloklamak için muhaliflerini sürekli hedef gösteren Erdoğan, halkı birbirine kırdırıyor; çocuklarımız ölüyor" ifadeleri kullanılmıştır. Bir başka haberde ise, "AKP'yi susturmak zorundayız" (Birgün, 08 Mart 2014) başlığı ve haberin metninde "8 Mart Dünya Kadınlar Günü... AKP iktidarının, kadın düşmanı politikalarını eleştiren kadınlar, 'iktidarın aşağılayıcı ve ezen bakış açısına karşısında, kadınlar büyük direngenlik gösteriyor. Artık haksızlıklara karşı daha çok kadın sokakta

dediler” ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerle gazete en baştan beri yaptığı gibi Erdoğan ve Ak Parti’yle ilgili olumsuz söylemlerine devam etmiştir. Birgün, CHP’nin ve Kılıçdaroğlu’nun söylemlerini ise; “Harama sizler ortak olmayın” (04 Mart 2014), “Provokasyonlara prim vermeyeceğiz” (15 Mart 2014), “Kılıçdaroğlu: Gözünü dolar doyursun ey Başçalan!” (17 Mart 2014) ifadelerinde görüldüğü gibi desteklemiştir.

Birgün gazetesi seçim günü fazla söze gerek bırakılmayan iki fotoğrafı sayfanın hemen hemen bütününe taşımıştır. “Seçim Senin” (Birgün, 30 Mart 2014) başlığıyla verdiği fotoğrafın üst kısmında el ele vermiş işçilerin görüntüsü alt kısmında ise 17 Aralık operasyonunda adları yolsuzluğa karışmış olan eski bakanların el ele vermiş fotoğrafına yer vermiştir. Birgün, seçimin ertesi günü sonuçtan duyduğu memnuniyetsizliği “Kalpazanlarla sandıkta yarıştık” (Birgün, 01 Mart 2014) başlığını kullanarak dile getirerek spotunda ise, “Türkiye siyasi tarihinin en karanlık seçimi yaşandı. AKP’nin geride olduğu bölgelerde elektrikler kesildi, okullar basıldı. Yurttaşlar oyları korumak için mücadele etti” ifadelerin kullanmıştır. Bu söylemlerde elektrik kesintilerini göstererek, ‘karanlık seçim’ ifadelerini mecazi anlamda kullanarak sonuçlardan duyduğu memnuniyetsizliği yansıtmaya çalışmıştır.

3.2.3. Bugün gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Bugün, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 29, 2014 seçimlerinde ise, 37 haber kullanmıştır. Gazete 2009’da en çok haberi diğerleri (18 haber) kategorisinde kullanmış olup Ak Parti’ye 5, CHP’ye 7, MHP’ye ise, 1 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 10 haberde Ak Parti, 13 haberde, CHP, 6 haberde ise MHP yer almıştır.

Bugün gazetesi, 2009’da haber metinlerinde CHP aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. Gazetenin “Çarşafı kadını otobüsten attılar” (Bugün, 02 Mart 2009) başlıkla haberinde bu durumu görmek mümkündür. Yine aynı haberin spotunda “Kemal Kılıçdaroğlu’yla görüşmek isteyen çarşafı kadın CHP’nin seçim otobüsünden zorla indirildi” ifadelerine ve hemen yan tarafında yer alan başka bir haberin “Soruya bile tahammül yok” ifadelerinde görülmüştür. Gazete aynı olayı ertesi gün “Rezalet” (Bugün, 03 Mart 2009) başlığını taşıyan haberini siyah bir zemin içerisinde vererek olaydan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. CHP’yi eleştiren Bugün, Ak Parti içinse destekleyici bir söylem geliştirmiştir. Bu durumu, “Büyük övgü” (Bugün, 07 Mart 2009) başlıklarında görmek mümkündür. “Birinci olmazsam siyaseti bırakırım” (Bugün, 16 Mart 2009) ifadelerinde ise gazete Erdoğan’ın kendine güvenen, emin tavrını yansıtmaya çalışmıştır.

Gazete, Ak Parti'yi destekleyen tavrını fotoğraflarda da kullanmıştır. Bugün, sempatik bir Erdoğan ve onu dinlemeye gelen kalabalık kitleleri her defasında yeni baştan fotoğraflarında yeniden üretmiştir. Bu durumu, "Erdoğan'ın Şanlıurfa mitinginde izdiham yaşandı" (Bugün, 07 Mart 2009), "Başbakan Erdoğan, yoğun yağmura rağmen Kazlıçeşme Meydanı'nda yüz binlerle buluştu. Muhalefeti halka şikâyet etti" (Bugün, 23 Mart 2009) fotoğraf altı yazılarıyla da desteklemiştir. İzmir CHP'nin önemli kalelerinden biri olarak bilinir. Gazete 16 Mart tarihli sayısında Erdoğan'ın İzmir mitingini kalabalık bir fotoğrafla (Bugün, 16 Mart 2009) yansıtmıştır. Bugün, seçim günü "Son söz milletin" (29 Mart 2009) başlığıyla çıkmıştır. Seçimin ertesi günü ise "Sandıklardan sürpriz çıktı" (30 Mart 2009) başlığını ve "Halk iktidar ve ana muhalefet partisine uyarıda bulundu. Ak Parti ve CHP'nin oyları düşerken, seçimde en büyük artışı MHP ve SP yaptı" spotunu kullanarak objektiflik kriterine uygun davranmıştır.

Bugün, 2009'un aksine 2014 Mart seçimlerinde Ak Parti aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. Gazetenin Erdoğan'ın söylemiş olduğu "Bunların sülük gibi vatandaşımı emmelerine müsaade etmeyeceğiz. Ama bu sözüm de, sülüğe hakaret olur" şeklindeki ifadeleriyle dalga geçer gibi "Sülük demek hakaretmiş" (Bugün, 03 Mart 2014) başlığını kullanmıştır. Gazete yine aynı gün Kılıçdaroğlu'nun, Erdoğan ile ilgili telefon kayıtlarıyla ilgili seçmenlere seslendiği "Ak Parti'ye oy veren yurttaşlarımızın vicdanı bunu kabul ediyor mu" şeklindeki ifadelerine ve Bahçeli'nin "Evlatlarıyla yargı önüne çık" şeklinde Erdoğan'a seslenişine birinci sayfada yer vermiştir. Gazete aynı zaman da 2009 seçimlerinde Ak Parti'nin mitinglerini kalabalık gösterirken 2014 seçimlerinde "Taşımali miting" (Bugün, 04 Mart 2014) başlığında da görüldüğü gibi Ak Parti'nin mitinglerine İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin seçim otobüsleriyle taşındığını iddia etmiştir. Başbakan Erdoğan, 2014 seçimlerinde muhalefet partilerinden çok 'paralel yapı' olarak adlandırdığı cemaate yüklenmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Bugün, "İftiraların sonu gelmiyor" (Bugün, 10 Mart 2014) başlığıyla verdiği haberin metninde "Başbakan Erdoğan, Hizmet'e yönelik iftira ve hakaretlerini sürdürüyor" ifadelerine yer vermiştir. Bu ifadelerle halkın Erdoğan'a inanmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Bugün, kendi söylemlerini desteklemek için sürekli muhalefetin Ak Parti ve Erdoğan'a yönelik söylemlerine yer vermiştir. Örneğin; CHP: "Yetimin hakkını yiyenden hesap soracağız" (06 Mart 2014), MHP: "Er geç yargının önüne çıkacak" (06 Mart 2014), Kılıçdaroğlu: "Hırsızlığı kapatmak istiyor" (09 Mart 2014), "Türkçe Olimpiyatları ülkenin gururu" (23 Mart 2014), Kılıçdaroğlu: "Allah'ın kelamı ile dalga geçiyorlar. Kur'an ile dalga geçenden hesap soracağız" (24 Mart 2014) başlıklarında görüldüğü gibi, Erdoğan'la ilgili sürekli olumsuz propaganda

yapmıştır. Seçimden sonra gazete, “4 parti de kazandı” (Bugün, 31 Mart 2014) şeklinde daha nesnel bir ifade kullanmıştır. Seçim gününe kadar öznel ifadeler kullanmaktan ve iktidara yüklenmekten çekinmeyen gazetenin seçimden sonra daha objektif davranması aslında seçim sonuçlarından Erdoğan’ın zaferle çıkmasından memnuniyet duymadığının da göstergesidir.

3.2.4. Cumhuriyet gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

2009 yerel seçimlerine 47, 2014 yerel seçimlerine ise 42 haberde yer veren Cumhuriyet gazetesi, 2009’da en çok 18 haberle Ak Parti’ye yer vermiştir. Gazete CHP’ye ise 14 haberde yer vermiştir. 2014 yılında hem Ak Parti’ye hem de CHP’ye 16’şar haberde işlemiştir.

Cumhuriyet, 2009 seçimlerinde genel anlamda iktidar partisinin aleyhinde ve onu yeren bir söylem geliştirirken kendi ideolojisinden sapmamış ve CHP’nin yanında yer almıştır. Gazete “Baykal, Erdoğan’a sert çıktı” üst başlığıyla verdiği haberin başlığında “İktidar oldun ama adam olamamışsın” (Cumhuriyet, 01 Mart 2009) ifadelerini kullanmış ve haber metninde de Baykal’ın ağzından Erdoğan’ı eleştirmeye devam etmiştir. Yine aynı gün bir başka haberinde ise, Ak Parti Ankara Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Melih Gökçek aleyhinde bir haber yapmıştır. Söz konusu haberde “Gökçek’in makarnası pişmiyor” başlığını ve “Ankara’da belediyenin dağıttığı zeytinler acı, peynirler küf kokuyor, helvayı bıçak kesmiyor. Kuru fasulye ve nohutu günlerce suda bekletmek gerekiyor” ifadeleri kullanılmıştır. Gazete, “Deniz Baykal’dan Tayyip Erdoğan’a: ‘Atıp tutma, karşıma çık’” (Cumhuriyet, 02 Mart 2009) ifadelerinde görüldüğü gibi Deniz Baykal’ın ağzından Ak Parti ve Erdoğan’ı her fırsatta eleştirmiştir. “Yurttaşların mutlaka oy kullanmasını isteyen Baykal, Niğde’den seslendi (üst başlık): Ananı al sandığa git” (Cumhuriyet, 18 Mart 2009) ifadelerinde gazete, Erdoğan’ın Mersin mitinginde bir çiftçiye yönelik söylemine göndermede bulunmuş ve eleştirmiştir.

Cumhuriyet, “AKP’ye yönelik suçlamaların ardı arkası kesilmiyor: Her gün yeni bir yolsuzluk” (03 Mart 2009), “Valilikte AKP afişi” (04 Mart 2009), “Başbakan’ın Mersin’de tartıştığı çiftçi, mitingde protesto eylemi yapmaması için polis gözetiminde tutuldu (üst başlık): Erdoğan gelecek diye gözaltı (başlık)” (09 Mart 2009) başlıklarında görüldüğü gibi Ak Parti’yle ilgili olumsuz bir söylem geliştirmiştir. “Erdoğan’ı eleştiren yanıyor: Yurttaşa potansiyel suçlu muamelesi” (10 Mart 2009), “Başbakan ve bakanların gittikleri kentlerde yurttaşlar ‘tedbir’ için gözaltına alınıyor” (20 Mart 2009) üst başlığını ve “Bu mu demokrasi” başlığını kullanan gazete alt başlıkta da “Sıkıyönetim dönemleri gibi” alt başlığını kullanmıştır. Bu örneklerle gazete, Ak Parti’nin güvenlik önlemlerini eleştirmiş ve

bunun demokrasiyle uyuşmadığını vurgulamıştır. Seçim günü Cumhuriyet, “Demokrasi için sandığa” (29 Mart 2009) başlığını kullanmıştır. Seçimden sonraki gün “Sandıktan uyarı çıktı” (Cumhuriyet, 30 Mart 2009) başlığını kullanan Cumhuriyet, haber metninde “2007’de yüzde 47 ile iktidar olan AKP, ekonomideki başarısızlığı, yolsuzluk iddiaları ve kavgacı politikası nedeniyle düşüşe geçti” ifadelerini kullanmıştır. Gazete başlıkta iktidarın zafer değil uyarı aldığı için altını çizmiş ve bunların nedenlerini iktidarı eleştirerek sıralamıştır.

Cumhuriyet, tıpkı 2009 yerel seçimlerinde olduğu gibi 2014 yerel seçimlerinde de Ak Parti ve Erdoğan’ın aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. “Erdoğan: Bunlar ateist, terörist” (Cumhuriyet, 01 Mart 2014) başlığıyla verdiği haberin metninde, gazete, “Erdoğan seçim meydanlarında yine ‘nefret dilini’ kullandı” ifadelerine yer vermiştir. “Böyle kin görülmedi” (Cumhuriyet, 15 Mart 2014) başlıklı haberde ise, “Her seçim öncesi üç beş oy için toplumu kutuplaştırmayı alışkanlık haline getiren Başbakan Erdoğan, Gaziantep mitinginde artık ‘pes’ dedirtti. Erdoğan, ekmek almaya giderken başından gaz kapsülüyle vurularak öldürülen 14 yaşındaki Berkin Elvan’ı ‘terörist’ ilan etti” ifadeleri kullanılmış ve Erdoğan’ın bu tavrı eleştirilmiştir. Gazete kimi haberlerinde kendi ifadeleriyle Ak Parti’yi kötüleme yoluna gitmiştir. “Devletin araçları AKP mitinglerinde kullanılıyor” (Cumhuriyet, 23 Mart 2014) üst başlığını ve “Suçüstü yakalandı” başlığını kullandığı haberde gazete, “Cumhuriyet’in ele geçirdiği belgeler YSK yasaklarına rağmen devlet olanaklarının AKP mitinglerinde nasıl seferber edildiğini ortaya koydu” ifadelerine yer verirken bir başka haberde ise, “AKP mitinginde yine gözaltı” (Cumhuriyet, 03 Mart 2014) başlığını kullanarak Ak Parti mitinglerinde her zaman gözaltı olaylarının yaşandığı ve durumdan hoşnut olmadığını göstermiştir. “Başbakan Erdoğan.... konuşurken bir yurttaş ‘Hırsız var’ pankartı açtı. AKP’liler tarafından darp edilen eylemci yaka paça alandan uzaklaştırıldıktan sonra gözaltına alındı” (Cumhuriyet, 04 Mart 2014) ifadelerinde de aynı durumu görmek mümkündür.

İzmir, CHP’nin önemli kalelerinden kabul edilmektedir. Erdoğan’ın İzmir mitinginin ardından “Taşımali kalabalığa seslendi” (Cumhuriyet, 17 Mart 2014) üst başlığı ve “Başbakan’a İzmir’de protestolu karşılama” başlığını kullanan gazete İzmirliilerin Erdoğan’ı dinlemeye gitmediğini ve bu yüzden miting için çevre illerden kitlelerin getirildiğini vurgulamıştır. Cumhuriyet, Kılıçdaroğlu’nun İzmir mitingi için ise, manşette kullandığı fotoğrafta kalabalık halk kitleleri ve elinde mikrofon onlara ayakta seslenen bir Kılıçdaroğlu fotoğrafı kullanmıştır. Fotoğrafın kullanıldığı haberin üst başlığında yer alan “CHP lideri, gövde gösterisi yaptığı İzmir’de Erdoğan’a yüklendi” (Cumhuriyet, 23 Mart 2014) şeklindeki ifadelerde bu durumu destekler niteliktedir. Böylelikle gazete, Ak

Parti'nin aleyhinde, CHP'nin ise lehinde bir söylem geliştirmiştir. "Kılıçdaroğlu, bir daha Başbakan'ın elini sıkmayacağını söyledi" (Cumhuriyet, 03 Mart 2014) üst başlığını ve "Erdoğan'ı sildi" başlığını kullandığı haberin metninde "CHP Genel Başkanı, 'hırsız' dediği Erdoğan'ı artık muhatap almak istemediğini söyledi" ifadelerine yer verilmiştir. Yine farklı bir haberde "Kılıçdaroğlu halka seslendi: 'Siz seçtiniz o soydu'" (Cumhuriyet, 04 Mart 2014) ifadeleri kullanılmıştır.

Gazete seçim günü "Oyuna sahip çık" (Cumhuriyet, 30 Mart 2014) başlığını manşetten kullanmıştır. Seçimin ertesi günü "Gerilim kazandı" (Cumhuriyet, 31 Mart 2014) başlığını manşetine taşıyan gazete "Yolsuzlukların damga vurduğu ve gergin geçen yerel seçim sürecinin sonuncunda AKP yine birinci parti çıktı" ve "Seçimleri yolsuzluklardan aklanma olarak gören AKP'nin yeni bir hesaplaşmanın içine gireceği yorumları ağırlık kazandı. Türkiye'deki gerilimin daha da artacağı vurgulandı" şeklindeki ifadelerinde herhangi bir kaynak kullanmaması yorumların kendi söylemi olduğunu göstermektedir. Gazete iki fotoğraf kullanmıştır. İlk fotoğraf 'En karanlık seçim" başlığıyla verdiği ve seçim sırasında elektrik kesintilerine vurgu yapan fotoğraftır. Diğer fotoğrafta ise, siyah bir zemin üzerinde "Aileyle balkon konuşması" başlığını kullanarak Erdoğan ve hemen yanında Bilal Erdoğan'ın yer aldığı fotoğrafı kullanmıştır. Bilal Erdoğan'ın o dönemlerde yolsuzluk olaylarına karışmış olması açısından fotoğraf oldukça manidardır.

3.2.5. Evrensel gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Evrensel, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 44, 2014 seçimlerinde ise, 35 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da en çok haberi diğerleri (22 haber) kategorisinde kullanmış olup Ak Parti'ye 13, DTP'ye ise, 7 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 17 haberde Ak Parti, 8 haberde ise BDP yer almıştır.

Evrensel, 2009 yerel seçimlerinde, "AKP şantajda ısrarlı" (01 Mart 2009), "Tunceli Valiliği'nde AKP bayrakları çıktı: Büyük skandal" (04 Mart 2009), "AKP'den seçim bürosunda devlet yardımı" (12 Mart 2009) başlıklarında görüldüğü gibi Ak Parti'nin aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. Seçim günü "Yerel seçim günü" (Evrensel, 29 Mart 2009) başlığını sürmanşetine taşıyan gazete, seçimden sonra, "Türkiye sandık başındaydı" (Evrensel, 30 Mart 2009) ve "Seçimin sonuçları AKP'yi sıkacak" (Evrensel, 31 Mart 2009) ifadelerini kullanmıştır. Gazete genel anlamda Ak Parti'nin aleyhinde DTP'nin ise lehinde bir söylem geliştirmiştir.

Evrensel, 2014 yerel seçimlerinde Ak Parti ve Erdoğan'ı karalayan bir söylem geliştirmiştir. "Başbakanda işçi korkusu" (Evrensel, 03 Mart 2014) ve "'Hırsız var'

pankartı açana işkence" (Evrensel, 05 Mart 2014) başlıklarında Erdoğan'ın halktan korktuğu ima edilirken bu noktadaki önlemleri de eleştirilmiştir. Erdoğan'ın mitinglerinin kalabalık olduğuyla ilgili söylemlerin aksini "Hayali seçmen yaratılıyor" (Evrensel, 14 Mart 2014) başlığıyla veren Evrensel, İzmir mitingi içinse "Başbakan İzmir'de de protesto ile karşılandı" (Evrensel, 17 Mart 2014) başlığı kullanılmış ve haberde miting sırasında polisin coplu müdahalesi eleştirilmiştir. "O konuştu polis saldırdı" (Evrensel, 28 Mart 2014) başlıklı haberin metninde miting esnasında polisin orantısız güç kullandığından bahsedilmiştir. "Seçim için savaş planı" (Evrensel, 28 Mart 2014) başlığını kullanan gazete, iktidarın Suriye politikasını seçim malzemesi olarak kullandığı vurgusu yapılmıştır. "Savaşa sarıldı" (Evrensel, 24 Mart 2014) başlıklı haberin spotunda ise, "İçeride yolsuzluk skandalıyla, dışarıda Suriye politikasıyla sıkışan Başbakan, Suriye uçağının düşürülmesinin ardından tansiyonu artıran açıklamalar yaptı" şeklindeki söylemleri kullanılarak Erdoğan'ın politikaları eleştirilmiştir.

"Burs dediler ampul verdiler" (Evrensel, 23 Mart 2014) başlıklı haberin spotunda "...İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 'burslu öğrencilerin durumunu konuşmak' üzere çağrısını yaptığı toplantı AKP'nin yerel seçim toplantısı çıktı" ifadelerinde Ak Parti'nin kamu kurumlarını kendi amaçlarına hizmet etsin diye kullandığı vurgulanmış ve eleştirilmiştir. "Seçim güvenliği yok" (Evrensel, 07 Mart 2014) başlığıyla verilen haberin spotunda "Seçimlere yaklaşık 3 hafta kala HDP'ye saldırılar neredeyse rutinleşti. Başbakanın siyasal ortamı geren söylemleri bu saldırıların önünü açıyor. Saldırganlar korunuyor" ifadeleriyle de yine seçim güvenliği gösterilerek Ak Parti'ye söylemsel anlamda bir saldırı söz konusu olmuştur. "Yöneten değişmedikçe İstanbul'da ulaşım düzelmez" (Evrensel, 07 Mart 2014), "Yolsuzluk seçimle yıkanacak bir şey değil" (Evrensel, 24 Mart 2014) ve "Demirtaş'tan Erdoğan'a: Siirt'in ciğerini söktün" (Evrensel, 25 Mart 2014) ifadelerinde son aylarda Ak Parti'yle ilgili yolsuzluk iddialarına vurgu yapılarak yeniden üretilmiştir. Evrensel, Alevilere yönelik ötekileştirici söylemleri de eleştirmiştir. "Yüreğin varsa yüzümüze söyle!" (Evrensel, 05 Mart 2014) başlığını kullanan gazete spotunda "Yayımlanan ses kayıtlarında Alevilerden ötekileştirici bir söylemle söz eden Eski Adalet Bakanı Ergin'e Hataylılardan tepki: 'Dürüst ol, gel burada söyle'" ifadeleri kullanılmış ve Ergin'e meydan okunmuştur.

Ak Parti'yi eleştiren gazete HDP'nin yanında yer almıştır. "HDP mitingine on binler katıldı" (Evrensel, 17 Mart 2014) başlığını kullanan gazete HDP'nin halk tarafından desteklediği imasını çizmeye çalışmıştır. "Cıvatayı sıkarken siyaset yapacağız" (Evrensel, 24 Mart 2014) başlığıyla verilen haberde "Mitingler, bayraklar, gazete ve televizyon reklamları, sinevizyonlar... Kimin parası çoksa

onun sesinin daha çok çıktığı seçim ortamında, HDP'nin işçi adayları dikkat çekiyor. HDP işçi aday gösteren partiler arasında birinci sırada yer alıyor" ifadelerine yer verilmiştir. Bu haberde de HDP'nin başarısından bahsedilmiştir. Seçim günü "Ayakkabı kutusu sandık değildir" (30 Mart 2014) manşetiyle çıkan Evrensel, "Yolsuzluk ve rüşvet skandalları, Twitter ve Youtube yasakları ve Suriye'ye dönük savaş planlarının ortaya çıktığı bir dönemde milyonlar bugün yerel yönetimleri belirlemek için oy kullanacak" ifadelerini kullanarak seçmenin dikkatini bazı konulara çekmiştir. Seçimin ardından ise, gazete, "Yüksek katılım yüksek gerilim" (Evrensel, 31 Mart 2014) başlığını ve "Seçim öncesi oluşan kutuplaşma sandığa gidişe yansdı. Oksijen tüpüyle gelip oyunu kullanan hastalar bile vardı. AKP'ye 'evet' oyu basılmış pusulalar ortaya çıktı" spotuna yer verilmiştir. Gazete bu haberde Ak Parti'nin seçimlerde yolsuzluk yaptığını vurgulamıştır.

3.2.6. Güneş gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Güneş, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 64, 2014 seçimlerinde ise, 55 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da en çok haberde Ak Parti'ye yer vermiştir. Gazete Ak Parti'ye 26, CHP'ye 19, MHP'ye 7, SP'yi ise 2 haberde işlemiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 29 haberde Ak Parti, 12 haberde CHP, 5 haberde MHP yer verirken bu dönem SP haber konusu yapılmamıştır.

Güneş, 2009 yerel seçimlerinde iktidar ve muhalefetin miting meydanlarında birbirlerine atıp tutmalarını sürekli gündemine taşıırken çoğunlukla Erdoğan'ın aleyhinde bir propaganda yürütmüştür. "Başbakan 'Kök'ledi!" (Güneş, 04 Mart 2009) başlıklı haberde Erdoğan için olumsuz bir söylem kullanan gazete, bir başka haberde, "Güldüren pankart" (Güneş, 08 Mart 2009) başlığını kullanmış ve haber metninde Erdoğan'ın bir mitinginde açılmış olan "Ebedi muhalefet, acıların çocuğu küçük Baykal: Ben hiç iktidar olmadım anne" yazılı pankartı eleştirmiştir. Yine başka bir haberde pankartlarla ilgilidir. "Padişah'tan sonra 2. Atatürk pankartı" (Güneş, 09 Mart 2009) başlığıyla verilen haberde "'Son padişah' afişinden sonra dün açılan '2. Atatürk' pankartı da polis tarafından indirildi" şeklindeki afişte yine gizliden Ak Parti'ye yönelik eleştiri vardır. "'Ananı da al git' gözaltısı" (Güneş, 09 Mart 2009) başlıklı haberde "İkinci bir 'Anamızı ağlattın' olayı yaşanmasın diye, Mersinli çiftçi Öncel, Erdoğan şehre gelmeden önce gözaltına alındı!" spotu kullanılarak bu durum eleştirilmiştir. Güneş, "Bu da sosyal belediye" (04 Mart 2009) başlıklı haberde "'Valiler, buzdolabını sosyal devlet gereği dağıtıyor' savunması, belediyelere seçim yasaklarını çiğnemek için yol oldu" spotuna ve "AKP'li belediyeye ait resim plakalı araç, gece yarısı kaçak bina yapar gibi mahalle aralarında erzak dağıtırken suçüstü yakalandı" fotoğraf

altı yazısına yer verilmiştir. Gazete kimi zaman Erdoğan ve Ak Parti aleyhindeki söylemini “One Minute ayağa düştü” ve “Sanki Cumhuriyeti Erdoğan kurdu” (Güneş, 04 Mart 2009) ifadeleriyle muhalefetin ağzından yansıtmıştır. Güneş seçimden sonraki gün “Türkiye ‘One Minute’ dedi” (30 Mart 2009) manşetiyle çıkmıştır. Gazete aynı haberin spotunda “AKP’nin olağanüstü kampanyası vatandaşa ekonomik sıkıntıyı unutturmadı. 14 ili kaybeden AKP’nin oyu 8 puan birden düştü” ifadelerine yer vererek seçimin Ak Parti için zafer değil bir uyarı niteliği taşıdığını vurgulamıştır.

Güneş, 2009 yerel seçimlerinin aksine 2014 yerel seçimlerinde Ak Parti’nin lehinde bir söylem geliştirmiştir. Erdoğan, paralel yapı olarak tanımladığı Fethullah Gülen ve cemaatini mitinglerinde sürekli olarak eleştirmiştir. Güneş, bu durumu sık sık birinci sayfasına taşımıştır: “Sen nasıl âlimsin?” (12 Mart 2014), “Paralel yapı tutuştu” (14 Mart 2014), “Yeni Ergenekon’un sonu geldi” (16 Mart 2014), “Pensilvanya tir tir titredi” (25 Mart 2014)... Güneş de Erdoğan’ın bu noktadaki söylemlerini sayfalarında her defasında yeniden üretmiştir. Gazete birçok haberinde CHP ve cemaat ortaklığına vurgu yapmıştır. “Casuslar kaydetti Kılıçdaroğlu izledi” (29 Mart 2014) başlığını kullanan gazete, “3 şaşkın ördek” (10 Mart 2014) başlığıyla manşetine taşıdığı bir başka haberin spotunda “Pensilvanya’nın hükümete darbe vaadi ile CHP ve MHP’yi kandırdığını söyleyen Başbakan ‘Tuzak bozulunca 3 kafadar 3 şaşkın ördeğe döndü’ dedi” ifadelerini kullanmıştır. “İstanbul’da gövde gösterisi” (Güneş, 24 Mart 2014) manşetini kullanan gazete “Türk siyaset tarihinin en büyük mitinglerinden biri dün Yenikapı’da gerçekleşti. Başbakan Erdoğan alandaki 2 milyon kişiye hitap etti” ifadelerine yer vermiştir. Burada İstanbulluların Erdoğan’ın yanında yer aldığı ve onu desteklediği yansıtılmaya çalışılmıştır. Ak Parti’nin İzmir mitingini “Ben feda-i can etmişim” (Güneş, 17 Mart 2014) başlığıyla manşetine taşıyan Güneş, söz konusu mitingle ilgili sonu olmayan kalabalığın olduğu vurgusunu yapmış ve fotoğrafın üzerinde onlara seslenen bir Erdoğan portresi kullanılmıştır. İzmir Ak Parti için önemli bir yerdir. Çünkü CHP’nin kalesi kabul edilmektedir. Gazete bu fotoğrafı kullanarak İzmirlilerin Erdoğan’ı desteklediklerini yansıtmaya çalışmıştır. 18 Mart sayısında gazete yine aynı şekilde Aydın mitinginden çekilmiş bir fotoğrafta kalabalık kitleler ve millete sırtını dayamış olan bir Erdoğan fotoğrafı kullanmıştır. Burada ki başlığı; “Menderes’e de böyle saldırdılar” (Güneş, 18 Mart 2014), spotu ise, “Başbakan Erdoğan: Dün ona diktatör diyorlardı bugün bana” olmuştur. 19 Mart tarihli sayıda gazete yine aynı şekilde sırtını millete dayamış bir Erdoğan fotoğrafı kullanmıştır. Güneş, benzer fotoğrafları Edirne (20 Mart 2014), Bursa (21 Mart 2014), Rize (22 Mart 2014), Ankara (23 Mart 2014), İstanbul ve Kocaeli (24 Mart 2014), Trabzon (25 Mart

2014), Samsun (26 Mart 2014), Zonguldak (27 Mart 2014) ve Diyarbakır (28 Mart 2014) mitingleri sonrasında da kullanmıştır.

Güneş, Erdoğan'ın "Millet yumruğu sandıkta vuracak" (05 Mart 2014) ifadelerini başlığına taşıırken seçim günü, "Millete kumpasa cevap vermenin günü geldi" (30 Mart 2014) üst başlığını, "Son gülen halk olacak" başlığını ve "Türk siyaseti hiç yaşamadığı kadar gergin bir atmosferi geride bıraktı. Şantajlı, beddualı süreç bitti, sandık günü geldi. Son söz 52 milyonda" spotunu kullanmıştır. Gazete burada dolaylı yoldan Ak Parti'ye oy verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca 'beddualı süreç bitti' vurgusuyla da uzun süre medyada yer alan Gülen'in iktidarla ilgili beddualarına göndermede bulunmuştur. Bu durumu gazetenin seçimden sonraki günün manşetinde görmek mümkündür. Gazete seçimin ertesi günü ise, "Seçmen sandığa koştu. Mili irade 'Paralel ittifaka ders verdi'" (Güneş, 31 Mart 2014) üst başlığını, "Montajsız zafer" başlığını ve "Halk şantajı da, bedduayı da elinin tersiyle itti, idaresine sahip çıktı. Ak Parti, yerelden genele dönen seçimlerden yüzde 47'lik oy oranıyla birinci parti çıktı" spotunu kullanmıştır. Burada gazete, açıkça Ak Parti'yi desteklemiştir.

3.2.7. Hürriyet gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Hürriyet, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 48, 2014 seçimlerinde ise, 78 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da en çok haberi diğerleri (17 haber) kategorisinde kullanmış olup Ak Parti'ye 13, CHP'ye 10, MHP'ye ise, 6 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 22 haberde Ak Parti, 24 haberde CHP, 23 haberde ise MHP yer almıştır.

Hürriyet, genel anlamda 2009 yerel seçimleriyle ilgili haberleri birinci sayfadan kısa haberler şeklinde işlemiştir. Genellikle sadece üç partiyi (Ak Parti, CHP, MHP) birinci sayfasına taşımış olmakla birlikte gazete, Ak Parti'nin aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. "Manisa klonları" (Hürriyet, 09 Mart 2009) başlığıyla verdiği haberin spotunda "AKP'nin Manisa mitinginde kalabalığı fazla göstermek için fotoğraf üzerinde photoshopla insanları klonlayarak çoğalttığı ortaya çıktı" ifadelerine yer verilmiştir. Seçimden sonraki gün "Sandıktan uyarı" (Hürriyet, 30 Mart 2009) başlığını kullanan Hürriyet, haberin spotunda "Seçmen sandıkta mesajını verdi. AKP, 2004 yerel seçimlerine göre yüzde 3, 2007 genel seçimlerine göre ise yüzde 8 puan kaybına uğradı" ifadelerini kullanmıştır. Aynı sayfada yer alan başka bir haberde ise, Erdoğan'ın oy kaybı değerlendirmesini; "Bu sonuçtan ders alacağız" ifadeleriyle vermiştir.

Hürriyet, 2014 yerel seçimleriyle ilgili vermiş olduğu haberlerin çoğunu 2009'da olduğu gibi küçük haber şeklinde ve üç partiyi (Ak Parti, MHP, CHP) yer vermiştir. "Son hafta" (Hürriyet, 23 Mart 2014) başlığıyla verdiği haberin

fotoğrafında iki fotoğraf kullanmıştır. Her iki fotoğrafta da kalabalık kitleler ve sırtını bu kitlelere dayamış olan parti liderleri vardır. İlk etapta ikinci fotoğrafa göre daha büyük verilen fotoğraf CHP lideri Kılıçdaroğlu'nun İzmir mitingine aittir. Bu fotoğrafın spotunda ise, "Kılıçdaroğlu, kalabalık yüzünden Gündoğdu'daki miting alanına uzun bir süre gidemedi" ifadeleri yer almıştır. Daha küçük boyutta verilen ikinci fotoğraf ise Ak Parti lideri Erdoğan'a aittir. Ak Parti mitinglerinden dikkat çeken ikinci bir fotoğraf ise İstanbul mitingiyle ilgilidir. "İstanbul'da dev miting" (Hürriyet, 24 Mart 2014) ifadeleriyle yansıtılan fotoğrafta yoğun bir kalabalık dikkat çekmektedir. Seçimden sonra "Sandık kararı" (Hürriyet, 31 Mart 2014) manşetini atan Hürriyet, Erdoğan'ın zaferden sonra yapmış olduğu 'balkon konuşmasından' çekilmiş bir fotoğrafın üzerine kırmızı renklerde "kaset siyaseti kaybetti" ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere gazete 2009 yılının aksine 2014 yerel seçimlerinde Ak Parti'nin yanında yer almıştır.

3.2.8. Milli Gazetenin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Milli Gazete, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 81, 2014 seçimlerinde ise, 39 haber kullanmıştır. Gazete hem 2009'da hem de 2014 seçimlerinde birinci sayfasına en çok SP'yi taşımıştır. SP'ye 2009 yılında, 70 haberinde, 2014'te ise, 32 haberde yer vermiştir.

Milli Gazete, 2009 yerel seçimlerinde hemen hemen tüm haberlerde SP'nin söylemlerini yeniden üretmiştir. Bu durumu; "Saadet meydanlara iniyor" (01 Mart 2009), "Şimdi Saadet zamanı", "Kocaeli, Saadet Partisi'ni kucakladı Bismillah" (02 Mart 2009), "Fark var Saadet var", "Danışıklı dövüş değil Milli Görüş: Samsun'da Saadet farkı" (07 Mart 2009), "Millet Saadet istiyor" (08 Mart 2009), "Müjdeler olsun Saadet geliyor" (11 Mart 2009), "Saadet güneşi Doğu'dan yükseliyor" (15 Mart 2009) örneklerinde görülebilmektedir. Haberlerinde SP'yi destekleyen bir söylem geliştiren Milli Gazete, fotoğraflarda da aynı tavır içerisinde olmuştur. Milli Gazete, genel anlamda Saadet Partisi mitingleriyle ilgili kalabalık fotoğraflara (07-09-10-11-14-15-18-19 Mart 2009) yer vermiştir.

Milli Gazete, 2009 yerel seçimlerinde olduğu gibi 2014 seçimlerinde de SP'nin söylemini desteklemiştir ve birinci sayfasında taşımıştır. Milli Gazete, "Türkiye kilitlendi anahtar saadet" (02 Mart 2014), "Türkiye'nin nefesi kesildi: Çare Saadet" (14 Mart 2014), "Oyları bölmeden Saadet'te birleşin" (16 Mart 2014) başlıklarında olduğu gibi çarenin yolunu SP'de göstermiştir. Milli Gazete, 2014 seçimlerinde de Saadet Partisi mitinglerini fotoğraflarda kalabalık gösterme yolunu izlemiştir (09-10-15-16-22-23-24-25-27 Mart 2014). İşte meydan işte heyecan" (Milli Gazete, 24 Mart 2014) başlığının altına kalabalıkların olduğu bir

fotoğrafi kullanan gazete, fotoğrafta ayrıca SP lideri Mustafa Kamalak'a da yer vermiştir.

3.2.9. Milliyet gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Milliyet, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 39, 2014 seçimlerinde ise, 93 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da Ak Parti'ye 14, CHP'ye 5, MHP'ye ise, 1 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 32 haberde Ak Parti, 27 haberde CHP, 26 haberde ise MHP yer almıştır.

Milliyet, 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti'nin aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. "Erdoğan konuşuyor" (Milliyet, 12 Mart 2009) başlıklı haberin spotunda "Başbakan'a göre 'Kimse zor durumda değil'" ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadelerde 'inanmama, güvenmeme' gibi bir durum söz konusudur. "Başbakan'ı üç yıl önce kızdıran çiftçiye: 'Ananı da al git' gözaltısı" (Milliyet, 09 Mart 2009) ve bir başka haberde "AKP mitinginde 'photoshop' kalabalığı" (Milliyet, 09 Mart 2009) başlığı kullanılmış ve konuyla ilgili fotoğraf işaretlenerek gösterilmiştir. Başbakan Erdoğan'ın daha önceki seçimlerde bir çiftçiye söylemiş olduğu 'Ananı da al git' şeklindeki ifadeleri olumsuz karşılanarak çok gündemde kalmış ve 2009 seçimlerinde de eleştirilmiştir. "Devlet AKP'ye çalışıyor" (Milliyet, 08 Mart 2009) başlığıyla verdiği haberin devamında "AKP'nin Adana mitinginin hazırlık çalışmaları resmi dairelerde yapılıp, tören alanı resmi araçlar kullanılarak süslendi" ifadeleri kullanılarak bu durum eleştirilmiştir. Milliyet, seçimin ertesi günü "Seçmenin manşeti" (Milliyet, 30 Mart 2009) sürmanşetiyle seçim sonuçlarını duyurmuş ve "Bugüne kadar girdiği her seçimden oyunu artırarak çıkan iktidar partisi AKP, 1.5 yıl önce yüzde 47'ye yükseldiği sandıkta yüzde 40'ın altına indi" spotunu kullanmış ve Ak Parti'nin bir düşüş yaşadığını vurgulamıştır.

Milliyet, Adalet ve Kalkınma Partisi için 2009 yılında 'AKP' ifadesini kullanırken 2014 seçimlerinde 'Ak Parti' (06-20 Mart 2014) ifadesini kullanmıştır. Bu durum Milliyet gazetesinin 2014 seçimlerinde Ak Parti'nin yanında yer aldığını göstermektedir. Milliyet, bir ay boyunca genellikle Ak Parti, MHP ve CHP liderlerinin portre fotoğraflarına yer vermiştir. Kılıçdaroğlu'nun İzmir mitingi ve Erdoğan'ın Hatay mitingi (Milliyet, 23 Mart 2014) ile Erdoğan'ın İstanbul mitingindeki (Milliyet, 24 Mart 2014) fotoğraflarda kalabalık halk kitleleri ve liderlerin fotoğraflarına yer verilmiştir. Seçim sonuçlarını, "Kendi rekorunu kırdı" (Milliyet, 31 Mart 2014) sürmanşetiyle duyuran Milliyet, "Ak Parti'yle sandıkta 8'inci zaferini elde eden Başbakan Erdoğan, yerel seçimlerdeki en yüksek oy oranına da ulaştı" spotunu kullanmıştır. Gazete burada nesnel ifadelerin altında Ak Parti'nin zaferine vurgu yapmıştır.

3.2.10. Sabah gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Sabah, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 29, 2014 seçimlerinde ise, 32 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da Ak Parti'ye 13, CHP'ye 7 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 27 haberde Ak Parti, 1 haberde ise, CHP yer almıştır.

Sabah, 2009 yılı yerel seçimlerinde Ak Parti'nin yanında bir politika izleyerek Ak Parti için bir söylem geliştirmiştir. Sabah, "Baykal kriteri kafa karıştırdı" (Sabah, 11 Mart 2009) başlıklı haberde "CHP liderinin, yerel seçimde Ak Parti'ye 'yüzde 52' başarı eşiği koymasına partililerden bile itiraz geldi" spotuna yer vermiştir. Gazete 'partililerden bile' ifadelerine yer vererek Ak Parti'yi destekleyen yönde bir söylem geliştirmiştir. "Sırtını millete dayanmış olan bir Erdoğan" (Sabah, 16-17-22-23 Mart 2009) söylemi üreten Sabah, fotoğraflara sıklıkla yer vererek Ak Parti ve Erdoğan'ın söylemlerini her defasında yeniden üretmiştir.

2014 seçimlerinde Sabah gazetesi Ak Parti'nin tarafgirliğini açıktan açığa yaparak hem haberlerinde hem de fotoğraflarında Ak Parti'nin söylemini her defasında yeni baştan üretmiştir. Erdoğan, 2014 seçimleri mitinglerinde muhalefetten çok paralel yapı olarak nitelendirdiği cemaati eleştirmiştir. Sabah, Başbakan Erdoğan'ın "Bunlar intikam timi" (07 Mart 2014), "Pensilvanya fitnecisi" (09 Mart 2014), "İkna evlerinde zulüm yapıyorlar" (12 Mart 2014), "Şimdi de sokağı karıştırıyorlar" (14 Mart 2014), "Pensilvanya'nın gözyaşları sahte" (15 Mart 2014), "Din içinde paralel din kurdular" (21 Mart 2014), "Pensilvanya'nın fitnessine izin yok" (22 Mart 2014), "Bu darbe girişimi Türkiye'ye yönelik" (02 Mart 2014) şeklindeki ifadelerini kendi söylemleriymiş gibi manşetlerine ve başlıklarına taşıyarak paralel yapıyı eleştirmiştir. Gazete, "O ablalar kapı çalmaya başladı" (Sabah, 04 Mart 2014) başlıklı haberde "Paralel yapıya bağlı ablalar 'Seçime kadar en az 100 kişiyi Ak Parti'ye oy vermekten vazgeçirene ödül' vaadiyle sahaya sürüldü" ve "Montaj kasetlerle, operasyonlarla umduğunu bulamayan paralel yapı bu kez de 'ablaları' devreye sokarak ev ev kampanyaya girişti" ifadelerin yer vermiştir.

Gazete, Erdoğan mitinglerinde onu dinlemeye gelen kalabalıkların fotoğraflarına bir ay boyunca her gün yer vermiştir. Bu fotoğraflardan en dikkat çeken İzmir mitingi fotoğrafıdır. "İzmir yine küllerinden doğuyor" (Sabah, 17 Mart 2014) ifadelerine yer veren gazete, fotoğrafta elini yüreğine götürmüş olan güler yüzlü bir Erdoğan ve uçsuz bucaksız İzmirli gözükmektedir. Bir diğer dikkat çeken fotoğraf ise, "İşte İstanbul" (Sabah, 24 Mart 2014) başlığıyla ve "İstanbul, Pensilvanya'ya cumhuriyet tarihinin en büyük mitingiyle mesaj gönderdi" ifadeleriyle kullandığı fotoğraftır. Fotoğraf birinci sayfanın manşetinde

ve sayfanın yarısını kapsayacak şekilde verilmiştir. Fotoğrafta stadyumu anımsatan bir görüntüyü doldurmuş kalabalıklar ve sırtını onlara dayamış gülümseyen bir Erdoğan portresi yer almaktadır. Fotoğrafın üstünde kullanılan “2 milyonu aşkın insan denizi” ifadeleri de kalabalığın çokluğuna dikkat çekmektedir. Gazete seçimin ardından “Seçmenden kirli ittifaka şamar: Erdoğan’a güvenoyu” (Sabah, 31 Mart 2014) başlığını manşetine taşımıştır. Haberin spotunda ise, “Paralel yapının tüm kumpaslarına rağmen Ak Parti’nin oyu 8 puan artışla yüzde 47’ye yükseldi. Erdoğan 8’inci seçimden de zaferle çıktı” ifadeleri kullanmıştır. Erdoğan’ın balkon konuşmasından alınmış bir fotoğrafın kullanılırken fotoğrafın üstüne “Montaj ve iftira siyaseti kaybetti” notu düşülerek Erdoğan’a iftira atıldığı iması yapılmıştır.

3.2.11. Star gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Star, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 34, 2014 seçimlerinde ise, 37 haber kullanmıştır. Gazete 2009’da Ak Parti’ye 23, CHP’ye ise, 5 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 32 haberde Ak Parti, 3 haberde CHP yer almıştır.

Star, 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti ve Erdoğan’ı destekleyen söylemlere yer vermiştir. “Millet ‘bidon kafa’ diyene ders verecek” (Star, 10 Mart 2009) ifadelerinde bu durumu görmek mümkündür. Star, Ak Parti’ye olan desteğini sadece haber metinlerinde değil aynı zamanda seçimlerle ilgili kullandığı fotoğraflarda göstermiştir. Ak Parti mitingleri bir aylık fotoğraflarda kalabalık ve sırtını millete dayamış olan bir Erdoğan portresiyle birlikte verilmiştir. Star, görselliği desteklemek amacıyla, “Kayseri sel oldu meydana aktı” (02 Mart 2009), “Hatay ve Adana mitinglerinin önceki seçimlere oranla daha kalabalık ve coşkulu olması dikkat çekti” (08 Mart 2009), “Mersin ayakta” (09 Mart 2009), “Malatya ve Elbistan’da insan seli” (11 Mart 2009), “İzmirli meydana sığmadı denize taşı” (16 Mart 2009), “Başbakan Erdoğan, Karaman ve Konya’da coşkuyla karşılandı” (21 Mart 2009), “Erdoğan Çankırı ve Yozgat’ta büyük coşkuyla karşılandı” (26 Mart 2009) şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Gazetenin kullanmış olduğu fotoğraflar arasında en dikkat çeken fotoğraflardan biri Ankara Sincan mitinginde çekilmiş olan fotoğraftır. Haberin başlığı “Sincan’da halk yürüdü” (Star, 22 Mart 2009) şeklinde verilmiştir. Fotoğrafta iki elini havaya kaldırmış olan mutlu bir Erdoğan ve sırtını dayadığı kalabalıklar bulunmaktadır. Bir diğer dikkat çeken fotoğraf ise, “Meydan konuştu” (Star, 23 Mart 2009) başlığıyla manşete taşınan Ak Parti’nin İstanbul mitingidir. Bu fotoğrafta da Erdoğan iki eliyle halkı selamlıyor ve sırtını millete dayamıştır. Erdoğan’ın bu fotoğrafta da yüzü tebessüm etmektedir. Haberin spotunda yer alan “İstanbul dün Başbakan

Erdoğan'ı dinlemek için Kazlıçeşme'ye akın etti" ifadelerine yer verilmiştir. Star, Ak Parti ve Erdoğan'ın 2009 seçimindeki zaferini "Güven tazeledi" (Star, 30 Mart 2009) ifadeleriyle hem sürmanşetine hem de manşetine taşıyarak vermiştir. Gazetenin o günkü sayısında manşetten çok dikkat çeken ise, sayfanın hemen hemen bütününe kaplayan elini yüreğine götürmüş bir Erdoğan fotoğrafıyla kaplamasıdır. Fotoğraf millete şükran besleyen, teşekkür eden mutlu bir Erdoğan'ı yansıtmaktadır.

Star, 2014 yerel seçimlerinde çok açık bir şekilde Ak Parti ve Erdoğan'ın yanında yer almış ve onun söylemini geliştirmiştir. Gazete Erdoğan'ın yaptığı gibi haberlerinde çoğunlukla Gülen Cemaatini ve cemaat üzerinden muhalefeti eleştirmiştir. Bu durumu; "Zalimler için yaşasın Cehennem" (Star, 04 Mart 2014), "Bu casuslar kimin adına çalışıyor" (Star, 05 Mart 2014), "Rize Kılıçdaroğlu'na Tayyip dersi verdi" (Star, 06 Mart 2014) gibi başlıklarda yansıtmıştır. Haberlerinde açık bir şekilde Ak Parti'yi destekleyen gazete, bir ay boyunca her gün kullandığı fotoğraflarda da desteğini sürdürmüştür. Fotoğraflarda ağırlıklı olarak kalabalık kitleleri ve desteğini onlardan alan, sırtını onlara dayamış, onlara şükran duyan bir Erdoğan profili sunmuştur. Star, fotoğraflardaki kalabalığa vurgu yapmak için, "Kumpas büyüdükçe mitingler de büyüyor" (02 Mart 2014), "...İsparta'dan on binlere seslendi" (03 Mart 2014), "Adıyaman ve Kırıkkale meydanlara sığmadı" (05 Mart 2014), "Başbakan Erdoğan Ağrı ve Muş'ta on binlere seslendi" (11 Mart 2014), "Adana'da insan seli" (16 Mart 2014), "Başbakan Erdoğan Kordon Meydanı'nda yüz binlere hitap etti" (17 Mart 2014), "Ankara ve Hatay'da yüz binler meydanlara sığmadı" (23 Mart 2014) şeklinde kimi zaman yazılı göstergeler de geliştirmiştir.

Gazetenin Ak Parti'nin İstanbul mitinginde kullandığı fotoğraf oldukça devasa boyuttadır. Sayfanın yarısından çoğunu buna ayıran Star, oradaki kalabalığı da göstermek istemiştir. Fotoğrafın üstünde kullandığı "Mekke'nin, Medine'nin, Kudüs'ün, Üsküp'ün, Saraybosna'nın kardeşi İstanbul, paralel darbecilere, barış karşıtlarına, şantajcılara, 2 milyonu aşkın kişinin büyük bir coşkuyla katıldığı dev mitingle cevap verdi" (Star, 24 Mart 2014) şeklindeki yazılı söylem ise oldukça manidardır. Yine aynı fotoğrafın üzerinde kırmızı bir zemin üstünde "Tarihi miting tarihi rekor" başlığıyla verdiği "Erdoğan'ın Yenikapı mitingi, Türkiye'nin bütün miting rekorlarını kırdı. 2 milyon kişilik Yenikapı Meydanı'na sığmadı. On binlerce kişi Başbakan'ı çevredeki yollardan izledi. Çok sayıda İstanbullu da, deniz araçlarıyla Yenikapı açıklarından mitinge eşlik etti" şeklindeki ifadeler de oldukça anlamlıdır. Ertesi günün manşeti ise, "Türk siyasi tarihinin en kalabalık mitingi medyanın kimyasını bozdu" üst başlığı ve "Yenikapı travması" (Star, 25 Mart 2014) başlığıyla çıkmıştır. Haber de bir önceki

günün fotoğrafı tekrar kullanılmış olup spotunda ise, “Başbakan Erdoğan’ın Yenikapı’daki Milli İrade Mitingi’nde 2 milyonu aşkın coşkulu bir kalabalığa hitap etmesi muhalefet partileri ve paralel çetede travmaya neden oldu” ifadeleri yer almıştır.

Star, seçim günü “Darbeye, kumpasa karşı sandığa” (Star, 30 Mart 2014) manşetini atmış ve manşetin spotunda ise, “Türkiye, tarihinin en kritik seçimini yaparak paralel örgütün darbe, tuzak ve ihanet girişimine sandıkta cevap verecek” ifadelerine yer vermiştir. Seçimin ertesi günü ise, Star gazetesinin birinci sayfası tam anlamıyla Ak Parti’nin taraftarlığını yapmıştır. Gazete, “Millet darbeyi sandığa gömdü” (Star, 31 Mart 2014) başlığını ve “Milli irade tuzaklara, ihanet operasyonlarına ‘dur’ dedi. Ak Parti ve lideri Tayyip Erdoğan sekizinci seçimden de zaferle çıkarak siyaset tarihine geçti” ifadelerini kullanmıştır. Gazete, logonun her iki tarafında kırmızı bir zemin üzerinde “Paraleli kumpası ezdi geçti” ve “21’i büyük 53 il ‘istikrara devam’ dedi” ifadeleri yer almıştır. Gazete böylelikle ‘istikrarın’ rotasını Ak Parti’ye yönelik çizmiştir. 31 Mart sayısında Star, seçime tam sayfa ayırmıştır. Ancak bu sayfada daha da anlamlı olan Başbakan Erdoğan’ın boydan fotoğrafına yer vermiş olmasıdır. Erdoğan fotoğrafta şükranlarını belirtmek amacıyla elini göğsüne götürmüştür. Bu şükran en yüksek oyu alması nedeniyle tüm halka yöneliktir. Diğer göze çarpan durum ise, Erdoğan’ın kendinden emin ve başı dik bir şekilde durmasıdır. Erdoğan’ın kafasının logonun hemen üstüne konulmuş olması ve ‘Millet’ sözünün Erdoğan’ın koltuk altına girmiş olması Erdoğan’ın her an sayfadan çıkıyormuş gibi bir ima söz konusudur. ‘Millet’ sözünün koltukaltında yer alıyor olması Erdoğan’ın milletin koruyucu şemsiyesi olduğunu yansıtmaktadır.

3.2.12. Taraf gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Taraf, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 23, 2014 seçimlerinde ise, 62 haber kullanmıştır. Gazete 2009’da Ak Parti’ye 6, CHP’ye ise, 8 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 19 haberde Ak Parti, 19 haberde CHP, 8 haberde MHP ve 6 haberde ise BDP yer almıştır.

Taraf gazetesi, 2009 seçimlerinde Ak Parti’nin aleyhinde bir söylem geliştirmiş, CHP’yi eleştirmiştir. “Haydi, eller havaya Batman” (Taraf, 01 Mart 2009) başlığıyla verdiği haberin fotoğraf üstü yazısında “Başbakan Erdoğan Batman’da mitinge katılanlara seçim sloganlarını tekrarlatırken orkestra şefi gibiydi” ifadelerine yer verilmiş ve bu durum fotoğrafta da gösterilmiştir. Gazete aynı gün başka bir haberde ise, CHP lideri Baykal’ın “Adam olamadın Erdoğan” ifadelerini başlığına taşımıştır. “Aleviler CHP’den hızla kopuyor” (Taraf, 23 Mart 2009) başlığıyla Alevi kesimin CHP’nin politikalarına yönelik tepkilerini

manşetine taşımıştır. Seçimin ertesi günü ise, “Seçmen AKP’ye ‘one minute’ dedi” (Taraf, 30 Mart 2009) ifadelerini sürmanşete taşıyan gazete, sayfanın eteklerinde kullandığı bir başka haberde ise, “Güneydoğu’dan ‘Edi Bese’(yeter artık) mesajı” başlığıyla “AKP, Erdoğan’ın ‘ya sev ya terk et’ açıklamalarının yarattığı düşüşü TRT Şeş açılımıyla durduramadı” ifadelerini kullanmıştır. Gazete böylelikle 2009 seçimleri sonuçlarını Ak Parti için bir zafer değil bir ikaz şeklinde değerlendirmiştir.

Taraf, 2014 yerel seçimlerinde de “(Erdoğan) Haşhaşi’den sonra ‘sapık’” (04 Mart 2014), “Terör örgütünden farkları yok” (23 Mart 2014) başlıklarında olduğu gibi iktidar partisini eleştirmiştir. “Erdoğan dün Aydın’da miting yaparken protesto eden gruba polis sert müdahalede bulundu” (Taraf, 18 Mart 2014) ifadelerinin yer aldığı haberde iki fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğrafların biri Erdoğan’ın ‘dört’ anlamına gelen ‘Rabia’ işaretiyle portre fotoğrafıdır. Diğer fotoğrafta ise, protesto eden gruba polisin sert müdahalesinin fotoğrafıdır. Burada ince bir mizahsal durum söz konusudur. Rabia işareti zulmün karşıtlığın sembolü kabul edilmiştir. Diğer tarafta ise, polisin sert müdahalesi yansıtılmaya çalışılmıştır. İfade ve uygulamanın zıtlığı yansıtılmaya çalışılmıştır. “Burunlarından fitil fitil getireceğiz” (Taraf, 05 Mart 2014) şeklindeki bir başka başlıkta Erdoğan’ın yapmış olduğu bir tehdit yansıtılmaya çalışılmıştır. Ancak haber metnine bakıldığında ise, “Hep birlikte ayakları dolandı, maskeleri düştü. 30 Mart bunlara hesap sorma zamanı. Burunlarından fitil fitil getireceğiz” ifadelerinde Erdoğan’ın meydan okuması söz konusudur. “HDP’ye saldırıları seyrediyor” (Taraf, 11 Mart 2014) başlıklı haberde ise, gittikleri yerlerde uğradıkları saldırılardan dolayı HDP’nin seçim güvenliğinin kalmadığı vurgusu yapılmıştır. Taraf, muhalefetin söylemlerini kendi söylemleriymiş gibi yansıtmıştır: “(Kılıçdaroğlu) Hepsini serbest bıraktılar milletin vicdanı sızlıyor” (02 Mart 2014), “(Kılıçdaroğlu) Suikast ayağına bir şeyler yapabilirler” (05 Mart 2014), “(Kılıçdaroğlu) Rabia yaptığında 4 bakanı anlayın” (05 Mart 2014), “(Demirtaş) Herkes seçime, Erdoğan savaşa gidiyor” (17 Mart 2014), “(Kılıçdaroğlu) Alo Fatih gitti, Alo Mustafa geldi” (19 Mart 2014), “(Bahçeli) Bu insan çıldırmuş ve zehirli” (23 Mart 2014), “(Bahçeli) Senin iktidarın komplo” (25 Mart 2014), “(Bahçeli) Erdoğan sen bittin” (26 Mart 2014). Taraf, seçim sonuçlarını, “Durmak yok gerilime devam” (31 Mart 2014) manşetiyle duyurmuştur. Haberin spotunda ise, “Erdoğan, her seçimdeki gibi yine balkon konuşması yaptı. Bu kez birleştirici mesajlar yerine, vatana ihanet suçlamaları eşliğinde operasyon sinyali verdi” ifadelerini kullanmıştır. Bu durum gazetenin sonuçtan hiç de memnun kalmadığını göstermektedir.

3.2.13. Türkiye gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Türkiye, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 75, 2014 seçimlerinde ise, 40 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da Ak Parti'ye 20, CHP'ye 16, MHP'ye, 15, DP'ye 7, SP'ye ise, 11 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 35 haberde Ak Parti, 2 haberde CHP yer almıştır.

Türkiye, 2009'da iktidar partisini sürekli manşetten ve sayfanın önemli bir kısmını kapsayacak şekilde verirken öbür partilerin haberlerine küçük bir alan ayırmıştır. Gazete, sürekli olarak iktidar partisinin ve Erdoğan'ın söylemlerini yeniden üretmiştir. "Millet iradesini rehin alamazlar" (Türkiye, 01 Mart 2009) başlığını kullandığı haberde "biz milletin hizmetkârıyız", "Erdoğan: Milletimiz kendisine tuzak kuranların oyununu her defasında bozmuştur, bozacaktır" gibi ifadelerle yer vermiştir. Erdoğan'ın söylemleri hep millet üzerine olmuştur. Türkiye gazetesi de hem haber içeriklerinde hem de fotoğraflarda bu durumu desteklemiştir: "Makamları millet verir" (02 Mart 2009), "Millet dur diyene kadar hizmete devam" (05 Mart 2009), "Milletimin avukatıyım" (10 Mart 2009), "Millet kazanacak" (23 Mart 2009). Türkiye, konuyla ilgili kullanmış olduğu fotoğraflarda meydanları dolduran kalabalıklara ve onlara seslenen Erdoğan profiline bir ay boyunca tüm sayılarında yer verirken bu durumu; "Batman meydanı doldu" (01 Mart 2009), "Kayseri'de insan seli" (02 Mart 2009), "Alanlar doldu" (12 Mart 2009), "Denizli'de sevgi seli" (18 Mart 2009), "Erdoğan İstanbul'da yüz binlere seslendi" (23 Mart 2009) şeklindeki yazılı göstergelerle de desteklemiştir. Türkiye seçim sonrasında Ak Parti'nin zaferini "Rakiplerine fark attı: 81 ilin 45'ini Ak Parti aldı" ifadeleriyle duyurmuştur. Bir ay boyunca Ak Parti mitinglerini manşetten veren gazetenin seçim sonrasında farklı bir konuyu manşetine taşıması ise oldukça anlamlı bulunmuştur.

Türkiye, iktidar partisinin söylemlerini 2014'te de her seferinde yeniden üretmiştir. Gazetenin bir ay boyunca hemen hemen her gün iktidar partisi mitinglerini manşetine taşıdığı ve Erdoğan'ı destekleyen kalabalık fotoğraflara yer verdiği görülmüştür. "Montajsız fotoğraf" (Türkiye, 01 Mart 2014) başlığını manşete taşıyan gazete, fotoğrafta sırtını millete dayamış olan bir Erdoğan fotoğrafı ve ucu bucağı belli olmayan kalabalıkların fotoğrafı dikkat çekmektedir. Haberde ise, "Siyasette yükselen tansiyon, meydanlara da yansıdı. Başbakan Erdoğan'ı dün Balıkesir'de bu *mağşeri kalabalık* karşıladı" ve "Gezi, 17 Aralık darbe girişimi ve montajlı şantaj kasetleri... Meydanların dili hepsinin cevabı gibi" ifadelerine yer verilmiştir. Yine aynı haberde "7'den 70'e on binlerce Balıkesirli, 'paralel yapı'nın ve iş birlikçilerinin asimetrik saldırısına maruz kalan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a sahip çıktı. Meydanı hıncahınç dolduran vatandaşlar hep bir ağızdan attıkları sloganlarla 'Erdoğan'a beraber yürümeye

devam edecekleri' mesajını verdi" ifadeleri yer almıştır. Millet'in Erdoğan'a sahip çıktığı mesajı birçok haberde verilmeye çalışılmıştır. "Denizli ve Kırklareli mitinglerinde meydanlar yine doldu taşı. Vatandaşlar Başbakan'a sahip çıktı" (Türkiye, 02 Mart 2014), "İzmir dün tarihi bir gün yaşadı. Gündoğdu Meydan'ında Başbakan'ı bağrına basan yüz binler 'Değişim vakti geldi' mesajını verdi" (Türkiye, 17 Mart 2014) şeklindeki ifadeler görsel söylemleri destekler niteliktedir.

Gazete Ak Parti'nin İstanbul mitinginin ertesi günü "Tehdide, kumpasa, şantaja, montaja... Millet meydan okudu" (Türkiye, 24 Mart 2014) başlığıyla mitinge tam bir sayfa ayırmıştır. Sayfanın en önemli özelliği ise, yazıdan çok kullandığı fotoğraftır. Fotoğrafta bir stadyum şeklinde huncahunç dolmuş insan kalabalıkları ve sırtını onlara dönmüş ve onları selamlayan bir Erdoğan portresinden oluşmaktadır. Haberin spotunda ise, "Vatandaşın sessiz bekleyişi, sandıktan önce İstanbul'da patladı. 17 Aralık komplosundan bu yana kurulan tezgâhlara Yenikapı'dan 2 milyon kişi cevap verdi" ifadelerine yer vermiştir. "Elinizde ne varsa dökün" (10 Mart 2014), "Erdoğan'dan 'tek adam' cevabı: 'Diktatörsem sandıkta devirin'" (09 Mart 2014), "Seçimde kaybeden gitsin" (06 Mart 2014) gibi ifadeler kullanan Türkiye, Erdoğan'ın korkacak hiçbir şeyinin olmadığı ve dürüst bir siyasetçi olduğu imasını yansıtmaya çalışmıştır. Türkiye'nin "Kılıçdaroğlu: Bir mitingde iki gaf birden" (05 Mart 2014) ve "CHP 'tape' taklak" (31 Mart 2014) şeklindeki iki haber dışında muhalefetin haberlerine yer vermediği dikkat çekmiştir. Buradaki her iki haberde ise, olumsuzlayıcı bir söylem geliştirmiştir. Gazetenin seçimden sonra "Ak Parti % 46" ve "Manşeti millet attı" ifadeleriyle sonuçları duyurduğu ve seçimle ilgili verdiği haberlerden sadece birinin muhalefetle ilgili olduğu diğerlerinin hepsinde Ak Parti'nin tarafgirliğini yaptığı bulgulanmıştır. Bu durum gazetenin Ak Parti'ye olan yanlı tavrını göstermektedir.

3.2.14. Vatan gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Vatan, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 74, 2014 seçimlerinde ise, 81 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da Ak Parti'ye 27, CHP'ye 22, MHP'ye ise, 7 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 28 haberde Ak Parti, 24 haberde CHP, 21 haberde ise MHP yer almıştır.

Vatan, 2009 yerel seçimlerinde, "AKP kalesinde gövde gösterisi" (02 Mart 2009), "Tunceli Valiliği'nde AKP afişleri" (04 Mart 2009), "Beyaz eşyada sıra Diyarbakır'da"/, "Miting öncesi para yardımı" (16 Mart 2009) ifadelerinde görüldüğü gibi Ak Parti aleyhinde bir söylem üretmiştir. "Yeni hedefi patronlar" (Vatan, 12 Mart 2009) başlıklı haberde "Eleştiren yandı" alt başlığına ve

“Başbakan’ın öfkesinden iş adamları da nasibini aldı. Erdoğan, sanayinin çarkları yavaş yavaş dururken, işverenlerden gelen ‘önlem alınmakta geç kalındı’ açıklamalarına sert tepki gösterdi” ifadelerine yer vermiştir. Bir başka haberde ise, “Erdoğan’dan patronlara Gözdağı: ‘İşçi çıkararak bedelini ödeyecek’” (Vatan, 20 Mart 2009) ifadelerine yer verilmiştir. Burada da Erdoğan’ı kıran, döken, zorlamayla bir şeyleri yapmaya çalışan bir kişilik olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. “(Baykal) Çok oy AKP’yi şımarttı” (Vatan, 23 Mart 2009) başlıklı haberin spotunda “Erdoğan ve Baykal dün İstanbul’da meydanlara çıktı. Her iki liderin topladığı kalabalıkta, AKP tartışmasız üstünlük sağladı” ifadeleri kullanıldı. Gazete seçim sonuçlarını, “Sandıktan AKP’ye uyarı çıktı” ve “AKP’de oy kaybı 1 milyona yakın” (Vatan, 31 Mart 2009) ifadeleriyle yansıtmıştır. Vatan, 2014 döneminde MHP, CHP ve Ak Parti’nin karşılıklı atışmalarına sayfalarında eşit olarak yer vermiştir. Erdoğan daha çoğunlukla paralel yapıya ve muhalefet işbirliğine yüklenmiştir. Muhalefet ise daha çoğunlukla Erdoğan’ı suçlayıcı bir tavır sergilemiştir. Burada haberlerin nesnel olduğu söylenebilmektedir.

Gazetenin en dikkat çeken fotoğraflarından biri Ak Parti’nin İzmir mitinginde çekilmiş olan fotoğraftır. Bu fotoğrafta uçsuz bucaksız halk kitleleri ve onlara sırtını dayamış olan ve aynı zamanda ‘rabia’ işareti yapan bir Erdoğan fotoğrafı yer almaktadır. Fotoğrafın üzerinde kullanılan “Erdoğan, İzmir mitingine 180 bin kişinin geldiğini açıkladı” (Vatan, 17 Mart 2014) şeklindeki ifadelerde gazetenin mitinge katılan kişi sayısını Erdoğan’ın ağzından vermesi bu sayıya çokta inanmadığının işaretidir. Kılıçdaroğlu’nun İzmir mitinginde kullandığı fotoğrafta da deniz kenarında uçsuz bucaksız bir kalabalık ve onlara sırtını dayamış olan bir Kılıçdaroğlu fotoğrafı vardır. Fotoğraf altı yazısında ise, “Kılıçdaroğlu, Gündoğdu Meydanı’nda yüz binlerce kişiye seslendi” (Vatan, 23 Mart 2014) ifadelerini kullanarak katılımın çokluğuna vurgu yapmıştır. Gazete, Erdoğan’ın İstanbul mitingini ise, “Yeni rekor” (Vatan, 24 Mart 2014) başlığını ve “673 bin metrekarelik Yenikapı Meydanı, Ak Parti’nin İstanbul mitinginde hınca hınç doldu, tüm zamanların rekoru kırıldı” spotu kullanılmıştır. Manşete taşınan haberin fotoğrafında ise, bir stadyumu andıran bir görüntünün içini doldurmuş hınca hınç kalabalık ve onları selamlayan bir Erdoğan fotoğrafı kullanılmıştır. Fotoğraf altı yazısında ise, “Cep telefonlarını jammerla kesen polise göre alanda, 1,5 milyondan fazla insan vardır” ifadelerine yer verilmiş ve rakama şüpheyle yaklaştığını ima etmiştir. Vatan, seçimden sonra “Güvenoyu” (31 Mart 2014) sürmanşetiyle çıkmıştır. Sürmanşetin spotunda ise, “Güven oylamasına dönüşen yerel seçimden Erdoğan zaferle çıktı...” ifadeleri kullanılmış ve Erdoğan’ın balkon konuşmasında ailesiyle el ele çekilmiş fotoğrafına yer vermiştir.

3.2.15. Yeni Asya gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Yeni Asya, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 24, 2014 seçimlerinde ise, 20 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da en çok haberi diğerleri (13 haber) kategorisinde kullanmış olup Ak Parti'ye 2, DP'ye ise, 9 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 3 haberde Ak Parti, 5 haberde ise DP yer almıştır.

Yeni Asya, 2009 seçimlerinde daha çok DP'yle ilgili haberlere yer vermiştir. Bazı haberlerinde hükümetin söylemlerini, "AKP'li olmayanları Akdeniz'e süpürecek" (Yeni Asya, 16 Mart 2009) şeklinde eleştirmiştir. DP'nin lehine bir söylem geliştiren Yeni Asya, DP üzerinden hükümete yüklenmiş ve DP Genel Başkanı Soylu'nun "29 Mart'ta hükümeti uyaralım" (11 Mart 2009), "Ahlaklı siyaset, ahlaklı ekonomi" (09 Mart 2009), "Bizim işimiz istismar değil, hizmet" (16 Mart 2009), "Halk 29 Mart'ta hükümeti uyarmalı" (19 Mart 2009), "DP lideri: Türkiye korku istasyonlarından kurtulmalı" (21 Mart 2009), "DP geleneği darbelere karşıdır" (28 Mart 2009) şeklindeki söylemleriyle halkın Ak Parti'ye oy vermemesi yönünde halka seslenmiştir. "Yasaklı seçim" (Yeni Asya, 21 Mart 2009) ve "YSK'ya başörtüsü davası" (Yeni Asya, 25 Mart 2009) gibi ifadelerle Yüksek Seçim Kurumu (YSK)'nu eleştiren gazete, "Seçim, geçimi unutturmasın" (Yeni Asya, 02 Mart 2009) başlığıyla verilen bir başka haberde "Büyümenin sıfırlandığı, işsizliğin sosyal büyümeyi tehdit ettiği bir dönemde, sadece seçime odaklanılması korkutuyor" ifadelerini kullanmıştır. Seçim sonrasında "Ekonomik kriz belirleyici oldu" (Yeni Asya, 30 Mart 2009) manşetini atarken spotunda "Mahalli seçimlerde AKP'nin oy kaybı yaşaması, seçmen 'krizi ciddiye almayan iktidarı uyardı' şeklinde yorumlandı" ifadelerini kullanmıştır. Gazetenin attığı başlıktan sonuçtan memnun olmadığını göstermiştir.

Yeni Asya, 2014 seçimlerinde de en çok habere konu ettiği parti DP olmuştur. Gazete, DP'nin siyasi eleştirilerini, "DP lideri Gültekin Uysal: Yarınlarımızı çalamayacaklar" (Yeni Asya, 16 Mart 2014) ve "Önce siyaset demokratikleşmeli" (Yeni Asya, 25 Mart 2014) ifadeleriyle başlıklarına taşımıştır. "Erdoğan'dan yine aynı söz" (Yeni Asya, 06 Mart 2014) üst başlığını kullanan gazete "Birinci olamazsak bırakırım" başlığını kullanırken bu sözü çok fazla inandırıcı bulmadığını göstermiştir. "Daha fazla germeyin" (Yeni Asya, 07 Mart 2014) manşetini atan gazete spotunda "Parti liderlerinin seçim mitinglerindeki konuşmalarında kullandıkları öfkeli dil, toplumda endişeyle takip ediliyor" ifadeleriyle yer bulmuştur. Gazete bu durumdan duyduğu endişeyi ise, "Siyasilere çağrı" (Yeni Asya, 24 Mart 2014) manşetini atarak yansıtmıştır. Seçimden sonra gazete, "Gerginlik geride kalsın" (Yeni Asya, 31 Mart 2014) manşetini kullanarak temenni de bulunmuştur.

3.2.16. Yeni Şafak gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Yeni Şafak, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 23, 2014 seçimlerinde ise, 48 haber kullanmıştır. Gazete 2009'da Ak Parti'ye 7, CHP'ye ise, 7 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 32 haberde Ak Parti, 9 haberde CHP yer almıştır.

Yeni Şafak, 2009'da iktidar partisinin mitinglerine hem haberlerinde hem de haberler için kullandığı fotoğraflarda önemli yer vermiştir. Fotoğraflarda kalabalık kitlelere ve onları selamlayan, onlara güvenen Erdoğan görüntülerine yer vermiştir. Muhalefet partilerinden özellikle CHP'ye ise yüklenmiştir. "Kıymeti Kalmadı" (Yeni Şafak, 03 Mart 2009) başlıklı haberde CHP'nin çarşaf açılımını eleştirmiştir. Haberin spotunda "CHP'nin çarşaf açılımını protesto etmek isterken Kılıçdaroğlu'nun otobüsünden dövülerek indirilen Kıymet Özgür, kıdemli partili çıktı. 65 yaşındaki Özgür, 'Baykal'ın açılımını herkese gösterdim. Bunların derdi oy' dedi" ifadelerine yer vermiştir. Gazete burada şahit göstererek CHP'nin samimi olmadığı iması çizmeye çalışmıştır. Gazete bazen muhalefete Başbakan Erdoğan'ın söylemlerini manşetlerine ve başlıklarına taşıyarak yüklenmiştir. "Küfürbaza oy yok" (Yeni Şafak, 12 Mart 2009) manşetinin spotunda "Başbakan Erdoğan, 'Ağız tadıyla küfür edememekten yakınan' CHP lideri Baykal'a 'Milletimiz küfürbazlara prim vermez' diye cevap verdi" ifadelerini kullanmıştır. Başka bir haberde "Televole Baykal" (Yeni Şafak, 23 Mart 2009) manşetini kullanan gazete İstanbul mitinginin büyüklüğüne de "İstanbul Kazlıçesme'de 300 bin kişiye hitap eden Başbakan Erdoğan, Baykal'a yüklendi" ve "Kazlıçesme'de insan seli" ifadeleriyle vurgu yaparken bunun yanı sıra kullanmış olduğu fotoğrafta da bunu görsel olarak desteklemiştir. Seçimlerden sonra Ak Parti'nin yanında olduğunu "Güvenoyu" (Yeni Şafak, 30 Mart 2009) manşetiyle gösteren Yeni Şafak, haberin spotunda ise, "Ekonomik krize rağmen en yakın iki rakibinin toplamından fazla oy alan Ak Parti sandıkta güvenoyu aldı. Lokal sürprizler dışında **oy oranını büyük ölçüde koruyan** iktidar güven tazeledi" ifadeleriyle yanlı bir söylem geliştirmiştir. Gazete aynı sayıda yer alan başka bir haberde ise, "Ak Parti Türkiye'nin partisi" ifadelerini kullanarak yine taraf tuttuğunu net bir şekilde yansıtmıştır.

Yeni Şafak, 2014 seçimlerinde açıktan açığa Ak Parti'nin ve Erdoğan'ın tarafgirliğini yapmıştır. Haberlerinde Erdoğan'ın söylemlerini her seferinde yeni baştan üretmiştir. Ak Parti mitinglerinde bir aylık süreçte çekilmiş olan fotoğrafların çoğunda kalabalığı ön plana çıkararak yansıtmıştır. Erdoğan'ın mitinglerinde kullanılan fotoğraflarda hem yazılı gösterge olarak hem de görsel gösterge olarak kalabalığa dikkat çekilmiştir. Yeni Şafak'ta görselliği desteklemek için kullanılan yazılı göstergelere; "Bahçeli medyayı doldu taşı" (04 Mart 2014),

“Adıyaman’da 30 binden fazla kişi miting meydanını doldurdu” (05 Mart 2014), “Meydana sığmadı” (07 Mart 2014), “Şanlıurfa Topçu Meydanı, Başbakan Erdoğan’ı dinlemek için gelenlerle doldu taşı” (10 Mart 2014), “Erdoğan, Ağrı ve Muş’ta on binlerce kişiye hitap etti. Muş’ta vatandaşlar soğuk hava ve sağanak yağışa rağmen meydanı doldurdu” (11 Mart 2014), “Bitlisli teyze Erdoğan’ı görebilmek için yürütle mitinge geldi” (12 Mart 2014), “Başbakan Antalya’da 50 bin kişiye seslendi” (16 Mart 2014), “Edirne Selimiye Meydanı’nda on binlerce kişi, ‘Dik dur eğilme bu millet seninle’ tezahüratları yaptı” (20 Mart 2014) ifadeleri örnek gösterilebilmektedir. Başbakan Erdoğan’ın Ak Parti mitinglerindeki kalabalığın montaj olduğuna yönelik iddialara, Yeni Şafak, “Bu meydanda montaj var mı” (07 Mart 2014) ifadeleriyle iddiayı yalanlamıştır.

Gazetenin en dikkat çeken sayfalarından biri Erdoğan’ın İzmir mitingine ayırdığı sayfadır. Sayfanın yarısını kaplayan haberin fotoğrafı kalabalığı göstermek açısından dikkat çekicidir. “İzmir ses verdi” (Yeni Şafak, 17 Mart 2014) manşetini kullanan gazete spotta “İzmir tarihi bir gün yaşadı. Yüz binlerce kişi Gündoğdu Meydanı’na aktı. Denizde ise çok sayıda tekne Başbakan Erdoğan’ın resimleriyle süslendi. Coşkulu kalabalığa seslenen Erdoğan, ‘Bu millet milli iradeden vazgeçmedi. İşte, bugün de millet demokrasiye sahip çıkıyor’ dedi’ ifadelerini kullanmıştır. Ak Parti’yle ilgili diğer dikkat çeken miting İstanbul mitingi olmuştur. Gazete ertesi gün mitinge birinci sayfanın hemen hemen tamamını ayırmıştır. “İstanbul meydan okudu” (24 Mart 2014) manşetini atan Yeni Şafak, “2 milyon kişi” ve “Manifesto gibi miting” vurgulamalarının yanında spotunda, “İstanbul, 17 Aralık darbe girişimine cevabını erken verdi. Ak Parti’nin merakla beklenen mitingine yaklaşık 2 milyon kişi katıldı. Mahşeri kalabalığı işaret eden Başbakan, ‘Bu montaj değil iradesine sahip çıkan millet’ dedi” ifadelerine yer vermiştir. Haberde sayfanın yarısını kaplayan fotoğraf ise stadyum görünümündeki bir alanı hınca hınç doldurmuş halk kitleleri gözükmektedir.

Muhalefeti eleştirmekten geri kalmayan Yeni Şafak, “CHP’den çirkin genelge” (01 Mart 2014), “Sarıgül’den tokat” (03 Mart 2014), “Tokattan sonra teneke” (04 Mart 2014), “Sarıgül: 3. Havalimanı ve Kanal İstanbul’u yaptırmayacağım” (10 Mart 2014), “CHP’nin fezleke oyunu tutmadı” (14 Mart 2014), “En komik seçim vaadi” (15 Mart 2014), “(Sarıgül) Aşağılık herif dedi” (25 Mart 2014) söylemlerini kullanmıştır. Seçim günü, “İstikrar ve istiklal için sandığa” vurgulamasını yapan gazete, “Cevabı millet verecek” (Yeni Şafak, 30 Mart 2014) manşetini atmıştır. Gazete haberin spotunda ise, “Türkiye en kritik seçimlerinden birini bugün yapacak. 17 Aralık darbe girişimiyle milli iradeye uzanan kirli ellere millet cevap verecek. Sandıktan çıkacak sonuç, sadece belediye

başkanlarını belirleyecek, ‘Yeni Türkiye’ için bir milli irade manifestosu olacak” ifadelerine yer vermiştir. Bu söylemle iktidar partisinin ‘cevabı millet verecek’ şeklindeki söylemini de yeniden üretmiştir. Gazete iktidar partisinin yanında olduğunu seçim sonuçları belli olduktan sonra da göstermiştir. “Türkiye dik durdu” (Yeni Şafak, 31 Mart 2014) manşetini atan Yeni Şafak, birinci sayfanın tamamını seçimlere ayırmıştır. Haberinde “Türkiye, milli iradeyi hedef alan 17 Aralık darbe girişimine karşı sandığa koştu. Katılım oranı yüzde 90’ları buldu. Paralel örgüt ile işbirliği yaptığı CHP sandıkta hezimeteye uğradı. Ak Parti 2009’daki oylarını 8 puan artırdı. CHP ve MHP sessizliğe büründü” spotunu kullanmıştır. Seçimin galibi Ak Parti’nin renkleriyle bezenmiş olan Türkiye haritasının yanı sıra zaferi alkışlayan Erdoğan’ın görüntüsü de birinci sayfada kullanılmıştır. Bu durumda hem görsel hem de yazılı göstergeler, gazetenin Ak Parti’nin tarafında yer aldığını yansıtmıştır.

3.2.17. Zaman gazetesinin 2009 ve 2014 yerel seçimlerini sunumu

Zaman, 2009 yerel seçimlerinde konuyla ilgili 62, 2014 seçimlerinde ise, 23 haber kullanmıştır. Gazete 2009’da en çok haberi diğerleri (34 haber) kategorisinde kullanmış olup Ak Parti’ye 9, CHP’ye 11, DP’ye 2, MHP’ye ise, 5 haberinde yer vermiştir. 2014 sonuçlarına bakıldığında ise, 4 haberde Ak Parti, 1 haberde CHP, 2 haberde SP, 3 haberde ise MHP yer almıştır.

Zaman, 2009’da bir aylık süreçte seçimin nabzını haberlerinde tutarken mitinglere ve mitinglerle ilgili fotoğraflara çok fazla yer vermediği, haberlerinin çoğunda nesnel bir dili tercih ettiği görülmüştür. Zaman, CHP’nin Kürt sorunu ve dini konulardaki açılımlarıyla ilgili haberlere sıklıkla yer vermiştir. Zaman’ın bu durumuna, “CHP adayı Pendik’te başörtüsü dağıttı” (05 Mart 2009), “CHP’li aday, camide kandil simidi dağıttı” (10 Mart 2009), “CHP’den yeni açılım: Kürtçe hutbe okutulmalı” (14 Mart 2009), “Baykal, Mardin mitinginde kürsüye Kürtçe anonsla çağrıldı” (15 Mart 2009), “CHP’li Kılıçdaroğlu, hadisle oy istiyor” (20 Mart 2009), “Kemal Kılıçdaroğlu’nun seçim afişindeki hadis, sahih değilmiş” (21 Mart 2009) ifadeleri örnek gösterilebilir. Zaman, “Partiler, kimlik numarasının iptali için YSK’ya gidiyor” (18 Mart 2009), “YSK sıkıntıyı gidermedi” (19 Mart 2009), “YSK numarada, halk sandıkta ısrarlı” (20 Mart 2009), “Oy vermeyi zorlaştıran YSK, şimdi de görevlilere başörtüsü yasağı koydu” (21 Mart 2009), “YSK’nın başörtüsü yasağı utanç verici” (22 Mart 2009), “YSK’nın başörtüsü yasağı kararının yasal dayanağı yok” (23 Mart 2009), “(Erdoğan) YSK’nın taleplerine sert çıktı: Yetti artık” (25 Mart 2009), “YSK, 400 bin engelli seçmeni de mağdur etti” (26 Mart 2009), “YSK’nın hatası sistemi kilitledi”/ “Halk sandığa koştu, ‘numara şartı’ seçmeni mağdur etti” (30 Mart 2009) örneklerinde

görüldüğü üzere haberlerinin çoğunda YSK'ya yüklenmiştir.

"Seçimin nabzı İstanbul'da attı" (23 Mart 2009) manşetini kullanan Zaman, İstanbul'da aynı gün 5 partinin mitinginin gerçekleştirildiği vurgulamıştır. Her mitingden fotoğraf kullanan gazete, alan olarak en büyük payı Ak Parti'ye ayırdığı ve bu mitingle ilgili fotoğrafta kalabalık kitleleri gösterdiği görülmüştür. Seçimden sonra, "Seçmen umut dağıttı" (30 Mart 2009) manşetini atan Zaman, haberin içeriğinde seçim sonuçlarını tüm partiler için nesnel bir şekilde değerlendirmiştir. Gazetenin nesnellliğini manşet fotoğrafında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün oy kullanırkenki fotoğrafına yer vermesinde de görülmektedir. Gazete ayrıca Erdoğan, Baykal ve Bahçeli'nin portre fotoğraflarına yer vermiştir. Zaman, 2014 seçimlerine çok fazla yer vermemekle birlikte Ak Parti'nin karşısında bir söylem geliştirmiş ve aleyhlerinde olumsuz haberlere sıklıkla yer ayırmıştır. Seçimle ilgili olmasa bile haberleri seçim çalışmalarının olduğu bir dönemde gündeme getirerek Ak Parti aleyhinde bir propagandanın gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Zaman, Başbakan Erdoğan'ı, "Hakarete sınır tanımıyor" (01 Mart 2014), "Hezeyanlarına devam ediyor" (12 Mart 2014), "Erdoğan'dan yeni iftira" (26 Mart 2014) başlıklarını kullanarak eleştirmiştir. Gazete, SP lideri Mustafa Kamalak'ın "Başbakan, usulsüzlüğü örtmek için düşman ihdas ediyor" (Zaman, 08 Mart 2014) şeklindeki sözlerine yer vererek SP liderinin ağzında Erdoğan'ı eleştirmiştir. Zaman, seçim sonuçlarını "Büyükşehirlerde nefes nefese" (31 Mart 2014) manşetiyle duyurmuştur. Manşette sadece seçim sonuçları dağılımlarının gösterildiği Türkiye haritasının kullanıldığı haberde sadece seçim sonuçlarını duyurmakla yetinmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de yapılan 2009 yerel seçimleriyle 2014 yerel seçimlerinin ulusal basında nasıl yer aldığını belirleyerek iki dönem arasında söylemsel açıdan nasıl farklılıkların oluştuğunu ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu çalışmada her iki dönemdeki yerel seçimlerin ulusal basın birinci sayfalarında yer alışı sıklığı da irdelenmiştir. van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada hem 2009 hem de 2014 yerel seçim dönemleri birer aylık süreçlerle incelenmiştir.

Seçim dönemlerinin siyasi atmosferine bakıldığında 2014 yerel seçimlerinin 2009 yerel seçimlerine oranla daha bir genel seçim havasında geçtiği ve seçim yarışında olan partiler tarafından bir 'milli dava' olarak yansıtıldığı, basın vasıtasıyla topluma algılatıldığı görülmüştür. Seçime altı parti katılmış olmasına rağmen her iki dönemde de seçim çalışmalarının Ak Parti ve diğer partiler şeklinde iki cepheden sürdürüldüğü görülmüştür. Dolayısıyla her iki dönemde

de seçim propagandalarının iktidar partisiyle diğer partiler arasında geçtiğini söylemek bir yanlıgı olmamaktadır. Yani diğer partilerin hepsi Ak Parti'ye karşı bir muhalefetin içerisinde olmuştur. İki dönemin karşılaştırması yapıldığında 2014 yılında siyasi arenada yer alan partilerin haricinde 'paralel yapı' olarak adlandırılan Gülen Cemaati'ne yönelik olarak muhalefet partileri tarafından destekleyici iktidar partisi tarafından ise eleştirel yani muhalif bir söylem geliştirildiği görülmüştür. 2014'teki seçimde muhalefet iktidar partisinin yolsuzluk yaptığı iddiaları üzerinden seçim çalışmalarını yürütürken iktidar partisi hem bu iddiaları sert bir dille yalanlamış hem de muhalefet partilerinin 'paralel yapı'yla işbirliği içerisinde olduğunu sürekli dile getirmiştir.

17 gazetenin her iki dönemde analizinin yapıldığı çalışmanın sonuçlarına göre gazetelerin siyasi partilerin seçim çalışmalarına yönelik yaklaşımları, yani seçim dönemlerinde bir siyasi partinin yanında yer alıp almadıklarının bulguları şu şekilde olmuştur:

2009 yerel seçimlerinde Ak Parti'nin yanında yer almaktan çok, daha tarafsız bir duruş sergileyen Akşam gazetesi, 2014 seçimlerinde ise, Ak Parti ve Erdoğan'ın söylemini destekleyerek her defasında yeni baştan üretmiştir. Kürt solunu temsil eden Birgün gazetesi, hem 2014 seçimlerinde hem de 2009 seçimlerinde tavrını değiştirmemiş ve Ak Parti'nin aleyhinde bir söylem geliştirerek CHP'yi ise desteklemiştir. 2009'da haber metinlerinde CHP aleyhinde bir söylem geliştiren ve Ak Parti'yi destekleyen Bugün, 2009'un aksine 2014 seçimlerinde Ak Parti aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. Bugün'ün tavrındaki bu değişiklik iktidar partisi ve Gülen Cemaati arasındaki çekişmeden kaynaklanmıştır. Cumhuriyet, hem 2009 hem de 2014'teki seçimlerde genel anlamda iktidar partisinin aleyhinde ve onu yeren bir söylem geliştirirken kendi ideolojisinden sapmamış ve CHP'nin yanında yer almıştır. 2014 yerel seçiminin sonuçlarını "Gerilim kazandı" başlığını atarak Ak Parti'nin zaferini Türkiye açısından olumlu bulmadığını göstermiştir. Evrensel, 2009 yılında Ak Parti'nin aleyhinde DTP'nin ise lehinde bir söylem geliştirmiş ve bu tavrını 2014 yerel seçimlerinde de korumuş, Ak Parti ve Erdoğan'ı karalamış, DTP'nin devamı olan HDP'nin ise, yanında yer almıştır. Güneş, 2009 yerel seçimlerinde iktidar ve muhalefetin miting meydanlarında birbirlerine atıp tutmalarını sürekli gündemine taşıırken çoğunlukla Erdoğan'ın aleyhinde bir propaganda yürütmüştür. Güneş 2009 yerel seçimlerinin aksine 2014 yerel seçimlerinde Ak Parti'nin lehinde bir söylem geliştirmiştir. Hürriyet, 2009 yerel seçimleriyle ilgili haberleri birinci sayfada kısa haber şeklinde işlemiştir. Gazete sadece Ak Parti, CHP ve MHP'yi birinci sayfasına taşımış olmakla birlikte, Ak Parti'nin aleyhinde bir söylem geliştirmiştir. Hürriyet, 2014 yerel seçimlerinde de aynı tavrı

sergilemiştir.

Milli Gazete, hem 2009 yerel seçimlerinde hem de 2014 yerel seçimlerinde hemen hemen tüm haberlerde tek bir partinin yani SP'nin söylemlerini yeniden üretmiş, diğer partilere yer vermemiştir. Milliyet, 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti'nin aleyhinde bir söylem geliştirmiş, 2014 yılında ise tam tersi onu desteklemiştir. Sabah, 2009 yılı yerel seçimlerinde Ak Parti'nin yanında bir politika izleyerek Ak Parti için bir söylem geliştirmiştir. 2014 seçimlerinde ise, bu konudaki tavrını daha da artırmış ve Ak Parti'nin tarafgirliğini açıktan açığa yaparak hem haberlerinde hem de fotoğraflarında Ak Parti'nin söylemini her defasında yeni baştan üretmiştir. Bu noktada Ak Parti'nin sözcüsü durumuna düşmüştür. Ak Parti'nin söylemlerini destekleyici tarzda her seferinde yeniden üreten diğer bir gazete ise Star olmuştur. Star, 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti ve Erdoğan'ı destekleyen söylemlere yer vermiştir. Gazete, 2014 yerel seçimlerinde de çok açık bir şekilde Ak Parti ve Erdoğan'ın yanında yer almış ve onun söylemini geliştirmiştir. Gazete Erdoğan'ın yaptığı gibi haberlerinde çoğunlukla Gülen Cemaatini ve cemaat üzerinden muhalefeti eleştirmiştir. Taraf, 2009 seçimlerinde Ak Parti'nin aleyhinde bir söylem geliştirmiş, CHP'yi de eleştirmiştir. Gazete 2009 seçimleri sonuçlarını Ak Parti için bir zafer değil bir ikaz şeklinde değerlendirmiş, 2014 seçimlerinde ise gazete, muhalefetin söylemlerini kendi söylemleriymiş gibi yansıtmıştır.

Türkiye, 2009'da iktidar partisini sürekli manşetten ve sayfanın önemli bir kısmını kapsayacak şekilde verirken öbür partilerin haberlerine küçük bir alan ayırmıştır. Türkiye, iktidar partisinin söylemlerini 2014'te de her seferinde yeniden ürettiği bir ay boyunca hemen hemen her gün iktidar partisi mitinglerini manşetine taşıdığı ve Erdoğan'ı destekleyen kalabalık fotoğraflara yer verdiği görülmüştür. 2009 seçimlerinde iktidar partisini eleştiren Vatan, 2014 döneminde MHP, CHP ve Ak Parti'nin karşılıklı atışmalarına sayfalarında eşit olarak yer vermiştir. Yeni Asya, 2009 seçimlerinde daha çok DP'yle ilgili haberlere yer vermiştir. DP'nin lehine bir söylem geliştiren Yeni Asya, DP üzerinden hükümete yüklenmiştir. Yeni Asya, 2014 seçimlerinde de tavrını değiştirmemiştir. Yeni Şafak, 2009'da iktidar partisinin mitinglerine hem haberlerde hem de fotoğraflarda önemli yer vermiştir. Fotoğraflarda kalabalık kitlelere ve onları selamlayan, onlara güvenen Erdoğan görüntülerine yer vermiştir. Muhalefet partilerinden özellikle CHP'ye ise yüklenmiştir. Yeni Şafak, 2014 seçimlerinde açıktan açığa Ak Parti'nin ve Erdoğan'ın yanında yer almış, söylemlerini her seferinde yeniden üretmiştir. Ak Parti'nin mitinglerinde kullanılan fotoğraflarda hem yazılı göstergelerde hem de görsel göstergelerde kalabalığa dikkat çekilmiştir. Zaman, 2009'da bir aylık süreçte seçimin nabzını haberlerinde

tutarken mitinglere ve mitinglerle ilgili fotoğraflara çok fazla yer vermediği, haberlerinin çoğunda nesnel bir dili tercih ettiği görülmüştür. Zaman, 2014 seçimlerine çok fazla yer vermemekle birlikte Ak Parti'nin karşısında bir söylem geliştirmiştir. Seçimle ilgili haberleri çok işlememiş ancak, Ak Parti ve Erdoğan aleyhinde olumsuz haberlere sıklıkla yer ayırmıştır. Bu durumun temel nedeni Zaman gazetesinin Fethullah Gülen Cemaati'nin temsil ediyor olması ve Gülen Cemaati ve Ak Parti arasındaki gerilimden kaynaklanmıştır.

Sonuç olarak; her iki dönemdeki toplumsal ve siyasal atmosferin farklı koşulları içinde barındırdığını söylemek mümkündür. 2014 yılı seçimlerinde, hem 17 Aralık 2013 yolsuzluk ve rüşvet soruşturması, hem de Gülen Cemaati ve Ak Parti arasındaki gerilim, gazetelerin söylemlerini belirleme tarzını ve partilere karşı duruşlarını etkilemiştir. 2014 yılında 2009 dönemine oranla konuyla ilgili olarak nicel açıdan gazetelerde daha çok habere yer verilmiştir. Her iki dönemdeki seçimlerin basına yansımaları farklılığı sadece nicel açıdan olmamış nitel anlamda da bir değişiklik söz konusu olmuştur. Çoğu basın kuruluşu 2014'te konuyu birinci sayfasında daha çok işlemiş, hatta bazı gazeteler sayfanın tamamını seçimlere ayırmıştır. Bazı gazeteler ise, söylemlerini belli partiler için üretmiş ve hem haber metni hem de fotoğraf materyallerini tarafında olduklarını parti için kullanmıştır. Bu tarzdaki gazeteler tutukları partinin haberlerine sıklıkla manşet ya da sürmanşetten yer vermiş, fotoğraflarını bol ve büyük kullanmıştır. Söz konusu gazeteler yanında yer aldıkları parti liderlerini hem yazılı söylemlerle hem de görsel söylemlerle sempatik gösterirken karşısında yer aldıkları parti liderlerini ise daha agresif ve sevimsiz yansıtmıştır. Kimi basın kuruluşlarının her iki seçim döneminde de aynı partilere farklı tavırlar sergilemeleri, kuruluşların o partilere olan yakınlık düzeyleri ve ideoloji değişimleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Bu durumda, gazetede haber materyallerinin, basın kuruluşunun ideolojisiyle siyasi partinin ideolojisinin uyuşma ya da uyuşmama durumuna göre şekillendiği söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- ALEMDAR, Korkmaz (1999). *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- ALTHUSSER, Louis (2006), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları: Yeniden Üretim Üzerine*, (Çev: A. Işık Ergüden ve Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları, 2. Baskı.
- ANIK, Cengiz (1994), "Kamuoyunu Oluşturan Araçlar", *İletişim Dergisi*, Ankara, Sayı:1-2, ss: 83-110.
- ARABACI, Caner (2004), "Basın ve Siyaset Üzerine", *Medyada Yeni Yaklaşımlar* (Ed: Metin Işık), Konya: Eğitim Yayınları, ss:105-128.
- ARSLAN, Ali (2006), "Medya- Politika İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, ISSN: 1303-5134, ss. 1-8.
- ASLAN, Kemal (2004), *Haber Nasıl Okunur?*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- ATABEK, Ümit- vd. (2014), "Televizyon Sağlık Programlarında İdeolojik Söylemler", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, ss: 11- 29.
- BANNETT, Tony (1988), "Media, Reality, Signification", *Culture, Society and the Media*, London: Routledge, pp. 287-307.
- BURTON, Graeme (1995), *Görünenden Fazlası*, (Çev. Nefin Dinç), İstanbul: Alan Yayınları.
- CHARON, Jean-Marie (1993), "İletişim Araçlarında Devlet Müdahalesi", *Medya Dünyası*, (Editör: Jean-Marie Charon), (Çev. Oya Tatlıpınar), İstanbul: İletişim Yayınları, ss: 243-245.
- CHOMSKY, Noam. ve HERMAN, Edward S. vd. (2004), *Medyanın Kamuoyu İmalatı*, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- ÇAKMAK KILIÇASLAN, D. Emine (2008), *Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- ÇEBİ, M. Sadullah (2002), "Günümüzde Siyasetin Medyada İnşası ve Sunumu Üzerine Bazı Dikkatler", *İletişim*, s. 14, Güz, ss. 1-33.
- DURŞUN, Çiler (2001), *TV Haberlerinde İdeoloji*, Ankara: İmge Kitabevi.
- EAGLETON, Terry (2005), *İdeoloji*, (Çev: Muttalip Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı.
- ERDOĞAN, İrfan (1997), *İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ERDOĞAN, İrfan (1998), *Araştırma Dizayını ve İstatistik Yöntemleri*, Ankara: Emel Yayınları.
- FISKE, John (1996), *İletişim Çalışmalarına Giriş*, (Çev. Süleyman İrvan), Ankara: Ark Yayınları.
- GEZGİN, Suat (t.y.), *Medya ve Demokrasi*, ss: 165- 176, (Erişim Tarihi: 15-12-2014). (<http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/19gezgin.pdf>)
- GÖKER, Göksel ve DOĞAN, Adem (2011), "2010 Referandumunda Türk Basınının Siyasal Gündemi: Hürriyet, Haber Türk, Zaman ve Yeni Şafak Örneğiyle", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)*, s: 2, Eylül 2011, ss: 45-69.
- HACKETT, R.A. (1997), "Bir Paradigmanın Önemini Yitirisi Haber Medyası Çalışmalarında Yanlılık ve Nesnellik", *A.Ü.İLEF Yıllık*, 1997/1998, ss: 31-69.

- HALL, Stuart (1981), *The Structured Communication of Events*, Oxford: U.P..
- HALL, Stuart (1999), "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü", *Medya, İktidar, İdeoloji*, (Der: Mehmet Küçük), Ankara: Ark Yayınları, 2. Baskı, ss: 77-126.
- İÇEL, Kayıhan (1986), "Günümüzde Basının Kamusal Görevleri", *Genç Gazeteciler Eğitim Semineri*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- İNAL, Ayşe (1996), *Haberi Okunmak*, İstanbul: Temuçin Yayınları.
- İNAL, Ayşe (1997), "Haber Metinlerine Eleştirel Bir Bakış: Temel Sorunlar ve Örnek Çalışmalar", *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık*, ss.135-164.
- İNAL, Ayşe (1999/3), "Medya Dil ve İktidar Sorunu", *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, Ankara.
- KARAKOÇ, Enderhan ve MERT, Abdullah (2013), "Sinemada Siyasal İktidar, İdeoloji ve Medya Üçgeni: Wag The Dog Filminin İncelenmesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s: 34, ss: 279- 297.
- KAZANCI, Metin (t.y.). *Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 57-1, ss: 55-87.
- KOÇAK, Süleyman Y. ve EKŞİ, Ali (2010), "Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye'de Yerel Yönetimler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı:21, ss. 295-307.
- KÖSECİK, Muhammet (2005), "Türkiye'de Yerel Seçimler", *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-I*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- LAUGHEY, Dan (2010), *Medya Çalışmaları Teoriler ve Yaklaşımlar*, (Çev. Ali Toprak), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- MARCUSE, Herbert (1997), *Tek Boyutlu İnsan*, İstanbul: İdea Yayınevi.
- MORA, Necla (2006), "Teun A.Van Dijk, Ansiklopedi Maddesi", *Felsefe Ansiklopedisi*, (Editör: Ahmet Cevizci), Cilt: 4.
- MUTLU, Erol (2008), *İletişim Sözlüğü*, 5. Basım, Ankara: Ayrac Kitapevi.
- NİSAN, Fatma (2012), "Siyasal Söylemin ve İdeolojilerin Gazete Karikatürlerinde Yeniden Üretimi (Örnek Olay 1982 ve 2010 Anayasa Referandum Süreci)", *Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- ÖZER, Ömer (1999), "Haber Söylemi: Türk-Yunan ilişkilerine Yönelik Haberlerin Türk Basınında Sunumu", *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Ankara: İletişim Fakültesi Basımevi, 99/1, ss: 121-155.
- ÖZER, Ömer (2011), *Haber Söylem İdeoloji: Eleştirel Haber Çözümlemeleri*, Konya: Literatürk Yayınları.
- RİGEL, Nurdoğan (2005), "Lacan'ın Çekiciyle Put Kırmak: Slavoj Zizek", (Haz: Nurdoğan Rigel, Gül Batuş vd.), *21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar: Kadife Karanlık*, İstanbul: Su Yayınevi, 2. Baskı.
- SAİD, Edward (1994), *Haberlerin Ağında İslam*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- SÖZEN, Edibe (1999), *Söylem*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- TOKGÖZ, Oya (2000), *Temel Gazetecilik*, Ankara: İmge Kitabevi.
- UZTUĞ, Ferruh (2004), "Siyasal İletişim Yönetimi", İstanbul: MediaCat Yayınları.
- ÜLKÜ, Güler (2004), "Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk

- Yöntemi". (Der: Çiler Dursun), *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*, Ankara: Elips Kitap, s: 371- 391.
- VAN DIJK, Teun A. (1983), "Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News", *Journal of Communication*, Vol.33, No.2, pp.20-43.
- VAN DIJK, Teun A. (1988), *New Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- VAN DIJK Teun A. (1995), "Discourse Analysis as Ideological Analysis", *Language and Peace*, (Ed: C. Schäffner ve A. Wenden, Aldershot), Dartmouth Publishing.
- VAN DIJK, Teun A. (1999), "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", (Der: Mehmet Küçük), *Medya İktidar İdeoloji*, Ankara: Ark Yayınları, ss: 331-395.
- VAN DIJK Teun A. (2000), "Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction", <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20-%20Ideology%20and%20Discourse.pdf>, 10.11.2014.
- VAN DIJK, Teun A. (2003), "Söylem ve İdeoloji Çokalanlı Bir Yaklaşım", *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınları, ss: 13-112.
- YÜKSEL, Erkan (2001), *Medyanın Gündem Belirleme Gücü*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

GAZETELER

- Akşam** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Birgün** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Bugün** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Cumhuriyet** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Evensel** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Güneş** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Hürriyet** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Milli Gazete** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Milliyet** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Sabah** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Star** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Taraf** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Türkiye** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Vatan** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Yeni Asya** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Yeni Şafak** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları
- Zaman** 01-31 Mart 2009 ile 01-31 Mart 2014 arası tarihli sayıları

CEMAAT VE SİYASET: SİYASAL DAVRANIŞTA CEMAAT ÜYELERİNİN SOSYAL İLİŞKİLERİ

CONGREGATION AND POLITICS: POLITICAL BEHAVIOURS OF SOCIAL RELATIONS COMMUNITY MEMBERS

Adem DOĞAN*

Öz

Siyasal davranış üzerinde etkili olan çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler arasında sosyal ilişki gruplarının önemli bir yerinin olduğu kabul edilen bir gerçektir. Bir sosyal ilişki grubu olarak cemaatlerin ülkemizde son dönemde siyasal tercihleri ve mensuplarının siyasal davranışları üzerindeki etkileri farklı boyutlarıyla tartışılmaktadır. Cemaat mensuplarının, sosyal ilişki ağı içerisinde müşterek bir menfaat çerçevesinde, ortak bir irade anlayışı ile hareket ettikleri yönünde bir ön kabul vardır. Bu anlamda, cemaatlerin ve cemaat üyelerinin siyasal davranışlarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmakla birlikte akademik bir çalışma literatürde yer almamaktadır. Ülkemizde yaşanan gelişmeler cemaatlerin oy oranı ile cemaatlerin üyelerinin siyasal davranışa etkisini önemli bir tartışma konusu haline getirmiştir.

Türkiye genelinde yapılan bu çalışmada, cemaat mensubiyeti, bir cemaate katılma nedenleri ile birlikte cemaat üyelerinin siyasal davranışı ölçülmeye çalışılmıştır. 12 ilde yaşayan 2600 seçmene anket uygulanmıştır. Araştırma sonucuna hatalı anketlerin çıkarılması ile 2579 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırma bulgularına göre, Türk toplumunda bir cemaat gerçeğinden söz etmekle birlikte son tahlilde araştırma bulgularına göre bir cemaate mensup olduğunu ifade edenlerin oranı (%3.9) oldukça düşük düzeydedir. Yine, cemaatlerin önde gelenleri, mensuplarının siyasal davranışlarına yönelik bir takım yönlendirmeler içerisine girmekte ve anlamda cemaat üyelerinin bir bölümünün cemaatin önde gelenlerinin isteği doğrultusunda bir siyasi parti ya da adaya oy verdiği görülmektedir.

•

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, ademdogan23@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 11.07.2015
Kabul Tarihi: 22.10.2015

Anahtar Kelimeler

siyasal davranış, sosyal ilişkiler, cemaat, siyaset

•

Abstract

There are various factors on policial behaviour. It's a fact that social relation groups render are important between these factors. The recent political choices of communions as a social relations group in our country, and the effects of their members on political behaviour is in discussed in other sizes. There is a presupposition that members of communions operate with a sense of common will, within a mutual interest phrame in a social relations web. In this sense, although various evaluations have been carried out related with the political behaviours of communion members, no academic study is available in the literature. Political developments in our country have turned the effect of the communion members on the vote rate of communions into an important matter of debate.

It was attempted to measure the memberships to communions, reasons for joining a communion, and the political behaviours of communion members all over Turkey in this study. A poll was conducted on 2600 voters living in 12 different cities. 2579 surveys were evaluated as a result of this research, because there were inaccurate polls. In accordance with the results, it can be mentioned that there's a communion fact in Turkey, however, in accordance with the results of the latest analysis it's recorded that the rate of the ones who revealed that they were members of a communion is 3.9%, which is a quite low rate. Nevertheless, the prominent persons of communions are conducting the political behaviours of communion members, and in this sense it's found out that some communion members vote the party or the candidate who is recommended by the leaders of their communion.

•

Keywords

poitical behaviours, social relations, communions, political

•

GİRİŞ

Ülkemizde son yıllarda dini gruplar ya da diğer bir ifade ile cemaatler daha görünür olma özelliğiyle birlikte sivil toplum ve ticaret alanlarında gelişme; dahası siyasal alanda öne çıkma eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir. Önde olma ve görünür olma cemaatleri ve cemaatlerin etki düzeylerini de tartışma konusu yapmıştır. Macit'e göre (2010:181) 1980'lerden itibaren değişen sosyo-politik yapı, diğer sivil toplulukların olduğu kadar dini grup ve cemaatlerin de toplumsal hayat ve bireysel bilinç üzerindeki etkinliğini artırmış, dinsel örgütlenme modellerin güç kazanmasına, onların kamusal alandaki meşruiyetlerine giden yolun önünü açmıştır. Bu süreçte, modernleşmenin de etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Modernleşmenin ortaya çıkardığı rasyonelleşme ve bireyselleşme sonraki süreçte yalnızlık ve psikolojik buhran gibi sonuçlar ürettiğinden birey, sığınacak bir liman aramıştır. Türkiye gibi manevi değerlerin ağırlığını hissettirdiği toplumlarda da cemaatler, birer sığınacak liman ve terapi merkezleri haline gelmiştir. Cemaat gruplarındaki yardımlaşma, dayanışma ve işbirliği bireyleri yaşadıkları sıkıntılardan kurtarmanın yanında yeni bir cemaat yapısı ortaya çıkarmıştır. Bu yeni cemaat yapısında, yaşamın her alanında var olma ve görünür olma özelliği dikkat çekmektedir.

Bu anlamda cemaatler, bir yandan modernliğe cevap vermekte, diğer yandan da modern hayata katılımı sağlamaktadırlar. Bu bakımdan, cemaatler modern zamanlara özgü fenomenlerdir. Bütün dini topluluklarda olduğu gibi bunların da meşruiyet çerçevesi, "din"e, İslam dinine hizmete dayanmakta, ancak ilave olarak kente uyum, modern hayata katılım, merkezde yer alma arzusu veya merkezi etkileme çabaları da var olmalarında ki diğer ana etkenlerdir (Aykaç ve Durgun, 2014: 599). Cemaatlerin, yaşamın her alanında etkisini göstermeleriyle birlikte siyasal anlamda da çekim merkezleri haline gelmişlerdir.

Özellikle siyasal tercih çerçevesinde cemaatlerin etki gücü ya da cemaatlerin oy potansiyeli 1999 genel seçimlerinden itibaren tartışılmaya başlanmış ve çeşitli oranlarda cemaatlerin oya sahip oldukları ifade edilmektedir. Her ne kadar cemaat ve siyaset etkisi çok partili siyasi hayattan (1950 genel seçimleri) bu güne tartışma konusu iken de, 1982 ihtilalinin ardından geçen sürede güçlenen cemaat yapıları bu alanda yeni tartışmaların konusu olmuşlardır.

Bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde bir sosyal ilişki grubu olarak cemaatlerin siyasal davranışa etkisi önemli bir tartışma konusudur.

1. DEĞİŞEN SOSYAL İLİŞKİLER ÇERÇEVESİNDE SOSYAL İLİŞKİ GRUPLARI

Sosyal ilişkiler, günümüzde farklı boyutlarıyla tartışılan bir olgudur. Modernleşme sürecinin bir yansıması olarak toplumsal değerlerde çözümler ve toplumsal yapıyı oluşturan dinamiklerin işleyişinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu sürecin zaman içerisinde bireylerarası ilişkilerin değerini artırmasıyla birlikte, sosyal ilişkiler daha fazla önem kazanmaya başlamış ve sosyal ilişkiler olgusu farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiştir.

Bir toplumda yaşayan iki ya da daha fazla sayıda insanın birbirleriyle girdiği, karşılıklı olarak devam ettirdiği kısa veya uzun süreli, anlamlı etkileşimlere sosyal ilişkiler denir (Cevizci 2010:1428). Sosyal ilişkilerde farkındalık çerçevesinde bir karşılıklı iletişim ve etkileşim söz konusudur. Toplumun bir parçası olan birey, diğer insanlarla iletişimi sayesinde hem yaşamını idame ettirmekte, hem de üyesi olduğu toplumun değerlerini ve normlarını öğrenebilmektedir.

Doğan (2009: 98) sosyal ilişkiyi, "bir ferdin ya da grubun kendi dışındaki fert ve grupların çeşitli davranış şekillerini ve beklentilerini hesaba katarak sürdürdüğü ilişkiye dayalı etkileşim" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımında, sosyal ilişkilerde davranış şekillerinin ve beklentilerin önemine vurgu yapılmaktadır. Maciver ve Page ise (1971: 10) sosyal ilişkileri bireylerin birbirlerini onaylamaları çerçevesinde değerlendirirler. Seçmenin adayla, annenin çocukla, işçinin işverenle, arkadaşın arkadaşla olan ilişkileri çeşitlilik arz eden ilişki tiplerinin bir kaçıdır. Bireylerin birbirlerinin varlığını karşılıklı olarak onaylamaları esasına dayandırıldığı zaman, bunların hepsi sosyal ilişkilere dir.

İnsanın hareket ve davranışlarını sosyal ilişki çerçevesinde ele alan Weber (2007: 49) ise sosyal ilişkiyi, tarafların bir mana etrafında karşılıklı vaziyet olarak birbirilerine göre uyarlanmış ve o manaya yönelmiş davranışlar olarak ifade eder. Bu kapsamda Weber, sosyal ilişkiyi anlamlılık ve mana çerçevesinde değerlendirmektedir ve sosyal ilişkinin içeriğinin kavga, sevgi, düşmanlık, dostluk, sadakat, alışveriş, rekabet ya da dayanışma olabileceğini kaydeder. Kaldı ki, Luong 'un da (2011:10) belirttiği üzere sosyal ilişkiler, biri diğerinin üzerine çok yönlü hareket etkisi bulunan birden çok partner arasında gerçekleşebilir. "Sosyal ortak" olarak değerlendirilen bu partnerler, deneyimlerini paylaşarak sosyal ilişkilerin tatmin edici olmasını sağlarlar.

Bireyin sosyal bir varlık olmasının bir sonucu olarak toplumun içerisinde yaşayan bireyler ya da gruplar arasında sürekli olarak bir ilişki ve etkileşim vardır. Sosyal ilişkiler süreci olarak değerlendirilen bu etkileşim süreci, Erkal'a göre (2012: 169) karşılıklı ilişkiye bağlıdır. Sosyal ilişkilerde taraflar karşılıklı

olarak birbirlerinin varlıklarını bilmekle birlikte; eylemlerinin bilincini, idrakini taşırlar, bunun farkındadırlar. Böyle olmazsa, yani taraflar karşılıklı ilişkilerinin farkında olmadıkları takdirde ne sosyal ilişki ve ne de toplum var olur (Dönmezer 1984: 157). Bu durumda iletişim süreci sosyal ilişkilerin varlığını; sosyal ilişkilerin varlığı da toplumun varlığını sağlayıcı unsur olarak değerlendirilebilir.

Sosyal ilişkiler, toplumsal yapının değişimiyle birlikte değişime uğramıştır. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimi Tönnies, cemaat'ten (gemeinschaft) cemiyete (gesellschaft) geçiş olarak açıklamaktadır (Tönnies 2000:213-214),

Cemaat ve cemiyet kavramlarını sosyal ilişkilerin oluşumunda ideal tip olarak kurgulayan Tönnies temel çalışması Gemeinschaft-Gesellschaft'ta geçmişteki toplumlar ile girilmekte olan sanayi çağı Avrupası arasındaki temel farklılıkları, özellikle toplumsal ilişkilerdeki değişimin doğası ve kapsamını kavramaya çalışır (Slattery 2008: 59). Bu çerçevede cemaat ve cemiyet şeklinde gruplandırma sosyal ilişkilerdeki değişimin de bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Kavramsal bakımdan cemaat, cemiyetin aksine içinde 'biz' duygusunun, yüz yüze, samimi ve birincil ilişkilerin hakim olduğu bir yapıdır. Tönnies terimi, büyük ölçüde "kişisel, yakın ve sürekli" insan ilişkilerini anlatmak için kullanmıştır. Bu ilişkiler çindeki bireyler, tıpkı ailede olduğu gibi sıkıca birbirine bağlı bir gerçek dostluk grubuna katılmış olmaktadır (Çelik 2011:22).

Sennet'e göre (2010: 288) Gemeinschaft başkalarıyla dolaysız ve açık duygusal ilişkilerin yaşandığı cemaattir. Cemaat geleneksel toplumlarda var olmuştur, toplum ilişkileri ise tersine, sabit statülerden çok istikrarsız sınıfların ve işbölümünün olduğu modern topluma uygundur. Maciver ve Page ise (1971: 15) cemaati, mekân ve cemaat duygusu esaslarına göre değerlendirir ve bir cemaatin bir alanı kapladığını ve cemaat duygusunun aidiyet hissini sağladığını belirtir.

Tönnies'in bakışı çerçevesinde; her tür yakın, samimi ve özel birlikte yasama biçimi, "topluluk" (gemeinschaft) iken, "toplum" (gesellschaft) ise, bizim dışımızda olan kamusal yaşam, başlı başına bir dünyadır. Tönnies'e göre cemaatler, ırk, etnik menş ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden meydana gelen ve fertler arasındaki şahsi, sıcak, samimi veya içli dışlı bağlantılar üzerine kurulmuş olan küçük, homojen ve mahrem topluluklardır. Cemiyetler ise, ırk, etnik menş, sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış ve heterojen topluluklardır (Topal 2004: 278).

Tönnies'e göre cemaat'in temel vasfı, insanlar arasındaki ilişkilerin "duygusal" bir temele dayanmasıdır. Geleneksel ilişki sisteminde, ilişkiler belli bir amacın gerçekleştirilmesi için değil; doğal ve kendiliğinden kurulmakta ve

devam ettirilmektedir. Cemaat'in aksine cemiyette ise ilişkiler akılcı nedenlerle kurulmakta, ilişkiler belli bir amaca yönelik ve nesnel olmaktadır (Solmaz 2011: 40). Sosyal ilişkiler rasyonel ve pragmatik bir yaklaşım çerçevesinde gerçekleşerek, bireyselleşmeye yol açmaktadır.

2. DİNİ BİR OLGU OLARAK CEMAAT

Türkiye'de "cemaat" denince, sosyolojik olarak ifade edilen yüz yüze, samimi ilişkilerin yaşandığı, bireylerin aidiyet duygusu ve ortak değerler etrafında bir araya geldiği gruplardan daha farklı bir algılama söz konusudur. Türkiye'de cemaat denince akla din temelli oluşum gelmektedir. Bu nedenle çalışmamızda kastedilen sosyolojik olarak ifade edilen "cemaat" değil, adeta bu cemaat yapısının bir bölümünü oluşturan "dini cemaat"lerdir.

Mardin'in ifadesiyle (2013: 194) "cemaat" anlaşılmasının güçlüğü nedeniyle, pozitivist sosyolojinin kuşkuyla gözlediği yaygın bir kavramdır. Cemaat, aynı inanç, aynı düşünce, öğreti ve ideoloji etrafında bir araya gelen insanların oluşturduğu zor dağılan bir topluluk (Efe 2009: 655) olarak tanımlanmaktadır. Cemaatler, dini ritüel ve referansları kullanarak; İslam'a ve Müslümanlara hizmet etmeyi amaçlayan kurumlar olarak da değerlendirilmektedir.

Bir sosyal ilişkide toplumun üyeleri birbirine karşı aidiyet hissi duyuyorlarsa ve toplumsal davranışlarını bu aidiyet hissi üzerinden bina ediyorlarsa bu sosyal ilişkiye cemaatleşme adı verilir (Kaya 2011: 67). Cemaat hayatında fedakarlık, başkası için var olma, paylaşma, yardımlaşma temel davranış kodudur. Bu bakımdandır ki cemaat tipi örgütler ve örgütlenme biçimleri, genel varoluş biçimleriyle modern devlete ait olup, bizim gibi ülkelerde sivil devlet kuruluşları (SDK'lar) gibi çalışmaktadırlar. Yani cemaatler bize özgü modern sivil kuruluşlardır. Diğer bir ifadeyle, modern demokratik sivil (medeni) alanlar açan toplumsal aktörlerdir (Aykaç ve Durgun 2014: 589),

Cemaat, günümüz Türkiye'sinde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda etkisi tartışılan bir kavramdır. Buna rağmen akademik çalışmalarda cemaat çok fazla kendine yer bulmamıştır. Cemaat konusu, akademik çalışmalar için girilmesi ve dokunulması yasak bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu manada bu çalışma kapsamında cemaat olgusunun değerlendirilmesi ve özellikle siyasal davranışa etkisinin ortaya konulmaya çalışılması akademik çalışmalar kapsamında kayda değerdir. Kaldı ki, ülke gündeminde yaşanan gelişmeler çerçevesinde cemaatlerin oy oranı ile cemaatlerin üyelerinin siyasal davranışa etkisi tartışma konusu olduğu halde, bu konuda bugüne kadar somut ve bilimsel bir veri ortaya konulmamış olması da dikkat çekicidir. Bu yönüyle çalışma cemaatlerin bir kurum olarak üyelerinin siyasal davranışlarına etkisinin ortaya

konulması bakımından da önemlidir.

Türk toplumunun geleneksel yapısı cemaat niteliği, cemaate dayalı bir toplum özelliği taşımaktadır. Tönnies'in cemaatten cemiyete geçiş olarak ifade ettiği toplumsal değişim Cumhuriyetle birlikte Türk toplumunda da gerçekleşmeye başlamış olmakla birlikte, dönüşümün tam olarak gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Kaldı ki, dini cemaatler kentsel bir nitelik kazanarak yeni bir cemaat kültürü oluşturmaya başlamıştır. Kentlerde ortaya çıkan bu yeni cemaat yapısı kentleşmenin ortaya çıkardığı birçok sorundan bunalan bireyler için bir terapi merkezleri haline gelmiştir. Aslında postmodernleşme, modernleşmenin kurguladığı toplumsal yapıyı birçok noktada değişime uğratmıştır. Bunlardan biri de cemaatten cemiyete, cemiyetten cemaate dönüşüm sürecidir.

Modernleşme süreciyle birlikte topluluğun topluma dönüşmesiyle birlikte cemaat olgusunun yerini birey aldı. Diğer bir ifadeyle modernleşme cemaat yapısı yerine bireyselliği önemli ve değerli kılmıştır. Birey geleneksel sosyal yapılardan ve sosyal ilişkilerden sıyrılarak birey olarak öne çıkmış, Beck'in ifadesiyle bireyselleşme kurumsallaşmıştır. Touraine ise (2002: 390) bu durumu rasyonel bireysellik olarak nitelendirmiştir. Ancak, bu süreç birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bireyselleşme süreç içerisinde yalnızlık sorununa dönüştü. Yalnızlık günümüzde bireylerin yaşadığı en önemli psikolojik sorun olarak dikkat çekmektedir. Bireyler yalnızlık duygusundan kurtulabilmek amacıyla günümüz toplumlarında cemaatlere yönelmektedir. Yalnızlık duygusu yerine paylaşma, ortak hareket etme ve yardımlaşma duygusuna cemaatlerde kavuşan bireyler bu sosyal gruplarda aidiyet ve kimlik kazanmaktadır. Yine bireyselleşme, güven sorununu da doğurmuştur. Yalnız ve kimsesizlik duyguları içerisinde birey güven sorunu yaşamaktadır. "Güven" insanın temel bir gereksinimidir ve bunu sağlamak için sürekli bir yapıya ihtiyaç duymaktadır. Aile ilişkileri, akrabalık ilişkileri zayıflayan birey kendine güvenilir bir sosyal gurup olarak cemaatleri görmektedir. Cemaat yapısı da bireye, paylaşma ve yardımlaşmanın yanında güven duygusu da verdiği için, bireylerin sığındığı bir cazibe merkezi haline gelmektedir.

Bu anlamda, son tahlilde örneklem grubundaki katılımcıların bir cemaate katılma nedenleri, cemaate katılmalarında etkisi bulunan aktörler ve cemaatin siyasal davranışa etkisi Türk toplumunun cemaatlerle sosyal ilişkilerini ve bu sosyal ilişkilerin siyasal davranışa etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amaçları

Sosyal ilişkilerin gereği olarak birey yaşadığı sosyal çevre ile sürekli olarak bir iletişim içerisinde. Bireylerin etkileşim içerisinde olduğu sosyal gruplardan biri de cemaatlerdir. Cemaat grupları, bireylerin yaşamının önemli bir kısmına yön vermekte, onlara belirli tutum ve davranışlarda bulunmaları noktasında yönlendirebilmektedir. Bu anlamda, tartışma konusu olan unsurlardan biri de siyasal davranıştır. Cemaatlerin, bireylerin siyasal davranışına etkisi önemli bir tartışma konusudur. Ancak, bugüne kadar bu konuda akademik bir çalışma yapılmamıştır. Çalışma, konusu itibarıyla ilk olma özelliği taşımaktadır. Çalışmanın amacı, cemaat üyesi bireylerin siyasal davranışında cemaat önde gelenlerinin ya da cemaat faktörünün etkisini ölçmektir.

3.2. Araştırmanın Önemi

Siyasal davranış ile ilgili ülkemizde yapılan araştırmalarda, seçmenin sosyal ilişkilerinin ya da diğer bir ifade sosyal ilişki içerisinde bulunduğu grupların siyasal davranış üzerindeki olası etkileri göz ardı edilmiştir. Bu çerçevede yapılan ve siyasal davranışını etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik çalışmalarda siyasi partiler, kitle iletişim araçları, aile, din vb gibi spesifik konular incelenmiştir. Günümüz Türkiye'sinde cemaatler önemli bir sosyal grubu ifade etmektedir. Bu sosyal grubun, bireylerin yaşamına, tercihlerine ve davranışlarına etkisine dair farklı değerlendirmeler yapılmakla birlikte, akademik bir çalışma çerçevesinde ele alınmamıştır. Bu anlamda yapılan değerlendirmeler, tecrübi bir bakış açısı ya da sosyal grupları bütüncül bir okuma çerçevesinde ileri sürülmektedir. Bu çalışma, cemaatlerin bir kurum olarak üyelerinin siyasal davranışlarına etkisinin ortaya konulması bakımından da önemlidir.

3.3. Araştırma Soruları ve Hipotezler

Siyasal davranış üzerinde farklı unsurların ve farklı etkisi olabilmektedir. Ancak, bu unsurlar içerisinde cemaat grupların ve cemaatle sosyal ilişkilerin siyasal davranışa etkisi konusunda değerlendirmeler yapılabilmesi için araştırmalara ve verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Literatürde bu tür bir çalışmanın olmaması, siyasal davranışın daha çok çevresel faktörler bağlamında değerlendirilmiş olması, konu üzerinde araştırma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda dini cemaatlerin bireylerin siyasal tercihinin etkisini belirlemek amacıyla öncelikle araştırma soruları belirlenmiştir.

Araştırma Sorusu 1: Türk toplumunda cemaatlerin kendi üyelerinin siyasal

tercihine etkisi var mıdır?

Araştırma Sorusu 2: Cemaatlerin önde gelenleri üyelerine bir siyasal partiye oy vermeleri yönünde bir telkin ya da yönlendirmede bulunmakta mıdır?

Bu araştırma soruları doğrultusunda çalışmanın hipotezleri belirlenmiştir. Hipotez iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki hakkında doğrulanabilecek ya da yanlışlanabilecek olan bir ifadedir (Şavran 2010: 104, 107). Hipotezin en temel ayırıcı kriteri ise test edilebilir nitelikte olmasıdır (Walliman 2006: 69). Bu bakımdan araştırma sorularından hareketle test edilmek üzere belirlenen hipotezler şu şekilde ifade edilebilir:

Hipotez 1: Bireylerin bir cemaate katılımı daha çok duydukları manevi ihtiyaçlar sebebiyledir.

Hipotez 2: Cemaat üyelerinin, cemaatin önde gelenlerinin siyasal tercih için yönlendirmede bulunması durumu ile siyasal tercihleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 3: Bir cemaate mensubiyet ile yerleşim yeri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 4: Bireylerin bir cemaate katılmalarında aile faktörü etkilidir.

Hipotez 5: Bireylerin cemaate katılımlarında etkili olan sosyal ilişki grupların ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır

Hipotez 6: Siyasal tercihte dini inançların etkisi ile cemaat mensubiyet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 7: Cemaate mensubiyet ile oy verilen siyasal parti arasında anlamlı bir ilişki vardır. Cemaat mensupları sağ siyasal yelpazedeki siyasi partileri daha fazla tercih etmektedir.

Hipotez 8: Bir cemaatle ilişki biçimi ile cemaatin bireyin siyasal davranışına etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Cemaat gruplarıyla sosyal ilişkilerin siyasal davranışa etkisi yaşa göre farklılıklar göstermektedir.

3.4. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları

Alan araştırması kapsamında ülkemizin genelini yansıtacak şekilde TÜİK'in istatistikî bölge sınıflandırması çerçevesinde 12 ilde yaşayan 2600 seçmene anket uygulanmıştır. Araştırma sonucuna hatalı anketlerin çıkarılması ile 2579 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırmada %95 güvenlik seviyesi içinde, kabul edilebilir hata payı + -%2'dir.

Anket uygulaması, 28/08/2002 tarih ve 2002/4720 nolu Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe girmiş olan; "ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ile bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak oluşturulan" Türkiye İstatistik Kurumu istatistikî bölge

sınıflandırmasına göre Batı Marmara, İstanbul, Doğu Marmara Ege, Batı Anadolu, Orta Anadolu, Akdeniz, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgelerinden en fazla seçmen sayısına sahip olan illerde gerçekleştirilmiştir.

Buna göre örneklem planımız 1. düzeydeki 12 istatistikî bölge sınıflandırması kapsamında nüfus başta olmak üzere, bölge temsiliyeti ve sosyo-demografik yapısı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Örneğin, Akdeniz Bölgesi'nde Antalya ve Adana nüfusu en fazla olan iller olduğu halde bölgeyi temsiliyet düzeyi daha yüksek olduğundan Antalya; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep ve Diyarbakır nüfusu en fazla olan iller olduğu halde bölgeyi temsiliyet düzeyi daha yüksek olduğundan Diyarbakır seçilmiştir.

Bu çerçevede araştırmanın örneklemi oluşturulan bu iller sırasıyla; İstanbul, Tekirdağ, İzmir, Bursa, Ankara, Antalya, Kayseri, Samsun, Trabzon, Erzurum, Malatya ve Diyarbakır'dır.

İstatistikî bölgelerin ve bölgeler içerisinde illerin seçimi TÜİK'in Düzey 1 istatistikî sınıflandırmasına göre yapılmış ve bu sınıflandırma içerisinde bölgeyi temsiliyet düzeyine özen gösterilmiştir. Bu nedenle bazı bölgelerde birden çok ilin örneklem içerisinde yer aldığını söylemekte yarar görmekteyiz.

Araştırmanın örneklemini her ne kadar 2579 katılımcıyı içermekte ise de, bu katılımcılardan sadece 101'i bir cemaate mensubiyet duyduğunu ifade ettiği için cemaat algısı, cemaate katılımında etkili olan gruplar ile cemaat ve siyaset ilişkisine ilişkin sorularda sadece bu örneklem grubunun verdiği cevaplar değerlendirmeye alınmıştır.

3.5. Bilgi Toplama Araçları

Bu çalışmada, nicel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Nicel veri elde etme aşamasında tarama araştırmasına bağlı kalınarak anket tekniği uygulanmıştır. Bu bağlamda araştırma hipotezlerinin oluşturulmasının ardından anket soruları hazırlanmıştır. Anket formu ana 12 sorudan oluşmaktadır. Bu sorulardan sadece iki tanesi açık uçlu sorudur, anketin diğer soruları kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır.

3.6. Uygulama

Anket uygulamasından elde edilen veriler, SPSS paket programına aktarılarak basit frekans ve yüzde dağılımlarını içeren tablolar halinde sunulmuştur. Ayrıca, bazı değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyini göstermek amacıyla Ki Kare bağımsızlık testi (chi-square test of independence), T testi (One-Sample T Test), değişkenler arasında etkileşim düzeyini

belirlemeyebilmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (Anova) uygulanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Tablo 1. Cinsiyete Göre Dağılım

	F	%
Kadın	1265	49,1
Erkek	1314	50,9
Toplam	2579	100,0

Örneklem Grubu içerisinde cinsiyet dağılımını gösteren Tablo 1'e göre katılımcıların %49.1'i kadın, %50.9'u erkektir. Türkiye İstatistik Kurumunun 2013 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre ülkemizde nüfusun %49.8'i kadın, %50.2'si erkektir (TÜİK, 2014). Bu bağlamda alan araştırmasında kadın ve erkek cinsiyeti oldukça yüksek düzeyde temsil imkânı bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2. Yaşa Göre Dağılım

	F	%
18-25	549	21,3
26-35	676	26,2
36-45	543	21,1
46-55	412	16,0
56-65	271	10,5
66 VE ÜSTÜ	128	5,0
Toplam	2579	100,0

Örneklemin yaş dağılımını gösteren Tablo 2'ye göre katılımcıların yaklaşık olarak %68'inin 18-45 yaş aralığında olduğu, genç ve genç orta yaş grubunu temsil ettikleri görülmektedir. Bunun yanında orta yaş ve yaşlı gruplarının da araştırma kapsamında temsil edildiği görülmektedir. Yaş dağılımını gösteren Tablo 2, TÜİK'in nüfus sayım sonuçları ile paralellik göstermektedir. TÜİK'in nüfus sayım sonuçlarında da ülkemizde nüfus dağılımı genç, genç orta ve orta yaş düzeylerinde ağırlıklı olarak bir yığılma göstermektedir.

Tablo 3. Eğitim Durumuna Göre Dağılım

	F	%
Okur yazar değil	44	1,7
Okur yazar	49	1,9
İlkokul	786	30,5
Ortaokul/İlköğretim	438	17,0
Lise veya dengi okul	829	32,1
Üniversite	399	15,5
Lisansüstü (master-doktora)	31	1,2
Cevap yok	3	,1
Toplam	2579	100,0

Örneklem grubunun önemli bir kısmının yaklaşık olarak %79'unun İlkokul ile Lise düzeyinde eğitim aldığı, Üniversite ve Lisansüstü eğitim alan katılımcıların oranının ise yaklaşık olarak %17 olduğu Tablo 3'te görülmektedir. Bu tablo, Türk toplumunun eğitim durumunu yansıtmaktadır. Türk toplumu, ekonomik, toplumsal ve eğitim sisteminden kaynaklanan çeşitli nedenlerden dolayı uzun bir süre eğitim hizmeti almaktan mahrum ya da uzak kalmıştır. Ancak, son yıllarda yapılan çeşitli düzenlemeler ve yürütülen kampanyalarla sadece erkekler değil kızlar da ilkokul ve sonrasında eğitim almaya başlamış yine bununla birlikte yaşanan toplumsal değişimin etkisiyle genç kuşak Ön Lisans ve Lisans düzeyinde üniversite eğitimi almaya başlamıştır. Bu gelişmeler, Türk toplumunun eğitim seviyesini yükseltmiştir.

Tablo 4. Yaşanan Yerleşim Birimine Göre Dağılım

	F	%
İl merkezi	532	20,6
İlçe merkezi	2031	78,8
Belde	7	,3
Köy	6	,2
Cevap yok	3	,1
Toplam	2579	100,0

Örneklem grubunun %20.6'sı il merkezinde yaşadığını ifade ederken, %78.8'i

ilçe merkezinde, %0.5'i ise belde ve köy de yaşadığını belirtmiştir. Bu çalışma Türkiye'nin 12 büyükşehir statüsündeki yerleşim yerinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle il merkezinde dahi büyükşehire bağlı olarak ilçe yerleşim birimleri olduğundan dolayı ilçede yaşayanların oranı daha yüksek olarak görülmektedir.

4.2. Yakın Çevre ya da Arkadaşların Dini Cemaatlerle İlişkisi Olma Durumu

Dini cemaatler toplumsal yapımız içerisinde önemli bir yeri olan sosyal gruplardır. Tarihin her döneminde toplumsal yapımız içerisinde dini cemaatler önemli bir yere sahip olmakla birlikte süreç içerisinde nitelikleri ve işlevlerinde bazı değişimler de olmuştur. Ancak, değişen yapı ve işlevlerine rağmen toplumsal yapımız içerisinde cemaatler fonksiyonlarını devam ettirmektedirler.

Tablo 5. *Yakın Çevre ya da Arkadaşların Dini Cemaatlerle İlişkisi Olma Durumu*

	F	%
Evet	759	29,4
Hayır	1621	62,9
Fikrim yok	180	7,0
Cevap yok	19	,7
Toplam	2579	100,0

Cemaat kavramı sosyoloji literatüründe birincil ilişkilerin hakim olduğu ve her türlü sosyalleşme sürecini ifade eden bir olgudur. Cemaat, dinsel veya dinsel olmayan sosyal ilişki biçimini ifade etmekle birlikte ülkemizde daha çok dinsel yönüyle algılanmaktadır. Bu yönüyle aslında cemaat konusu ve cemaate ilişkin yaklaşımlar bir tabu, dokunulmasında sakınca görülen bir alan olarak görülmektedir. Bireyler, çoğu zaman bir cemaatin üyesi olduğunu gizleyebilmekte, adeta gizli ve gizemli bir sosyal ilişkiler grubu olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcıların yakın çevre ya da arkadaşlarının dini cemaatlerle ilişkisi olma durumunun sorgulandığı Tablo 5'te katılımcıların %24'ü yakın çevresinden ya da arkadaşlarından dini cemaatlerle ilişkisi bulunan bireylerin olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcıların %62,9'u ise yakın çevresinden ve arkadaşlarından kimsenin dini cemaatlerle ilişkisi olmadığını belirtmişlerdir. Bu veri, katılımcıların kendi yakın çevresiyle ilgilidir. Aynı zamanda, araştırma kapsamında katılımcılara dini cemaatlerle ilişki biçimi de sorgulanmıştır. Katılımcıların kendilerinin dini cemaatlerle ilişkileri sorgulandığında tablo değişmektedir. Bu değişim gerçekler ile algılanan arasındaki farkın da bir

yansıması olarak görülebilir.

4.3. Katılımcıların Dini Cemaatlerle İlişkisi

Dini cemaatlerle ilişkinin farklı boyutları bulunmaktadır. Bu çerçevede bir cemaatin mensubu ya da üyesi olunabileceği gibi sempaticisi olmak da mümkündür. Günümüzde cemaatlerin nicelikleri ve toplumsal yapı içerisinde güçleri tartışma konusudur. Bu anlamda Türk toplumunda dini cemaatlerin niceliğine ilişkin aşağıdaki tablo ışık tutabilecek bir veriyi taşımaktadır.

Tablo 6. *Katılımcıların Dini Cemaatlerle İlişkisi*

	F	%
Bir cemaate mensubum	101	3,9
Bir cemaate sempaticim var	87	3,4
Hiçbir cemaatle ilişkim yoktur	2340	90,7
Cevap yok	51	2,0
Toplam	2579	100,0

Örneklem grubunun %3.9'u bir cemaate mensup olduğunu ifade ederken, bir cemaate sempaticim var diyen katılımcıların oranı ise %3.4 olarak görülmektedir. Katılımcılardan %90.7'si ise hiçbir cemaatle ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Tablo 6'da katılımcılardan %24'ü yakın çevresinden insanların dini cemaatlerle ilişkisi olduğunu ifade ettiği halde, katılımcıların kendilerinden sadece %3.9'u bir cemaate mensup olduğunu açıkça belirtmektedir.

Cemaat konusu Türkiye'de her zaman bir tabu olarak görüldüğü gibi gizli ve saklı kalması gereken bir olgu olarak da görülmektedir. Bir cemaate mensup olanlar dahi bu mensubiyetinin bilinmesi arzu etmezler. Bu anlamda bir de alan araştırmasının yapıldığı süreçte cemaatlere ilişkin çeşitli tartışmalar da eklenince bireyler kendilerinin bir cemaatle olan ilişkilerini gizlemek durumunda kalmış olabilirler.

ANDY-AR Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından 2011 yılında yapılan "Türk Toplumunda Cemaat Algısı Araştırması"na göre "herhangi bir cemaate mensup" olanların oranı %6.8'dir (Andy-ar, 2011: 80). 2011 yılı siyasal konjonktürün bir sonucu olarak cemaat mensubu olmanın bir takım ayrıcalıklarının olduğunu bir yıl iken; 2013 yılı bunun tam tersi olarak yine güncel siyasal gelişmelerin neticesinde cemaat mensubu olmanın bir takım risk ve güvensizlik doğurduğu bir yıldır.

Yine, cemaatlere yönelik hoşgörü ve hizmet temelli algılamaların yerini, organizasyonel bir yapı algılamaların aldığı bir süreç yaşanmaktadır. Bu yaşanan

gelişmeler bireylerin cemaat mensubiyetini ortadan kaldırmış olabileceği gibi, cemaat mensubiyetlerini gizlemelerine de neden olmuş olabilir.

Tablo 7. Yerleşim Yeri İle Herhangi Bir Dini Cemaatle İlişki Durumu

		Herhangi Bir Dini Cemaatle İlişki Durumu				Toplam
		Bir cemaate mensubum	Bir cemaate sempati var	Hiçbir cemaatle ilişkim yoktur	Cevap yok	
Yerleşim Yeri	İl merkezi	29	16	481	6	532
	%	5,5	3,0	90,4	1,1	100,0
İlçe merkezi		70	70	1846	45	2031
	%	3,4	3,4	90,9	2,2	100,0
Belde		0	1	6	0	7
	%	,0	14,3	85,7	,0	100,0
Köy		2	0	4	0	6
	%	33,3	,0	66,7	,0	100,0
Cevap yok		0	0	3	0	3
	%	,0	,0	100,0	,0	100,0
Toplam		101	87	2340	51	2579
	%	3,9	3,4	90,7	2,0	100,0

$\chi^2= 24.296$ $df=12$ $p= .0019 <0.05$

Yerleşim yeri ile bir dini cemaatle ilişki durumunu gösteren Tablo 7'ye göre kent ve kır ayrımı bakımından bir takım farklılıklar bulunmaktadır. İl merkezinde yaşayan katılımcılar daha düşük oranda bir cemaate mensup olduğunu ifade ederken, ilçe merkezi ve köylerde yaşayanlar daha yüksek oranda bir cemaate mensup olduklarını belirtmektedirler. Dini cemaatler sosyal ilişkilerin birincil düzeyde gerçekleştiği küçük yerleşim birimlerinde daha rahat bir şekilde mensup kazanabilirken, kent merkezlerinde bu durum biraz daha zor gerçekleşmektedir. Bu durum Hipotez 3'te belirtilen bir cemaate mensubiyet ile yerleşim yeri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ifadesini doğrulamaktadır.

Cinsiyet değişkeni bakımından bir değerlendirme yapıldığında herhangi bir farklılık görülmemektedir. Kadın ve erkek katılımcılar benzer oranlarda cemaate mensup olduklarını ifade etmektedirler. Benzer bir durumu yaş değişkeni bağlamında da görmek mümkündür. Her yaş grubundan katılımcıların dini bir cemaate mensup olduklarını görebilmek mümkündür. Yine benzer bir değerlendirme öğrenim durumu için de geçerlidir.

4.4. Cemaate Katılma Nedeni

Cemaatler, bireyin bir takım toplumsal ihtiyaç ve beklentilerini karşılayan sosyal gruplardır. Bu ihtiyaçlar manevi olduğu gibi sosyal ve psikolojik özellikler

de sergilemektedir. Bu ihtiyaçların niteliği bireylerin cemaate katılma nedenlerini oluşturmaktadır.

Tablo 8. Cemaate Katılma Nedeni

	F	%
Manevi ihtiyaç hissettiğim için	56	55,4
Cemaatteki yardımlaşma duygusu sebebiyle	16	15,8
Cemaatteki paylaşma duygusu sebebiyle	9	8,9
Cemaat üyelerinin birliktelik duygusu sebebiyle	8	7,9
Yalnızlık hissettiğim için	4	4,0
Cevap yok	3	3,0
Fikrim yok	1	1,0
Eğitim için	1	1,0
Arkadaşlarım olduğu için	1	1,0
Kuran dinlemek, sohbet dinlemek	1	1,0
Bilgilenmek/ sosyal aktivite	1	1,0
Toplam	101	100,0

Modernleşme sürecinin bir sonucu olarak cemaat yapısının ortadan kalkacağı, bireyselleşmenin hakim olduğu toplum tipinin yaygın olacağı düşünülmüştür. Ancak, süreç başlangıçta bu düşüncüyü haklı çıkarsa bile modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunlarla baş edemeyen, bireyselleşen bireyler bir arayış içerisinde girmişlerdir. İşte bu süreçte bir dönüşüme uğrayarak kentsel mekânlarda yeni yüzüyle ortaya çıkan cemaatler bireylerin sığınağı haline gelmektedirler. Katılımcıların cemaate katılma nedenlerine ilişkin verilerin yer aldığı Tablo 8’de katılımcıların %55,4’ü manevi ihtiyaç hissettiği için bir cemaate katıldığını ifade etmektedir. Bireyler manevi bir arayış ya da manevi bir ihtiyaç hissettiğinde cemaatlere katılarak bu ihtiyaçlarını giderme yoluna gitmişlerdir. Bu veriler Türkiye’de cemaatlerin dini temeller üzerine kurulduğunu da açık bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte paylaşma ve yardımlaşma duygusu ile yalnızlıktan kurtulmak isteyenler de yine cemaatlere katılarak, bu konularda sosyal bir grup içerisinde yer almayı arzu etmişlerdir. Modernleşmenin darboğazı içerisinde yardımlaşma, paylaşma, birlikte olma bireyin gündelik yaşamda sığınacağı bir liman olarak cemaatleri görmesine sebep olmuştur. Cemaatin sosyal ilişkiler yapısı içerisinde hoşgörü ve samimiyet odaklı arkadaşlık ilişkileri, yardımlaşma ve paylaşma duygusunun hakimiyeti bu sosyal grubu bir cazibe merkezi haline getirmiştir.

Hipotez 1 'de de belirtildiği gibi bireyler bir cemaate katılma nedenleri arasında manevi ihtiyaç istediği diğer faktörlerden daha fazla öne çıkmaktadır.

4.5. Cemaate Katılmada Etkili Olan Sosyal Grup

Cemaatler bir sosyal grup olduğuna göre bu gruplara katılımı sağlayan bir başka sosyal grup üyeleri vardır. Bu anlamda, bireylerin diğer gruplarla yeni sosyal ilişkiler sağlamasına imkan tanıyan sosyal gruplar, bireyin sosyalleşme ve siyasal sosyalleşme sürecini etkilemektedirler.

Tablo 9. Cemaate Katılmada Etkili Olan Sosyal Grup

	F	%
Ailem	34	33,7
Arkadaşlarım	28	27,7
Komşularım	10	9,9
Kendi isteğimle	10	9,9
Cevap yok	9	8,9
Akrabalarım	8	7,9
Hatırlamıyorum	2	2,0
Toplam	101	100,0

Aile ve arkadaş çevresi sosyalleşme sürecinin temel araçları olarak bireyin yaşamının her evresinde etkili olabilmektedir. Aile ve arkadaş çevresi bireyin sosyalleşmesini sağlayarak yeni sosyal gruplara katılmasını ve bu sosyal gruplarla oryantasyonunu da sağlayabilmektedir. Katılımcıların cemaate katılmalarında etkili olan grubun dağılımının yer aldığı Tablo 9'da da görüldüğü üzere bir cemaate katılmada aile (%37.7) ve arkadaşlar (%27.7) en fazla etkisi olan sosyal gruptur. Bunların yanında komşular (%9.9), akrabalar (%7.9) cemaate katılmada etkili olan diğer sosyal gruplardır. Bu veriler çerçevesinde birincil sosyal ilişki gruplarının yeni sosyal ilişkiler ağına katılmada etkili olduğu söylenebilir. Hipotez 4'de belirtildiği gibi bireylerin bir cemaate katılmalarında aile faktörü etkilidir.

Tablo 10. Cinsiyete Göre Cemaate Katılmada En Çok Etkili Olan Sosyal Grup

		Cemaate Katılmada En Çok Etkili Olan Sosyal Grup							
		Ailem	Akrabalar	Arkadaşlar	Komşular	Hatırla mıyor	Cevap yok	Kendi isteğimle	Toplam
Cinsiyet	Kadın	19	3	9	10	1	4	5	51
	%	37,3	5,9	17,6	19,6	2,0	7,8	9,8	100,0
Erkek		15	5	19	0	1	5	5	50
	%	30,0	10,0	38,0	,0	2,0	10,0	10,0	100,0
Toplam		34	8	28	10	2	9	10	101
	%	33,7	7,9	27,7	9,9	2,0	8,9	9,9	100,0

$$\chi^2 = 14.645 \text{ df}=6 \text{ p} = .0023 < 0.05$$

Cinsiyet değişkeninin göre katılımcılarına bir cemaate katılmalarında etkili sosyal gruplar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Tablo 10'da da görüldüğü üzere kadın katılımcılar daha yüksek oranda aile ve komşuların etkisi ile bir cemaate katıldığını ifade ederken, erkek katılımcıların daha fazla oranda arkadaşlar, aile ve akrabaların etkisi ile bir cemaate katıldıkları görülmektedir. Hipotez 5'te de dile getirildiği üzere, bireylerin cemaate katılımlarında etkili olan sosyal ilişki grupların ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır

4.6. Siyasal Seçim Dönemlerinde Cemaatin Önde Gelenlerinin Siyasal Tercih İçin Yönlendirme Durumu

Cemaat yapısının bir gereği olarak üyelerine bir takım yönlendirmelerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Genellikle bireyleri manevi bir perspektif çerçevesinde yönlendiren cemaatlerin, siyasete ve seçim süreçlerine etkileri bir süredir önemli bir tartışma konusudur. Cemaatlerin büyümesi neticesinde siyasal sistem içerisinde yer alma, siyasal iktidara bir oranda ortak olma gibi düşüncelerin bulunması durumunda üyelerini de bu yönde kanalize etmeleri beklenir. Bazı hallerde bu yönlendirme doğrudan sözcüklerle ifade etme yönünde, bazı hallerde cemaatin önde gelenlerinden birinin simgesel olarak bir siyasi partide görev alması şeklinde olabilir. Ancak, çalışmamız kapsamında cemaatin önde gelenlerinin sözcüklerle yönlendirme durumu esas alınmıştır.

Tablo 11. *Siyasal Seçim Dönemlerinde Cemaatin Önde Gelenlerinin Siyasal Tercih İçin Yönlendirme Durumu*

	F	%
Evet	23	22,8
Hayır	72	71,3
Fikrim yok	1	1,0
Cevap yok	5	5,0
Toplam	101	100,0

Tablo 11, katılımcıların siyasal seçim dönemlerinde cemaatin önde gelenlerinin siyasal tercih için yönlendirme durumunu ortaya koymaktadır. Dini cemaatler her ne kadar dinsel sosyal ilişki grupları olmasına rağmen siyasal yapı ve siyasal sistemle ilgili olarak da seçim süreçlerinde bir takım tasarruflarda bulunmaktadır. Dini cemaatler doğrudan üyelerini aktif siyasette görevlendirerek ya da dolaylı olarak siyasal sistem içerisinde etkin bir ol oynamanın gayretindedirler.

Bunun bir sonucu olarak da üyelerini siyasal davranış noktasında yönlendirebilmektedirler: Bir cemaate mensup katılımcıların yaklaşık olarak %23'ü siyasal tercih için cemaatin önde gelenleri tarafından yönlendirildiğini ifade ederken, yaklaşık olarak %71'i ise kendilerine yönlendirme yapılmadığını belirtmektedirler. Din temelli sosyal bir grup için üyelerinin neredeyse dörtte birinin siyasal tercih için kendilerine yönlendirme yapıldığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Yönlendirme yapılmasının yanında cemaat mensuplarının bu yönlendirmeye nasıl cevap verdikleri de önemlidir.

4.7. Cemaat Üyelerinden Birinin İsteği ya da Önerisi Üzerine Bir Parti ya da Adaya Oy Verme Durumu

Cemaatin önde gelenleri ya da cemaat mensupları siyasal seçim süreçlerinde üyelerini bir siyasi parti ya da adaya oy vermesi konusunda yönlendirebilir veya bu konuda öneride bulunabilirler. Günümüzde işte bu çerçevede bu istek ya da önerisi olması durumunda cemaat üyelerinin nasıl davranış sergileyecekleri konusu tartışılmaktadır. Cemaat yapısı üyelerinin bir bütün olarak cemaatin önde gelenlerinin isteği yönünde oy kullandığı bir yapı mıdır? Yoksa bu istekleri ve önerileri dikkate alanlar olduğu gibi bunları dikkate almayanların da olduğu bir yapı mıdır? Bu soruların cevabını vermesi bakımından aşağıdaki tablo dikkate değer görülmektedir.

Tablo 12. *Cemaat Üyelerinden Birinin İsteği ya da Önerisi Üzerine Bir Parti ya da Adaya Oy Verme Durumu*

	F	%
Evet	12	11,9
Hayır	85	84,2
Cevap yok	4	4,0
Toplam	101	100,0

Örneklem grubundan bir cemaate mensup olduğunu ifade eden katılımcıların cemaat üyelerinin birinin isteği üzerine bir parti ya da adaya oy verme durumunu gösteren Tablo 12 oldukça dikkat çekicidir. Tabloda yer alan verilere göre cemaat üyelerinin birinin isteği üzerine bir parti ya da adaya oy veren katılımcıların oranı %11.9'dur. Bunun karşısı olarak oy vermeyenlerin diyenlerin oranı ise %84.2 olarak görülmektedir. Bir önceki tablo (Tablo 11) ile bu tablo birlikte değerlendirildiğinde herhangi bir yönlendirme ile karşılaşan cemaat mensuplarının yarısı bu çerçevede bir siyasal davranış ortaya koymaktadır şeklinde bir yorum yapabilmek mümkündür. Yani diğer bir ifade ile cemaatler, mensuplarını bir parti ya da aday lehinde yönlendirdiklerinde üyelerinin yarısı bu yönde bir siyasal davranış sergilemektedirler. Cemaatlerin önde gelenlerinin mensuplarını bir siyasi partiye oy vermeleri yönünde telkin ya da yönlendirmede bulduklarına ilişkin tartışmalar yoğun bir şekilde devam etmektedir. Aslında bu tartışmaların geçmişi partili siyasi hayatın başlangıcına kadar gitmektedir. Mardin'in de ifade ettiği üzere (2013: 221) dinin saf siyasi, manipülatif, merkezden yönlendirilen boyutlarının siyasi tercihi etkilemek için bir ideoloji olarak kullanılması, Türkiye'nin çok partili sisteme geçişinin ardından, 1940'ların sonlarında ortaya çıktı. Her ne kadar bu ifadesinde Mardin, dini bir ideolojiye atıf yapmakla birlikte kastettiği şey hem dini söylem ve uygulamalar hem de cemaatlerin (Süleymancılar, Nakşibendi vb.) yönlendirmeleridir.

Tablo 13. Yaşa Göre, Cemaat Üyelerinden Birinin İsteği Üzerine Bir Parti Ya Da Adaya Oy Verme Durumu (Anova Testi)

	Kareler Toplamı	df	Ortalamanı n Karesi	F	Sig.
Gruplar Arasında	41,393	2	20,696	,114	,893
Gruplar Dahilinde	17822,370	98	181,861		
Toplam	17863,762	100			

Oy verme davranışı üzerinde cemaat üyelerinin olası etkisi ile katılımcıların yaşı arasında ise anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (F=.114, sd= 98, p= .893). Benzer şekilde deneklerin yaşı ile oy verme davranışı üzerinde üyesi olduğu sivil toplum kuruluşu üyelerinin etkisi arasında da anlamlı farklılıklar bulunamamıştır (F=.138, sd= 247, p= .937). Buna göre, cemaat gruplarıyla sosyal ilişkilerin siyasal davranışa etkisi yaşa göre farklılıklar göstermektedir.

Tablo 14. Cemaatin Önde Gelenlerinin Siyasal Tercih İçin Yönlendirmede Bulunması Durumuna Göre Bir Parti ya da Adaya Oy Verme Durumu

		Evet	Hayır	Cevap yok	Toplam	
Siyasal seçim dönemlerinde cemaatin önde gelenleri	Evet	12	11	0	23	
	%	52,2	47,8	,0	100,0	
siyasal tercih yönlendirmede bulunma	Hayır	0	72	0	72	
	%	,0	100,0	,0	100,0	
Toplam	Fikrim yok	0	0	1	1	
	%	,0	,0	100,0	100,0	
	Cevap yok	0	2	3	5	
	%	,0	40,0	60,0	100,0	
Toplam		12	85	4	101	
		%	11,9	84,2	4,0	100,0

$\chi^2= 1.2527$ df=6 p= .0.000 <0.05

Tablo 14'e göre cemaat üyelerinin siyasal tercih için yönlendirme durumu ile cemaat üyelerinden birinin isteği ya da önerisi üzerine bir parti ya da adaya oy verme durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Siyasal seçim dönemlerinde cemaatin önde gelenleri tarafından siyasal tercih için yönlendirme yapıldığını ifade eden katılımcıların %52.2'si cemaat üyelerinden birinin isteği ya da önerisi üzerine bir parti ya da adaya oy verdiğini ifade etmektedir. Böylesi bir yönlendirme yapılmadığı durumda ise herhangi bir parti ya da adaya oy verilmediği görülmektedir. Hipotez 2'de de belirtildiği gibi, cemaat üyelerinin, cemaatin önde gelenlerinin siyasal tercih için yönlendirmede bulunması durumu

ile siyasal tercihleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 15. *Siyasi Parti Üyeliğine Göre Herhangi Bir Dini Cemaatle İlişki Durumu*

		Herhangi Bir Dini Cemaatle İlişki Durumu					
		Bir cemaate mensubum	Bir cemaate sempatiim var	Hiçbir cemaatle ilişkim yoktur	Cevap yok	Toplam	
Siyasi Parti Üyeliği	Evet	17	15	254	4	290	
	%	5,9	5,2	87,6	1,4	100,0	
	Hayır	76	68	2047	46	2237	
	%	3,4	3,0	91,5	2,1	100,0	
	Eskiden üyeydim	8	4	25	0	37	
%	21,6	10,8	67,6	,0	100,0		
	Cevap yok	0	0	14	1	15	
%	,0	,0	93,3	6,7	100,0		
Toplam		101	87	2340	51	2579	
%		3,9	3,4	90,7	2,0	100,0	
$\chi^2= 50.297$ $df=9$ $p= .0.000 <0.05$							

Bireyler gündelik yaşamlarında birden çok sosyal grubun üyesi olabilmektedirler. Yani bir birey hem bir siyasal partinin üyesi olabilir hem de bir cemaatin üyesi olabilir. Din ve siyaset kavramları genelde birbirine uzak olgular olduğu halde günümüzde cemaatlerin siyasal sistem içerisinde etkin rol oynamak istemeleri üyelerinin siyasal partilerle sosyal ilişki içerisinde bulunmalarına olanak sağlamaktadır. Tablo 15, Siyasal parti üyeliği ile cemaatle ilişki biçimini ortaya koymaktadır. Buna göre bir siyasal partiye üye olan bireylerin %3.9'u, eskiden siyasal parti üyesiydim diyen katılımcıların %21.6'sı bir cemaate mensup olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 16. Dini Cemaatle İlişki Biçime Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkilidir Yargısına Katılım Düzeyi

		Dini Cemaatle İlişki Biçime Göre Oy Verme Kararında Dini İnançların Etkilidir							
		Kesinlikle Katıl muyorum	Katıl muyorum	Ne katılı yorum, ne katıl muyorum	Katılı yorum	Kesinlikle Katılı yorum	Fikrim yok	Cevap yok	Toplam
Dini Cemaatle İlişki Biçimi	Bir cemaate mensubum	7	8	11	46	27	0	0	99
	%	7,1	8,1	11,1	46,5	27,3	,0	,0	100,0
	Bir cemaate sempatisi var	15	17	3	36	15	0	1	87
%	17,2	19,5	3,4	41,4	17,2	,0	1,1	100,0	
Hiçbir cemaatle ilişkim yoktur		707	619	179	512	228	19	33	2297
	%	30,8	26,9	7,8	22,3	9,9	,8	1,4	100,0
	Cevap yok	24	14	3	4	2	1	2	50
%	48,0	28,0	6,0	8,0	4,0	2,0	4,0	100,0	
Toplam		753	658	196	598	272	20	36	2533
	%	29,7	26,0	7,7	23,6	10,7	,8	1,4	100,0

$$\chi^2= 1,251 \text{ df}=18 \text{ p}= 0,000 <0,05$$

Tablo 16, katılımcıların bir cemaatle ilişki biçimi ile “oy verme kararında dini inançların etkilidir” yargısına katılım düzeyi arasında farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Bu verilere göre, bir cemaate mensup olan katılımcıların %73.8’inde dini inançların siyasal davranışta etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durum bir cemaate sempatisi olanlarda ise %58.6 oranında kendisini göstermektedir. Hiçbir cemaatle ilişkisi olmadığını belirten katılımcılar ise %57.7 oranında siyasal davranışında dini inançlarının etkisinin bulunmadığını belirtmektedirler. Bu anlamda, siyasal tercihte dini inançların etkisi ile cemaat mensubiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğunun ifade edildiği Hipotez 6 doğrulanmıştır.

Bu veriler çerçevesinde, cemaat mensupları içerisinde buldukları sosyal grup dolayısıyla olaylara dini hassasiyetler bağlamında bakma güdüsü ya da telkini kazandıklarından siyasal seçim süreçlerinde de bu anlayış ile hareket etmektedirler. Çünkü, içerisinde buldukları grubun karakteristik özelliği sadece ibadetlerin değil gündelik yaşama dair her şeyin de dini inanç çerçevesinde yorumlanması ve değerlendirilmesi gerektiğinden siyasal tercihlerinde de böylesi bir değerlendirmeye gitmektedirler.

Tablo 17. Dini Bir Cemaatle İlişki Durumuna Göre Siyasal Tercih

		Siyasal Tercih							Toplam
		AK Parti	CHP	MHP	BDP Destekli Bağımsız	Diğer	Oy vermedim	Cevap yok	
Dini Cemaatle İlişki Durumu	Bir cemaate mensubum	61 % 60,4	0 ,0	7 6,9	3 3,0	6 5,9	14 13,9	10 9,9	101 100,0
	Bir cemaate sempati var	52 % 59,8	5 5,7	9 10,3	3 3,4	0 ,0	10 11,5	8 9,2	87 100,0
	Hiçbir cemaatle ilişkim yoktur	746 % 31,9	475 20,3	184 7,9	125 5,3	46 2,0	312 13,3	452 19,3	2340 100,0
	Cevap yok	16 % 31,4	6 11,8	4 7,8	0 ,0	1 2,0	8 15,7	16 31,4	51 100,0
Toplam		875 % 33,9	486 18,8	204 7,9	131 5,1	53 2,1	344 13,3	486 18,8	2579 100,0

$\chi^2= 99,799$ $df=18$ $p=.000 <0,05$

Dini bir cemaatle ilişki biçimi ile siyasal tercih arasında farklılıklar bulunmaktadır. Tablo 17'ye göre bir cemaate mensup olduğunu ifade eden katılımcıların %60,4'ü Ak Parti'ye oy verdiğini ifade etmektedir. Dini cemaat mensuplarının ikinci tercihinin ise MHP olduğu görülmektedir.

Benzer bir durum cemaate sempati duyanlar arasında da söz konusudur. Bir cemaate sempati duyanların %59,8'i Ak Parti'ye, %10,3'ü ise MHP'ye oy verdiğini ifade etmektedirler. Bu anlamda cemaat üyeleri ile cemaat sempati duyanlarının benzer saik ve benzer duyarlılıklar doğrultusunda siyasal bir davranış ortaya koydukları söylenebilir. Hipotez 7'de de ifade edildiği üzere Cemaate mensubiyet ile oy verilen siyasal parti arasında anlamlı bir ilişki vardır. Cemaat mensupları sağ siyasal yelpazedeki siyasi partileri daha fazla tercih etmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Cemaatler birincil sosyal ilişkilerin hâkim olduğu ve postmodernleşme süreciyle adeta nitelik ve boyut değiştiren sosyal gruplardır. Cemaatlerle sosyal ilişkiler, bireyin bir takım ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak amacıyla gerçekleşmektedir. Cemaatler sosyal ilişkiler de bu yönüyle arkadaş ve akraba gibi sosyal ilişki gruplarından ayrılmaktadır.

Cemaatlerle sosyal ilişkiler bir amaç ve hedef için ortak bir yapı içerisinde hareket etmek felsefesinde gerçekleşmektedir. Bu amaç ve hedefler dini cemaatler için manevi ihtiyaçların karşılanması, yardımlaşma ve paylaşma duygusunun

yaşanması gibi saikler olabilmektedir. Bu nedenle dini cemaatler özellikle bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılayan, yardımlaşma ve paylaşma duygusunun yaşandığı ve yalnızlıktan kurtuluş olarak görülen sosyal ilişki gruplarıdır.

Türk toplumunda bir cemaat gerçeğinden söz etmekle birlikte son tahlilde araştırma bulgularına göre bir cemaate mensup olduğunu ifade edenlerin oranı (%3.9) oldukça düşük düzeydedir. Aile ve arkadaş çevresi birçok konuda olduğu gibi bir dini cemaate katılma noktasında da önemli referans kaynakları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede aile ve arkadaş gruplarının yeni sosyal ilişkiler ağlarına bireyin katılımını sağlayan referans sosyal ilişkiler ağları olarak da değerlendirebilmemiz mümkündür.

Dini cemaatler ağırlıklı olarak manevi ve sosyal niteliği bulunan sosyal gruplar olmasına rağmen son dönemlerde siyasal niteliklerini daha fazla gösterdikleri ve siyasi konular çerçevesinde tartışma konusu olduklarını görmekteyiz. Dini cemaatler çeşitli vesilelerle siyasal sistem içerisinde yer almaya çalışmaktadırlar.

Bu anlamda siyasal sistem içerisinde etkili bir aktör olmaya çalışan dini cemaatler, kendi mensuplarının siyasal davranışlarını da etkilemeye çalışmaktadırlar. Bu etkileme doğrudan kamuoyuna yönelik bir parti ya da aday lehine basın açıklaması ile olabileceği gibi kendi içlerindeki iletişim ağları aracılığıyla da olabilmektedir.

Araştırmaya katılanların %24'ü yakın çevresinden ya da arkadaşlarından dini cemaatlerle ilişkisi bulunan bireylerin olduğunu ifade ettiği halde, sadece %3.9'u bir cemaate mensup olduğunu dile getirmektedir. Araştırma kapsamında bir cemaate sempati var diyen katılımcıların oranı ise %3.4 olarak görülmektedir. Yerleşim yeri bakımından değerlendirdiğimizde il merkezinde yaşayan katılımcılar daha düşük oranda bir cemaate mensup olduğunu ifade ederken, ilçe merkezi ve köylerde yaşayanlar daha yüksek oranda bir cemaate mensup olduklarını belirtmektedirler.

Araştırmada elde edilen verilerden biri de , bireyler manevi bir arayış ya da manevi bir ihtiyaç hissettiğinde (%55.4) cemaatlere katılarak bu ihtiyaçlarını giderme yoluna gitmişlerdir. Bu veriler Türkiye'de cemaatlerin dini temeller üzerine kurulduğunu da açık bir şekilde göstermektedir.

Dini cemaatler her ne kadar dinsel sosyal ilişki grupları olmasına rağmen çeşitli nedenlerden dolayı siyasal seçim süreçlerinde üyeleri üzerinde bir tasarrufta bulunma, bir yönlendirme yapma eğilimi içerisinde girmektedirler. Bu çerçevede, bir cemaate mensup katılımcıların yaklaşık olarak %23'ü siyasal tercih için cemaatin önde gelenleri tarafından yönlendirildiğini ifade etmektedirler. Bu

durum her cemaatin siyasal seçim süreçlerinde bir yönlendirme içerisine girmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte cemaatin önde gelenlerinden birinin isteği ya da önerisi/yönlendirmesi üzerine oy verdiklerini ifade edenlerin oranı ise oldukça düşük (%11.9) düzeydir. Buna göre, her ne kadar cemaat yapılarında ortak hareket etme duygusu olmakla birlikte siyasa seçim süreçlerinde bu duygunun etkin bir şekilde işlediğini söylememiz mümkün değildir. Ancak, bu tür kapalı gruplarda oluşan bilinç altı, üyelerin farkında olmadan aynı davranış içerisinde bulunmalarını da sağlayabilir.

Son tahlilde araştırmadan elde edilen bulgularda da görüldüğü gibi cemaatin önde gelenlerinin cemaat mensuplarının siyasal davranışlarını yönlendirmeye girdiklerini belirlenmiştir. Dini cemaatlerin bu yönlendirmelerinin siyasal davranış üzerinde doğal olarak bir etkisi bulunmaktadır. Çünkü, dini cemaatlerde birliktelik ve aidiyet duygusu yüksek düzeyde olduğundan bunun siyasal davranışa yansması da görülmektedir. Bu anlamda cemaat üyelerinin bir bölümünün cemaatin önde gelenlerinin isteği doğrultusunda bir siyasi parti ya da adaya oy verdiği görülmektedir.

Burada dikkat çeken önemli bir husus cemaat üyelerinin siyasal davranışında sosyal çevreden dışlanma endişesi ya da sosyal çevrenin baskısından daha ziyade dini inançların etkisinin görülmesidir. Bir dini cemaate daha fazla manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere girildiği dikkate alındığında bireyin siyasal sürece ilişkin değerlendirmelerinde de din önemli bir referans kaynağı olmaktadır. Araştırma verilerine göre cemaat, üyelerinin siyasal davranışında etkisi görülen sosyal grup olarak dikkat çekmektedir.

Elde edilen bu bulgular cemaat ve siyaset ilişkisi çerçevesinde bir fikir ortaya koymakla birlikte, konunun farklı yönleriyle incelenerek, bu tür araştırmaları tekrarlayarak daha genellenebilir bir sonuca varmak gereklidir. Son tahlilde, cemaat ve siyaset ilişkisine literatür çerçevesinde ışık tutan bu çalışmadan sonra yeni çalışmaların yapılarak, derinlemesine analizler yapmak da gereklidir.

KAYNAKÇA

- ANDY-AR, (2011), "Türk Toplumunda Cemaat Algısı Araştırması", İstanbul.
- AYKAÇ, Burhan & DURGUN, Şenol (2014), "Hükümet Dışı Bir Örgütlenme Olarak Dini Topluluklar ve Sivil Toplum Düşüncesi", *Türk Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Zirvesi / Bildiriler Kitabı*, Eskişehir / 11-13 Mayıs 2014, 589-602.
- CEVİZCİ, Ahmet (2010), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul:Paradigma Yayınları.
- ÇELİK, Celaleddin (2011), "Türkiye'de Dini Grupların Sosyolojisi" , *Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ekim 2011.
- DOĞAN, İsmail (2009), *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara:Pegem Yay.
- DÖNMEZER, Sulhi (1984), *Sosyoloji*, Ankara:Savaş Yayınları.
- EFE, Adem (2009), "Türkiye'de Dini Grupların Çevre Ve Çevre Sorunlarına İlişkin Görüşleri (İskenderpaşa Cemaati Örneği)" "*Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar*", VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim 2009, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın. 653-674.
- ERKAL, Mustafa (2012), *Sosyoloji (Toplumbilim)*, İstanbul:Der Yayınları.
- KAYA, Kamil (2011), Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi, Konya:Fakülte Kitabevi.
- MACIVER, R. M. & PAGE Charles H. (1971), *Cemiyet I*, Çev. Amiran Kurktan, İstanbul:Devlet Kitapları.
- MACİT, Mustafa (2010), "Geleneksel Hayır Anlayışının Modern Görünümleri:Kermesler", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 42, 175-190.
- MARDİN, Şerif (2013), Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul:İletişim Yayınları.
- LOUNG, Gloria; CHARLES, Susan T.; FİNGERMAN, Karen L. (2011), "Beter With Age: Social Relationships Across Adulthood", *Journal of Social and Personal Relationships*, Volume:28, No:1, 9-23.
- SENNET, Richard (2010), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- SLATTERY, Martin (2008), *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Yay. Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Deniz), Bursa:Sentez Yayınları.
- SOLMA, Bünyamin (2011), "Modernlik Ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 32, 35-58.
- ŞAVRAN, Temmuz Gönç (2010), "Bilimsel Araştırmalarda Amaç, Problem ve Sınırlılıklar", Nadir Suğur (ed.) *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*.Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- TOPAL, A.Kadir (2004), "Kavramsal Olarak Kent Nedir Ve Türkiye'de Kent Neresidir", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:1: 276-294.
- TOURAİNE, Alain (2002), "From Understanding Society to Discovering the Subject", *Anthropological Theory*, Vol:2. No:4, 387-398.
- TÖNNİES, Ferdinand (2000), "Gemeinschaft ve Gesellschaft", *Şehir ve Cemiyet*, Haz: Ahmet Aydoğan, İstanbul: İz Yayıncılık.
- WALLİMAN, Nicholas (2006) *Social Research Methods*, Sage Publications, London
- WEBER, Max (2007), *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları.

**MUHİBBÎ (KÂNÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN) DİVANI'NIN İKİ
YENİ YAYINI**

**TWO NEW PUBLICATIONS OF MUHİBBÎ'S (SULEIMAN THE
MAGNIFICENT) DIVAN**

Yıldıray ÇAVDAR*

*Saltanat didükleri ancak cihân gavgâsıdur
Olmaya baht u sa'âdet dünyede vahdet gibi
Kânûnî Sultan Süleyman*

Adı bilinen ilk şairimiz olan Aprın Çor Tigin'den günümüze sayısız Türkçe şiir yazılmış, Türklerin yaşadığı hemen hemen her yerde Türkçenin başka şairleri de olmuştur.

Değişik zamanlarda ve farklı coğrafyalarda saltanat sürmüş Türk hükümdarlarının önemli bir kısmı şiire ilgi duymuş ya da şiir yazmıştır. Anadolu sahasının dışında; Sultan Hüseyin Baykara, Şiban Han, Bâbü Han, Bayram Han, Şah İsmâil, Sultan Kayıtbay, Kansu Gavrî, Kırım Hanı Gâzi Giray Han ve burada sayamadığımız bazı isimler, hükümdar şairler olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu sahasında ilk divan sahibi şair ise yine bir hükümdar olan Kadı Burhanettin Ahmet'tir

* Okt., Selçuk Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, ycavdar@selcuk.edu.tr

Gönderim Tarihi: 08.09.2015

Kabul Tarihi: 09.10.2015

Osmanlı döneminde, şiirle ilgilenen devlet adamları âdeta katlanarak artmış, II. Murat'tan (Murâdî) V. Mehmet Reşat'a birçok hükümdar veya hanedan mensubu; şiirle meşgul olmuş, şiir yazmış ya da divan tertip etmiştir.

Divan edebiyatı XVI. yüzyılda en parlak devrini yaşamış, Osmanlı İmparatorluğu ise bu edebî geleneğin belki de en ihtişamlı temsilcisi olmuştur. Özellikle Kânûnî Sultan Süleyman döneminin burada altını önemle çizmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin 10. padişahı ve 89. İslam halifesi Kânûnî Sultan Süleyman, Osmanlı hanedanı içinde en uzun süre tahtta kalan hükümdardır. "Bu uzun dönem, Osmanlı siyasî tarihi açısından olduğu kadar bilim ve kültür tarihi açısından da zirvenin yaşandığı bir devre olarak bilinir. Kendisi de şiirle uğraşan ve Muhibbî mahlasıyla klasik şiirin en hacimli divanını kaleme alan Kânûnî, devrinde şairlere özel bir alaka göstermiştir." (İsen-Bilkan 1997: 46)

Daha çok Muhibbî (Arapça "hubb" kökünden: "seven, sevgi besleyen, dost") olmak üzere Muhib mahlasını da kullanan Kânûnî'nin, biri Türkçe diğeri Farsça olmak üzere iki divanı mevcuttur. Türkçe divanında dört bin kadar şiiri olan Kânûnî, Türk edebiyatında en çok şiir yazan hükümdar unvanına sahiptir (Yavuz vd. 2014: 9-12) ve birçok beyitte söz sultanlığını cihan sultanlığına tercih ettiğini ima eder (Tunç 2000: 277).

Kânûnî Sultan Süleyman'ın (Muhibbî) Türkçe divanlarının, Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde, muhtevaları birbirinden farklılıklar gösteren otuz kadar yazma nüshası olup bazıları şunlardır:

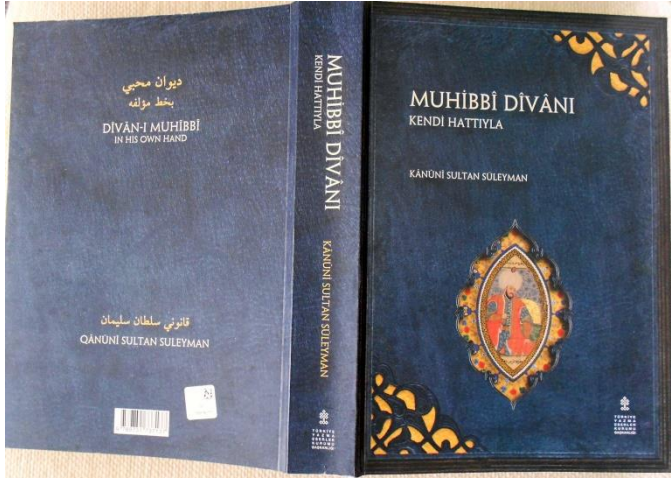
1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, No.: 1132
2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No.: 5467
3. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No.: 689
4. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No.: 1976
5. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, No.: 994
6. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Bölümü No.: 3873
7. Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emîrî Bölümü No.: 392
8. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No.: 3718
9. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No.: 2407
10. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No.: 3970

Muhibbî Divanı ilk kez Âdile Sultan (1826-1899) tarafından bastırılmıştır (1303). Coşkun Ak tarafından 1977'de doktora tezi olarak hazırlanmış, 1987'de de ilk kez ilmî olarak yayımlanmıştır (1987).

Bu yazıda Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı 1132 numarada kayıtlı, Sultan'ın kendi hattıyla olan nüsha ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde 3718 numarada kayıtlı nüsha üzerine yapılan yayınlar tanıtılacaktır.

1. Yavuz, Orhan (2014) Muhibbî Divânı, Kendi Hattıyla, Kânûnî Sultan Süleyman (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 606 s., ISBN: 978-975-17-3713-7

Kânûnî Sultan Süleyman'ın (Muhibbî) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı 1132 numarada kayıtlı bulunan ve kendi el yazısıyla olan divanı Doç. Dr. Orhan Yavuz tarafından yayımlanmıştır.

Eserin kapak fotoğrafı

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanan eser, o tarihte Başbakan olan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın "Takdim" yazılarıyla başlamaktadır. "Ön söz", "Kısaltmalar", "Giriş" A. Kânûnî Sultan Süleyman B. Kendi Hattıyla Kânûnî Sultan Süleyman (Muhibbî) Divanı C. Dil ve Edebiyat Açısından Muhibbî Divanı 1. Sevgili 2. Aşk 3. Benzetmeler 4. Deyimler ve Birleşik Fiiller D. Devrin şairlerine göre Muhibbî, "Kaynaklar", "Transkripsiyon Alfabetesi", "Metin", "Şiir Dizini", "Ek: Yazı Karşılaştırılması" ve "Tıpkıbasım" (120 varak) olmak üzere toplam sekiz bölümden ve 606 sayfadan oluşmaktadır.

"Giriş" bölümünde yazmanın fiziksel özelliklerinden ve Muhibbî Divanı'nın başka nüshalarından bahsedilmiştir. Kânûnî'nin meşhur:

*Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi*

beytiyle başlayan gazeline, devrin büyük şairlerinden Yahyâ Bey'in yaptığı ta'şir ile Bâkî ve Aşkî'nin yaptığı tahmislere de bu bölümde yer verilmiştir.

Divan'daki şiirler dil açısından ve edebî açıdan genel olarak incelenmiş, "Benzetmeler", "Deyimler ve Birleşik Fiiller" alt başlıkları açılmıştır. "Benzetmeler" alt başlığında verilen ve Kânûnî'nin şiirinin gücü olarak gösterilen örnekler oldukça dikkat çekicidir: zülf: akrep-bulut-yılan-kanat, dil, "gönül": fitil, sîne: sahra-kös-büyük davul, sünbül: Habeş sultanı, ben: Arap padişahı, gül: çıban, rakîb: sığır öküz-Ebu Leheb... vs. "Deyimler ve Birleşik Fiiller" alt başlığındaki bazı örnekler de şöyledir: 'âşık geç-: Âşık olmak, baş aç-: Sevinmek, neşelenmek, baş çat-: Anlaşmak, bir olmak, câ it-: Yer tutmak, firâş sal-: döşek sermek, gâmez okların at-: Yan yan bakmak, kıyın kıyın bak-: yan yan bakmak, taşlara çal-: Birakmak, vazgeçmek... vs.

"Metin" bölümü 288 sayfadır ve ilk beyiti:

Müdde'î sözün revâ midur şehâ gûş eylemek
'Âşık-ı bî-zer harîdü-i ferâmûş eylemek

şeklinde olan gazelle başlayıp, son beyiti:

Miyânın kuçmak istersin Muhibbî
Kuçulur mı olıcak kıldan ince

beyitiyle biten gazel ile sona erer.

Biri müfred, biri muhammes, biri tahmis 284'ü de gazel olmak üzere toplam 287 manzumenin bulunduğu bu bölümde; yazmanın gayr-ı mürettep bir biçimde yazıldığını, herhangi bir tarih kaydının olmadığını görüyoruz.

Şiirler, transkripsiyon alfabetiyle günümüz harflerine aktarılmış, "Giriş"te değinilen sekiz nüsha ile söz konusu nüsha arasındaki kelime veya söyleyiş farklılıkları ya da vezin aksaklığı gibi durumlar dipnotlarla gösterilmiştir.

Bu eseri değerli kılan belki de asıl husus, bilinen diğer nüshalarda bulunmayan 130 şiirin mevcudiyetidir.

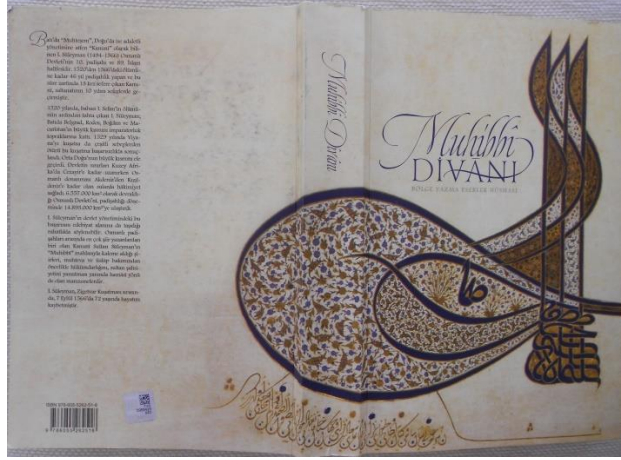
"Şiirler Dizini" günümüz Türk alfabesine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir ve 8 sayfadır.

"Ek: Yazı Karşılaştırması" kısmı; Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Osmanlı arşiv kayıtlarındaki el yazısı örneklerinin, söz konusu nüshadaki hatla karşılaştırıldığı toplam 6 sayfadan oluşmaktadır.

"Tıpkıbasım"ın 1a sayfasında, nüshanın hükümdarın kendi hattı olduğuna işaret eden şu kayıt mevcuttur: "Uşbu dîvân-ı mübârek cennet-mekân mağfiret-nişân mağfûrun-leh Sultân Süleymân Han Gâzî Hazretleri'nün kendü mübârek hatlarıdır. Bilen var-ısa imtihân eylesün."

2. Yavuz, Orhan; Bekir Direkci; Mevlüt Gülmez; Mehmet Yastı; Hidayet Duyar (2014) Muhibbî Dîvânı, Bölge Yazma Eserler Nüshası (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım), Palet Yayınları, Konya, 735 s., ISBN: 978-605-5262-51-8

Muhibbî (Kânûnî Sultan Süleyman) Divanı'nın, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde 3718 numarada kayıtlı nüshası; Orhan Yavuz, Bekir Direkci, Mevlüt Gülmez, Mehmet Yastı ve Hidayet Duyar'ın ortak çalışmalarıyla yayımlanmıştır.

Eserin kapak fotoğrafı

Eser: “Kısaltmalar”, “Ön Söz”, “1. Giriş”, “2. Kanûnî Sultan Süleyman (Muhibbî)”, “3. Muhibbî (Kanûnî) Dîvânı Bölge Yazma Eserler Nüshası”, “4. Dil Açısından Muhibbî Dîvânı” “5. Devrin Şairlerine Göre Muhibbî”, “6. Muhibbî’ye Göre Şairler”, “Kaynaklar”, “Transkripsiyon Alfabeti”, “Metin”, “Şiirler Dizini” ve “Tıpkıbasım” bölümlerinden oluşmak üzere toplam 736 sayfalık bir hacme sahiptir.

“Giriş” bölümünde şiir yazar Türk hükümdarları hakkında kısaca bilgi verilmiş, XVI. yüzyılın ve özellikle de Kanûnî devrinin Türk edebiyatı açısından önemi vurgulanarak, söz konusu hükümdarın şairliği ve kullandığı mahlaslardan bahsedilmiştir.

“Kânûnî Sultan Süleyman (Muhibbî)” başlığında, Kânûnî'nin dört bine yakın şiir yazdığından, divanının pek çok nüshasının bulunduğu, belli başlı nüshaların hangi kütüphanelerde olduğundan söz edilmiştir.

“Dil Açısından Muhibbî Dîvânı” başlığında, Divan'ın, yazıldığı yüzyıl itibarıyla Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'nin başlarına ait bir metin olduğu belirtilmiş, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nin dil hususiyetlerinin büyük ölçüde korunduğunu gösteren örnekler verilmiştir.

“Devrin Şairlerine Göre Muhibbî” başlığında ise zamanının şairleri tarafından Kanûnî’ye dua-nâmeler yazıldığı, şiirlerinin ta’şir veya tahmis edildiği, örnekleriyle gösterilmiş; hükümdarın tanzir hususunda da önemli bir şiir külliyyatına sahip olduğu hatırlatılmıştır.

“Kaynaklar”dan sonra, harf sırasına göre divan tertibinde şiirlerin transkripsiyon alfabesine aktarıldığı “Metin”, “Şiirlerin Dizini” ve her sayfada 11 satır bulunan 150 varaklık “Tıpkıbasım” bölümleriyle eser tamamlanmıştır.

Muhibbî Divanı’nın H. 964/ M. 1557’de istinsah edilmiş Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası’nda 548 şiir mevcuttur. Bunlardan 105’inin başka nüshalarda bulunmayışı söz konusu yayını ayrıca değerli kılmaktadır.

Son olarak her iki yayının adına şunu da hatırlatmak gerekir ki divanın, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nüshası’ndaki (Sultan’ın kendi hattıyla olan) şiirler ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası’ndaki şiirler birbirinden tamamen farklıdır. Yani ortak tek bir şiir bile yoktur. Bu durum her iki yayının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kânûnî’nin kendi hattıyla olan divanını müstakil olarak hazırlayan Orhan Yavuz’a, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası’nı hazırlayan başta Orhan Yavuz olmak üzere; Bekir Direkci, Mevlüt Gülmez, Mehmet Yastı ve Hidayet Duyar’a bilim dünyasına ve kültür hayatımıza böyle iki mühim eser kazandırdıkları için teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKLAR

- Âdile Sultan (1308), *Divân-ı Muhibbî*, İstanbul: Matbaa-i Osmânî.
- AK, Coşkun (1987), *Muhibbî Divanı-İzahlı Metin*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, Mustafa; A. Fuat BİLKAN (1997), *Sultan Şairler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TUNÇ, Semra (2000), "Muhibbî Divânı'nda Şiir ve Şâir ile İlgili Değerlendirmeler", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 7: 265-283.
- YAVUZ, Orhan; Bekir Direkci vd. (2014), *Muhibbî Divanı Konya Bölge Yazma Eserler Nüshası*, Konya: Palet Yayınları.
- YAVUZ, Orhan (2014), *Muhibbî Divanı, Kendi Hattıyla, (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Kânûnî Sultan Süleyman, İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.